

निर्णय नं. ८७७७

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा. श्री भरतबहादुर कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
रिट नं. २०६६-WS-००३३
आदेश मिति: २०६८।१०।१५
विषय: उत्प्रेषण समेत ।

निवेदक: तनहुँ जिल्ला ढोरफिर्दी गा.वि.स.वडा नं. ९
बस्ने शिवचन्द्र पौडेल

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- मनासिव शर्त तोक्ने गरी बनाइएको कानूनले पेशा रोजगार गर्ने स्वतन्त्रतामा अनुचित बन्देज लगाएको मान्न मिल्दैन । तर, संविधानद्वारा निर्दिष्ट गरिएको मनासिव नियन्त्रणको परिधि नाघेर राज्यबाट जथाभावी र स्वेच्छाचारी ढंगले नागरिकको संविधानप्रदत्त पेशा व्यवसायको स्वतन्त्रतामा बन्देज लगाउने वा नियन्त्रण गर्ने गरी शर्तयुक्त कानून बनाउन पाउने छूट छैन । संविधानले प्रदान गरेको नागरिक स्वतन्त्रता (Civil Liberties) मा अनुचित बन्देज वा अङ्कुश लगाउने गरी बनाइएको कानून असंवैधानिक हुने हुँदा संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम अमान्य र बदरयोग्य हुने ।

(प्रकरण नं.३)

- पेशागत संगठनको हैसियतबाट कुनै समिति विशेषमा प्रतिनिधित्व गराइनुबाट नेपाल

निर्माण व्यवसायी महासंघलाई विशेष कानूनी शक्ति प्राप्त भएको भन्न मिल्दैन । उक्त प्रतिनिधित्व जुन कामको लागि गराइएको छ, सोही प्रयोजनका लागि सम्म सीमित रहने ।

(प्रकरण नं.७)

- ऐनमा नरहेको वा ऐनले अख्तियारी प्रदान नगरेको थप व्यवस्था नियममा राख्न पाइने होइन । ऐनले गरेको व्यवस्था कार्यान्वयन गर्नका लागि ऐनले प्रदान गरेको अधिकारको सीमाभित्र रही नियम बनाउन पाइने र नियमन गर्न सकिने हो । नियमन र नियन्त्रणको नाममा अनधिकृत निकाय वा व्यक्तिलाई सो अधिकार प्रदान गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.८)

- पेशागत हकहित संरक्षणको लागि गठन भएको एउटा संस्थाले यससँग आबद्ध निर्माण व्यवसायीहरू माथि अनुचित नियन्त्रण लगाउन पाउने होइन । अनुचित नियन्त्रण लगाउन सक्ने गरी कुनै कानूनले पनि अधिकार प्रदान नगरेकोले इजाजतपत्र नवीकरणका लागि दिइने दरखास्तको ढाँचामा नेपाल निर्माण व्यवसायी महासंघको सदस्यता लिनुपर्ने र नवीकरण गर्नुपर्ने थप शर्त राख्नु कानूनसम्मत एवं संवैधानिक नहुने ।

(प्रकरण नं.९)

- निर्माण व्यवसायीले आफ्नो इजाजतपत्र नवीकरण गर्दा निर्माण व्यवसायी महासंघको सदस्यता अनिवार्य रूपले लिएको हुनुपर्ने र सो सदस्यता नवीकरण गराएको हुनुपर्ने गरी निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को अनुसूची ५ को क्रमसंख्या ५ को खण्ड (क) र (ख) राखिएको देखिन आएकोले उक्त विवादित खण्ड (क) र (ख) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च) सँग बाभिएको देखिने ।

(प्रकरण नं.१०)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता प्रेमसिंह धामी
प्रत्यर्थी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता धर्मराज
पौडेल एवं विद्वान अधिवक्ता श्री बाबुराम
दाहाल

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०५९, नि.नं. ७०९०, पृ. ३००

निष्प्रभावी (Overrule):

- रिट नं ०६६-WS-०००४
- ०६६-WS-०००८ र
- २०५८ सालको रिट नं. ६४

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १०७(१)
- निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को अनुसूची ५(क) (ख)

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(१) र (२) अन्तर्गत दायर भई विशेष इजलासबाट रुलिङ्ग एकरूपताको लागि तीन भन्दा बढी सदस्य रहेको विशेष इजलासमा पेश गर्नु भनी भएको मिति २०६७/१२/२४ को आदेशअनुसार सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४(२क) बमोजिम यस इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छ :-

मैले २०५७/६८ गते घरेलु तथा साना उद्योग विभागमा शिव निर्माण सेवा नामको प्राइभेट फर्म दर्ता गराई जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, तनहुँबाट २०५७/८/२० मा सार्वजनिक निर्माण कार्यको ठेक्काको काम गर्ने 'घ' वर्गको ठेकेदारमा वर्गीकृत गरी ठेक्कासम्बन्धी काम गर्न इजाजत नं. २०५७/५८ को इजाजतपत्र प्राप्त गरी निर्माण व्यवसाय गर्दै आएको छु ।

उक्त फर्मको इजाजतपत्र आ.व. २०६६/६७ को लागि नवीकरण गर्न मिति २०६६/६/२९ मा जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, तनहुँमा नवीकरण दस्तूर

बुझाई कर चुक्ता प्रमाणपत्रसहित निवेदन गरेकोमा निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को अनुसूची-५ मा निर्दिष्ट दरखास्तको ढाँचाको देहाय ५ (ख) मा नेपाल निर्माण व्यवसायी महासंघको सदस्यता नवीकरण मिति उल्लेख नगरी र निर्माण व्यवसायी संघ तनहुँको सिफारिश नल्याई इजाजतपत्र नवीकरण गर्न मिल्दैन भनी जिल्ला विकास समितिको कार्यालयबाट इजाजतपत्र नवीकरण गर्न इन्कार गरियो ।

तत्पश्चात् निर्माण व्यवसायी संघ, तनहुँको सदस्यता नवीकरण गर्न उक्त संघको कार्यालयमा मिति २०६६/६/३० मा सम्पर्क गर्दा म उक्त संघको २०६३ असोजदेखि २०६५/६/१२ सम्म कोषाध्यक्ष रहंदाको भिष्टिड खाता मैले नबुझाएको भनी सदस्यता नवीकरण गर्न इन्कार गरियो । मैले उक्त संघको कोषाध्यक्ष रहेको अवधिको सम्पूर्ण हरहिसाव बुझाइसकेको छु ।

यसरी एकातर्फ निर्माण व्यवसायी संघले सदस्यता नवीकरण नगर्ने र इजाजतपत्र नवीकरणको सिफारिश पनि नगर्ने र अर्कोतर्फ इजाजतपत्र नवीकरण गर्न निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को नियम ७(६) द्वारा कानूनी कर्तव्य तोकिएको जिल्ला विकास समितिले निर्माण व्यवसायी महासंघको सदस्यता नवीकरण र सिफारिश बिना इजाजतपत्र नवीकरण गर्न इन्कार गर्नाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३) (च) द्वारा प्रदत्त पेशा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने हक तथा धारा १८ द्वारा प्रदत्त रोजगारीको मौलिक हकमा आघात पर्न गएको छ । संविधानले प्रदान गरेको रोजगारीको हक तथा पेशा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने मौलिक हकको उपभोगमा नेपाल निर्माण व्यवसायी महासंघ जस्तो एउटा पेशागत गैरसरकारी संस्थाको सदस्यता अनिवार्य हुने गरी निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को अनुसूची-५ को देहाय ५(क) (ख) ले गरेको कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३) (च) तथा धारा १८ संग बाभिएकोले उक्त नियमावलीको सो व्यवस्था अन्तरिम संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम प्रारम्भ भएको मितिबाटै अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ ।

निर्माण व्यवसाय ऐन, २०५५ तथा निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ मा कर्हिँ कतै पनि निर्माण व्यवसायको इजाजतपत्र प्रदान गर्ने, नवीकरण गर्ने तथा खारेज गर्ने प्रक्रियामा निर्माण व्यवसायी संघ र महासंघलाई कुनै अधिकार प्रदान गरिएको छैन । तर उक्त नियमावलीको अनुसूची-५ को देहाय ५(क) (ख) को विवादित व्यवस्थाले ऐन र नियमको बर्खिलाप इजाजतपत्र नवीकरण र खारेज गर्ने अख्तियारी अप्रत्यक्ष रूपमा निर्माण व्यवसायी संघ र निर्माण व्यवसायी महासंघलाई दिएको छ ।

नेपाल निर्माण व्यवसायी संघ र महासंघ जस्ता कुनै पनि पेशागत संघ संगठनको सदस्यता लिनै पर्ने गरी संविधान र कानूनले कुनै बाध्यात्मक व्यवस्था गरेको छैन र गर्न पनि मिल्दैन । कुनै संघ संगठनमा आवद्ध हुने वा नहुने भन्ने कुरा नागरिकको ईच्छाको कुरा हो । कुनै व्यवसायी पेशागत संगठनमा आवद्ध नभईकन पनि पेशा, व्यवसाय गर्न स्वतन्त्र हुन्छन् । त्यसमा पनि संविधान र कानूनले नै त्यस्तो कुनै बाध्यात्मक व्यवस्था नगरेको अवस्थामा ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न बनेको नियमावलीले छुट्टै व्यवस्था गरी इजाजतपत्र नवीकरण गर्न निर्माण व्यवसायी संघ र महासंघको सदस्यता र सिफारिश चाहिने गरेको उक्त व्यवस्थाले मौलिक हकको उपभोगमा अन्तरिम संविधानको धारा १२ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको विपरीत अनुचित बन्देज लगाएको छ ।

अतः निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को अनुसूची-५ को देहाय ५(क) (ख) को उक्त असंवैधानिक व्यवस्थाको आधारमा मेरो इजाजतपत्र नवीकरण गर्न इन्कार गरेको विपक्षी जिल्ला विकास समिति, तनहुँको कार्यसमेत संविधान प्रतिकूल भएकोले मैले मिति २०६६।११।२९ मा विपक्षी कार्यालयमा पेश गरेको दरखास्तबमोजिम मेरो निर्माण व्यवसायको इजाजतपत्र नवीकरण गरिदिनु भनी विपक्षी जिल्ला विकास समिति, तनहुँका नाउँमा परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ ।

मेरो इजाजतपत्र नवीकरण नभएको कारण इजाजतपत्र नै खारेज हुने अवस्थामा पुगेको हुँदा प्रस्तुत

निवेदनको अन्तिम टुंगो नलागेसम्म ऐन कानूनबमोजिम गरी इजाजतपत्र नवीकरण गरिदिनु भनी विपक्षी जिल्ला विकास समिति, तनहुँका नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको निवेदन पत्र ।

विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाउनु । तत्काल अन्तरिम आदेश जारी गरिरहनु पर्ने अवस्था देखिएन भन्ने व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६६।११।२७ को आदेश ।

निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को अनुसूची ५ इजाजतपत्र नवीकरण गरिपाउँ भन्ने दरखास्त फारामको नमूना हो । सो दरखास्तको ढाँचामा तोके अनुसारको शर्त पूरा नभएसम्म यस कार्यालयले इजाजतपत्र नवीकरण गर्न नमिल्ने बाध्यात्मक व्यवस्था हो । तोकिएको शर्त पूरा भएको भए यस कार्यालयले अनिवार्य रूपमा इजाजतपत्र नवीकरण गर्नुपर्ने थियो । पूरा गर्नुपर्ने शर्त पूरा नभएको हुँदा नवीकरण नभएको हो । तसर्थ रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, तनहुँको लिखित जवाफ ।

यस कार्यालयको के कस्तो कामकारवाहीबाट विपक्षीको के कस्तो मौलिक हकमा आघात परेको हो, सो कुरा स्पष्ट किटान गरी निवेदकले दावी लिन नसकेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदक लामो समयदेखि यस संघको सदस्य रहनु भएको र पटक-पटक यस संघकै सिफारिशमा आफ्नो फर्म नवीकरण गराई रहनु भएको छ । यसरी हालसम्म नवीकरण गराई आएको निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को उपरोक्त व्यवस्थालाई आत्मसात गरी आएका विपक्षीले हाल आएर सोही कार्य गर्नबाट रोकिपाउँ भन्ने हकद्वैया नै छैन । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी निर्माण व्यवसायी संघ, तनहुँ र नेपाल निर्माण व्यवसायी महासंघ, काठमाडौँको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

निर्माण व्यवसाय ऐन, २०५५ को दफा ५ को उपदफा २ मा इजाजतपत्र नवीकरणसम्बन्धी व्यवस्था

रहेको र निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को नियम ७ ले अनसुचिको व्यवस्था गरी निवेदनको ढाँचा समेत तोकेको छ । यसरी अनुसूचीमा भएको व्यवस्था पनि कानून नै भएकोले इजाजतपत्र नवीकरणका सम्बन्धमा सोबमोजिम भएका कामकारवाहीहरू कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

संविधानप्रदत्त मौलिक हक तथा स्वतन्त्रताउपर मनासिव माफिकको नियन्त्रणसम्म गर्न सकिने संवैधानिक व्यवस्था र संवैधानिक विधिशास्त्रको मान्यता विपरीत त्यस्तो हक वा स्वतन्त्रताको उपभोगमा अनुचित नियन्त्रण कायम गरी मौलिक हक वा स्वतन्त्रतालाई नै अर्थहीन तुल्याउने गरी भएको निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को अनुसूची ५ मा रहेको निर्माण व्यवसायको इजाजतपत्र नवीकरणका लागि दिइने दरखास्त फारामको ढाँचाको ५ नं. को (क) (ख) को व्यवस्थाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को उपधारा (३) को खण्ड (च) द्वारा प्रदत्त नागरिकको पेशा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रतामा अनुचित बन्देज लगाएको छ भन्ने यस इजलासको ठहर रहेको छ । सो परिप्रेक्ष्यमा यस इजलासको समानान्तर इजलासबाट रिट नं ०६६-WS-०००४, ०६६-WS-०००८ र २०५८ सालको रिट नं. ६४ (नेकाप २०५९ नि.नं. ७०९० पृ. ३००) समेतका रिट निवेदनमा भएको आदेशसँग सहमत हुन सकिएन । तसर्थ सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४ को (२क) बमोजिम प्रस्तुत रिट निवेदन तीन भन्दा बढी न्यायाधीशहरू भएको विशेष इजलाससमक्ष पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको तीन सदस्यीय विशेष इजलासबाट मिति २०६७/१२/२४ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री प्रेमसिंह धामीले निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को अनुसूची ५ को व्यवस्था हाल संशोधन गरी सकिएको भए पनि निवेदन माग

बमोजिमको आदेश नगर्दा निवेदकले उपचार पाउने अवस्था रहँदैन । त्यसैले निवेदन गर्नुपर्नाको पृष्ठभूमि, निवेदन माग दावी र माग गरिएको उपचार समेतका समग्र पक्षलाई विचार गरी निवेदकका नामको प्रइभेट फर्मको इजाजतपत्र नवीकरण गर्न इन्कार गरेको मितिदेखि नै कायम हुने गरी नवीकरण गरी दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेश जारी गरिनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री धर्मराज पौडेलले प्रस्तुत निवेदन दायर गर्दा र विशेष इजलासबाट यस इजलाससमक्ष पेश गर्ने आदेश गर्दाको परिस्थितिमा हाल परिवर्तन आइसकेको अवस्था छ । निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को अनुसूची ५ को क्रम संख्या ५ को (क) र (ख) को व्यवस्था हाल संशोधन भई इजाजतपत्र नवीकरण गर्दा नेपाल निर्माण व्यवसायी महासंघको सदस्यता अनिवार्य नहुने व्यवस्था गरिएको छ । यसबाट निवेदकले अन्य प्रक्रिया पूरा गरेपछि निर्माण व्यवसायी महासंघको सदस्य नभए पनि आफ्नो फर्म नवीकरण गराउन सक्ने अवस्था सिर्जना भएको छ । त्यसैले विशेष इजलासले उठाएको रुलिङ बाभिएको भन्ने अवस्थाको औचित्य समेत हाल समाप्त भैसकेको हुँदा निवेदन खारेज गरिनु पर्दछ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी नेपाल निर्माण व्यवसायी महासंघको तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री बाबुराम दाहालले निवेदक स्वयम् निर्माण व्यवसायी महासंघको सदस्य भएको हैसियतबाट सम्बन्धित जिल्ला संघको कोषाध्यक्ष हुनुहुन्थ्यो । अनुसूचीको सोही व्यवस्थाअनुसार पटक-पटक फर्मको इजाजत नवीकरण गराउनु भएको पनि थियो । निर्माण व्यवसायी महासंघले नवीकरणको लागि सिफारिश गरेको भनी रिट निवेदनमा नै स्वीकार गर्नु भएको पनि छ । निर्माण व्यवसायी महासंघले निवेदकको मौलिक हक हनन् हुने कुनै पनि कार्य नगरेको यस स्थितिमा निवेदन खारेज गरिनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

पक्ष विपक्षतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उल्लिखित बहस जिकीर मनन् गरी रिट निवेदन सहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा मुख्य रूपमा देहायका विषयमा केन्द्रित रही निर्णय दिनुपर्ने देखिन आएको छ :-

१. निर्माण व्यवसायसँग सम्बन्धित फर्मको इजाजतपत्र नवीकरण गर्नको लागि नेपाल निर्माण व्यवसायी महासंघको सदस्यता अनिवार्य हुने गरी निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को अनुसूची ५ को क्र.सं. ५ को (क) (ख) मा गरिएको व्यवस्थाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च) द्वारा प्रदत्त पेशा, रोजगार, उद्योग वा व्यापार गर्ने स्वतन्त्रतामा अनुचित बन्देज लगाएको छ, छैन ?
२. यस अदालतको भिन्न भिन्न विशेष इजलासबाट गरिएका भिन्न भिन्न व्याख्याहरूमध्ये कुन चाँही रुलिङ्ग कायम हुने हो ?
३. निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन ?

निर्णय निरूपणको निमित्त निर्धारण गरिएका उपरोक्त प्रश्नहरूको अन्तरवस्तुभिन्न प्रवेश गर्नुअघि प्रस्तुत निवेदन दावीको तथ्यगत र कानूनी आधार र अवस्थाका सम्बन्धमा स्पष्ट हुनु सान्दर्भिक देखिन्छ। निवेदकले मुख्यतः जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, तनहुँबाट मिति २०५७/२० मा शिव निर्माण सेवा नाउँको प्राइभेट फर्म दर्ता गराई घ वर्गको ठेकेदारमा वर्गीकृत भई निर्माण व्यवसाय गर्दै आएकोमा आ.व.२०६६/०६७ को लागि उक्त फर्मको इजाजतपत्र नवीकरण गर्नका लागि करचुक्ता प्रमाणपत्र र नवीकरण दस्तूरसहित दरखास्त गरेकोमा विपक्षी जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, तनहुँबाट निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को अनुसूची ५ को देहाय ५ को (क) र (ख) को व्यवस्थाअनुसार नेपाल निर्माण व्यवसायी महासंघको सदस्यता नवीकरण गराएको मिति उल्लेख नगरेकोले नवीकरण हुन नसक्ने भनी फर्मको इजाजतपत्र नवीकरण गर्न इन्कार गरियो। तत्पश्चात नेपाल निर्माण व्यवसायी महासंघ, तनहुँमा सदस्यता

नवीकरण गराउन गएकोमा उक्त संघको कोषाध्यक्ष रहँदाको भिस्टिङ्ग खाता नबुझाएको भनी सदस्यता नवीकरण गरिएन। संविधान र निर्माण व्यवसाय ऐन, २०५५ समेतले रोक नलगाएको निर्माण व्यवसाय गर्नको लागि निर्माण व्यवसायी महासंघ जस्तो पेशागत संगठनको सदस्यता अनिवार्य गरी नियमको अनुसूचीमा गरिएको सो व्यवस्थाबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३) (च) द्वारा प्रदत्त पेशा, रोजगार, उद्योग तथा व्यापार गर्ने स्वतन्त्रतामा नै अनुचित रूपमा बन्देज लाग्न गएको हुँदा अनुसूचीको उक्त व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरी इजाजतपत्र नवीकरण गरी दिनु भनी विपक्षी जिल्ला विकास समिति, तनहुँका नाउँमा परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत निवेदन मागदावी लिएको पाइन्छ। विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा व्यवसायीहरूकै सुविधा हेतु नियमावलीको अनुसूचीमा गरिएको उक्त व्यवस्था संविधान प्रतिकूल नभएको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत जिकीर लिएको देखिन्छ।

प्रस्तुत रिट निवेदनमा पूर्व सुनुवाइ गर्ने यस अदालतको तीन सदस्यीय विशेष इजलास निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को अनुसूची ५ मा रहेको सो व्यवस्थाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को उपधारा (३) को खण्ड (च) द्वारा प्रदत्त नागरिकको पेशा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रतामा अनुचित बन्देज लगाएको भन्ने निश्कर्षमा पुगेको देखिन्छ। तर नियमावलीको सोही व्यवस्था असंवैधानिक भएको भनी परेका समान प्रकृतिको संवैधानिक र कानूनी प्रश्न उठाइएका रिट नं ०६६-WS-०००४, ०६६-WS-०००८ र २०५८ सालको रिट नं. ६४ (नेकाप २०५९ नि.नं. ७०९० पृ. ३००) समेतका रिट निवेदनमा यस अदालतको समानान्तर इजलासहरूबाट यसअघि नै उक्त व्यवस्था संविधानसम्मत देखिएको भनी व्याख्या भैसकेको अवस्था रहेकोले उक्त व्याख्यासँग असहमत भई रुलिङ्ग एकरूपताको लागि पेश गरिएको देखिन स्थाउँछ।

यस प्रकार निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को अनुसूची ५ मा रहेको उपरोक्त व्यवस्थाबाट नागरिकको पेशा व्यवसाय गर्न पाउने संविधानप्रदत्त मौलिक हकमा अनुचित बन्देज लागेको अवस्था हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा यस अदालतका भिन्न-भिन्न विशेष इजलासबाट भएको निर्णयबाट कायम भएका रुलिङको सम्बन्धमा सर्वप्रथम विचार गर्नुपर्ने हुनआएको छ ।

यसको लागि सम्बन्धित संवैधानिक व्यवस्था दृष्टिगत गर्नुपर्ने हुन्छ । पेशा व्यवसाय गर्न पाउने स्वतन्त्रतालाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग तीन अन्तर्गत मौलिक हककै रूपमा समावेश गरिएको पाइन्छ । संविधानको धारा १२(३) मा प्रत्येक नागरिकलाई देहायका स्वतन्त्रता हुनेछ, भन्दै देहाय खण्ड (च) मा कुनै पेशा, रोजगार, उद्योग वा व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता हुनेछ, भन्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ । तर सोही उपधाराको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको क्रमसंख्या (५) मा निम्नबमोजिम उल्लेख भएको पाइन्छ :-

(५) खण्ड (च) को कुनै कुराले सर्वसाधारण जनताको सार्वजनिक स्वास्थ्य वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा रोक लगाउने वा कुनै खास उद्योग, व्यापार वा सेवा राज्यले मात्र सञ्चालन गर्ने वा कुनै उद्योग, व्यापार, पेशा वा रोजगार गर्नको लागि कुनै शर्त वा योग्यता तोक्ने गरी कानून बनाउन रोक लगाएको मानिने छैन ।

तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२ को उपधारा (२) को खण्ड (ड) एवं सोको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको क्रमसंख्या (५) मा समेत अन्तरिम संविधानमा रहेको उपरोक्त व्यवस्था जस्तै हुबहु संवैधानिक प्रावधान रहेको थियो । वर्तमान र पूर्ववर्ति दुवै संविधानमा नागरिकहरूको पेशा व्यवसाय गर्न पाउने स्वतन्त्रताका सम्बन्धमा समान प्रकृतिको संवैधानिक व्यवस्था रहेको र यस अदालतको विशेष अदालतबाट सोही संवैधानिक प्रावधानका सम्बन्धमा फरक-फरक दृष्टिकोणका साथ व्याख्या गरेको पाइयो ।

यस परिप्रेक्ष्यमा प्रथमतः संविधानप्रदत्त पेशा रोजगारसम्बन्धी स्वतन्त्रताको सैद्धान्तिक अवधारणा र पृष्ठभूमिका सम्बन्धमा केहि स्पष्टता हुनु वाञ्छनीय देखिएको छ । वस्तुतः संविधानको धारा १२ को उपधारा (३) को खण्ड (च) मा प्रत्याभूत गरिएको कुनै पेशा, रोजगार, उद्योग वा व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता को विशिष्ट सैद्धान्तिक महत्व रहेको छ । यस प्रकारको स्वतन्त्रता राज्य वा अन्य कुनै निकाय वा शक्तिको निगहाबाट प्राप्त हुने विषय नभई प्राकृतिक रूपमा नै मानिसलाई प्राप्त हुने नैसर्गिक स्वतन्त्रता हो । के कस्तो पेशा, रोजगार वा व्यवसाय, कुन स्थानमा, कहिलेसम्म, के कसरी गर्ने वा नगर्ने भन्ने कुरा नितान्त रूपमा व्यक्तिको ईच्छा र अनिच्छा तथा योग्यता वा क्षमतामा निर्भर रहने विषय हो । त्यसैले नागरिकको आधारभूत मानव अधिकारसँग सान्निध्यता राख्ने यस प्रकृतिको स्वतन्त्रता सामान्यतः अपहरण हुन सक्दैन । यस स्वतन्त्रताको हकको उपभोगलाई सरल, संयमित र समन्वित गर्ने गरी आवश्यक व्यवस्था सम्म राज्यले गर्ने हो । तर त्यसलाई कानूनको अख्तियारी बेगर संकुचित, सीमित वा खण्डित गर्ने होइन । वैयक्तिक स्वतन्त्रताको एक पक्ष भएकोले यो सामान्य प्रकृतिको मौलिक हक हो ।

अर्कोतर्फ संविधानको धारा १८ ले विशिष्ट र छुट्टै प्रकृतिको रोजगारी तथा सामाजिक सुरक्षाको हक प्रदान गरेको छ । रोजगारीको हक भन्नाले राज्यले नागरिकलाई उपलब्ध गराउने वा प्रदान गर्ने रोजगारीको हकलाई बुझाउँछ । सामाजिक सुरक्षाको अवधारणाअन्तर्गत अमूक राज्यको आर्थिक र विकास लगायतका परिसूचकका आधारमा मात्र नागरिकलाई के कस्ता हक प्रदान गर्ने वा नगर्ने भन्ने विषय अभिनिश्चित हुन पुग्दछ । त्यसमा पनि शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी वा अन्य यस्तै हकमध्ये कुन हकलाई प्राथमिकता दिने भन्ने कुरा पनि राज्यले अबलम्बन गर्ने नीति अनुरूप निर्धारण हुन सक्दछ । यस्ता हक प्रदान गर्नको लागि राज्यले पूर्वाधार निर्माण वा लगानी गरी सकारात्मक वातावरणको सिर्जना गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसैले पेशा व्यवसायको स्वतन्त्रता नागरिकलाई

राज्यको विरुद्ध प्राप्त हुने स्वतन्त्रता हो भने रोजगारीको हक राज्यले आफ्ना नागरिकलाई प्रदान गर्ने वा उपलब्ध गराउने हक हो ।

नागरिकलाई राज्यले प्रदान गरेको स्वतन्त्रता अहरणीय प्रकृतिको हुने भए तापनि यसलाई सदैव निरपेक्ष रूपमा हेर्न र दावी गर्न भने सकिँदैन । संविधानमानै धारा १२(३) अन्तर्गत पाँच विभिन्न प्रकारका र त्यसमा पनि प्रतिबन्धात्मक खण्ड (५) ले स्वतन्त्रताको हकलाई उपभोगयोग्य र संतुलित बनाउन सीमा तोक्ने गरी कानून बनाउन सकिने संवैधानिक व्यवस्था अन्तर्गत पाँच विभिन्न प्रकारका र त्यसमा पनि प्रतिबन्धात्मक खण्ड (५) ले स्वतन्त्रताको हकलाई उपभोगयोग्य र संतुलित बनाउन सीमा तोक्ने गरी कानून बनाउन सकिने संवैधानिक व्यवस्था गरिएकोछ । राज्य स्वयम्ले गर्नुपर्ने अत्यावश्यक सेवा सँग सम्बन्धित पेशा व्यवसायहरू सञ्चालन गर्न र सार्वजनिक हितको निमित्त कानूनद्वारा उपरोक्त स्वतन्त्रतामा मनासिव प्रतिबन्ध लगाउन सकिन्छ । कुनै पेशा वा व्यवसाय विषयगत रूपमा उच्च शिक्षा, अनुभव र तालीम आवश्यक पर्ने प्राविधिक प्रकृतिका हुन्छन् । त्यस्ता खास प्रकृतिका पेशा वा व्यवसाय खास योग्यता वा अनुभव भएका व्यक्तिले मात्र गर्न पाउने गरी योग्यताका मापदण्ड वा शर्त नतोक्ने हो भने सार्वजनिक हितको संरक्षण हुन सक्दैन । त्यस्तै राष्ट्रिय संकटको अवस्थामा वा सार्वजनिक नैतिकता र सदाचार कायम राख्नको लागि पनि केही पेशा वा व्यवसायलाई व्यवस्थित गर्न सकिने हुन्छ ।

उपरोक्त सैद्धान्तिक दृष्टिकोणबाट विश्लेषण गर्दा सामान्यतः नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को उपधारा (३) को खण्ड (च) को पेशा व्यवसाय गर्ने स्वतन्त्रता मात्र होइन सो उपधारा अन्तर्गतका खण्ड (क) देखि (ड) सम्म प्रत्याभूत गरिएका अन्य विभिन्न प्रकृतिका स्वतन्त्रताहरूको उपभोग वा प्रयोगमा अनुचित प्रतिबन्ध लगाउन मिल्दैन । यसको अर्थ निरपेक्ष ढंगबाट उक्त स्वतन्त्रताको उपभोग गर्न पाइन्छ भन्ने पनि होइन । केही सीमित अवस्था र आधारमा उक्त स्वतन्त्रताहरूलाई राज्यले व्यवस्थित

गर्न सक्दछ । तर संविधानको धारा १२(३) को प्रतिबन्धात्मक खण्डको (१) देखि (५) सम्ममा उल्लेख गरिएको आधारहरूको दायराभन्दा बाहिर गएर राज्यले नागरिक स्वतन्त्रतामा हस्तक्षेप वा संकुचन गर्न मिल्दैन ।

वस्तुतः अन्तरिम संविधानको धारा १२ को उपधारा (३) को खण्ड (च) मा नेपाली नागरिकलाई प्रत्याभूत गरिएको पेशा व्यवसाय गर्ने स्वतन्त्रतामा राज्यले के कस्तो नियन्त्रण वा नियमन गर्न सक्दछ भन्ने कुरा सोही उपधाराको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको क्रमसंख्या (५) मा निर्दिष्ट गरिएको छ । उक्त प्रतिबन्धात्मक खण्ड (५) मा मुख्यतः तीनवटा विषयहरूमा राज्यलाई त्यस्तो नियन्त्रण वा नियमनका शर्तहरू कानूनद्वारा निर्धारण गर्न सक्ने अख्तियारी दिइएको देखिन्छ । जो निम्नबमोजिम रहेका छन्:-

१. सर्वसाधारण जनताको सार्वजनिक स्वास्थ्य वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा रोक लगाउने वा
२. कुनै खास उद्योग, व्यापार वा सेवा राज्यले मात्र सञ्चालन गर्ने वा
३. कुनै उद्योग, व्यापार, पेशा वा रोजगार गर्नको लागि कुनै शर्त वा योग्यता तोक्ने गरी कानून बनाउने ।

२. यसका साथै नागरिकलाई कुनै उद्योग, व्यापार, पेशा वा रोजगार गर्ने अनुमति दिँदा सो कार्यको नियमन र व्यवस्थापनका लागि अपरिहार्य हुने केही निश्चित शर्त वा योग्यता तोक्नुपर्ने हुन्छ । दृष्टान्तका लागि सवारी चलाउन पाउने नागरिकको स्वतन्त्रता भएपनि ट्राफिक नियमसम्बन्धी सामान्य ज्ञान र सवारी सञ्चालन सम्बन्धी अनुभव नभएका व्यक्तिलाई यो स्वतन्त्रता प्रदान गर्न सकिँदैन । चिकित्सक वा अन्य कुनै खास प्रकृतिको व्यवसाय वा पेशा गर्नको लागि सम्बन्धित विषयको शैक्षिक योग्यता, अनुभव, आवश्यक पूर्वाधार, कामदार कर्मचारीको स्वास्थ्यको व्यवस्था र उपभोक्ताको हितका लागि आवश्यक पर्ने गरी कानून बनाउन पनि संविधानले अधिकार प्रदान गरेको छ । यस्ता विशिष्ट एवम् प्राविधिक प्रकृतिका

पेशा वा व्यवसाय गर्न अनुमति दिनुअघि सम्बन्धित व्यक्तिको सैद्धान्तिक ज्ञान र अनुभवको सामान्य परीक्षण गर्नुपर्ने गरी तोकिएका शर्तहरू पनि सो पेशा एवम् व्यवसाय गर्ने व्यक्ति र आम नागरिककै हितका लागि केन्द्रित रहेको बुझ्न सकिन्छ ।

३. यसप्रकार संविधानको धारा १२ को उपधारा (३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको क्रमसंख्या (५) मा उल्लेख गरिएका उपरोक्त आधारहरू स्वयंमा प्रष्ट, बोधगम्य, तर्क र विवेकसम्मत रहेको देखिँदा त्यसमा द्विविधा हुनुपर्ने अवस्था देखिँदैन । त्यसरी मनासिव शर्त तोक्ने गरी बनाइएको कानूनले पेशा रोजगार गर्ने स्वतन्त्रतामा अनुचित बन्देज लगाएको मान्न मिल्दैन । तर, संविधानद्वारा निर्दिष्ट गरिएको उपरोक्त मनासिव नियन्त्रणको परिधि नाघेर राज्यबाट जथाभावी र स्वेच्छाचारी ढंगले नागरिकको संविधानप्रदत्त पेशा व्यवसायको स्वतन्त्रतामा बन्देज लगाउने वा नियन्त्रण गर्ने गरी शर्तयुक्त कानून बनाउन पाउने छुट छैन । संविधानले प्रदान गरेको नागरिक स्वतन्त्रता (Civil Liberties) मा अनुचित बन्देज वा अङ्कुश लगाउने गरी बनाइएको कानून असंवैधानिक हुने हुँदा संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम अमान्य र बदरयोग्य हुन्छ ।

४. अब, निवेदकले चुनौती दिएको निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को अनुसूची ५ मा रहेको निर्माण व्यवसायको इजाजतपत्र नवीकरण गर्नका लागि दिइने दरखास्त फारामको ढाँचाको क्रमसंख्या ५ को (क) र (ख) को व्यवस्थाले अन्तरिम संविधानको धारा १२(३)(च) द्वारा प्रदत्त पेशा, रोजगार, उद्योग वा व्यापार गर्ने स्वतन्त्रतामा अनुचित नियन्त्रण गरेको छ, छैन र त्यस्तो नियन्त्रण सोही धाराको उपधारा ३ को प्रतिबन्धात्मक खण्डको (५) अनुकूल रहेको छ, छैन भन्ने पहिलो प्रश्नमा केन्द्रित रही विचार गर्नुपर्ने भएको छ ।

५. माथि प्रकरण-प्रकरणमा विवेचित सैद्धान्तिक र संवैधानिक आधारहरूबाट सो विवादित कानूनी व्यवस्था दृष्टिगत गर्नु सान्दर्भिक हुन आउँछ । निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को अनुसूची ५

मा निर्माण व्यवसायको इजाजतपत्र नवीकरणको लागि दिइने दरखास्तको ढाँचा तोकिएको देखिन्छ । उक्त ढाँचाको क्रम संख्या ५ को (क) मा नेपाल निर्माण व्यवसायी महासंघको सदस्यता नं. र (ख) मा नवीकरण मिति भन्ने महल उल्लेख भएको पाइन्छ । अनुसूचीको उक्त व्यवस्थाले निर्माण व्यवसायको इजाजतपत्र नवीकरण गराउनको लागि नेपाल निर्माण व्यवसायी महासंघको सदस्यता लिएको र त्यस्तो सदस्यता नवीकरण समेत गराएको हुनुपर्ने कुरालाई अनिवार्य पूर्वशर्तको रूपमा राखेको पाइन्छ ।

६. प्रत्यर्थी नेपाल निर्माण व्यवसायी महासंघको लिखित जवाफ हेर्दा यो देशभरका करिब बाह्रहजार निर्माण व्यवसायीहरूको हकहितका लागि छाता संस्थाको रूपमा संस्थापित र सञ्चालित महासंघ हो र यसले महासंघमा आवद्ध सम्पूर्ण निर्माण व्यवसायीहरूको हकहित, वृत्ति विकास, समन्वय र भ्रातृत्वको प्रवर्द्धन आदि सम्बन्ध विकासको कार्य समेत गर्दछ भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिन्छ । साथै लिखित जवाफ साथ पेश गरिएको नेपाल निर्माण व्यवसायी महासंघको विधान, २०५४ को प्रस्तावनामा नेपालका सबै वर्गका निर्माण व्यवसायीहरूलाई जिल्ला, क्षेत्रीय, संघ एवं एशोसिएट सदस्यमार्फत् संगठित तुल्याई व्यावसायिक हकहितको संरक्षण एवं सम्बर्द्धन गर्न वाञ्छनीय भएकोले देशभरका निर्माण व्यवसायीहरूको भेलाबाट उक्त विधान लागू गरिएको भन्ने समेत उल्लेख भएको पाइन्छ । यसबाट उक्त महासंघ निर्माण व्यवसायीहरूको पेशागत संगठनसम्म हो भन्ने देखिन्छ । निर्माण व्यवसायीहरूको पेशागत हकहितको लागि स्थापना गरिएको उक्त महासंघलाई निर्माण व्यवसायमा आवद्ध व्यक्तिहरूलाई वा तिनीहरूको व्यवसायलाई नियमन वा नियन्त्रण गर्न सक्ने गरी कुनै कानूनले अख्तियारी प्रदान गरेको देखिन आउँदैन ।

७. निर्माण व्यवसाय ऐन, २०५५ को दफा १३ बमोजिम गठित निर्माण व्यवसाय विकास परिषद्मा नेपाल निर्माण व्यवसायी महासंघको अध्यक्ष वा निजले तोकेको एक जना प्रतिनिधि सदस्य रहने र दफा १५ बमोजिम गठित कार्यान्वयन समितिमा पनि महासंघको

एक प्रतिनिधि सदस्य हुनेसम्म व्यवस्था गरेको देखिन्छ । महासंघको लिखित जवाफमा सोही प्रावधानका आधारमा कानूनी मान्यता प्राप्त भएको भन्ने जिकीर गरिएको पाइन्छ । तर पेशागत संगठनको हैसियतबाट कुनै समिति विशेषमा प्रतिनिधित्व गराइनुबाट सो महासंघलाई विशेष कानूनी शक्ति प्राप्त भएको भन्न मिल्दैन । उक्त प्रतिनिधित्व जुन कामको लागि गराइएको छ, सोही प्रयोजनका लागि सम्म सीमित रहने कुरा हो ।

८. यसका अतिरिक्त निर्माण व्यवसायका लागि दिइने इजाजतपत्रको अवधि र नवीकरणसम्बन्धी व्यवस्था गरेको ऐनको दफा ५(२) र (३) मा निर्माण व्यवसायको इजाजतपत्र नवीकरण गराउनको लागि समयावधि किटान गरिएको र सोको लागि अधिकारी र दस्तूर तोकिएबमोजिम हुने उल्लेख भएता पनि महासंघको सदस्यता वा त्यस्तो सदस्यता नवीकरण गरेको निस्सा आवश्यक पर्ने पूर्वशर्त राखेको देखिँदैन । त्यस्तै निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को नियम ७ मा इजाजत पत्र नवीकरण गराउनु पर्ने समयावधि, अधिकारी, दस्तूर, ढाँचा लगायतका विषयहरूमा विस्तृत व्यवस्था समेटिएको देखिए पनि महासंघको सदस्यता र सदस्यता नवीकरणलाई इजाजतपत्र नवीकरणको लागि पूर्व शर्तको रूपमा उल्लेख गरेको पाइँदैन । तर सोही नियम ७ सँग सम्बन्धित अनुसूची-५ मा तोकिएको इजाजतपत्र नवीकरणको लागि दिइने दरखास्तको ढाँचाको क्रम संख्या ५ को (क) र (ख) ले निर्माण व्यवसायको इजाजतपत्र नवीकरण गराउन नेपाल निर्माण व्यवसायी महासंघको सदस्यता र त्यस्तो सदस्यता नवीकरण गराएको मिति उल्लेख गर्नुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था गरेको देखियो । तर निर्माण व्यवसाय ऐन, २०५५ को कुनै पनि प्रावधानले इजाजतपत्र नवीकरण गराउन नेपाल निर्माण व्यवसायी महासंघको सदस्यता लिएको वा त्यस्तो सदस्यता नवीकरण गराउन बाध्यकारी व्यवस्था नियममा राख्न सकिने अधिकार प्रदान गरेको पाइँदैन । ऐनमा नरहेको वा ऐनले अख्तियारी प्रदान नगरेको थप व्यवस्था नियममा राख्न पाइने होइन । ऐनले गरेको व्यवस्था कार्यान्वयन गर्नका लागि ऐनले प्रदान गरेको अधिकारको सीमाभित्र रही नियम

बनाउन पाइने र नियमन गर्न सकिने हो । नियमन र नियन्त्रणको नाममा अनधिकृत निकाय वा व्यक्तिलाई सो अधिकार प्रदान गर्न मिल्दैन ।

९. नेपाल निर्माण व्यवसायी महासंघ कानूनबमोजिम दर्ता भएको एउटा संस्था हो । यस नाताले यो एउटा कानूनी व्यक्ति Legal Person हो । यसलाई निर्माण व्यवसायीहरूलाई इजाजतपत्र दिने र इजाजतपत्र नवीकरण गर्ने गराउने कामका लागि कुनै रूपले कुनै कानूनले आधिकारिक निकायको रूपमा अख्तियारी प्रदान गरेको छैन । यसले निर्माण व्यवसायीहरूको हकहितको प्रतिनिधित्व र संरक्षण गर्ने सम्मको काम गर्दछ । पेशागत हकहित संरक्षणको लागि गठन भएको एउटा संस्थाले यससँग आवद्ध निर्माण व्यवसायीहरू माथि अनुचित नियन्त्रण लगाउन पाउने होइन । अनुचित नियन्त्रण लगाउन सक्ने गरी यसलाई कुनै कानूनले पनि अधिकार प्रदान नगरेकोले इजाजतपत्र नवीकरणका लागि दिइने दरखास्तको ढाँचामा सो महासंघको सदस्यता लिनुपर्ने र नवीकरण गर्नुपर्ने थप शर्त राख्नु कानूनसम्मत एवम् संवैधानिक देखिन आउँदैन ।

१०. तसर्थ माथि प्रकरण प्रकरणमा गरिएको विश्लेषणबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च) ले नेपाली नागरिकलाई प्रत्याभूत गरेको पेशा, व्यवसाय गर्न पाउने स्वतन्त्रतालाई सोही धाराको प्रतिबन्धात्मक खण्डको क्रमसंख्या (५) मा उल्लिखित मनासिव नियन्त्रणको संवैधानिक सीमा भन्दा बाहिर गई निर्माण व्यवसाय ऐन, २०५५ को प्रतिकूल निर्माण व्यवसायीले आफ्नो इजाजतपत्र नवीकरण गर्दा निर्माण व्यवसायी महासंघको सदस्यता अनिवार्य रूपले लिएको हुनुपर्ने र सो सदस्यता नवीकरण गराएको हुनुपर्ने गरी निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को अनुसूची ५ को क्रमसंख्या ५ को खण्ड (क) र (ख) राखिएको देखिन आएकोले उक्त विवादित खण्ड (क) र (ख) नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १२(३) (च) सँग स्पष्ट रूपमा बाभिएको देखियो ।

११. अब यसै विषयमा यस अदालतका विशेष इजलासहरूबाट भिन्नभिन्न निर्णय र व्याख्या

भएकोमा कुन रुलिङ्ग कायम रहने हो भनी दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने देखियो । प्रस्तुत निवेदनमा सुनुवाइ गर्ने पूर्व विशेष इजलासबाट मुख्यतः संविधानप्रदत्त मौलिक हक र स्वतन्त्रताउपर नियन्त्रण गर्ने वा बन्देज लगाउने गरी गरिएको कुनै पनि कानूनी व्यवस्था र त्यस्तो कानूनद्वारा हासिल गर्न खोजिएको उद्देश्यका बीच समेत अर्थपूर्ण तादम्यता रहेको तर नेपाल निर्माण व्यवसायी महासंघको सदस्यता लिनुपर्ने गरी अन्तरिम संविधान, निर्माण व्यवसाय ऐन, २०५५ र निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ समेतले अनिवार्य नगरेको अवस्थामा महासंघको सदस्यता लिनैपर्ने गरी निर्माण व्यवसाय नियमावलीको अनुसूचीले गरेको विवादित व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ र निर्माण व्यवसाय ऐन, २०५५ को उद्देश्यसंग कुनै तादम्यता रहेको समेत देखिन आउँदैन । संविधानप्रदत्त मौलिक हक तथा स्वतन्त्रताउपर मनासिव माफिकको नियन्त्रणसम्म गर्न सकिने संवैधानिक व्यवस्था र संवैधानिक विधिशास्त्रीय मान्यता हो । यसको विपरीत त्यस्तो हक वा स्वतन्त्रताको उपभोगमा अनुचित नियन्त्रण कायम गरी मौलिक हक वा स्वतन्त्रतालाई नै अर्थहीन तुल्याउने गरी भएको निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को अनुसूची ५ को दरखास्त फारामको ढाँचाको क्रम संख्या ५ को (क) र (ख) को व्यवस्थाले अन्तरिम संविधानको धारा १२ को उपधारा (३) को प्रतिबन्धात्मक खण्ड (५) को विपरीत सोही धारा १२ को उपधारा (३) को खण्ड (च) द्वारा प्रदत्त पेशा, रोजगार, उद्योग वा व्यापार गर्ने नागरिक स्वतन्त्रतामा अनुचित बन्देज लगाएको भन्ने आफ्नो स्पष्ट राय उल्लेख गरेको पाइन्छ । सो इजलासले यसै अदालतको पूर्व इजलासको निर्णयसँग सहमत हुन नसक्ने भनी निम्न निर्णयहरूको उल्लेख गरेको पनि देखियो :-

१. निवेदक रोहिणी शिवाकोटी समेत र विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को सचिवालय समेत भएको रिट नं. ०६६-WS-०००४,

२. निवेदक नेपाल राष्ट्रिय निर्माण व्यवसायी संगठन समेत र विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत भएको रिट नं. ०६६-WS-०००८ र
३. २०५८ सालको रिट नं. ६४ (नेकाप २०५९, नि.नं. ७०९०, पृ. ३००) ।

१२. उक्त रिट निवेदनहरूमा कुनै पनि निर्माण व्यावसायिको व्यवस्थापन गर्ने उद्देश्य लिई तर्जुमा भएको ऐनद्वारा मान्यता प्राप्त नेपाल निर्माण व्यवसायी महासंघको सदस्यता नं. र नवीकरण मिति उल्लेख गर्नुपर्ने गरी इजाजतपत्रको नवीकरण गर्दा दिइने दरखास्तमा तोकिएका शर्तले कुनै निर्माण व्यावसायिको पेशा, रोजगार, उद्योग, व्यापार तथा संघ संस्था खोल्ने स्वतन्त्रतामा नै असंवैधानिक किसिमले अनुचित बन्देज लगायो भन्न मिल्ने देखिएन भन्ने व्याख्या भई यस अदालतको पूर्व इजलासहरूबाट रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्‍याएको देखिन्छ ।

१३. यस प्रकार उपरोक्त निवेदनहरूमा निर्माण व्यावसायिको इजाजतपत्र नवीकरणको लागि दिइने दरखास्तमा निर्माण व्यवसायी महासंघको सदस्यता नं. र नवीकरण मिति उल्लेख गर्नुपर्ने गरी निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को नियम ७ को उपनियम (२) र (४) सँग सम्बन्धित अनुसूची ५ को देहाय (५) को खण्ड (क) र (ख) को व्यवस्थाले तत्काल बहाल रहेको नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १२(२) (च) र हाल बहाल रहेको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३) (च) द्वारा प्रदत्त पेशा व्यवसाय गर्ने स्वतन्त्रता माथि अनुचित बन्देज नलगाएको भन्ने व्याख्या भएको रहेछ । सोही आधारमा ती रिट निवेदनहरू खारेज हुने निर्णय भएको देखियो ।

१४. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३) ले प्रदान गरेको हकहरूको प्रचलनका लागि धारा ३२ ले संवैधानिक उपचारको हक पनि प्रदान गरेकोछ । सो अनुसार कुनै पनि व्यक्तिले धारा १०७ को उपधारा (२) अनुसार यस

अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रमा प्रवेश गर्न सक्ने हुन्छ। यसरी हेर्दा उक्त धारा १२(३) अन्तर्गतका हकहरूको संरक्षण र प्रचलनलाई संविधानले प्रत्याभूत गरेको छ। ती हकहरूको अनियन्त्रित अथवा निरपेक्ष उपभोगलाई रोकेर नियन्त्रित एवम् सापेक्षिक बनाउने उद्देश्यले विधायिकाले धारा १२ (३) को प्रतिवन्धात्मक खण्डहरू (१) देखि (५) सम्मको परिधिभित्र रहेर कानून बनाउन सक्नेछ र सोही कानूनअनुसार मात्र त्यस्ता हकाधिकारहरूको प्रयोग वा उचित उपभोगलाई व्यवस्थित गर्न सकिने हुन्छ। यस प्रक्रियामा ऐनले निर्दिष्ट गरेको भन्दा फरक तत्वको प्रभाव वा नियन्त्रणको परिकल्पना संविधानले गरेको छैन र मौलिक हकसँग सम्बन्धित कुराहरूको नियमन वा व्यवस्थापन गर्दा निजी व्यक्ति वा गैरसरकारी संस्थाको प्रभाव वा हस्तक्षेपलाई स्वीकार गर्न सकिने देखिँदैन।

१५. यस सन्दर्भमा हेर्दा निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ ले गर्न खोजेको कानूनी व्यवस्था र लिएको उद्देश्यसँग निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को अनुसूची ५ मा रहेको निर्माण व्यवसायको इजाजतपत्र नवीकरणका लागि दिइने दरखास्त फारामको ढाँचाको ५ नं. को (क) (ख) मा रहेको विवादित व्यवस्थाको कानूनी आधार देखिन आएको छैन। यस्तो अवस्थामा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को उपधारा (३) को खण्ड (च) द्वारा प्रदत्त नागरिकको पेशा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रतामा उक्त विवादित ५ नं. ढाँचाको क्रमसंख्या (क) र (ख) ले अनुचित बन्देज लगाएको भन्ने स्पष्ट रूपमा देखिन आएकोले प्रस्तुत रिट निवेदनमा पहिले सुनुवाइ गर्ने विशेष इजलासबाट अभिव्यक्त गरिएको व्याख्या र रुलिङ नै मनासिव देखिन्छ। यसको विपरीत हुने गरी रिट नं ०६६-WS-०००४, ०६६-WS-०००८ र २०५८ सालको रिट नं. ६४ समेतका रिट निवेदनहरूमा गरिएको संविधान र कानूनको व्याख्या तथा निर्णयबाट कायम भएको रुलिङबाट संविधानले प्रदान गरेको पेशा, रोजगार, उद्योग र व्यापारको

हकको उपभोगमा अनुचित बन्देज लाग्न सक्ने अवस्था देखिएकोले उक्त निर्णयहरूबाट कायम भएको रुलिङ अब कायम नरहने गरी निष्प्रभावी Overture गरिएको छ।

१६. अब निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने तेश्रो तथा अन्तिम प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने देखियो। पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा गरिएको व्याख्या र विश्लेषणबाट निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को अनुसूची ५ मा रहेको निर्माण व्यवसायको इजाजतपत्र नवीकरणका लागि दिइने दरखास्त फारामको ढाँचाको ५ नं. को (क) (ख) को विवादित व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को उपधारा (३) को खण्ड (च) द्वारा प्रदत्त नागरिकको पेशा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रतामा अनुचित बन्देज लगाएको भन्ने स्पष्ट भैसकेको छ। संविधानप्रदत्त नागरिकको पेशा व्यवसाय गर्ने स्वतन्त्रतामा अनुचित बन्देज लगाउने नियमावलीको अनुसूचीमा रहेको त्यस्तो असंगत व्यवस्था संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गर्नुपर्ने हो, होइन भनी हेर्दा उक्त अनुसूचीको उक्त विवादित व्यवस्थामा मिति २०६८।१।५ मा संशोधन भइसकेको देखिन्छ। पहिलाको व्यवस्थाको सट्टा हाल देहाय बमोजिमको व्यवस्था उक्त अनुसूचीमा कायम गरिएको देखिन आउँछ:-

५. संघ, संगठन वा महासंघको सदस्यता लिएको भए :-
 क) संघ, संगठन वा महासंघको नाम:-
 ख) सदस्यता नं.:-
 ग) नवीकरण मिति:-

१७. अनुसूचीमा गरिएको उपरोक्त संशोधनबाट अब निर्माण व्यवसायको इजाजतपत्र नवीकरण गराउन निर्माण व्यवसायी महासंघ लगायत अन्य संघ र संगठनको सदस्यतालाई अनिवार्य र बाध्यात्मक नबनाई सम्बन्धित व्यावसायीको स्वेच्छामा

छाँडिएको देखिन्छ। कुनै व्यवसायीले त्यस्तो संघ संगठन वा महासंघको सदस्यता लिएको भए मात्र सोको नाम, सदस्यता नं. र नवीकरण मिति उल्लेख गर्नुपर्ने हो। सदस्यता नलिएको भएमा उक्त कुराहरू आवश्यक पर्ने देखिँदैन।

१८. यस प्रकार निर्माण व्यवसायको इजाजतपत्र नवीकरण गराउनको लागि नेपाल निर्माण व्यवसायी महासंघको सदस्यता र नवीकरण मिति उल्लेख गर्नुपर्ने भन्ने निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को अनुसूची ५ को जुन व्यवस्थाले संविधानप्रदत्त पेशा व्यवसाय गर्ने स्वतन्त्रतामा अनुचित प्रतिवन्ध लगाएकोले बदर घोषित गरिपाउँ भनी निवेदकले दावी लिएको हो सो व्यवस्था नै हाल संशोधन भई सो विषयलाई सम्बन्धित व्यावसायिको स्वेच्छामा छाडेको देखिएकोले हाल कायम नै नरहेको अनुसूचीको उक्त प्रावधान बदर घोषित हुन्छ भनी बोलिरहनु परेन। तर यी रिट निवेदकको नेपाल निर्माण व्यवसायी महासंघको सदस्यता नवीकरण नभएको भन्ने कारणबाट मात्र निजको निर्माण व्यवसायको इजाजतपत्र नवीकरण गर्ने कार्य रोक्का राख्नु संविधान र निर्माण व्यवसाय ऐन, २०५५ को प्रतिकूल हुने देखिन्छ। तसर्थ हाल प्रचलित कानूनबमोजिम अन्य प्रक्रिया वा रीत पूरा गरेको भए यी निवेदकको इजाजतपत्र नवीकरण रोक्का भएको मितिदेखि नै लागू हुने गरी नवीकरण गरी दिनु भनी प्रत्यर्थी जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, तनहुँका नाउँमा परमादेश जारी गरी दिएको छ। यस आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कडा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु। उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय

न्या.तर्कराज भट्ट

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की

न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६८ साल माघ ५ गते रोज ५ शुभम् ...

इजलास अधिकृत : नारायण सुवेदी

निर्णय नं. ८७७८

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
रिट.नं.०६७-WF-००२०
आदेश मिति: २०६८।१२।१५

मुद्दा : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश।

निवेदक: भ्वापा जिल्ला, हल्दीबारी गा.वि.स.वडा नं. १
को चन्द्रगढी ८ घर भै हाल चमरधाम
प्राथमिक विद्यालय गरामनी भ्वापामा प्राथमिक
तह, द्वितीय श्रेणी शिक्षक पदमा कार्यरत
रामप्रसाद घिमिरे समेत

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत

यस अदालत संयुक्त इजलासमा फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री बलराम के.सी.

मा.न्या.श्री गौरी ढकाल

- तल्लो श्रेणी वा पदबाट माथिल्लो श्रेणी वा पदमा बढुवा भएपछि साविकको श्रेणी वा पदभन्दा बढुवा भएको श्रेणी वा पदअनुरूपको थप जिम्मेवारीका साथै थप सेवा सुविधा नहुने अवस्था रहिरहने हो भने बढुवा वा पदोन्नतिसम्बन्धी अवधारणाको कुनै महत्व रहन नसक्ने।

(प्रकरण नं. ३)

- राष्ट्रसेवक कर्मचारीलगायत शिक्षकहरूको तलबमान निर्धारण गर्ने अन्तिम जिम्मेवारी मन्त्रिपरिषद्कै हुनेमा कुनै द्विविधा हुन सक्तैन। सो अनुरूप तलबमान निर्धारण गर्दा शिक्षकहरूको हकमा पनि शिक्षा नियमावली,



२०५९ को नियम १०२ ले गरेको व्यवस्थसँग
प्रतिकूल हुने खालको तलबमान निर्धारण गर्न
नसकिने ।

(प्रकरण नं.४)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय शान्तिराम
खतिवडा र कुमारप्रसाद घिमिरे

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णजीवी
घिमिरे

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १०२

आदेश

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा: नेपालको अन्तरिम
संविधान, २०६३ को धारा १३(१), ३२, १०७(२)(३)
बमोजिम पर्न आएको रिट निवेदनमा यस अदालत
संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूबीच मतैक्य
हुन नसकी यस इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत
मुद्दाको तथ्य एवं निर्णय यस प्रकार छ:-

शिक्षा (तेस्रो संशोधन) नियमावली, २०६२
को नियम १०२ मा बहुवा हुने शिक्षकको तलबमान
व्यवस्था गरिएको छ । जस अन्तर्गत कुनै श्रेणीमा
बहुवा पाउने शिक्षकले हाल पाइरहेको तलब बराबर
वा सोभन्दा बढी भएमा माथिल्लो तलबमानमा निजको
तलब तोक्दा ऐ.नियमावलीको नियम १०२(क) मा
“निजले हाल पाइरहेको तलब माथिल्लो तलबमानको
शुरू तलब बराबर भएमा सो तलबमा एक तलब वृद्धि
थप गरिनेछ भन्ने र ऐ.नियम १०२ (ख)-मा "साविक
श्रेणीमा पाइरहेको तलब बहुवा भएको श्रेणीको शुरू
तलबभन्दा बढी भएको अवस्थामा माथिल्लो श्रेणीको
तलब तोक्दा हाल पाइरहेको तलबमा नपुगसम्मको
तलब बुद्धि गरी माथिल्लो श्रेणीको एक तलब वृद्धि
समेत दिइनेछ" भन्ने व्यवस्था छ । नियमावलीको उक्त
व्यवस्थाअनुसार एक श्रेणी बहुवा पाएको शिक्षकको
तलब साविक श्रेणी वा तल्लो श्रेणीको भन्दा न्यून
नहुने गरी व्यवस्था गर्नुपर्दछ भन्ने प्रष्ट देखिन्छ ।

प्रत्यर्थी नेपाल सरकारबाट मिति २०६६।४।४
मा नयाँ तलबमान निर्धारण गर्दा प्रा.शि.तृतीय श्रेणी
र द्वितीय श्रेणीका शिक्षकको शुरू तलब स्केलको
तलब अन्तरसम्बन्धी उचित एवं प्रयाप्त अध्ययन
नगरी अवैज्ञानिक एवं त्रुटिपूर्ण तवरले तलबमान
निर्धारण गरिएको कारण नै प्रा.शि.द्वितीय श्रेणीको
तलब तृतीय श्रेणीको तलबभन्दा पनि न्यून हुन गएको
प्रष्ट देखिन्छ । जुनकुरा नेपाल सरकारको २०६६।४।४
को निर्णय बमोजिम मिति २०६६।४।१ देखि लागू हुने
भनिएको तलब भत्ताको विवरण यस निवेदन संलग्न
प्रमाण खण्डमा समावेश गरिएको तलबी विवरणबाट
प्रष्ट हुन्छ । यसबाट एउटै वर्ष सँगै सेवा प्रवेश गरी
एउटै श्रेणीमा कार्यरत् पहिले द्वितीय श्रेणीमा बहुवा
हुने शिक्षकहरूको तलब अब अघि तृतीय श्रेणीबाट
द्वितीय श्रेणीमा बहुवा हुने शिक्षकहरूको तलबभन्दा
सधैँ कम हुने निश्चित प्रायः छ । उक्त मिति २०६६।४।४
को तलबमान निर्धारणसम्बन्धी निर्णय र सोको
आधारमा जारी परिपत्रबाट प्रा.वि.द्वितीय श्रेणीमा
कार्यरत् मुलुकभरिका शिक्षकको मनोबलमा गिरावट
आएको मात्र होइन, पेशागत निरासा नै पैदा भएको
छ । यसले बहुवाको औचित्य समेत समाप्त गरी
दिएको छ ।

नेपाल सरकारको त्यस्तो त्रुटिपूर्ण निर्णय
कायम रहिरहेमा मुलुकभरिका पीडित शिक्षकहरू
सम्मानित अदालतसमक्ष यसै प्रकृतिका निवेदन
दायर गर्न बाध्य हुनुपर्ने स्थिति भएकोले अन्यायपूर्ण
आधारमा अर्थ मन्त्रालयले च.नं २७ बाट मिति
२०६६।४।१ मा राष्ट्रसेवक कर्मचारीहरूको
महँगीभत्ता, स्थानीय भत्ता, फिल्ड भत्ता र नयाँ
तलबमान लागू गर्ने वारेको बोधार्थ तथा
कार्यान्वयनको लागि भनी सम्बन्धित निकायलाई
जारी भएको मिति २०६६।४।४ को निर्णय एवं परिपत्र
उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी श्रेणीको आधारमा
तलब समायोजन गर्न जे जो गर्नुपर्ने गरी प्रा.वि.तृतीय
श्रेणीमा कार्यरत् शिक्षकहरूको भन्दा प्रा.वि.द्वितीय
श्रेणीमा कार्यरत् शिक्षकहरूको तलबमान न्यून नहुने
गरी व्यवस्था गर्नु गराउनु भनी प्रत्यर्थी नेपाल

सरकार मन्त्रपरिषद् तथा अन्य प्रत्यर्थीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ । माग भएबमोजिम आदेश जारी हुन प्रक्रियागत समय लाग्ने हुँदा पुनः नयाँ तलब भत्तासम्बन्धी निर्णय गरी तलब भत्ता उपलब्ध गराउनु भनी प्रत्यर्थीहरूको नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रामप्रसाद घिमिरे समेत ४३ जना प्राथमिक तह द्वितीय श्रेणीमा कार्यरत शिक्षकहरूको तर्फबाट परेको रिट निवेदन व्यहोरा ।

यसमा के कसो भएको हो ? कानूनबमोजिम सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई नियमबमोजिम पेश गर्नु । अन्तरिम आदेश सम्बन्धमा हेर्दा तलब कति हुने, किन फरक परेको भन्ने कुरा लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि पूर्ण सुनुवाइ हुँदा हेरिने विषय भएकाले अन्तरिम आदेश हुन सक्दैन । अग्राधिकार दिई पेश गर्नु भन्ने यस अदालत एकल इजलासको मिति २०६६।६।२९ को आदेश ।

विपक्षी रिट निवेदकहरूले के कुन आधारमा प्रा.वि.तृतीय श्रेणीको भन्दा प्रा.वि.द्वितीय श्रेणीको तलबमान कम भएको हो भन्ने बारेमा आफ्नो रिट निवेदनमा स्पष्टसँग खुलाउन सक्नु भएको छैन । केवल हचुवाको भरमा मात्र रिट निवेदन दिएको देखिन्छ । नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयले शिक्षकहरूको तलबमान निर्धारण गर्दा प्रा.वि.तृतीय श्रेणीको शिक्षकको शुरु तलब रू ९,९००।- पाउने ग्रेड संख्या १५ को रू ११०।- ले हुने अन्तिम तलबमान रू ११,५५०।- निर्धारण गरेको छ भने प्रा.वि.द्वितीय श्रेणीको शुरु तलब रू १०,५६०।- ग्रेड संख्या १७ को रू १२०। ले हुने अन्तिम तलब रू १२,६००।- निर्धारण गरिएको छ । यसबाट रिट निवेदन हचुवाको भरमा दिएको देखिन्छ । प्रा.वि.तृतीय श्रेणीको शिक्षक द्वितीय श्रेणीमा बहुवा हुँदा शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १०२ अनुसार बहुवा हुने शिक्षकहरूको तलबमान तोकिएको हुँदा तल्लो श्रेणीको भन्दा माथिल्लो

श्रेणीको तलबमान कदापि कम हुन सक्दैन । विपक्षी निवेदकले आफू बहुवा हुँदा तलबमान निर्धारण गर्ने निकायमा गई शिक्षा नियमावलीबमोजिम निर्धारण गराउनु पर्नेमा सो नगरी सम्मानीत अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रमा प्रवेश गरेको देखिएकाले रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी अर्थ मन्त्रालयको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्को मिति २०६६।४।४ को निर्णयको आधारमा अर्थ मन्त्रालयबाट मिति २०६६।४।९ मा नयाँ तलबमान लागू गर्न परिपत्र भएको व्यहोरा रिट निवेदनमा नै उल्लेख छ । माथिल्लो निकायबाट भएको निर्णय, आदेश, परिपत्र, कार्यान्वयनसँग मात्र सम्बन्धित भई तलबमान निर्धारण वा घटाउने, बढाउने जस्ता उक्त मुद्दाको विषय यस कार्यालयको कार्यक्षेत्रभित्र नपर्ने असम्बन्धित रहेको, खाली दुःख दिने नियतले निवेदनमा विपक्षी बनाइएको हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको महालेखा नियन्त्रण कार्यालयका तर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्को के कस्तो कामकारवाहीबाट निवेदकको के कस्तो हक हनन भएको हो ? स्पष्ट जिकीर छैन । शिक्षकहरूको तह निर्धारण भई सोहीबमोजिम तलब दिइएको विषयलाई घटी बढी हुने गरी तलबमान निर्धारण गरिएको भन्न सकिँदैन । रिट निवेदनमा उठाइएको विषय रिट निवेदकहरूको लागि मात्र लागू हुने नभई समग्र शिक्षक कर्मचारीहरूको लागि लागू हुने हुँदा यो विषय मुलुकको शैक्षिक प्रशासन सञ्चालनसम्बन्धी नीतिगत विषयसँग सम्बन्धित छ । कुन तहलाई कुन सेवा सुविधा दिने भन्ने विषय नेपाल सरकारबाट उपलब्ध स्रोत साधन र तलब निर्धारणका प्रचलित सिद्धान्त समेतको सापेक्षतामा निर्धारण हुने विषय हो । त्यस्तो विषय न्यायिक निरूपणको विषय हुन सक्दैन । तसर्थ रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्का तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

राष्ट्र सेवक कर्मचारी तथा शिक्षकहरूको तलबलगायतका अन्य सुविधा निर्धारण गर्ने कार्य यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने विषयवस्तु नभएकाले उक्त विषयका सम्बन्धमा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालयका तर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १०२ खण्ड (क) र (ख) बमोजिम साविक पदको तलब र बहुवा भएको पदको तलब बराबर भएमा माथिल्लो पदको एक तलबमान वृद्धि गरेर भए पनि बहुवा भएको पदको तलबमान साविक पदको भन्दा बढी गर्नुपर्ने व्यवस्था देखिएको र बहुवा भएपछि माथिल्लो पदको थप जिम्मेवारी र तलब सुविधामा पनि केही फरक हुनुपर्ने नै देखिँदा निवेदकहरूको तलबमान आजसम्म नमिलाएको भए शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १०२ विपरीत नहुने गरी सो तलबमान मिलाउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेश जारी हुन्छ भन्ने संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.को राय ।

शिक्षा नियमावली, २०५९ ले निर्देश गरेबमोजिम साधारण उपचारको बाटो प्रयोग नगरेको र निवेदकहरूले तलब प्राप्त गर्ने विद्यालयहरूका साथै तलब समायोजन गर्ने शिक्षा कार्यालय समेतलाई विपक्षी नै नबनाएको अवस्थामा निवेदनको औचित्यमाथि विचार गरिरहनु नपर्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज हुन्छ भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकालको राय ।

नियमानुसार पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री शान्तिराम खतिवडा र श्री कुमारप्रसाद घिमिरेले शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १०२ को व्यवस्थाअनुरूप बहुवा भएका निवेदकहरूको तलबमान निर्धारण गर्नुपर्नेमा नगरी साविकै पदमा खाईपाई आएको भन्दा माथिल्लो पदमा बहुवा भएपछि पाउने तलबमान कम हुने गरी निर्धारण गरिएको अवस्था हुँदा निजहरूको तलबमान प्रचलित कानूनअनुरूप हुने गरी मिलाउनु भनी माननीय

न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.ले व्यक्त गर्नु भएको राय मनासिव हुँदा सोही राय सदर हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णजीवी घिमिरेले निवेदकहरूले तलबभत्ता निर्धारण गर्ने र समायोजन गर्ने सबै निकायलाई विपक्षी बनाउन नसकेको र तलबभत्ताको विषय नीतिगत विषय समेत हुँदा निवेदन खारेज गर्ने गरी माननीय न्यायाधीश श्री गौरी ढकालले व्यक्त गरेको राय मनासिव छ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस सुनी मिसिल कागजातहरू अध्ययन गरियो । यसमा मूलतः देहायका प्रश्नहरूको निरोपण हुनुपर्ने देखिन आयो :-

१. प्राथमिक तह द्वितीय श्रेणीमा बहुवा भएका निवेदकहरूको तलबमान शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १०२ अनुसार छ, छैन ?
२. निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ विवेचना गर्दा निवेदकहरू प्रा.वि. तृतीय श्रेणीबाट प्रा.वि. द्वितीय श्रेणीमा बहुवा भई कार्यरत् शिक्षकहरू भएकोमा कुनै विवाद छैन । मिसिल संलग्न कागजातहरू एवं प्राथमिक विद्यालय, द्वितीय श्रेणीमा कार्यरत् निवेदकहरूले निजहरू कार्यरत् विभिन्न विद्यालयहरूबाट खाईपाई आएको तलबमान सम्बन्धी विवरण हेर्दा प्राथमिक विद्यालय द्वितीय श्रेणीमा बहुवा भएका शिक्षकहरूको तलबमान भन्दा प्राथमिक विद्यालय तृतीय श्रेणीमा कार्यरत् शिक्षकहरूको अन्तिम तलबमान बढी भएको भन्ने स्पष्ट देखिएको छ । शिक्षा नियमावली, २०५९ मा मिति २०६२।२।२५ मा भएको तेस्रो संशोधनबाट संशोधित नियम १०२ मा माथिल्लो पदमा बहुवा भएका शिक्षकको तलबमान निर्धारण गर्ने सम्बन्धमा विस्तृत व्यवस्था भएको देखिन्छ । त्यसैले उक्त नियम १०२ को

यहाँ उल्लेख गर्नु वाञ्छनीय हुन आउँछ । जो यस प्रकार छः-

माथिल्लो तलबमानको कुनै श्रेणीमा बहुवा पाउने शिक्षकले सो तलबमानको शुरू तलब पाउने छ । तर निजले हाल खाई पाइरहेको तलबभन्दा माथिल्लो श्रेणीको तलबमानको न्यूनतम तलब बराबर वा सोभन्दा बढी भएमा माथिल्लो तलबमानमा निजको तलब तोक्दा देहायबमोजिम गरी तोकिने छ :-

- (क) निजले हाल पाइरहेको तलब माथिल्लो तलबमानको शुरू तलब बराबर भएमा सो तलबमा एक तलब वृद्धि थप गरिने छ ।
- (ख) साविक श्रेणीमा पाइरहेको तलब बहुवा भएको श्रेणीको शुरू तलब भन्दा बढी भएको अवस्थामा माथिल्लो श्रेणीको तलब तोक्दा हाल पाइरहेको तलबमा नपुगसम्मको तलब वृद्धि गरी माथिल्लो श्रेणीको एक तलब वृद्धि समेत दिइनेछ ।

३. उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाले मूलतः बहुवा भएको कुनै शिक्षकले साविकको पदमा खाईपाई आएको तलबमान भन्दा हाल बहुवा भएको श्रेणीको पदमा बहुवा नियुक्ति पाएपछि केही हदसम्म नै भएपनि बढी तलबमान प्राप्त गर्न सक्ने गरी अधिकार सिर्जना गरेको देखिन आउँछ । नेपाल सरकारको स्वामित्वमा रहेका सरकारी वा सार्वजनिक विद्यालयमा कार्यरत सम्पूर्ण शिक्षकहरूको सेवा शर्त र सुविधाका सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था गर्न बनेको शिक्षा नियमावली, २०५९ को व्यवस्थाअनुसार तल्लो श्रेणीबाट माथिल्लो श्रेणीमा बहुवा पाएका शिक्षकहरूले सो नियमावलीले निर्धारण गरेको तलबमानअनुसार तलब सुविधा प्राप्त गर्नुपर्ने कुरामा कुनै द्विविधा हुन सक्तैन । यी निवेदकहरू प्रा.वि. तृतीय श्रेणीबाट प्रा.वि. द्वितीय श्रेणीमा बहुवा भई कार्यरत रहेको अवस्थामा शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १०२ मा भएको अवस्थाअनुरूपको

समायोजित तलबमान प्रदान गर्नु सम्बन्धित निकायको दायित्व एवं कानूनी कर्तव्य हुन्छ । तल्लो श्रेणी वा पदबाट माथिल्लो श्रेणी वा पदमा बहुवा भएपछि साविकको श्रेणी वा पदभन्दा बहुवा भएको श्रेणी वा पदअनुरूपको थप जिम्मेवारीका साथै थप सेवा सुविधा नहुने अवस्था रहिरहने हो भने बहुवा वा पदोन्नतिसम्बन्धी अवधारणाको कुनै महत्व रहन सक्तैन । यसै तथ्यलाई आत्मसात गर्दै शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १०२ समेतले बहुवा भएका शिक्षकको तलबमान निर्धारण गर्दा साविक श्रेणी वा पदमा रहँदा खाईपाई आएको तलबमान भन्दा बहुवा भएको श्रेणी वा पदको शुरू तलबमान केही बढी हुने गरी निर्धारण गर्नुपर्ने गरी व्यवस्था गरेको स्थिति देखिन आउँछ । तर निवेदकहरू कार्यरत विभिन्न विद्यालयले निजहरूलाई प्रदान गरिआएको हालको तलबमानसम्बन्धी विवरणको अवलोकनबाट निजहरूले साविक प्रा.वि. तृतीय श्रेणीमा रहँदा खाईपाई आएको तलबमान भन्दा हाल द्वितीय श्रेणीमा बहुवा भएपछि खाईपाई आएको तलबमान न्यून देखिएको अवस्था हुँदा निजहरूले हाल पाइरहेको सो तलबमान शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १०२ अनुरूप मिलेको भन्ने देखिन आएन ।

४. अब निवेदकहरूको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकहरूको तलबमान सम्बन्धमा निर्णय गर्ने आधिकारिक निकाय नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद् नै भएकोमा विवाद हुन सक्तैन । विपक्षी नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को मिति २०६६।४।४ को निर्णयबाट नै निवेदकहरूले प्रा.वि. द्वितीय श्रेणीमा बहुवा पाएपछि पनि निजहरू साविक तृतीय श्रेणीमा कार्यरत हुँदा खाईपाई आएको तलबमान भन्दा कम हुने गरी तलब निर्धारण भएको कारणबाट निजहरूले कम तलब पाइरहेको भन्ने देखिन्छ । यथार्थमा राष्ट्रसेवक कर्मचारीलगायत निवेदक जस्ता शिक्षकहरूको तलबमान निर्धारण गर्ने अन्तिम जिम्मेवारी मन्त्रपरिषद्कै हुनेमा कुनै द्विविधा हुन सक्तैन । सोअनुरूप तलबमान निर्धारण

गर्दा निवेदक शिक्षकहरूको हकमा पनि शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १०२ ले गरेको व्यवस्थसँग प्रतिकूल हुने खालको तलबमान निर्धारण गर्न सकिने हुँदैन ।

५. निवेदकहरूले तलबमान मिलान गर्नु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ भन्नेसम्म माग राखी रिट निवेदन दिएको अवस्था देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा निवेदकहरू बढुवा भएको उक्त प्रा.वि.द्वितीय श्रेणीको तलबमान निजहरूको हकमा साविक तृतीय श्रेणीमा रहँदा निजहरूले खाईपाई आएको तलबमान भन्दा कम रहिरहनु शिक्षा नियमावली, २०५९ को कानूनी व्यवस्था र न्यायको रोहबाट समेत उपयुक्त देखिँदैन । तसर्थ नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को मिति २०६६।४।४ को निर्णयबाट निर्धारित भएको निवेदकहरूको तलबमानमा शिक्षा नियमावली, २०४९ को नियम १०२ को व्यवस्थाअनुरूप मिलान गरी निवेदकहरूले बढुवा पाएको प्रा.वि. द्वितीय श्रेणीको पदअनुकूल बनाउन उपयुक्त र आवश्यक देखिएको छ ।

६. उपर्युक्त विवेचना गरिएका आधार र कारण समेतबाट निवेदकहरूको प्रा.वि. द्वितीय श्रेणीको तलबमान शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १०२ अनुकूल हुने गरी हालसम्म नमिलाएको भए मिलाउनु भनी विपक्षी निकायहरूको नाममा परमादेश जारी गर्ने गरी संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री बलराम के.सी.ले व्यक्त गर्नु भएको राय मनासिब हुँदा सोही राय कायम हुन्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.सुशीला कार्की

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६८ साल चैत २ गते रोज ५ शुभम्--
इजलास अधिकृत : विदुर कोइराला



निर्णय नं. ८७७९

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
रिट नं. ०६६-WS-००१३
आदेश मिति: २०६८।१०।१९।५
विषय:- उत्प्रेषणसमेत ।

निवेदक: स्वास्थ्य मन्त्रालय, औषधि व्यवस्था विभागको
वरिष्ठ फार्मासिष्ट, अधिकृत आठौं तहमा
कार्यरत् पानबहादुर क्षेत्री
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय समेत

- कुनै पद वा दरबन्दी दुर्गम क्षेत्रमा नभएको अवस्थामा स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २६(३) को व्यवस्थाले असमान व्यवहार गरेको परिणाम निस्कने गरी स्वास्थ्य सेवाका अन्य समूहका कर्मचारीहरू सरह समान आधारमा बढुवा हुन पाउने हकमा अनुचित तवरबाट बन्देज लगाएको देखिने ।

(प्रकरण नं. ७)

- दुर्गम क्षेत्रमा कुनै पद वा दरबन्दी नै नरहेको कारण दफा २६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (३) को व्यवस्था असमान रहेको देखिन आएको भए तापनि दुर्गम क्षेत्रमा पद वा दरबन्दी रहेको अन्य तह वा समूहहरूको सम्बन्धमा उक्त व्यवस्थालाई असमान र भेदभावपूर्ण भन्न नसकिने ।
- कानूनी व्यवस्था मात्रको कारण कानूनबमोजिम बढुवा हुन पाउने हक अवरुद्ध भएको अवस्थामा फार्मेसी समूहलगायत दुर्गम क्षेत्रमा पद वा दरबन्दी नै नरहेको अन्य तह वा पदहरूमा कार्यरत् कर्मचारीहरूको बढुवाका सम्बन्धमा खण्ड (३) को उक्त

व्यवस्था लागू नहुने गरी उचित कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ८)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्रीप्रसाद पण्डित
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश शर्मा
पौडेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २६(३)

आदेश

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह:नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(१) (२) अन्तर्गत दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

म निवेदक लोकसेवा आयोगको सिफारिशमा तत्कालीन श्री ५ को सरकारको मिति २०५२।३।१५ को निर्णयानुसार नेपाल स्वास्थ्य सेवाको रा.प. तृतीय (प्रा.) फर्मासिष्ट पदमा सेवा प्रवेश गरी नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ अन्तर्गत तह मिलान हुँदा मिति २०५४।१।१४ देखि अधिकृत सातौं तहमा कार्यरत रहेको अवस्थामा मिति २०५७।९।१४ को निर्णयले स्तरवृद्धि भई हाल वरिष्ठ फर्मासिष्ट पदमा कार्यरत छु ।

नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ मा २०६३ सालमा भएको तेस्रो संशोधनले दफा २६ मा संशोधन गरी उपदफा (३) मा “यो दफा प्रारम्भ भएपछि बहुवाको लागि उम्मेदवार हुन कम्तीमा दुई वर्ष दुर्गम क्षेत्रमा काम गरेको हुनुपर्नेछ” भन्ने व्यवस्था गरेको छ । आजसम्म स्वास्थ्य सेवाको फार्मसी समूहमा अधिकृतस्तर आठौं तहको कुनै पनि पदको दरबन्दी दुर्गम क्षेत्रमा रहेको छैन । फार्मसी समूहको नवौं तहको एउटा पद रिक्त रहेकोले विपक्षी लोकसेवा आयोगबाट सूचना नं. ८२।०६५।६६ मार्फत बहुवाद्वारा पूर्तिका लागि दरखास्त माग भएअनुरूप दरखास्त फारम दर्ता गर्न गएको थिएँ । तर विपक्षी लोकसेवा आयोगबाट स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २६

(३) बमोजिम बहुवा हुने तहभन्दा एक तहमुनिको पदमा कम्तीमा दुई वर्ष दुर्गम क्षेत्रमा काम गरेको प्रमाण नभएको भन्ने आधारमा मेरो दरखास्त दर्ता गर्न इन्कार गरियो ।

विपक्षी आयोगको उक्त सूचना नं. ८२।०६५।६६ अन्तर्गत ऐनको दफा २६(३) को प्रावधानको कारणले कसैको पनि दरखास्त परेन । सो पद रिक्त नै रहेकोले यस वर्ष पुनः विपक्षी मन्त्रालयले नवौं तहको लागि माग आकृति फाराम भरी पठाएबमोजिम विपक्षी आयोगले कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनद्वारा बहुवाको १ सिट र आन्तरिक प्रतियोगितात्मक लिखित परीक्षाद्वारा १ सिट गरी सूचना नं. २०२।०६६।६७ अन्तर्गत बहुवा सूचना नं. ९२।०६६।६७ र सूचना नं. २०३।०६६।६७ अन्तर्गत वि.नं. १०१।७।०६६।६७ मार्फत फार्मसी समूहको अधिकृत नवौं तहको औषधि व्यवस्थापक/गुणस्तर नियन्त्रक पदमा दरखास्त आव्हान गरेमुताविक फेरि दरखास्त पेश गर्न गएकोमा विपक्षी आयोगबाट स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २६ को उपदफा (३) को व्यवस्थाबमोजिम बहुवा हुने पदभन्दा एक तह मुनिको पदमा कम्तीमा २ वर्ष दुर्गम क्षेत्रमा काम गरेको नदेखिएको भन्ने आधारमा दरखास्त दर्ता गर्न नमिल्ने भनी मिति २०६६।६।२९ मा दरखास्त दरपीठ गरिएको छ ।

नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २६(३) बमोजिम दुई वर्ष दुर्गम क्षेत्रमा काम नगरेमा बहुवा नै नपाउने अवस्था भएकोले कर्मचारी आफैले दुर्गम क्षेत्रको परिभाषा गर्ने, दुर्गम क्षेत्रमा कार्यालय खोल्ने र आफूलाई त्यस्तो क्षेत्रमा सरुवा गर्ने कुरा आउँदैन । दुर्गम क्षेत्रमा कार्यालय नै नरहेको र कार्यालय भए पनि बहुवा हुने पदभन्दा एक तहमुनिको फार्मसी समूहको आठौं तहको पद दरबन्दी नै नभएको अवस्थामा मेरो हकमा उक्त दफा २६(३) ले निर्धारण गरेको शर्त पूरा हुन नसक्ने भएकोले उक्त व्यवस्था भेदभावपूर्ण रहेको छ ।

स्वास्थ्य सेवा अन्तर्गतका अरु विभिन्न समूह उपसमूहका पद दरबन्दी दुर्गम स्थानमा पनि रहेका

तर फार्मसी समूहको पद दरबन्दी दुर्गम स्थानमा नभएकोले दुर्गम स्थानमा पद दरबन्दी भएका कर्मचारीका हकमा सम्म उनीहरूले ऐनको दफा ७१ बमोजिम लिखित मञ्जूरी प्रकट गरेमा लागू हुनसक्ने सो व्यवस्था मेरो हकमा लागू हुन सक्तैन । तसर्थ स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २६(३) को उक्त व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३ तथा १९ द्वारा प्रदत्त हकसँग बाभिएको हुँदा अमान्य घोषित गरिपाउँ । निवेदकले दर्ता गर्न लगेको दरखास्तमा विपक्षी आयोगले गरेको दरपीठसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी म निवेदकको उक्त दरखास्त दर्ता गरी बहुवा कारवाही गर्नु गराउनु भन्ने परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ । साथै सूचना नं. २०२।०६६-६७ तथा २०३।०६६-६७ अन्तर्गत दरखास्त दिने अन्तिम म्याद नाघेको दिनलाई नै बहुवा मिति कायम गर्ने गरी बहुवाको निर्णय तयारी हालतमा राख्नु भनी विपक्षीका नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको निवेदनपत्र ।

विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाउनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।७।११ को आदेश ।

निवेदकले नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २६(३) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(३) समेतसँग बाभिएको भन्दै उक्त प्रश्नको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म निवेदकको दरखास्त लिनु भनी अन्तरिम आदेशको माग गरेको देखिन्छ । उक्त प्रश्न अन्तिम सुनुवाइ हुँदा निरोपण हुने विषय भएको र एउटै समूहका व्यक्तिका बीच भिन्नता भयो भन्ने आधार निवेदकले देखाउन नसकेको अवस्थामा अन्तरिम आदेश जारी हुने अवस्थाको विद्यमानता देखिएन भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।७।११ को आदेश ।

नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश (३) को प्रावधान स्वास्थ्य सेवालाई दुर्गम क्षेत्रसम्म पुऱ्याउने उद्देश्यले ल्याइएको र सोही आधारमा बहुवा दरखास्त फाराम स्वीकृत र अस्वीकृत गर्ने गरी यस आयोगबाट भएको कानूनसम्मत्

कार्यलाई विपक्षीले अन्यथा भन्न मिल्ने नहुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी लोकसेवा आयोग केन्द्रीय कार्यालयको लिखित जवाफ ।

के कस्तो पदमा कुन तहका कर्मचारीलाई बहुवाको अवसर प्रदान गर्ने भन्ने कुरा पदको प्रकृतिअनुरूप कर्मचारी प्रशासन गर्ने सम्बन्धित निकायबाट निर्धारण गर्ने विषय भएको हुँदा विपक्षी माथिल्लो तहको पदमा बहुवाको लागि उम्मेदवार हुन नपाएको कारणबाट मात्र सो व्यवस्था संविधानसँग बाभिएको भन्ने तर्क संविधानसम्मत् नभएकोले रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी कानून तथा न्याय मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

निवेदकले भनेबमोजिम ऐन संशोधन हुने वा नहुने होइन । विपक्षीको ईच्छा तथा आवश्यकतामा असर पर्दैन संशोधन बदरयोग्य हुने पनि होइन । विपक्षीको अधिकार संशोधित व्यवस्थाले कुण्ठित बनाएको पनि छैन । देशको दुर्गम क्षेत्रमा स्वास्थ्य सेवा पुऱ्याउने उद्देश्यले दुर्गम क्षेत्रमा सेवा गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएकोलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन । तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २६ को संशोधित व्यवस्थाले निवेदकको पेशा रोजगार गर्ने हकमा कुनै अड्डुश लगाएको छैन । उक्त कानूनी व्यवस्था समानताको सिद्धान्तको प्रतिकूल समेत रहेको छैन । निजामती सेवा ऐनमा भएको व्यवस्था स्वास्थ्य सेवामा पनि समानरूपमा लागू हुनुपर्दछ भन्ने निवेदकको जिकीर मनासिव छैन । तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

सरकारी सेवामा के कस्तो संगठन संरचना राख्ने र के कस्तो बहुवा प्रणालीको पद्धति अवलम्बन गर्ने भन्ने विषय विशुद्धरूपमा राज्यको सुविधाको विषय हो । यसमा व्यक्तिको ईच्छा आवश्यकता र चाहना भन्दा पनि राज्यको ईच्छा, चाहना र आवश्यकता प्राथमिक र महत्वपूर्ण रहन्छ । यस क्रममा सरकारी सेवामा लागू गरिएको बहुवा व्यवस्थाबाट कसैको मौलिक

हक हनन् हुने भन्ने प्रश्न उठ्न सक्दैन । तसर्थ रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी व्यवस्थापिका-संसद सचिवालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिलसंलग्न सम्पूर्ण कागजात अध्ययन गरियो ।

निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री श्रीप्रसाद पण्डितले स्वास्थ्य सेवाको फार्मसी समूहमा दुर्गम क्षेत्रमा आठौं तहको कुनै दरबन्दी नै रहेको छैन । तसर्थ फार्मसी समूहको नवौं तहमा बहुवा हुन सो समूहको आठौं तहमा २ वर्ष दुर्गम क्षेत्रमा काम गरेको हुनुपर्दछ भन्ने स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (३) को व्यवस्थाले निवेदकको बहुवा हुने अधिकारमा भेदभावपूर्ण तवरबाट अवरोध उत्पन्न गरेको हुँदा निवेदकको हकमा उक्त कानूनी व्यवस्था आकर्षित नहुने विशेष आदेश गरी निवेदकलाई न्याय प्रदान गरिनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो । विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश शर्मा पौडेलले नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (३) को व्यवस्था आफैमा स्पष्ट रहेको छ । उक्त व्यवस्था निवेदकको हकमा मात्र लागू हुने व्यवस्था नभई सिङ्गो स्वास्थ्य सेवामा कार्यरत कर्मचारीका हकमा लागू हुने व्यवस्था भएकाले उक्त व्यवस्थाले निवेदकलाई मात्र भेदभावपूर्ण व्यवहार गरेको भन्ने अवस्था पनि रहेको छैन । तसर्थ निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था विद्यमान रहेको छैन भनी बहस गर्नुभयो ।

उल्लिखित बहससमेत सुनी निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनपर्ने हो, होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपरेको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २६ र सोको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (३) को संशोधित व्यवस्थाले स्वास्थ्य सेवामा बहुवा हुन अन्य कुराको अतिरिक्त बहुवा हुने तहभन्दा एक तहमुनिको पदमा कम्तीमा दुई वर्ष दुर्गम क्षेत्रमा काम गरेको हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । निवेदक

कार्यरत फार्मसी समूहअन्तर्गत आठौं तहमा दुर्गम क्षेत्रमा कुनै पद नै छैनन् । विपक्षी लोकसेवा आयोगले फार्मसी समूहअन्तर्गत नवौं तहमा बहुवाको लागि विज्ञापन गरेकोमा दरखास्त फारम बुझाउन जाँदा बहुवा हुने तहभन्दा एक तह मुनि अर्थात् आठौं तहमा दुर्गम क्षेत्रमा २ वर्ष काम गरेको नदेखिएको भनी मेरो दरखास्त दरपीठ गरिएको छ । तसर्थ दुर्गम क्षेत्रमा दरबन्दी नै नरहेको तर सो क्षेत्रमा काम गरेको हुनुपर्ने शर्त तोकेको स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (३) को व्यवस्था असमान एवं भेदभावपूर्ण भएकोले उक्त व्यवस्था अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ र निवेदकको दरखास्त दर्ता गरी बहुवा प्रक्रियामा सहभागी गराउनु भनी विपक्षी लोकसेवा आयोगका नाममा परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत निवेदकको मागदावी रहेको देखिन्छ ।

३. नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ मा २०६३ सालमा भएको तेस्रो संशोधनद्वारा संशोधित दफा २६ मा “कर्मचारीले बहुवाको लागि उम्मेदवार हुन तोकिएको बमोजिमको शैक्षिक योग्यता प्राप्त गरेको र बहुवा हुने तहभन्दा एकतह मुनिको पदमा रही कम्तीमा तीनवर्षे सेवा अवधि पूरा गरेको हुनुपर्नेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । त्यस्तै उक्त दफा २६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (३) मा “यो दफा प्रारम्भ भएपछि बहुवाको लागि उम्मेदवार हुन कम्तीमा दुई वर्ष दुर्गम क्षेत्रमा काम गरेको हुनुपर्नेछ” भन्ने प्रावधानसमेत रहेको देखिन्छ ।

४. उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाहरू अध्ययन गर्दा स्वास्थ्य सेवाको जुनसुकै तहको पदहरूमा बहुवा हुनका लागि तोकिएको शैक्षिक योग्यता हासिल गरेको, बहुवा हुने तहभन्दा एक तह मुनिको पदमा कम्तीमा तीन वर्ष सेवा अवधि पूरा गरेको र सोमध्ये पनि कम्तीमा दुई वर्ष दुर्गम क्षेत्रमा काम गरेको हुनुपर्ने अनिवार्य गरेको देखिन आउँछ ।

५. आफू स्वास्थ्य सेवाको फार्मसी समूहको आठौं तहमा कार्यरत रहेको र फार्मसी समूहको आठौं तहमा दुर्गम क्षेत्रको कुनै स्थानमा दरबन्दी नै नभएकोले त्यस्तो क्षेत्रमा सरुवा नै हुन नपाउने अवस्था हुँदा

दुर्गम क्षेत्रमा काम गर्ने अवस्था नभएको भन्ने निवेदकको कथन रहेको छ । सोसम्बन्धमा यस अदालतको मिति २०६६।१।९ को आदेशानुसार फार्मसी समूहमा आठौं तहको दरबन्दी रहेको कार्यालय दुर्गम स्थानमा छ, छैन भनी स्वास्थ्य सेवा विभागमा पत्राचार गरिएकोमा स्वास्थ्य सेवा फार्मसी समूहको आठौं तहका कर्मचारीको दरबन्दी रहेको कुनै पनि कार्यालय दुर्गमस्थानमा रहेको छैन भनी स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको च.नं. (७) २८४३ मिति २०६७।८।२३ को पत्रबाट जवाफ प्राप्त भएको देखिन्छ ।

६. विपक्षी लोकसेवा आयोगद्वारा प्रकाशित सूचना नं. २०२।०६६।६७ (बहुवा सूचना नं. ९।२।०६६-६७) तथा २०३।०६६-६७ (वि.नं. १०१।७।०६६।६७) अन्तर्गतको फार्मसी समूहको नवौं तहमा बहुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार हुन रिट निवेदक अन्य कुनै कारणले अयोग्य रहेको भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफबाट देखिएको छैन । विपक्षी लोकसेवा आयोगको मिति २०६६।६।२९ को दरपीठ व्यहोरा हेर्दा पनि नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (३) अनुरूप नवौं तहको पदमा बहुवाको लागि उम्मेदवार हुन बहुवा हुने तहभन्दा एक तह मुनिको पदमा कम्तीमा २ वर्ष दुर्गम क्षेत्रमा काम गरेको हुनुपर्नेमा सोअनुसार दुर्गम क्षेत्रमा काम गरेको नदेखिएकोले रिट निवेदकको दरखास्त दर्ता नगरिएको भन्ने नै उल्लेख भएको देखिन्छ ।

७. यसरी नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐनको दफा २६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (३) मा निर्धारित शर्त पूरा नभएको भन्ने एकमात्र आधारबाट रिट निवेदकको दरखास्त फारम विपक्षी लोकसेवा आयोगबाट दर्ता नगरिएको र ऐनको उक्त शर्त पूरा गर्नलाई फार्मसी समूहमा आठौं तहको कुनै पद वा दरबन्दी नै दुर्गम क्षेत्रमा नभएको अवस्थामा दफा २६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (३) को उक्त व्यवस्थाले निवेदकको हकमा असमान व्यवहार गरेको परिणाम निस्कने गरी स्वास्थ्य सेवाका अन्य समूहका कर्मचारीहरू सरह समान आधारमा बहुवा हुन पाउने निवेदकको हकमा अनुचित तवरबाट बन्देज लगाएको नै देखिन आयो ।

८. स्वास्थ्य सेवाको फार्मसी समूहको आठौं तहमा दुर्गम क्षेत्रमा कुनै पद वा दरबन्दी नै नरहेको कारण निवेदकको हकमा स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (३) को उपरोक्त व्यवस्था असमान रहेको देखिन आएको भए तापनि दुर्गम क्षेत्रमा पद वा दरबन्दी रहेको अन्य तह वा समूहहरूको सम्बन्धमा उक्त व्यवस्थालाई असमान र भेदभावपूर्ण भन्न सकिने अवस्था नहुँदा निवेदकको मागबमोजिम सो व्यवस्थालाई अमान्य र बदर घोषित गर्न मिल्ने देखिएन । तसर्थ नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (३) को उपरोक्त व्यवस्थालाई अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने निवेदकको मागदावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ । तथापि खण्ड (३) को उपरोक्त कानूनी व्यवस्था मात्रको कारण निवेदकको कानूनबमोजिम बहुवा हुन पाउने हक अवरुद्ध भएको भन्ने देखिन आएको हुँदा निवेदक कार्यरत् फार्मसी समूहलगायत दुर्गम क्षेत्रमा पद वा दरबन्दी नै नरहेको अन्य तह वा पदहरूमा कार्यरत् कर्मचारीहरूको बहुवाका सम्बन्धमा खण्ड (३) को उक्त व्यवस्था लागू नहुने गरी उचित कानूनी व्यवस्था गर्न यो आदेशप्राप्त भएको मितिले एक महिनाभित्र विपक्षीमध्येको स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयले संशोधन प्रस्ताव प्रस्तुत गर्नु र अन्य विपक्षीहरूले तदनुकूल कानूनी व्यवस्था गर्नका लागि नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २६ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (३) मा संशोधन गर्ने विधेयक व्यवस्थापिका-संसदसमक्ष पेश गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा निर्देशात्मक आदेश जारी गरिएको छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.प्रकाश वस्ती

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की

संवत् २०६८ साल माघ १९ गते रोज ५ शुभम् --
इजलास अधिकृत : मातृकाप्रसाद आचार्य



निर्णय नं. ८७८०

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
मुद्दा नं. ०६६-DF-०००९
फैसला मिति: २०६८।९।२९।६
मुद्दा:- जोत छुट्याई पाऊँ ।
पुनरावेदक प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ८ बस्ने
नारायणप्रसाद राजभण्डारीको मु.स. गर्ने
शारदा राजभण्डारी
विरुद्ध
प्रत्यर्था वादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ५ बस्ने वेदप्रसाद
भट्टराई समेत

शुरु फैसला गर्ने :
भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौं
पुनरावेदन फैसला गर्ने :
मा.न्या.श्री कल्याण श्रेष्ठ
मा.न्या.श्री कोमलनाथ शर्मा

- गुठी संस्थानको सञ्चालक समितिले जानकारीसम्म लिएको विषयलाई निर्णयका रूपमा लिन नमिल्ले ।
(प्रकरण नं. ४)
- गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २६(१) मा गुठीका भाउले नगदीमा बुझाउनु पर्ने गुठी अधीनस्थ जग्गा भन्ने वाक्यांश समेतको प्रयोग गरिएको हुँदा गुठी अधीनस्थ जग्गामा समेत नगदीमा लिन सकिने कुरालाई पूर्णतः इन्कार गर्न सकिने देखिँदैन । गुठी संस्थान ऐनमा रहेको उक्त कानूनी व्यवस्थाले नगदी लिँदैमा स्वतः रैतान नम्बरी हुने भनी मान्नु पर्ने

बाध्यता सिर्जना गर्दैन । गुठी संस्थानका तत्कालीन अध्यक्षबाट जग्गामा पहिलेदेखि नै नगदी लिनै गरेकोले सोहीबमोजिम नगदी नै लिई दिने र जग्गाको हकमा गुठी अधीनस्थ नै कायम गरी राख्ने भनी उल्लेख भएको व्यहोरामा पनि यही कानूनी व्यवस्था प्रतिबिम्बित भएको पाइँदा यसरी विद्यमान कानून र साधिकार निकायको निर्णय समेतबाट नगदीमा लिन सकिने गरी गरिएको स्पष्ट व्यवस्थालाई निस्तेज तुल्याउने गरी त्यसको व्याख्या गर्न नमिल्ले ।

(प्रकरण नं. ५)

- अधिकारप्राप्त निकायबाट भएका बैध निर्णयहरू बदर नहुँदा कायम नै रहन्छन्, त्यस्ता निर्णय बदर गराउने निश्चित प्रक्रिया र विधि समेत कानूनले नै तोकिदिएको हुन्छ । त्यसरी तोकिएको प्रक्रिया अवलम्बन नगरी पहिलेका निर्णयहरूलाई शून्यमा परिणत गर्दै जाने हो भने त्यसले विवादका विषयहरूलाई सदैव अनिश्चय र अन्यौलमा राख्ने हुँदा प्रक्रियासम्मत् रूपमा चुनौती दिन नसकी अन्तिम भएर रहेको निर्णयलाई अन्य प्रसंगमा वा अन्य मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा पूर्व निर्णयको अस्तित्वलाई शून्यमा परिणत गर्ने गरी जिकीर लिन नमिल्ले ।
(प्रकरण नं. ६)
- गुठी अधीनस्थ जग्गामा दर्तावाला मोहीको हक अधिकार स्वतः गुठी संस्थानमा सर्ने हुँदा त्यस्ता जग्गाको व्यवस्थापन गुठी संस्थानबाट हुने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २७ ले गुठी जग्गामा खास जोताहा किसानले प्रचलित कानूनबमोजिम मोहियानी हक पाउनेछ भनी उल्लेख गरिएको हुँदा त्यसमा जग्गाधनीको हैसियतमा गुठी संस्थानको भूमिका रहने कुरालाई इन्कार गर्न नमिल्ले ।
(प्रकरण नं. ७)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल र विद्वान अधिवक्ता सतीशकृष्ण खरेल

प्रत्यर्था वादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्रीहरि अर्याल र विद्वान अधिवक्ताहरू श्री मातृकाप्रसाद निरौला र हेमराज सुवेदी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क)
- गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २(ज)(ट), २६(१)

फैसला

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह: पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०५३।१।२० को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ अन्तर्गत प्रतिवादीका तर्फबाट मुद्दा दोहोऱ्याई हेरी पाऊँ भनी पर्न आएको निवेदनमा यस अदालतबाट दोहोऱ्याई हेर्ने गरी निस्सा प्रदान भै पेश हुँदा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरू बीच मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१) (क) बमोजिम पूर्ण इजलासको लगतमा दर्ता भै पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार रहेको छ :

काठमाडौं गुठी तहसील कार्यालयको च.नं.२५१० मिति २०४४।१०।२४ को पत्रले पशुपति महास्नान पोता गुठी ४८८/३९० सेस्ता नापीअनुसार भगवान स्थान गा.पं. वडा नं. २ कि.नं. ३४५ को २-६-२ चन्द्रशोभादेवी काफ्ले र ऐ. कि.नं. ३४४ को १-०-० जग्गाको दर्तावाला वेदप्रसाद भट्टराई, जोताहा विष्णुलाल राजभण्डारी भएकोमा उक्त जग्गाको मोही नामसारी र जग्गा छुट्याउने भन्ने व्यहोराको निवेदन राखी दर्तावालाहरूले माग गर्दै आएकोमा उक्त जग्गा हाल रैकरसरह नै मान्यता भई आएको र तत्सम्बन्धी कार्य समेत त्यहाँबाट नै हुनुपर्ने देखिन आउँदा उक्त जग्गामा मोहीसम्बन्धी व्यवस्था दर्तावालाले पत्याएको

व्यक्ति नै रहने कानूनी प्रावधानअनुसार सिफारिश साथ नियमानुसार कारवाही टुङ्गे लगाई फायल फिर्ता पठाई दिनु हुन भनी यस कार्यालयमा कारवाहीको लागि प्राप्त हुनआएको उक्त मिसिलमा तामेली जगाई उपरोक्त अनुसार मोहीलाई जग्गा छुट्याई दिन कारवाही गरिपाऊँ भन्ने २०४८।२।१५ मा चन्द्रशोभा र वेदप्रसादको निवेदन परी कारवाही हुँदा मिति २०४८।२।१९ मा मोही हकदारको नाममा म्याद काटी आएपछि पेश गर्ने भन्ने यस कार्यालयको आदेशानुसार मोहीको हकदार चिरञ्जिवीप्रसाद, जीतमाया राजभण्डारी र रामप्रसाद राजभण्डारीको नाममा र नारायणप्रसाद राजभण्डारीको नाममा म्याद जारी गर्दा उक्त म्याद तामेली भई आएकोमा उक्त म्यादभित्र विष्णुलाल राजभण्डारीको श्रीमती जीतमाया राजभण्डारी, छोराहरू चिरञ्जिवीप्रसाद राजभण्डारी र रामप्रसाद राजभण्डारी उपस्थित भई निवेदक चन्द्रशोभादेवी र वेदप्रसाद भट्टराईको निवेदन मागबमोजिम जग्गाधनीहरूको मञ्जुरीबाट जीतमायाको नाममा जोत नामसारी गरी आफ्नो जोत हक लिई बिक्री जग्गामा जोत लगत कट्टा गर्न मञ्जूर छ भनी २०४९।२।३२ गते बयान कागज गरी दिएका र हकदार मध्ये नारायणप्रसाद राजभण्डारी उपस्थित भई उक्त साविक भगवान स्थान वडा नं. २ कि.नं. ३३ को कित्ताकाट भई कित्ता नं. ३४५ र ३४४ कायम भएको जग्गा हाल नापी हुँदा का.म.न.पा.वडा नं. ७ कित्ता नं. २२० र १२४ चन्द्रशोभा र ऐ. कित्ता नं. २१९ र १२३ वेदप्रसाद भट्टराईको नाममा कायम भएको उक्त जग्गा पिताजीको नाममा जोत दर्ता भएको भएता पनि पिताजी जीवित छँदाको अवस्थादेखि मैले कमाई आएको, पिताजी २०३८।८।१४ गते परलोक हुनु भएको र निजको हक खाने र जग्गा कमाई आउने म छोरो हुँदा २०४२ साल देखि २०४८ सालसम्मको बाली बुझाई पाऊँ भनी नेपाल राष्ट्र बैंक मार्फत् गुठी तहसील कार्यालयमा जम्मा हुने गरी बाली धरौटी राखेको गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २६ ले साविक दर्तावाला पदमबहादुरको हक समाप्त गरिसकेको स्वतः सिद्ध छ। विपक्षीहरूको त्यस्तो मोहियानी छुट्याई पाऊँ भन्ने निवेदन लाग्न सक्दैन।

पिता स्वर्गे हुनु भएको हुँदा जोत नामसारी गरिपाऊँ भनी मैले २०४५।१।२६ मा निवेदन दिई कारवाही चलेको मिसिल यसै कार्यालयमा छ। उक्त दुवै मिसिल संलग्न गरी विपक्षीको निवेदन जिकीर अबिलम्ब खारेज गरिपाऊँ भन्ने २०४९।३।१९ को नारायण प्रसादको बयान कागज।

काठमाडौँ गुठी तहसील कार्यालय कालमोचनमा पत्र लेखी जाँदा उक्त गुठीको च.नं. १५७ मिति २०४९।४।१५ को पत्रबाट पशुपति महास्नान पोता गुठीको जग्गा नेपाल सरकारको रैकर जग्गा सरह कारवाही हुने हुँदा सोअनुसार गर्न यस भूमिसुधार कार्यालयबाट मिति २०४४।१०।२४ को पत्र साथ त्यहाँ पठाएको देखिने सो जग्गाको मोहीका सम्बन्धमा कारवाही तहाँबाट हुनुपर्ने उक्त कारवाही गर्दा यस कार्यालयलाई कुनै बाधा नपर्ने भनी लेखी आएको र कारवाही चल्दाचल्दैको अवस्थामा निज नारायणप्रसाद राजभण्डारी २०४९।९।१९ गते परलोक भएको भनी निवेदिका श्रीमती शारदा राजभण्डारीले २०४९।१०।१३ मा निवेदन दिई मुद्दा सकार गरी कारवाहीमा बसी आएको रहेछ।

प्रतिवादी नारायणप्रसाद परलोक भई मुद्दा सकार गर्ने शारदा राजभण्डारीले नामसारी माग गरी कारवाही भएको मिति २०५०।१।२३ मा मि.नं. १४५७/०४५ बाट मोही नामसारीको निर्णय भैसकेकोले यसमा केही कारवाही गरी रहनु परेन खारेज हुने ठहर्छ भन्ने शुरु भूमिसुधार कार्यालयको निर्णय।

शुरु भूमिसुधार कार्यालयले मलाई हराई गर्ने गरेको निर्णयमा मेरो चित्त बुझेन। शुरुको निर्णय बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र।

शुरु निर्णय मिलेको नदेखिदा विपक्षी भिकार्ड नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश।

यसमा विवादित जग्गाका सम्बन्धमा यसै लगाउको यिनै पुनरावेदक शारदा राजभण्डारी विपक्षी यिनै वेदप्रसाद भट्टराई समेत भएको दे.पु.नं. ७०५ को जोत नामसारी मुद्दामा शुरुको निर्णय सदर हुने ठहरी

आजै यसै इजलासबाट निर्णय भएकोले उक्त मुद्दामा उल्लेख भएको बुँदा प्रमाण समेतको आधारमा प्रस्तुत मुद्दामा पनि शुरु भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौँको निर्णय मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्दैन भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०५३।१।२० को फैसला।

यसै मुद्दाको लगाउ जोत नामसारी मुद्दामा भएको निर्णयउपर आजै सम्मानीत अदालत समक्ष मुद्दा दोहोऱ्याई पाऊँ भन्ने निवेदन पत्र प्रस्तुत गरेको छु। उक्त निवेदन पत्रमा अवलम्बन गरेको तथ्य आधार बमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनको निर्णय त्रुटिपूर्ण रहेको सिद्ध छ। उक्त मुद्दामा उल्लेख गरेको नजीर सिद्धान्त समेतको प्रत्यक्ष प्रतिकूल हुने गरी प्रस्तुत मुद्दामा पनि फैसला भएको हुँदा पुनरावेदन अदालत पाटनको निर्णय त्रुटिपूर्ण भएकोले मुद्दा दोहोऱ्याई हेरी न्याय इन्साफ पाऊँ भन्ने समेतको नारायणप्रसाद राजभण्डारीको मु.स. गर्ने शारदा राजभण्डारीको यस अदालतमा परेको निवेदनपत्र।

यसमा यसै लगाउको नि.नं. ४२२८ को निवेदनमा मुद्दा दोहोऱ्याउने निस्सा प्रदान भएकोले प्रस्तुत निवेदनमा पनि सोही आधारमा मुद्दा दोहोऱ्याउने निस्सा प्रदान गरिएको छ। विपक्षीलाई भिकार्ड नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०५६।१।१९ को आदेश।

यसमा विवादित जग्गाका सम्बन्धमा यिनै पुनरावेदक प्रतिवादी र यिनै विपक्षीहरू वादी भएको यसै लगाउको दे.पु.नं. ६३७८ को जोत नामसारी मुद्दामा आज यसै इजलासबाट पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुने ठहराइ फैसला भएकोले सोही मुद्दामा लिइएका आधार कारण समेतबाट प्रस्तुत मुद्दामा पनि शुरु भूमिसुधार कार्यालयले गरेको निर्णयलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला अन्यथा नदेखिई मिलेकै देखिँदा सो सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्दैन। तर सहयोगी माननीय न्यायाधीश श्री अबधेशकुमार यादवबाट छुट्टै राय व्यक्त गरी पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी हुने ठहराइ फैसला भएकोले सर्वोच्च

अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्माको राय ।

यसमा विवादित जग्गाका सम्बन्धमा यिनै नारायणप्रसाद राजभण्डारीको मु.स. गर्ने शारदा राजभण्डारी पुनरावेदक प्रतिवादी र यिनै विपक्षी वेदप्रसाद भट्टराई समेत प्रत्यर्थी वादी भएको जोत नामसारी मुद्दामा आज यसै इजलासबाट पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी हुने ठहराई फैसला भएकोले सोही मुद्दामा लिइएका आधार कारण समेतबाट प्रस्तुत मुद्दामा पनि शुरु भूमिसुधार कार्यालयले गरेको निर्णयलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको नदेखिइ त्रुटिपूर्ण देखिँदा सो फैसला उल्टी हुने ठहर्छ । तर सहयोगी माननीय न्यायाधीश श्री अनूपराज शर्माको छुट्टै राय भै पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्छाई फैसला भएकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको माननीय न्यायाधीश श्री अबधेशकुमार यादवको रायसहितको यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६६।६।२० को फैसला ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको सुनुवाइका सिलसिलामा पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल र विद्वान अधिवक्ता श्री सतीशकृष्ण खरेलले जिन्सीको सट्टामा नगद बुझाउने सम्म गरिएको हुँदा त्यस्तो नगद बुझाएकै आधारमा रैतान नम्बरी जग्गाको दर्जा दिन मिल्ने हुँदैन । रैतान नम्बरीको दावी गर्ने पक्षले आधिकारिक निकायबाट रैतान नम्बरी कायम गराउन सकेको अवस्था पनि छैन र गुठी संस्थानबाट स्पष्ट निर्णय भएको पनि छैन । तसर्थ विवादको जग्गालाई गुठी अधीनस्थ कायम गरी वास्तविक जोताहा किसानका रुपमा रहेका नारायणप्रसाद राजभण्डारीको हकवालाको हैसियतले शारदा राजभण्डारीले मोहियानी हक पाउनु पर्दछ भनी बहस गर्नु भएको थियो ।

त्यसैगरी प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री श्रीहरि अर्याल र विद्वान अधिवक्ता श्री मातृकाप्रसाद निरौलाले गुठी जग्गाको प्रकृति निर्धारण गर्ने साधिकार निकाय भनेको गुठी संस्थान नै भएकाले गुठी संस्थानबाट पटक पटक गुठी रैतान नम्बरी भनी लेखी आएको स्थितिमा अन्यथा अनुमान गर्न मिल्ने हुँदैन । गुठी संस्थानको मिति २०३९।१।३ को निर्णय अन्तिम भएको छैन र कार्यान्वयनमा पनि आएको छैन । गुठी संस्थानबाट भएको पछिल्लो निर्णयले अधिल्लो निर्णयको अस्तित्व स्वतः समाप्त भएको हुँदा २०४४।४।१५ को निर्णय कायम गरी भूमिसुधार कार्यालयको निर्णय बमोजिम नै मोही कायम हुनु पर्दछ भनी बहस गर्नु भएको थियो । विवादको विषय गुठी संस्थानसँग सम्बन्धित भएकाले यस अदालतको आदेशअनुसार गुठी संस्थानको प्रतिनिधित्व गरी उपस्थित हुनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री हेमराज सुवेदीले गुठी संस्थानका २०३९, २०४२, २०४४ सालका निर्णयहरू कुनै पक्ष विपक्षको हकमा भएको नभई गुठी संस्थानको आन्तरिक प्रयोजनका लागि भएको हो । संस्थानको दोस्रो निर्णय कार्यान्वयन भई सोबमोजिम लगत सेस्ता राख्ने कार्य भएको छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भएको थियो ।

आज निर्णय सुनाउने तारिख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दासँग सम्बन्धित सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा पशुपति महास्नान पोता लगतभित्रको जग्गा नापी हुँदा काठमाडौं जिल्ला, भगवानस्थान गा.पं. वडा नं.२ स्थित कित्ता नं. ३३ को क्षेत्रफल ३-६-२ जग्गाको दर्तावाला पदमबहादुर कार्की र जोताहा विष्णुलाल राजभण्डारी भएको, सो जग्गा आफूहरूले २०३६।४।१९ मा दर्तावालाबाट खरीद गरी लिई नामसारी समेत भैसकेको छ । उक्त जग्गामा मोही भाग छुट्याउनु पर्ने हुँदा गुठी संस्थान ऐनबमोजिम मोहीको भाग छुट्याई बाँकी जग्गामा मोहीको नाम मोही महलबाट कटाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको चन्द्रशोभादेवी काफ्ले र वेदप्रसाद भट्टराईका तर्फबाट गुठी तहसील कार्यालयमा संयुक्त निवेदन परी प्रस्तुत

मुद्दाको उठान भएको देखिन्छ। गुठी तहसील कार्यालयबाट मोही र जग्गाधनीबीच जग्गा बाँडफाँडका सम्बन्धमा भूमिसुधार कार्यालयले निर्णय गर्नुपर्ने भन्ने आधारमा सम्पूर्ण कारवाही मिसिल भूमिसुधार कार्यालय काठमाडौंमा पठाइएको देखिन्छ। जोत नामसारीका सम्बन्धमा विष्णुलाल राजभण्डारीको पत्नी जीतमाया र माहिला छोरा नारायणप्रसाद राजभण्डारीले भूमिसुधार कार्यालय समक्ष छुट्टाछुट्टै वयान कागज गरी दावी प्रस्तुत गरेको देखिन्छ। भूमिसुधार कार्यालय काठमाडौंबाट लगाउको मुद्दामा भएको निर्णयलाई आधार बनाई प्रस्तुत मुद्दामा केही कारवाही गरिरहनु परेन भनी निवेदन नै खारेज हुने ठहर्‍याए उपर प्रतिवादीका तर्फबाट परेको पुनरावेदनको रोहमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट शुरु सदर हुने ठहरी फैसला भएको हुँदा प्रतिवादीका तर्फबाट यस अदालत समक्ष मुद्दा दोहोर्‍याई हेरिपाऊँ भनी परेको निवेदनमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान भै पेश हुँदा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशबीच पशुपति महास्नान गुठी अन्तर्गतको विवादको कित्ता नं. ३३ कित्ताकाट भै कायम रहेको कित्ता नं. ३४५ (हाल नापीमा कायम हुनआएको कित्ता नं. २२० र १२४) तथा कित्ता नं. ३४४ (हाल नापीमा कायम हुनआएको कित्ता नं. २१९ र १२३) का जग्गाहरू गुठी अधीनस्थ वा गुठी रैतान नम्बरी के हो भन्ने सम्बन्धमा मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम यस इजलाससमक्ष पेश हुनआएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा प्रारम्भिक रूपमा विवादको कित्ता नं. २१९, २२०, १२३ र १२४ का जग्गाहरू गुठी अधीनस्थ वा रैतान नम्बरी के हुन् ? भन्ने सम्बन्धमा नै न्याय निरूपण गरी तत्पश्चात् मात्र जग्गा बाँडफाँडको प्रश्नमा प्रवेश गर्नुपर्ने देखिन आउँछ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा विवादको जग्गा साविकदेखि नै पशुपति महास्नान गुठी अन्तर्गत पोता लगत नं. ४८८/३९० मा दर्ता भएको जग्गा नापी हुँदा काठमाडौं जिल्ला, भगवानस्थान गा.पं. वडा

नं.२ स्थित कित्ता नं. ३३ कायम हुनआएको र सो जग्गा मध्ये कित्ता नं. ३४५ (हाल नापीमा कायम हुनआएको कित्ता नं. २२० र १२४) को क्षेत्रफल २-६-२ जग्गा चन्द्रशोभादेवी काफ्लेले र कित्ता नं. ३४४ (हाल नापीमा कायम हुनआएको कित्ता नं. २१९ र १२३) को क्षेत्रफल १-०-० जग्गा वेदप्रसाद भट्टराईले मिति २०३८।४।११ मा दर्तावाला पदमबहादुर कार्कीबाट राजीनामाको लिखतबाट हक हस्तान्तरण गरी लिएको भन्ने तथ्यमा विवाद देखिँदैन। साविक कित्ता नं. ३३ को जग्गा पशुपति महास्नान गुठी अन्तर्गतको जग्गा भएकाले त्यस्ता जग्गाको व्यवस्थापनमा गुठी संस्थानको भूमिका रहने कुरामा पनि विवाद हुन सक्दैन। गुठी संस्थान ऐन, २०३३ मा गुठी संस्थानको काम, कर्तव्य र अधिकार अन्तर्गत समावेश गरिएका विषयहरूले पनि त्यसलाई पुष्टि गरिरहेकै छन्। गुठी संस्थान ऐनको दफा २ को परिभाषा खण्डमा विभिन्न किसिमका गुठी जग्गाको परिभाषा उल्लेख गरिएको छ। जस अनुसार खण्ड (ज) मा “गुठी रैतान नम्बरी जग्गा” भन्नाले दर्तावालाले संस्थानलाई मालपोत बुझाउनु पर्ने जग्गा सम्भन्नु पर्दछ भनिएको छ भने ऐ. खण्ड (ट) मा “गुठी अधीनस्थ जग्गा” भन्नाले दर्तावालाले संस्थानलाई जिन्सी बुझाई आएको जग्गा सम्भन्नु पर्दछ भनिएको छ। उल्लिखित आधारमा हेर्दा गुठी रैतान नम्बरी जग्गामा गुठी संस्थानलाई मालपोत बुझाउनु पर्ने र गुठी अधीनस्थ जग्गामा जिन्सी बुझाउनु पर्ने भन्ने बुझिन्छ। साविक कित्ता नं. ३३ को विवादको जग्गा के कुन प्रकृतिको हो भन्ने निर्धारण गर्ने साधिकार निकाय भनेको गुठी संस्थान नै हो। गुठी संस्थान ऐन, २०३३ ले संस्थानलाई सो अधिकार प्रदान गरेको छ। पशुपति महास्नान गुठी अन्तर्गतका जग्गाहरूको हैसियतका सम्बन्धमा गुठी संस्थानमा प्रश्न उठी निर्णयहरू पनि भएको देखिन्छ।

३. यस अदालतको आदेश बमोजिम गुठी संस्थानबाट प्राप्त भै मिसिल साथ संलग्न रहेको गुठी संस्थानबाट भएका टिप्पणी निर्णयहरू र गुठी संस्थान सञ्चालक समितिका निर्णयहरू हेर्दा गुठी संस्थान,

केन्द्रीय कार्यालय लगत शाखाबाट मिति २०३७१२१० मा पोता तर्फको गुठी जग्गाको जग्गाधनी पूर्जा लिने सम्बन्धी टिप्पणी उठेको देखिन्छ। सो टिप्पणीमा पशुपति महास्नान तर्फका पोता लागी आएका गुठी जग्गाहरूको जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा लिने सिलसिला चलेको र भैरहेका ऐन, नियममा पोता तर्फका जग्गाको यो आधारमा जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा लिने स्पष्ट उल्लेख भएको नदेखिएको, त्यस्ता पोता जग्गाको जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा गुठी संस्थानबाट लिने वा यो पोता जग्गा अधीनस्थ र तैनाथी सरह नभै किसिमअनुसार पोत लिने हुँदा गुठी रैतान नम्बरी सरह देखिएको हुनाले सम्बन्धित मोहीलाई दिलाउने भन्ने बारेमा दुविधा पर्न आएको भनी उल्लेख भएको देखिन्छ। सो टिप्पणी तहतह हुँदै मिति २०३९।१।३ मा पेश हुँदा तत्कालीन कार्यकारी अध्यक्ष श्री बद्धीबिक्रम थापाबाट यो दाताले राखी दिएको जग्गामा पहिले देखि नै नगदी लिने गरेकोले सोहीबमोजिम नगदी नै लिई दिने र जग्गाको हकमा गुठी अधीनस्थ नै कायम गरी राख्ने गरी सदर भएको देखिन्छ। सो निर्णयबाट पशुपति महास्नान गुठी अन्तर्गत पोता लगतमा दर्ता भएका सबै जग्गामा तिरोको हकमा नगदी लिने परम्परालाई कायम राख्दै जग्गाको हकमा गुठी अधीनस्थ नै कायम गरिएको हुँदा विवादको साविक कित्ता नं. ३३ को जग्गा समेत गुठी अधीनस्थ जग्गाअन्तर्गत नै पर्ने देखिन आयो।

४. गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट पशुपति महास्नान गुठी अन्तर्गतकै जग्गाका सम्बन्धमा गुठी रैतान नम्बरी जग्गाहरूको दर्तावाला र जोताहा छुट्याउने सम्बन्धमा उचित निकास पाऊँ भनी काठमाडौँ गुठी तहसीलबाट लेखी आएकोले पेश गरेका छौँ भनी पुनः मिति २०४१।१०।२ मा टिप्पणीबाट कारवाही उठाइएको देखिन्छ। सो टिप्पणी पनि तहतह हुँदै मिति २०४४।४।१५ मा पेश हुँदा पशुपति महास्नान पोता जग्गाको सम्बन्धमा साविकको लगतबाट पोत (मालपोत) मात्र असूल हुने भन्ने भएको र असूली पनि मालपोत सरहकै रकम भै रहेको हुँदा, गुठी संस्थान ऐनको दफा २ को (ज) अनुसार गुठी रैतान

नम्बरी जग्गाकै परिभाषाभित्र पर्ने स्पष्ट छ। त्यसकारण सोही अनुसार ज.ध.प्र.पूर्जा बनाउने तथा असूली सम्बन्धी कारवाही गर्नु भनी सम्बन्धित कार्यालयलाई निर्देशन पठाउने। पहिले भएका निर्णयहरूको सम्बन्धमा सञ्चालक समितिबाट विवरण माग गरेको हुँदा सो सम्बन्धी हालसम्मको जग्गा विवरण लिई आउँदो सञ्चालक समितिको बैठकमा पेश गर्ने भनी निर्णय भएको देखिन्छ। गुठी संस्थानका तत्कालीन अध्यक्ष श्री विश्वमान श्रेष्ठबाट भएको उक्त निर्णयले सञ्चालक समितिको बैठकमा पेश गर्ने भनी निर्णय भएको हुँदा सो निर्णय आफैँमा अन्तिम भएको अवस्था पनि देखिँदैन। मिति २०४४।४।१५ को उक्त निर्णयले गुठी संस्थानका अध्यक्षबाट भएको मिति २०३९।१।३ को निर्णयलाई उल्ट्याएको वा अन्यथा घोषित गरेको पनि छैन। न त अधिल्लो निर्णयबाट असर परेको व्यक्तिले त्यसलाई चुनौती दिई कारवाही अधि बढाएको नै देखिन्छ। त्यसरी गुठी संस्थानका कार्यकारी प्रमुखबाट भएको मिति २०३९।१।३ को निर्णय कायमै रहेको अवस्थामा कहिले कतैबाट प्रश्न नउठाइएको विषयमा गुठी प्रशासनको व्यवस्थापकीय प्रश्नसँग जोडेर पशुपति महास्नान गुठी अन्तर्गतकै जग्गाका सम्बन्धमा भनी गुठी रैतान नम्बरी जग्गाहरूको दर्तावाला र जोताहा छुट्याउने सम्बन्धमा उचित निकास पाऊँ भनी टिप्पणी उठाएर निकास माग गर्ने अधिकार भएको मान्न पनि सकिँदैन। मिति २०३९।१।३ को निर्णय पछि पशुपति महास्नान गुठी अन्तर्गतका सबै जग्गाहरूले गुठी अधीनस्थ जग्गाको हैसियत ग्रहण गरेको र गुठी अधीनस्थ जग्गाको बन्दोबस्त सम्बन्धमा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २६ को उपदफा (१) ले “यो ऐन प्रारम्भ भएपछि काठमाडौँ उपत्यका र पहाड इलाकामा जोताहाले कुत बुझाई दर्तावाला मोहीले राजगुठीलाई पूरै जिन्सी वा आंशिक जिन्सी र आंशिक गुठीको भाउले नगदीमा बुझाउनु पर्ने गुठी अधीनस्थ जग्गामा दर्तावालको सबै हक अधिकार समाप्त भई त्यस्तो जग्गामा संस्थानको पूर्ण स्वामित्व कायम हुनेछ र त्यस्तो जग्गामा खास जोताहा

किसानले प्रचलित कानूनबमोजिम मोहियानी हक पाउनेछ” भनी स्पष्ट व्यवस्था गरेको हुँदा त्यस्तो जग्गाका सम्बन्धमा जग्गावाला र जोताहा छुट्याउने भन्ने प्रश्न उठ्न पनि सक्दैन । गुठी अधीनस्थ जग्गामा दर्तावाला मोहीको सबै हक अधिकार समाप्त भई त्यस्तो जग्गामा संस्थानको पूर्ण स्वामित्व कायम हुने र जोताहा किसानको मोही हक स्थापित हुने कानूनी व्यवस्था रहेको र जग्गाको हैसियतका सम्बन्धमा साधिकार अधिकारीबाट निर्णय भै गुठी अधीनस्थ कायम रहेको स्थितिमा प्रकारान्तरले विद्यमान कानूनी व्यवस्था र सोअनुरूपको निर्णय समेतलाई उल्ट्याउने गरी भएको गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयको मिति २०४१।१०।२ को टिप्पणी उठान र त्यसैको निरन्तरता स्वरूप करिब २ वर्ष ६ महिनापछि अर्थात् मिति २०४४।४।१५ मा भएको निर्णयलाई मान्यता दिन सकिने अवस्था देखिएन । साथै मिति २०४४।४।१५ को उक्त निर्णय बमोजिम गुठी संस्थान, सञ्चालक समितिसमक्ष पेश गरिएकोमा सञ्चालक समितिको मिति २०४४।९।३ को बैठकको निर्णय नं. ८ मा “मिति २०४४।४।१५ मा निर्णय भएअनुसारको जग्गाको विवरण जानकारी गराइयो” भन्नेसम्मको व्यहोरा उल्लेख भएको हुँदा सञ्चालक समितिले जानकारीसम्म लिएको विषयलाई निर्णयका रूपमा लिन मिल्ने पनि देखिँदैन ।

५. जहाँसम्म पोता लगत अन्तर्गतको जग्गा भै नगदीमा पोत बुझाउँदै आएको भन्ने आधारमा पशुपति महास्नान गुठी अन्तर्गतका जग्गाहरू रैतान नम्बरी जग्गाको परिभाषाभिन्न पर्ने भन्ने वादी पक्षको जिकीर रहेको छ, सो सम्बन्धमा विचार गर्दा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २६ को उपदफा (१) मा गुठीका भाउले नगदीमा बुझाउनु पर्ने गुठी अधीनस्थ जग्गा भन्ने वाक्यांश समेतको प्रयोग गरिएको हुँदा गुठी अधीनस्थ जग्गामा समेत नगदीमा लिन सकिने कुरालाई पूर्णतः इन्कार गर्न सकिने देखिँदैन । गुठी संस्थान ऐनमा रहेको उक्त कानूनी व्यवस्थाले नगदी लिँदैमा स्वतः रैतान नम्बरी हुने भनी मान्नु पर्ने बाध्यता सिर्जना गर्दैन । गुठी संस्थानका तत्कालीन

अध्यक्षबाट मिति २०३९।१।३ को निर्णयमा जग्गामा पहिलेदेखि नै नगदी लिन गरेकोले सोहीबमोजिम नगदी नै लिई दिने र जग्गाको हकमा गुठी अधीनस्थ नै कायम गरी राख्ने भनी उल्लेख भएको व्यहोरामा पनि यही कानूनी व्यवस्था प्रतिबिम्बित भएको पाइन्छ । यसरी विद्यमान कानून र साधिकार निकायको निर्णय समेतबाट नगदीमा लिन सकिने गरी गरिएको स्पष्ट व्यवस्थालाई निस्तेज तुल्याउने गरी त्यसको व्याख्या गर्न मिल्ने नदेखिँदा वादी पक्षको उक्त जिकीरसँग पनि सहमत हुन सकिएन ।

६. गुठी संस्थानका तत्कालीन अध्यक्षबाट मिति २०३९।१।३ मा पशुपति महास्नान गुठी अन्तर्गतका जग्गाहरूमा नगदी लिन र जग्गाको हकमा गुठी अधीनस्थ नै कायम गरी राख्ने भनी भएको निर्णयबाट असर पर्ने व्यक्तिले सो निर्णय बदरका लागि साधिकार निकायसमक्ष उजूरी गरेको वा पुनरावेदन गरी उल्ट्याउन सकेको अवस्था नभै संस्थानको आन्तरिक कामकारवाही जस्तो गरी पटक पटक टिप्पणी उठाई समानस्तरको अधिकारीबाट मिति २०४४।४।१५ मा निर्णय गराउँदैमा पहिलेको निर्णय स्वतः उल्टिएको वा बदर भएको भनी मान्न सम्भन मिल्ने हुँदैन । अधिकारप्राप्त निकायबाट भएका वैध निर्णयहरू बदर नहुँदा कायम नै रहन्छन्, त्यस्ता निर्णय बदर गराउने निश्चित प्रक्रिया र विधि समेत कानूनले नै तोकिदिएको हुन्छ । त्यसरी तोकिएको प्रक्रिया अवलम्बन नगरी पहिलेका निर्णयहरूलाई शून्यमा परिणत गर्दै जाने हो भने त्यसले विवादका विषयहरूलाई सदैव अनिश्चय र अन्यौलमा राख्छ । प्रस्तुत विवादमा पनि मिति २०३९।१।३ को निर्णयबाट असर परेको व्यक्तिले त्यसलाई बदर गराउने तर्फ कुनै कारवाही अधि बढाएको भन्ने कुरा मिसिलबाट देखिँदैन, नत कानून व्यवसायीहरूको वहसमा नै सो जिकीर प्रस्तुत गरिएको छ । त्यसरी प्रक्रियासम्मत् रूपमा चुनौती दिन नसकी अन्तिम भएर रहेको निर्णयलाई अन्य प्रसंगमा वा अन्य मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा पूर्व निर्णयको अस्तित्वलाई शून्यमा परिणत गर्ने गरी जिकीर लिन मिल्ने पनि हुँदैन । अतः

गुठी संस्थानका कार्यकारी प्रमुखका रुपमा रहेका तत्कालीन अध्यक्षबाट मिति २०३१।१।३ मा भएको निर्णय समेतका आधारमा पशुपति महास्नान गुठी अन्तर्गतका विवादित जग्गाहरू गुठी अधीनस्थ जग्गाका रुपमा नै रहेकोले ती जग्गालाई गुठी रैतान नम्बरी जग्गाका रुपमा मान्यता दिने गरी भएको गुठी संस्थानको मिति २०४४।४।१५ को निर्णय मान्य नहुने भन्ने हदसम्मको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादवको राय मनासिव देखिन्छ ।

७. यसरी माथि गरिएको विश्लेषणबाट यो इजलास पशुपति महास्नान गुठी अन्तर्गत साविक पोता लगत नं.४८८/३९० मा दर्ता भै नापी हुँदा काठमाडौं जिल्ला, भगवानस्थान गा.पं. वडा नं.२ स्थित कित्ता नं. ३३ कायम हुनआएका र सो समेत कित्ता काट हुँदा कायम भएका कित्ता नं. २१९, २२०, १२३ र १२४ का विवादित जग्गाहरू गुठी अधीनस्थ जग्गा हुन् भन्ने निष्कर्षमा पुगेको हुँदा गुठी अधीनस्थ जग्गामा जग्गा बाँडफाँडको सन्दर्भमा के कस्तो व्यवस्था रहेको छ भन्ने सम्बन्धमा विवेचना हुनुपर्ने देखिन आउँछ । सो सम्बन्धमा हेर्दा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २६ को उपदफा (१) मा गुठी अधीनस्थ जग्गामा दर्तावालको सबै हक अधिकार समाप्त भई त्यस्तो जग्गामा संस्थानको पूर्ण स्वामित्व कायम हुनेछ र त्यस्तो जग्गामा खास जोताहा किसानले प्रचलित कानूनबमोजिम मोहियानी हक पाउनेछ भनी उल्लेख गरिएबाट दर्तावाला मोही र जोताहा मोहीका बीचमा जग्गा बाँडफाँडको प्रश्न नै उठ्न सक्ने देखिँदैन । गुठी अधीनस्थ जग्गामा दर्तावाला मोहीको हक अधिकार स्वतः गुठी संस्थानमा सनें हुँदा त्यस्ता जग्गाको व्यवस्थापन गुठी संस्थानबाट हुने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २७ ले गुठी जग्गामा खास जोताहा किसानले प्रचलित कानूनबमोजिम मोहियानी हक पाउनेछ भनी उल्लेख गरिएको हुँदा त्यसमा जग्गाधनीको हैसियतमा गुठी संस्थानको भूमिका रहने कुरालाई पनि इन्कार गर्न मिल्दैन । तर प्रस्तुत मुद्दामा विवादको साविक कित्ता

नं. ३३ र हाल कायमी कित्ता नं. २१९, २२०, १२३ र १२४ का जग्गाहरूलाई रैतान नम्बरी जग्गाको हैसियत प्रदान गरी ती जग्गाका जोताहा मोहीका रुपमा रहेका पदमबहादुर कार्कीबाट जग्गा खरीद गरिलिने चन्द्रशोभादेवी काफ्ले र वेदप्रसाद भट्टराईलाई जग्गाधनीको हैसियतबाट मोही रोज्ने अधिकार प्रदान गरिएको र निजहरूले रोजेकै आधारमा रामप्रसाद राजभण्डारीका नाममा मोही नामसारी हुने ठहर्‍याई लगाउको मुद्दामा निर्णय भइसकेको भन्ने आधारमा जोत छुट्याउने अर्थात् बाँडफाँड तर्फ केही कारवाही गरिरहनु परेन भनी खारेज हुने ठहर भएको र पुनरावेदन अदालतबाट समेत सदर भएको अवस्था छ । माथि गरिएको विश्लेषणबाट विवादित जग्गाको हैसियत नै परिवर्तन भएको र विवादित जग्गा गुठी अधीनस्थ जग्गाका रुपमा कायम हुन गएको र त्यस्तो जग्गाको हकमा खास जोताहा किसानले मोहियानी हक पाउने कानूनी व्यवस्था रहेको हुँदा त्यसतर्फ केही गरिरहनु परेन भनी खारेज गरेको शुरु भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०५३।१।२० को फैसला उल्टी हुने ठहर्‍याएको यस अदालत संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादवको राय मनासिव देखिँदा सदर हुन्छ । विवादको उक्त साविक कित्ता नं. ३३ र हाल कायमी कित्ता नं. २१९, २२०, १२३ र १२४ का जग्गाहरूको जोतनामसारी सम्बन्धमा यसै लगाउको मुद्दा नं.०६६-DF-००१० बाट प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादी शारदा राजभण्डारीका नाममा जोत नामसारी हुने ठहरी आजै फैसला भएको हुँदा सोही आधारमा पुनरावेदक/प्रतिवादी शारदा राजभण्डारीको मोहियानी हक कायम हुने ठहर्छ । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय

न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

इति संवत् २०६८ साल पुस २९ गते रोज ६ शुभम् ..

इजलास अधिकृत: उमेश कोइराला



निर्णय नं. ८७८१

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
रिट नं. ०६७-WS-००७०
आदेश मिति: २०६८।८।२२
विषय : उत्प्रेषण समेत ।

निवेदक: काभ्रेपलाञ्चोक जिल्ला श्यामपाटी नमोबुद्ध
गा.वि.स. वडा नं. १ बस्ने रामबाबु पाठक
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत

- छात्रवृत्तिसम्बन्धी (चौथो संशोधनसहित) नियमावली, २०६० को नियम १०क को उपनियम (१) को व्यवस्थाले सामुदायिक विद्यालयमा अध्ययन गरेका विद्यार्थीहरू मध्येबाट संविधानको धारा १३ को उपधारा (३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा संरक्षित विशेष वर्ग वा समूहहरूकै लागि अर्थात् महिला, अपाङ्ग, जनजाति, दलित, दुर्गम क्षेत्र एवं आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा विपन्न व्यक्तिहरूका लागि नै छात्रवृत्तिको निश्चित प्रतिशत आरक्षित गरेको देखिँदा निवेदकको दावीअनुसार नियमावलीको उक्त व्यवस्था अन्तरिम संविधानको धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हकसँग बाभिएको छ भन्ने देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं. ७)

- नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुने छात्रवृत्तिमध्ये पैतालीस प्रतिशत स्थान मात्र समाजका कमजोर एवं पिछडिएका वर्गहरूका लागि आरक्षित भएको देखिन्छ । बाँकी पचपन्न प्रतिशत स्थानमा खुला प्रतिस्पर्धात्मक आधार (Meritocracy) बाट छनौट गर्ने व्यवस्था कायमै देखिँदा प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता भएका

सक्षम वर्गका विद्यार्थीहरूका लागि छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने मार्ग नै अवरुद्ध भएको भन्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ८)

- विधायिका निर्मित ऐन कानून तथा प्रत्यायोजित व्यवस्थापन अन्तर्गत निर्मित नियम विनियमहरूको न्यायिक पुनरावलोकन गर्दा त्यस्ता कानूनहरू संविधानअनुकूल (Intra vires) नै बनेका हुन्छन् भन्ने प्रारम्भिक अनुमान यस अदालतले गर्नुपर्ने हुन्छ । यस अदालतको उक्त अनुमानलाई तथ्य, तर्क र प्रमाणले खण्डन गर्ने दायित्व त्यस्तो कानूनको संवैधानिकतामा प्रश्न उठाउने सम्बन्धित पक्ष अर्थात् निवेदकउपर नै निहित रहेको हुन्छ । यो दायित्व अन्य कसैमा सार्ने र उक्त दायित्व पूरा गर्न नसकेमा त्यसको फाइदा चुनौती दिइएको कानूनले नै प्राप्त गर्ने ।

(प्रकरण नं. ११)

निवेदक तर्फबाट:

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता डा. टेकबहादुर घिमिरे

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को उपधारा (१)(२) (३)
- छात्रवृत्तिसम्बन्धी (चौथो संशोधनसहित) नियमावली, २०६० को नियम १०(क) को उपनियम (१) र (५)

आदेश

न्या. रामकुमार प्रसाद शाह: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(१) र (२) अन्तर्गत दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको छ :-

छात्रवृत्तिसम्बन्धी (चौथो संशोधनसहित) नियमावली, २०६० को नियम १०क को उपनियम (१)

मा नेपाल सरकारलाई प्राप्त भएको विविध विषयको छात्रवृत्ति मध्ये पैतालीस प्रतिशत स्थान सामुदायिक विद्यालयबाट प्रवेशिका परीक्षा उत्तीर्ण गरेका विपन्न समुदायका व्यक्तिहरूलाई आरक्षण गरी सो प्रतिशतलाई शत प्रतिशत कायम गरी वितरण गरिनेछ भन्ने प्रावधान रहेको छ। उक्त व्यवस्थाले संस्थागत विद्यालयमा अध्ययन गरी कक्षा १२ तथा अन्य तह उत्तीर्ण गरेका महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी, अपाङ्ग एवं दुर्गम क्षेत्रका व्यक्तिहरूलाई केवल निजी अर्थात् संस्थागत विद्यालयबाट उत्तीर्ण गरेका विद्यार्थी भएकै कारण विभेद गरी संविधानप्रदत्त समानताको हक प्रतिकूल असमान व्यवहार गरिएको छ।

अन्तरिम संविधानमा उल्लिखित आरक्षणसम्बन्धी प्रावधानको आशय जातीय आरक्षण होइन। तथापि सरकारले उक्त आरक्षणलाई जातीय आरक्षणको रूपमा बुझी छात्रवृत्तिसम्बन्धी (चौथो संशोधनसहित) नियमावली, २०६० को नियम १०क को उपनियम (१) तथा (५) नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १३(१)(२)(३) तथा १७ सँग बाभिएको र शिक्षा ऐन २०२८ को दफा २ को (घ२), (घ३) र (ङ) समेतबाट प्रत्याभूत हकमा आघात पुग्न गएकोले नियमावलीका उक्त व्यवस्थाहरू प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ।

आर्थिक रूपले कमजोर तथा विपन्न र सामाजिक रूपले पिछ्छडिएका एवं समाजद्वारा जवर्जस्ती छेउ लगाइएका वर्ग तथा समुदायको हकमा मात्र आरक्षणको व्यवस्था गर्नु र सोही बमोजिम कानून बनाउनु, तत्काल कानून नबनेसम्म जातको आधारमा मात्र आरक्षणको सुविधा नदिनु नदिलाउनु भनी परमादेश तथा प्रतिषेध समेत जारी गरिपाउँ। हाल आरक्षित भनिएका जातजाति भित्र पनि सम्पन्न र कुलीन आर्थिक हैसियतका व्यक्तिहरू रहेका र आरक्षित नगरिएका जातजातिहरू पनि अत्यन्त न्यून आर्थिक सामाजिक हैसियतमा रहेका छन्। त्यसैले हाल आरक्षित भनिएका जातजाति वा वर्गभित्र पनि को को आर्थिक र सामाजिक रूपले सम्पन्न र को को विपन्न वा पिछ्छडिएका छन् भन्ने कुरा राज्यले सर्वेक्षण गरी पत्ता

लगाउनु र सोको आधारमा मात्र आरक्षणसम्बन्धी कानून तर्जुमा गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेश जारी गरिपाउँ।

साथै उक्त असंवैधानिक नियमावलीका आधारमा मिति २०६८।३।२५ गतेदेखि छात्रवृत्ति छनौट/वितरण गर्नका लागि परीक्षा सञ्चालन हुँदैछ भन्ने जानकारी भएकोले प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम टुङ्गे नलागेसम्म छात्रवृत्तिसम्बन्धी परीक्षाको तालिका तथा छात्रवृत्ति संख्या निर्धारण गरी सूचना प्रकाशित नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको निवेदनपत्र।

यसमा के कसो भएको हो? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुन नपर्ने आधार कारण भए बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना जारी गर्नु। पछि रिट किनारा हुँदा ठहरेबमोजिम हुने नै हुँदा हाल अन्तरिम आदेश जारी गरिरहन पर्ने अवस्था देखिएन भन्ने व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६८।३।२० को आदेश।

सामान्यतः आर्थिक, सामाजिक तथा शैक्षिक आधारमा पिछ्छडिएका वर्ग वा समूहका लागि सकारात्मक विभेद एवं आरक्षण प्रदान गर्नुपर्ने संवैधानिक विधिशास्त्रको मान्यता रहे तापनि वर्तमान अन्तरिम संविधानको धारा १३(३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा महिला, दलित, आदिवासी जनजाति मधेशी वा किसान, मजदूर, बालक वृद्ध तथा अपाङ्ग वा शारीरिक वा मानसिक रूपले अशक्त व्यक्तिका लागि समेत राज्यले विशेष व्यवस्था गर्नसक्ने किटानी व्यवस्था रहे भएको परिप्रेक्ष्यमा छात्रवृत्तिसम्बन्धी (चौथो संशोधनसहित) नियमावली, २०६० को नियम १०क को उपनियम १ र ५ संविधान अनुकूल नै रहेको मान्नुपर्छ। तसर्थ रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ।

छात्रवृत्तिसम्बन्धी (चौथो संशोधनसहित) नियमावली, २०६० को नियम १०क मा भएको छात्रवृत्ति आरक्षणसम्बन्धी व्यवस्था संविधानको धारा

१३ को उपधारा (३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश बमोजिम भएको हुनाले निवेदकको जिकीर निरर्थक रहेको छ। रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी कानून तथा न्याय मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

छात्रवृत्तिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३क ले अन्य कुराका अतिरिक्त विपन्नताका आधारमा पनि आरक्षण हुनसक्छ। यसै व्यवस्थालाई छात्रवृत्तिसम्बन्धी (चौथो संशोधनसहित) नियमावली २०६० को नियम १०क मा साकार रूप दिइएको छ। विपन्नताका विभिन्न मापदण्डहरू मध्ये सामुदायिक विद्यालयमा अध्ययन गर्नु पनि एक हो। तसर्थ उक्त नियमावलीको नियम १०क को व्यवस्था संविधानसँग बाभिएको छैन। रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी शिक्षा मन्त्रालय, छात्रवृत्ति निर्धारण समिति र छात्रवृत्ति शाखाको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिलसंलग्न सम्पूर्ण कागजात अध्ययन गरियो।

विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता डा.टेकबहादुर घिमिरेले रिट निवेदकले दावी गरेजस्तो छात्रवृत्तिसम्बन्धी (चौथो संशोधनसहित) नियमावली, २०६० को नियम १०क ले जातीय आधारमा मात्र छात्रवृत्ति दिने व्यवस्था गरेको छैन। नियमावलीको उक्त व्यवस्था संविधानप्रदत्त समानताको हकसँग कसरी बाभिएको हो भन्ने सम्बन्धमा रिट निवेदनमा स्पष्टसँग उल्लेख गरिएको पनि छैन। केवल संविधानसँग बाभियो भनी रिट निवेदनमा लेखेकै आधारमा मात्र ऐन नियमको न्यायिक पुनरावलोकन हुन सक्तैन। तसर्थ रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो।

उल्लिखित बहससमेत सुनी निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनपर्ने हो होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपरेको छ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, छात्रवृत्तिसम्बन्धी (चौथो संशोधनसहित) नियमावली, २०६० को नियम

१०क को उपनियम (१) र (५) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को उपधारा (१)(२)(३) सँग बाभिएको हुँदा सो नियमावलीको उक्त व्यवस्था अमान्य र बदर घोषित गरिपाऊँ भन्ने निवेदकको मुख्य मागदावी रहेको देखिन्छ।

३. निवेदकले चुनौती दिएको छात्रवृत्तिसम्बन्धी (चौथो संशोधनसहित) नियमावली, २०६० को नियम १०(क) को उपनियम (१) र (५) मा निम्न कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ:-

१०क. छात्रवृत्ति आरक्षण गरिने: (१) नेपाल सरकारलाई प्राप्त भएको छात्रवृत्तिमध्ये पैतालीस प्रतिशत स्थान सामुदायिक विद्यालयबाट प्रवेशिका परीक्षा उत्तीर्ण गरेका विपन्न देहायका समुदाय तथा व्यक्तिलाई आरक्षण गरी सो प्रतिशतलाई शत प्रतिशत कायम गरी देहायको प्रतिशतका आधारमा वितरण गरिनेछ:-

- (क) आर्थिक वा सामाजिक रूपमा विपन्नका लागि पच्चीस प्रतिशत
- (ख) महिलाका लागि तेत्तीस प्रतिशत
- (ग) अपाङ्गका लागि दुई प्रतिशत
- (घ) जनजातिका लागि सत्ताईस प्रतिशत
- (ङ) दलितका लागि नौ प्रतिशत
- (च) पिछडिएको दुर्गम क्षेत्रका व्यक्तिका लागि चार प्रतिशत

स्पष्टीकरण:- यस खण्डको प्रयोजनका लागि “पिछडिएको दुर्गम क्षेत्रका व्यक्ति” भन्नाले अछाम, कालिकोट, जाजरकोट, जुम्ला, डोल्पा, बझाङ, बाजुरा, मुगु र हुम्ला जिल्लामा स्थायी बसोबास गरेको व्यक्तिलाई जनाउँछ

(५) यस नियममा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि आरक्षण गरिएको स्थानमा सामुदायिक विद्यालयबाट प्रवेशिका परीक्षा उत्तीर्ण गरेका विपन्न समुदाय वा व्यक्ति

उपलब्ध नभएमा नेपालभित्रका अन्य विद्यालयबाट प्रवेशिका परीक्षा उत्तीर्ण गरेका सोही समुदायका व्यक्तिलाई आरक्षित स्थान प्रदान गराइनेछ ।

४. छात्रवृत्तिसम्बन्धी (चौथो संशोधनसहित) नियमावली, २०६० को नियम १०क को उपनियम (१) र (५) का उपरोक्त प्रावधानहरूले जातीय आधारमा मात्र आरक्षण दिने व्यवस्था गरेकाले उक्त व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को उपधारा (१)(२) (३) द्वारा प्रदत्त समानताको हकसँग बाभिएका छन् भन्ने निवेदकको दावी रहेको पाइन्छ ।

५. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को उपधारा (३) मा “राज्यले नागरिकहरूका बीच धर्म, वर्ण, जात, जाति, लिंग, उत्पत्ति, भाषा वा वैचारिक आस्था वा तीमध्ये कुनै कुराको आधारमा भेदभाव गर्ने छैन” भन्ने समानतासम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्था रहेको पाइन्छ । सोको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा “तर महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी वा किसान, मजदुर वा आर्थिक, सामाजिक वा सांस्कृतिक दृष्टिले पिछडिएको वर्ग वा बालक, वृद्ध तथा अपाङ्ग वा शारीरिक वा मानसिक रूपले अशक्त व्यक्तिको संरक्षण, सशक्तिकरण वा विकासको लागि कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न रोक लगाएको मानिने छैन” भन्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ । उक्त संवैधानिक व्यवस्था सकारात्मक विभेद वा सारभूत समानतासम्बन्धी व्यवस्था भएको र अन्य सरह प्रतिस्पर्धामा उत्रन नसक्ने समाजका कमजोर वर्ग वा समुदायका व्यक्तिहरूको सशक्तिकरण र विकासको लागि लक्षित विशेष व्यवस्था हो ।

६. उपरोक्त संवैधानिक व्यवस्थाले नेपालको सन्दर्भमा महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी, किसान, मजदुर तथा आर्थिक, सामाजिक वा सांस्कृतिक दृष्टिले पिछडिएको वर्ग, बालक, वृद्ध, अपाङ्ग एवं शारीरिक तथा मानसिक रूपले अशक्त व्यक्तिहरूलाई कमजोर

(Vulnerable) तथा पिछडिएको वर्गको रूपमा पहिचान गरी उनीहरूको संरक्षण, सशक्तिकरण तथा विकासका लागि कानूनले विशेष व्यवस्था गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

७. निवेदकले चुनौती दिएको छात्रवृत्तिसम्बन्धी (चौथो संशोधनसहित) नियमावली, २०६० को नियम १०क को उपनियम (१) को व्यवस्थाले सामुदायिक विद्यालयमा अध्ययन गरेका विद्यार्थीहरू मध्येबाट संविधानको धारा १३ को उपधारा (३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा संरक्षित विशेष वर्ग वा समूहहरू कै लागि अर्थात् महिला, अपाङ्ग, जनजाति, दलित, दुर्गम क्षेत्र एवं आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा विपन्न व्यक्तिहरूका लागि नै छात्रवृत्तिको निश्चित प्रतिशत आरक्षित गरेको देखिँदा निवेदकको दावीअनुसार नियमावलीको उक्त व्यवस्था अन्तरिम संविधानको धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हकसँग बाभिएको छ भन्ने देखिन आउँदैन । नियम १०क को उपनियम (१) को उक्त व्यवस्थाले जातीय आधारमा मात्र छात्रवृत्तिमा आरक्षणको व्यवस्था गरेको छ भन्ने निवेदकको दावी समेत समर्थित हुने देखिँदैन ।

८. छात्रवृत्तिसम्बन्धी (चौथो संशोधनसहित) नियमावली, २०६० को नियम १०क को व्यवस्था अध्ययन गर्दा नेपाल सरकारलाई प्राप्त हुने छात्रवृत्ति मध्ये पैतालीस प्रतिशत स्थान मात्र समाजका कमजोर एवं पिछडिएका वर्गहरूका लागि आरक्षित भएको देखिन्छ । बाँकी पचपन्न प्रतिशत स्थानमा खुला प्रतिस्पर्धात्मक आधार (Meritocracy) बाट छनौट गर्ने व्यवस्था कायमै देखिँदा निवेदकको दावीअनुरूप प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता भएका सक्षम वर्गका विद्यार्थीहरूका लागि छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने मार्ग नै अवरुद्ध भएको भन्ने पनि देखिन आउँदैन ।

९. छात्रवृत्तिसम्बन्धी (चौथो संशोधनसहित) नियमावली, २०६० को नियम १०क को उपनियम (५) समेत संविधानप्रदत्त समानताको हकसँग बाभिएको छ भन्ने निवेदकको दावी रहेको छ । उक्त नियमावलीको उपनियम (५) को व्यवस्था हेर्दा, उपनियम (१) बमोजिम सामुदायिक विद्यालयबाट प्रवेशिका परीक्षा उत्तीर्ण गरेका

सो उपनियममा वर्णित वर्ग वा समूहका विद्यार्थीहरू नभएमा उक्त आरक्षित पैतालीस प्रतिशत स्थान सामुदायिक विद्यालयबाहेक अन्य विद्यालयबाट प्रवेशका परीक्षा उत्तीर्ण गरेका सोही वर्ग वा समुदायका विद्यार्थीहरूलाई उपलब्ध गराउने व्यवस्था रहेको देखिन्छ।

१०. उपनियम (५) को उपरोक्त व्यवस्थाले समेत उपनियम (१) मा वर्णित वर्ग वा समुदायका व्यक्तिहरूलाई नै आरक्षित स्थान सुरक्षित गरेको देखिँदा उपनियम (५) को सो व्यवस्था समेत संविधान प्रदत्त समानताको हकसँग बाभिएको भन्ने निवेदकको दावी समर्थित हुनसक्ने देखिएन।

११. प्रस्तुत रिट निवेदन छात्रवृत्तिसम्बन्धी (चौथो संशोधनसहित) नियमावली, २०६० को नियम १०क को उपनियम (१) र (५) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हकसँग बाभिएको हुँदा नियमावलीको उक्त व्यवस्था अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भनी नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १०७(१) अन्तर्गत दायर भएको देखिन्छ। संविधानको धारा १०७(१) अनुसार संविधानसँग बाभिएको कानून बदर घोषित गरिपाउँ भनी माग गरी यस अदालतमा निवेदन दिन पाउने अधिकार जुनसुकै नेपाली नागरिकलाई भएको कुरामा विवाद छैन। तथापि विधायिका निर्मित ऐन कानून तथा प्रत्यायोजित व्यवस्थापन अन्तर्गत निर्मित नियम विनियमहरूको न्यायिक पुनरावलोकन गर्दा त्यस्ता कानूनहरू संविधानअनुकूल (Intra vires) नै बनेका हुन्छन् भन्ने प्रारम्भिक अनुमान यस अदालतले गर्नुपर्ने हुन्छ। यस अदालतको उक्त अनुमानलाई तथ्य, तर्क र प्रमाणले खण्डन गर्ने दायित्व त्यस्तो कानूनको संवैधानिकतामा प्रश्न उठाउने सम्बन्धित पक्ष अर्थात् रिट निवेदकउपर नै निहित रहेको हुन्छ। रिट निवेदकको यो दायित्व अन्य कसैमा सार्दै न र निवेदकले आफ्नो उक्त दायित्व पूरा गर्न नसकेमा त्यसको फाइदा चुनौती दिइएको कानूनले नै प्राप्त गर्ने हुन्छ। प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकले आजको पेशीको तारिख लिएर पनि सुनुवाइमा उपस्थित

भएको वा कानून व्यवसायी नियुक्त गरी पठाएको अवस्था छैन। यसबाट निवेदकले आफूले चुनौती दिएको कानून संविधानसँग बाभिएको छ भन्ने आफ्नो दावीलाई स्थापित गर्ने दायित्व निर्वाह गर्न सकेको समेत देखिएन।

१२. अतः निवेदकको निष्क्रियताका बाबजूद पनि निवेदकले चुनौती दिएको छात्रवृत्तिसम्बन्धी (चौथो संशोधनसहित) नियमावली, २०६० को नियम १०क को उपनियम (१) र (५) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हकसँग बाभिएको भन्ने देखिन नआएको हुँदा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी गरी नियमावलीको उक्त व्यवस्थालाई अमान्य र बदर घोषित गरिरहन परेन। प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु। उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.तर्कराज भट्ट

न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

संवत् २०६८ साल मंसिर २२ गते रोज ५ शुभम्---
इजलास अधिकृत :- मातृकाप्रसाद आचार्य



निर्णय नं. ८७८२

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश बस्ती
रिट नं. ०६६-WS-००४२
आदेश मिति: २०६८/११/४१५
विषय : उत्प्रेषण।

निवेदक: स्वास्थ्य सेवा विभाग, आपूर्ति महाशाखामा
कार्यरत वर्ष ५० को रामबाबु भण्डारी समेत
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत

- कुनै खास उद्देश्य पूर्ति गर्न वा कुनै खास समस्याको समाधान गर्न विधायिकाले विशेष कानूनी व्यवस्था गर्न सक्ने नै हुन्छ। यस किसिमको कानूनी व्यवस्था गर्दा सो कानून देशका नागरिकहरू मध्ये कसको हकमा लागू हुन्छ र कसको हकमा हुँदैन भनेर तर्कसंगत वर्गीकरण (Reasonable Clasificación) गर्दा समानताको हक प्रतिकूल हुन नहुने।
(प्रकरण नं.८)
 - चिकित्सकको सेवा लिने काममा Health Assistant लाई लगाउन मिल्दैन। यस्तो सम्बेदनशील सेवा प्रदान गर्नको लागि आवश्यक पर्ने न्यूनतम शैक्षिक योग्यता सर्वाधिक महत्वपूर्ण कुरा हो। सो आवश्यक योग्यता भएका र नभएका कर्मचारीहरू कुनै हालतमा समान हुन सक्दैनन्। त्यसैले यी दुई प्रकारका कर्मचारीलाई समान व्यवहार हुनुपर्छ भन्नु न्यायोचित देखिँदैन। समानताको हकले समानहरूका बीच समान र असमानका बीच असमान व्यवहार गर्ने कुरालाई दर्शाउने भएकोले निरपेक्ष समानता सम्भव नहुने।
(प्रकरण नं.९)
 - सरकारी कर्मचारीलाई के कस्तो आधारमा कसरी बढुवा र स्तरवृद्धि गर्ने भन्ने विषय कर्मचारीको ईच्छा आवश्यकता र चाहना भन्दा पनि जनताको ईच्छा र सुविधाअनुसार राज्यले व्यवस्थापन गर्ने कुरा हो। यस्तो व्यवस्था गर्दा राज्यले समानहरूका बीच असमान व्यवहार गर्नु हुँदैन भन्ने समानताको सामान्य सिद्धान्त भने राज्य र राज्य सञ्चालन गर्ने सरकार वा सरकारका निकायहरूले पालना गर्नुपर्ने।
 - समान व्यवहारको अर्थ विशेष गुण र योग्यताको बेवास्ता गर्ने भन्ने होइन। समानता र वृत्तिविकासको नाममा गुणस्तर र मापदण्डको कुरामा सम्झौता गर्न नमिल्ने।
 - स्वास्थ्य सेवाको सम्बेदनशीलतालाई विचार गरी स्पष्ट आधार र योग्यतालाई परिभाषित गरी लोकसेवा आयोगको प्रक्रियाबाट नियुक्ति भएको कर्मचारी र स्वतःस्तरवृद्धि भएको कर्मचारीका हकमा गरिएको माथिल्लो तहको स्तरवृद्धिसम्बन्धी प्रावधान तर्कसंगत वर्गीकरण (Reasonable Clasificación) को सिद्धान्तविपरीत देखिन नआएकोले यसबाट समानताको हक तथा पेशा रोजगार गर्ने स्वतन्त्रता अपहरण भयो भन्न नमिल्ने।
(प्रकरण नं.१०)
 - लोकसेवा आयोगको प्रक्रियाबाट नियुक्ति भएका छैठौं र सातौं तहका कर्मचारी र निवेदकहरू जस्ता स्तर वृद्धिका माध्यमद्वारा छैठौं र सातौं तहमा पुगेका कर्मचारीहरूको सेवा प्रवेशको पूर्वावस्था नै फरक-फरक रहेको अवस्थाका कर्मचारीहरूका बीच वृत्ति विकासको मापदण्ड समान हुनुपर्छ भन्ने कुरा तर्कसंगत, औचित्यपूर्ण र न्यायपूर्ण नहुने।
(प्रकरण नं.११)
- निवेदकका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता संजयकुमार के.सी.
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णजीवी घिमिरे
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:
■ नेपाल स्वास्थ्य सेवा (तेस्रो संशोधन) ऐन, २०५३ को दफा ९(१), (२)(३), (४) र ९(५), ९(७),(क),(ख), २६(क)(२)
- आदेश
न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपालको अन्तरिम सविधान, २०६३ को धारा १०७(१) वमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :-

हामी निवेदकहरू नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ लागू हुनुपूर्व तत्कालीन निजामती सेवा ऐनबमोजिम स्वास्थ्य सेवाको हेल्थ इन्स्पेक्सन समूहअन्तर्गत रा.प.अन.प्रा. प्रथम श्रेणी सहायक पाँचौ तहको हेल्थ असिष्टेन्टको पदमा विभिन्न मितिको निर्णयानुसार स्थायी सेवा प्रवेश गरेका हौं । नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ लागू भएपश्चात् स्वास्थ्य सेवामा हामी निवेदकहरूको १० वर्ष सेवा अवधि पूरा भइसकेकोले सोही तत्कालीन नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९० को खण्ड (क) ढ बमोजिम मिति २०५४।२।१४ गतेदेखि लागू हुने गरी पाँचौ तहबाट अधिकृत छैठौं तहमा तह मिलान भएको हो । तत् पश्चात मिति २०५९।१।२ को निर्णयानुसार छैठौं तहको ज.स्वा.नि. को पदनाम प्राप्त गरी कार्यरत रहेकोमा मिति २०६३।८।२२ गतेदेखि लागू हुने गरी नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ मा तेस्रो संशोधन भई सोही नेपाल स्वास्थ्य सेवा (तेस्रो संशोधन) ऐन, २०५३ को दफा ९(१), ९(७)(ख) मा सातौं तहमा स्तरवृद्धि गर्ने व्यवस्था भएबमोजिम मिति २०६४।४।१९ को निर्णयानुसार छैठौं तहबाट सातौं तहमा स्तरवृद्धि भई कार्यरत छौं ।

कुनै पनि स्थायी कर्मचारीलाई माथिल्लो तहमा बढुवा हुने अवसर र वृत्ति विकासको ढोका सधैं खुला गरिएको हुन्छ र गरिनु पनि पर्दछ । कर्मचारीहरूको बढुवा (स्तरवृद्धि) हुने अवसर र आफ्नो वृत्ति विकास गर्ने अवसरबाट सदाको लागि बन्देज लाग्ने गरी कानून बन्न र लागू हुन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ अन्तर्गत समेत संविधानसम्मत् हुन सक्दैन । त्यसरी बन्देज गर्ने गरी कुनै कानून लागू हुन्छ भने त्यस्तो कानून नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३) (च), धारा १८ विपरीत हुनुको साथै न्यायिक दृष्टिकोणबाट समेत अमान्य हुन्छ ।

हामी निवेदकहरू लोकसेवा आयोगको प्रक्रियाद्वारा पाँचौ तहको हे.अ. पदमा वर्षौं अघि स्थायी सेवा प्रवेश गरेका र तत्कालीन नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९० को खण्ड (क) (ढ) बमोजिम सेवा अवधिको आधारमा छैठौं तहमा तह मिलान गर्ने

ऐनको व्यवस्थाबमोजिम पाँचौ तहबाट छैठौं तहमा तह मिलान भै मिति २०६४।४।१९ को निर्णयानुसार छैठौं तहबाट सातौं तहमा स्तरवृद्धि भएको हो । नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९०(क) बमोजिम पाँचौ तहमा १० वर्ष सेवा अवधि पुगेकालाई छैठौं तहमा तह मिलान गर्ने व्यवस्था गरी हामी निवेदकहरू समेतलाई छैठौं तहमा तह मिलान गरी सम्मान र पुरस्कृत गरिएको हो ।

नेपाल स्वास्थ्य सेवा (तेस्रो संशोधन) ऐन, २०५३ को दफा ९(२)(३), ९(७क) को खण्ड (च) र दफा २६(क)(२) मा व्यवस्थित प्रावधानले लोकसेवा आयोगको प्रक्रियाद्वारा छैठौं तहमा बढुवा नियुक्ति पाएका कर्मचारीहरू मात्र आठौं तहमा स्तरवृद्धि हुने भै हामी निवेदकहरू छैठौं तहमा तहमिलान भएका कर्मचारीहरू आठौं तहमा स्तरवृद्धि हुन नसक्ने भन्ने उक्त प्रावधानले हामी निवेदकहरू सातौं तहमै सीमित रही माथिल्लो तहमा स्तरवृद्धि हुनबाट सदाको लागि बञ्चित हुनुपर्ने अवस्था सिर्जना हुन आएको छ ।

अतः कर्मचारीहरूको लागि कुनै पेशा रोजगारको स्वतन्त्रता र रोजगारीको हक प्राप्त गर्नु, सेवाको सुरक्षा तथा बढुवाको अवसर प्राप्त गर्नु कर्मचारीहरूको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(च), १८ द्वारा प्रत्याभूत मौलिक हक हो भने समान योग्यता तह र हैसियतका कर्मचारीहरू बीच कसैलाई विशेष सुविधाबाट संरक्षण गरी माथिल्लो तहमा बढुवाको अवसर दिइनु र कसैलाई त्यस्तो विशेष सुविधा र संरक्षणबाट बञ्चित गरी बढुवाको अवसरबाट सदाको लागि बञ्चित गर्ने गरी निर्मित कानून नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को समानताको हक विपरीत हुने भै त्यस्तो समान कर्मचारीहरू बीच भेदभाव सिर्जना हुने गरी निर्मित कानूनले वैधानिकता प्राप्त गर्न नसक्ने हुँदा त्यस्तो संविधान प्रतिकूल निर्मित कानून यस सम्मानित अदालतबाट मौलिक हकको संरक्षणको लागि प्रारम्भतः बदर एवं अमान्य घोषित गरी निवेदकहरूको मौलिक हकको संरक्षण एवं प्रचलन गरिपाऊँ भन्ने निवेदन दावी ।

यसमा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने कुनै कारण भए वाटाको म्याद वाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

नेपाल स्वास्थ्य सेवा (तेस्रो संशोधन) ऐन, २०५३ को दफा ९(२)(३), ९(७क) को प्रावधानले निवेदकको समानताको हकमा आघात पारेकोले उक्त प्रावधान बढर घोषित गरिपाउँ भनी विपक्षीले लिएको जिकिर सम्बन्धमा के कस्तो ऐन निर्माण वा संशोधन गर्ने भन्ने कुरा विधायिकाको एकलौटी अधिकारक्षेत्र (Exclusive Power) भित्र पर्ने विषय भएको र त्यस्तो विषय यस कार्यालयले नियमित गर्ने विषय नभएकोले यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने कुनै कारण र आधार छैन । तसर्थ असम्बन्धित विषयलाई लिएर यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाइएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालयको लिखित जवाफ ।

विपक्षी निवेदकहरूले नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐनमा भएको व्यवस्थाबाट छैठौं तहमा तह मिलान र सातौं तहमा स्तरवृद्धि भैसकेको अवस्थामा सोही ऐनको अन्य व्यवस्थाउपर हाल आएर संविधानसँग बाभिएको भन्नु तर्कसंगत नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने संघीय मामिला संविधानसभा संसदीय व्यवस्था तथा संस्कृति मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

विपक्षी निवेदकहरूले नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐनमा भएको व्यवस्थाबाट छैठौं तहमा स्तरवृद्धि भएको कथन आफ्नो रिट निवेदनमा उल्लेख गर्नु भएको देखिन्छ । जुन ऐनमा भएको व्यवस्थाको परिणामस्वरूप स्तरवृद्धि भई तह मिलान भई निवेदकहरूले सुविधा प्राप्त गर्नुभएको छ, सोही ऐनको सुविधा अन्य व्यक्तिले प्राप्त गरेकोमा त्यसको उपयुक्तताका सम्बन्धमा प्रश्न गर्ने अधिकार विधिशास्त्रको स्थापित मान्यता “फाइदा लिनेले बेफाइदा पनि सहनुपर्छ (Quem Sequuntur commoda eundem et incommoda sequuntur) भन्ने सिद्धान्तको समेत विपरीत छ भन्ने कानून तथा न्याय मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

प्रचलित ऐन नियममा भएको व्यवस्थाअनुसार विपक्षी निवेदकहरूलाई सुविधा प्रदान गरिएको र सोही ऐन नियमअनुसार नै पदपूर्तिलगायतका कामकारवाही भएको हुँदा फरक व्यवहार गरियो भन्ने दावी गलत हुँदा निवेदकको माग बमोजिमको निर्णय तथा कामकारवाही बढर हुनु पर्ने होइन भन्ने स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकहरूले रिट निवेदनको प्रकरण नं. ११ मा उल्लेख गरेको सम्मानीत अदालतको रिट नं. ५११ मिति २०६६।७।११ को आदेश स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९ को उपदफा (२) तथा उपदफा (७क) को खण्ड (च) अनुसार छैठौं तहको पदमा शुरु नियुक्ति भएका तथा लोकसेवा आयोगको प्रक्रिया पूरा गरी छैठौं तहमा नियुक्ति भएका कर्मचारीहरूको हकमा कार्यान्वयन हुने गरी जारी भएकोले निवेदकहरू स्वास्थ्य सेवा ऐनको सो प्रक्रिया पूरा गरी छैठौं तहका पदमा नियुक्ति भएको नदेखिँदा उक्त मुद्दाका सम्बन्धमा जारी आदेश प्रस्तुत मुद्दाका सम्बन्धमा लागू हुनसक्ने देखिँदैन । त्यसैले निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुनु पर्ने होइन भन्ने स्वास्थ्य सेवा विभागको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम आजको पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता संजयकुमार के.सी.ले नेपाल स्वास्थ्य सेवा (तेस्रो संशोधन) ऐन, २०५३ को दफा ९ (२)(३), ९(७क) को खण्ड (च) र दफा २६(क)(२) को प्रावधानले लोकसेवा आयोगको प्रक्रियाद्वारा छैठौं तहमा बढुवा नियुक्ति पाएका कर्मचारीहरू मात्र आठौं तहमा स्तरवृद्धि हुनसक्ने तर निवेदकहरू जस्ता छैठौं तहमा तह मिलान भएका कर्मचारीहरू आठौं तहमा स्तरवृद्धि हुन नसक्ने भनी गरेको व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हकविपरीत भएकोले निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुनु पर्छ भन्ने समेत वदस गर्नुभयो । विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णजीवी घिमिरेले निवेदकहरूले छैठौं र सातौं तहमा शुरु नियुक्ति नभई स्तरवृद्धि भएको भनी स्वीकार गरेको अवस्था छ । खुल्ला रूपमा नियुक्ति भई बढुवा हुने कर्मचारी र

स्तरवृद्धिको माध्यमबाट पदोन्नति हुने कर्मचारीको शैक्षिक योग्यता समेत फरक हुन्छ । त्यसैले यी दुवैको स्थिति समान हो भन्नु आफैमा विरोधाभाषपूर्ण कुरा हो । यी निवेदकहरूको शैक्षिक योग्यता आठौं तहका लागि अपर्याप्त भएकोले रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

दुवैतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी निवेदन पत्र सहितको सम्पूर्ण मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा हामी निवेदकहरू तत्कालीन निजामती सेवा ऐनबमोजिम स्वास्थ्य सेवाको हेल्थ इन्स्पेक्शन समूह अन्तर्गत रा.प.अन.प्रा. प्रथम श्रेणी सहायक पाँचौं तहको हेल्थ असिष्टेन्टको पदमा विभिन्न मितिको निर्णय अनुसार स्थायी सेवा प्रवेश गरेका हौं । नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ लागू भए पश्चात पाँचौं तहबाट अधिकृत छैठौं तहमा तह मिलान भएको हो । नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ मा भएको तेस्रो संशोधनबमोजिम छैठौं तहबाट सातौं तहमा स्तरवृद्धि भई कार्यरत छौं । नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९(२) (३), ९(७क) को खण्ड (च) र दफा २६(क)(२) मा व्यवस्थित प्रावधानले लोकसेवा आयोगको प्रक्रियाद्वारा छैठौं तहमा बहुवा नियुक्ति पाएका कर्मचारीहरू मात्र आठौं तहमा स्तरवृद्धि हुने भै हामी निवेदकहरू छैठौं तहमा तहमिलान भएका कर्मचारीहरू आठौं तहमा स्तरवृद्धि हुन नसक्ने भन्ने उक्त प्रावधान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को समानताको हकविपरीत भएकोले बदर एवं अमान्य घोषित गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी रहेको छ । जुन ऐनमा भएको व्यवस्थाअनुसार निवेदकहरू स्तरवृद्धि भई फाइदा लिएको हो सोही कानूनी व्यवस्था उपर प्रश्न उठाउनु तर्कसंगत नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने लिखित जवाफ रहेको पाइन्छ ।

३. निवेदकहरूले संविधानसँग बाभिएको भनी दावी लिएको नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को संशोधित दफा ९(२) मा रहेको कानूनी व्यवस्था हेर्दा

शुरु नियुक्ति भै पदस्थापन भएका अधिकृत छैठौं तहका कर्मचारी र अधिकृत सातौं तहका मेडिकल अधिकृत समेतले कम्तीमा एक वर्ष अति दुर्गम वा दुई वर्ष दुर्गम क्षेत्रमा काम गरी शुरु नियुक्ति भै पदस्थापन भएको मितिदेखि तीन वर्षको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनमा कम्तीमा उत्तम अङ्क प्राप्त गरेका कर्मचारीलाई क्रमशः सातौं र आठौं तहको पदमा स्तरवृद्धि गरिने भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । यसैगरी दफा ९(३) मा यसरी अधिकृत छैठौं तहबाट सातौं तहको पदमा स्तरवृद्धि हुने कर्मचारीले सो पदमा रही दुई वर्षको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनमा कम्तीमा उत्तम अङ्क प्राप्त गरेमा त्यस्तो कर्मचारीलाई आठौं तहको पदमा स्तरवृद्धि गरिने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ भने दफा ९ को उपदफा (७क) को खण्ड (च) मा यो दफा प्रारम्भ हुनु अघि लोकसेवा आयोगको प्रक्रिया पूरा गरी छैठौं र सातौं तहमा नियुक्ति भएका कर्मचारीलाई सम्बन्धित समूहको क्रमशः सातौं र आठौं तहमा स्तरवृद्धि गरिने उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।

४. निवेदकहरू नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ लागू हुनुपूर्व तत्कालीन निजामती सेवा ऐनबमोजिम स्वास्थ्य सेवाको हेल्थ इन्स्पेक्शन समूहअन्तर्गत रा.प.अन.प्रा. प्रथम श्रेणी सहायक पाँचौं तहको हेल्थ असिष्टेन्टको पदमा सेवा प्रवेश गरेका हुन् । नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ लागू भएपश्चात् मिति २०५४।२।१४ गतेदेखि लागू हुने गरी पाँचौं तहबाट अधिकृत छैठौं तहमा र मिति २०६३।८।२२ गतेदेखि लागू हुने गरी नेपाल स्वास्थ्य सेवा (तेस्रो संशोधन) ऐन, २०५३ को दफा ९(१), ९(७)(ख) बमोजिम सातौं तहमा स्तरवृद्धि भएको भन्ने देखिन्छ ।

५. यसरी निवेदकहरूले आफू सातौं तहमा स्तर वृद्धि भएको भने पनि उक्त तहका लागि आवश्यक पर्ने लोकसेवा आयोगबाट सिफारिश भई छैठौं तहमा प्रवेश गरेका कर्मचारी सरह न्यूनतम शैक्षिक योग्यता निवेदकहरूसँग रहेको छैन । आफूसँग सो शैक्षिक योग्यता भएको भनी दावी गरेको पनि निवेदनबाट देखिँदैन । स्तरवृद्धिको माध्यमबाट भएपनि सातौं तहमा पुगी सकेपछि बहुवा प्रयोजनको लागि अन्य

कर्मचारीहरू सरहको अधिकार र वहुवाको अवसर आफूलाई पनि हुनुपर्छ, जुनसुकै प्रक्रियाबाट आए पनि एउटै तहका कर्मचारीहरू बीच वहुवाको सन्दर्भमा असमान व्यवहार गर्न नपाइने भन्ने निवेदकहरूको जिकीर रहेको छ ।

६. यस सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था हेर्दा नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९(४) र ९(५) मा स्तरवृद्धि सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । उक्त व्यवस्थाअनुसार सो ऐन प्रारम्भ हुनु अघि निजामती सेवा ऐन, २०४९ बमोजिम नेपाल स्वास्थ्य सेवाको राजपत्रांकित तृतीय श्रेणीको पदमा बहाल रहेको कर्मचारी तथा नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन प्रारम्भ भएपछि पनि राजपत्रांकित तृतीय श्रेणीको पदमा स्थायी रूपले बहाल रहेका र सेवा समूह वा उपसमूहसँग सम्बन्धित डिग्री प्राप्त गरेमा त्यस्ता कर्मचारीलाई समेत आठौँ तहमा स्तरवृद्धि गर्न सकिने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यसका अतिरिक्त स्वास्थ्य सेवा ऐन लागू भएपछि ऐनको दफा ९, (७ख) मा संवत् २०५४ जेठ १४ गते पछि तह मिलान भई छैठौँ अधिकृत तहमा कार्यरत कर्मचारीको लागि छुट्टै पुल दरबन्दीको व्यवस्था गरी सम्बन्धित समूहको सातौँ तहमा स्तरवृद्धि गरिने व्यवस्था भएको देखिन्छ ।

७. यसप्रकार नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ ले निर्धारण गरेको स्तरवृद्धिसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको संरचनाको विश्लेषण गर्दा आवश्यक न्यूनतम शैक्षिक योग्यता भएका र लोकसेवा आयोगको प्रक्रिया पूरा गरी छैठौँ वा सातौँ तहमा नियुक्ति भएका वा नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन लागू हुनु भन्दा अघि निजामती सेवा ऐनबमोजिम स्वास्थ्य सेवाको राजपत्रांकित तृतीय श्रेणीमा बहाल रहेका र स्वास्थ्य सेवा ऐन प्रारम्भ भएपछि स्वास्थ्य सेवाको राजपत्रांकित तृतीय श्रेणीको पदमा स्थायी रूपले बहाल रही आवश्यक शैक्षिक योग्यता प्राप्त व्यक्ति मात्र स्तरवृद्धिको माध्यमद्वारा आठौँ तहमा स्तरवृद्धि हुनसक्ने देखिन्छ । तर स्वास्थ्य सेवा ऐन लागू भएपछि स्वतः स्तरवृद्धि भएका, आवश्यक शैक्षिक योग्यता नभएका तर निश्चित सेवा अवधि पूरा गरेको आधारमा वृत्तिविकास गर्ने प्रयोजनको लागि प्राविधिक रूपमा स्वतः स्तरवृद्धि भएका कर्मचारीहरू सातौँ तहभन्दा माथि जान नसक्ने

गरी विधायिकाले खुला प्रतिस्पर्धाबाट नियुक्त हुने र स्तरवृद्धिका माध्यमबाट पदोन्नति हुने कर्मचारीका बीच स्पष्ट कानूनी अन्तर रहने व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

८. कुनै खास उद्देश्य पूर्ति गर्न वा कुनै खास समस्याको समाधान गर्न विधायीकाले विशेष कानूनी व्यवस्था गर्न सक्ने नै हुन्छ । यस किसिमको कानूनी व्यवस्था गर्दा सो कानून देशका नागरिकहरू मध्ये कसको हकमा लागू हुन्छ र कसको हकमा हुँदैन भनेर तर्कसंगत वर्गीकरण (Reasonable Classification) गर्दा समानताको हक प्रतिकूल हुनु हुँदैन । यो एउटा वैधानिक अपेक्षा (Legitimate expectation) को कुरा हो । किनभने विधायिका भनेको राज्य व्यवस्थाको एक अङ्ग हो । यसको काम राज्य सञ्चालनअन्तर्गत सरकार र सरकारी संयन्त्रहरूको ठीक ढङ्गले सञ्चालनको लागि नागरिकहरूको हकहितको संरक्षण एवं सम्बर्द्धनका लागि र शान्तिपूर्ण सामाजिक एवं आर्थिक विकासलाई गतिशील बनाउन आवश्यक कानूनको तर्जुमा गर्नु हो । त्यसैले कानूनलाई सार्वजनिक आकांक्षाको प्रतिबिम्बको संज्ञा दिइएको छ । प्रयोजनहीन र जनता वा जुन वर्ग वा समुदायको लागि बनाइएको हो त्यसको हितविपरीत बनेको कानूनको कुनै अर्थ रहँदैन ।

९. स्वास्थ्य सेवा जनताको स्वास्थ्यसँग प्रत्यक्ष रूपले सरोकार राख्ने सम्बेदनशील सेवाको क्षेत्र भएकोले त्यहाँ कार्यरत जनशक्ति योग्य, सक्षम र दक्ष हुनुपर्दछ भन्ने कुरामा विवाद रहन सक्दैन । यो एउटा विशिष्ट प्राविधिक प्रकृतिको सेवा पनि हो । यसका अनेक पक्ष हुनुको साथै प्राविधिक रूपले आधारभूत मध्यम र उच्च स्तरको रूपमा यसको व्यावसायिक वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । सबै स्वास्थ्यकर्मीले सबै प्रकारको स्वस्थ सेवा प्रदान गर्न सक्दैन । एउटा General Physician को जति लामो समयको अनुभव भएपनि उसले शल्यक्रिया वा आँखा सम्बन्धी रोगको उपचार गर्न सक्दैन । त्यस्तै आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको व्यावसायिक तालिम लिएका स्वास्थ्य साहायक (Health Assistant) को व्यावसायिक अनुभव जति लामो भएपनि वा वृत्ति विकासको प्रयोजनको लागि कुनै शल्य चिकित्सक वा स्वास्थ्य अधिकृत (Medical Officer) सरहको तहमा

राखेपनि उसले चिकित्सकको सेवा प्रदान गर्न सक्दैन । चिकित्सकको सेवा लिने काममा Health Assistant लाई लगाउन मिल्दैन । त्यसकारण यस्तो सम्बेदनशील सेवा प्रदान गर्नको लागि आवश्यक पर्ने न्यूनतम शैक्षिक योग्यता सर्वाधिक महत्वपूर्ण कुरा हो । सो आवश्यक योग्यता भएका र नभएका कर्मचारीहरू कुनै हालतमा समान हुन सक्दैनन् । त्यसैले यी दुई प्रकारका कर्मचारीलाई समान व्यवहार हुनुपर्छ भन्नु न्यायोचित देखिँदैन । समानताको हकले समानहरूका बीच समान र असमानका बीच असमान व्यवहार गर्ने कुरालाई दर्शाउने भएकोले निरपेक्ष समानता नत सम्भव छ नत बान्छनीय नै हुन्छ ।

१०. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५३ मा सरकारी सेवाको गठन सञ्चालन र सेवाका शर्तहरू ऐनद्वारा निर्धारण गरेबमोजिम हुने व्यवस्था गरिएको छ । सोही अनुरूप विधायिकाले नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन निर्माण गरेको छ । सरकारी कर्मचारीलाई के कस्तो आधारमा कसरी बहुवा र स्तरवृद्धि गर्ने भन्ने विषय कर्मचारीको ईच्छा आवश्यकता र चाहना भन्दा पनि जनताको ईच्छा र सुविधाअनुसार राज्यले व्यवस्थापन गर्ने कुरा हो । यस्तो व्यवस्था गर्दा राज्यले समानहरूका बीच असमान व्यवहार गर्नु हुँदैन भन्ने समानताको सामान्य सिद्धान्त भने राज्य र राज्य सञ्चालन गर्ने सरकार वा सरकारका निकायहरूले पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । तर समान व्यवहारको अर्थ विशेष गुण र योग्यताको वेवास्ता गर्ने भन्ने होइन । समानता र वृत्तिविकासको नाममा गुणस्तर र मापदण्डको कुरामा सम्झौता गर्न मिल्दैन । स्वास्थ्य सेवाको सम्बेदनशीलतालाई विचार गरी स्पष्ट आधार र योग्यतालाई परिभाषित गरी लोकसेवा आयोगको प्रक्रियाबाट नियुक्ति भएको कर्मचारी र स्वतःस्तरवृद्धि भएको कर्मचारीका हकमा गरिएको माथिल्लो तहको स्तरवृद्धिसम्बन्धी प्रावधान तर्कसंगत वर्गीकरण (Reasonable Clasificación) को सिद्धान्तविपरीत देखिन नआएकोले यसबाट समानताको हक तथा पेशा रोजगार गर्ने स्वतन्त्रता अपहरण भयो भन्ने निवेदकहरूको भनाई तर्कसंगत र औचित्यपूर्ण देखिन आउँदैन ।

११. लोकसेवा आयोगको प्रक्रियाबाट नियुक्ति भएका छैठौँ र सातौँ तहका कर्मचारी र निवेदकहरू

जस्ता स्तरवृद्धिका माध्यमद्वारा छैठौँ र सातौँ तहमा पुगेका कर्मचारीहरूको सेवा प्रवेशको पूर्वावस्था नै फरक फरक रहेको छ । यस्तो फरक अवस्थाका कर्मचारीहरूका बीच वृत्ति विकासको मापदण्ड समान हुनुपर्छ भन्ने कुरा तर्कसंगत, औचित्यपूर्ण र न्यायपूर्ण पनि देखिँदैन । यस किसिमको कुनै संवैधानिक प्रत्याभूति नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को भाग ३ मा व्यवस्थित मौलिक हकसम्बन्धी संवैधानिक प्रावधानले गरेको पनि देखिँदैन ।

१२. यसको अतिरिक्त निवेदकहरूले आफू जुन ऐनमा भएको व्यवस्थाको परिणामस्वरूप स्तरवृद्धि भई पदोन्नति हासिल गरी सुविधा उपभोग गरेका हुन सोही ऐनले गरेको छुट्टै व्यवस्थाअन्तर्गतको सुविधा अन्य व्यक्तिले प्राप्त गरेको अवस्थामा त्यस्तो सुविधा वा व्यवस्था संविधानविपरीत भएको भन्ने अधिकार यी निवेदकलाई छैन । ऐनले गरेको उक्त प्रावधानको उपयुक्तताका सम्बन्धमा प्रश्न गर्नु विधिशास्त्रको स्थापित मान्यताअनुरूप देखिन आउँदैन । यस दृष्टिकोणबाट पनि यी निवेदकहरूले बढेर गरीपाउँ भनी उल्लेख गरेको नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन २०५३ को दफा ९(२)(३), ९(७क) को खण्ड (च) र दफा २६ (क)(२) निवेदकहरूले भने अनुसार संविधानको कुनै धारा र व्यवस्थाको प्रतिकूल देखिएको छैन ।

१३. तसर्थ, विवेचित आधार कारणबाट नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९(२)(३), ९(७क) को खण्ड (च) र दफा २६(क)(२) को प्रावधान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३ र १८ सँग वाभिएको नदेखिँदा निवेदकको मागबमोजिम बढेर घोषित गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु । उक्त रायमा हामी सहमत छौँ ।

न्या.प्रेम शर्मा

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६८ साल फागुन ४ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : कृष्णमुरारी शिवाकोटी



निर्णय नं. ८७८३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
रिट नं. ०६८-WH-००५८
आदेश मिति: २०६८।११।३।४

विषय:- वन्दीप्रत्यक्षीकरण ।

निवेदक: जि.दैलेख, कालभैरव गा.वि.स.वडा नं. ७ घर
भै सशस्त्र प्रहरी बल, गढीमाई गण, भण्डारा
चितवनमा दरवन्दी भै हाल कारागार
कार्यालय, डिल्लीबजार काठमाडौंमा थुनामा
रहेका सशस्त्र प्रहरी नायव उपरीक्षक हर्कराज
पन्तको हकमा कृष्णबहादुर पन्त
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय समेत

- भन्सार ऐन, २०६४ अन्तर्गत कसूर कायम हुने कुनै कार्यलाई अर्को कुनै कानूनले समेत कसूर मानी सो सम्बन्धमा छुट्टै कारवाही चलाउन सकिने व्यवस्था गरेकोमा अर्को कानूनअन्तर्गतको कसूरमा अनुसन्धान गर्न र कारवाही चलाउन नसकिने भन्न नहुने ।
- भन्सार छली चोरीका सामान ल्याएबापत भन्सार ऐन, २०६४ अन्तर्गत राजश्व अनुसन्धान विभागले अनुसन्धान कारवाही गरेको र सोही विषयलाई आधार लिई निवेदक कार्यरत् सशस्त्र प्रहरी बलको प्रधान कार्यालयले सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २७(४) को (क) र (झ) अन्तर्गतको कसूर भनी निजको सेवा शर्त, सुविधालगायत सशस्त्र प्रहरी सेवा सम्बन्धी ऐनअन्तर्गत छुट्टै प्रयोजनको लागि अनुसन्धान गरी अभियोग

लगाइएको विषयलाई एकै ऐनअन्तर्गतको कसूर मानी दोहोरो खतराको सिद्धान्तविपरीत अभियोग लगाइएको भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतले विशेष अदालत ऐनअन्तर्गतको कार्यविधि अपनाई सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २७ अन्तर्गतको कसूरसम्बन्धी मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्न सक्ने र सो क्रममा विशेष अदालत ऐन बाहेक जिल्ला अदालतलाई भए सरह अधिकार प्रयोग गर्न र अन्य कार्यविधिको अनुशरण गर्न समेत सक्ने ।

(प्रकरण नं.८)

निवेदकको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू
वद्रीबहादुर कार्की र शम्भु थापा, विद्वान
अधिवक्ताहरू द्रोणराज रेग्मी, गोविन्दप्रसाद
शर्मा, देवेन्द्रबहादुर थापा र नन्दप्रसाद
अधिकारी

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ताहरू टेकबहादुर
घिमिरे र योगराज बराल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(ड)
- भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ४१(१) र ५७(१)
- सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २७(४)(क) र (झ)
- सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० को नियम १३०
- अ.वं. ११८(२) नं.

आदेश

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दर्ता भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ:

म निवेदक सशस्त्र प्रहरी बलको सशस्त्र प्रहरी नायव उपरीक्षक पदमा कार्यरत् रहेको र हाल

सशस्त्र प्रहरी बल, सशस्त्र सुरक्षा गस्ती एवं भन्सार सुरक्षावेस तातोपानीमा बेसपतिको रूपमा कार्यरत थिएँ । सशस्त्र प्रहरी बल, प्रधान कार्यालयको आदेशबमोजिम मेरो दरवन्दी रहेको स्थान, सशस्त्र प्रहरी बल, गठीमाई गण, भण्डारा चितवनमा नै मेरो काज फिर्ता भएकोले आफ्नो दरवन्दी रहेको सो गणतर्फ जान तातोपानी बेसबाट रमाना भई ना.२.च. २६६० नम्बरको निजी गाडी भाडामा लिई काठमाडौँ तर्फ आउँदै गर्दा काभ्रेपलान्चोक जिल्लाको धुलिखेल नजिकै ३६ किलो पिपलबोट भन्ने स्थानबाट मलाई नियन्त्रणमा लिई राजश्व अनुसन्धान विभाग, हरिहरभवनमा लगी म चढेको गाडीबाट ७६१ थान मोवाईल फोन सेट, चार्जर समेत बरामद भएको भन्ने बरामदी मुचुल्का बनाई मलाई सो विभागमा बयान गराइयो ।

यसप्रकार म चढी आएको भाडाको गाडीमा अवैध मोवाईल फोन सेटहरू बरामद भएको विषयमा म उपर राजश्व अनुसन्धान विभागबाट प्रचलित कानूनबमोजिम अनुसन्धान तहकीकात भइरहेको अवस्थामा सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २७ को खण्ड (क) र (फ) बमोजिमको कारवाही गरिपाउँ भनी सशस्त्र प्रहरी बल, केन्द्रीय राजश्व चुहावट नियन्त्रण इकाई बेस हरिहरभवनमा कार्यरत सशस्त्र प्रहरी नायव उपरीक्षक वसन्तकुमार वोगटीले मिति २०६८।१।२६ मा प्रतिवेदन पेश गर्नु भएको र सो बमोजिम कारवाही चलाउन अनुमति पाउँ भनी प्रधान कार्यालय, कानून तथा अनुगमन शाखाका सशस्त्र प्रहरी नायव उपरीक्षक नेत्रकुमार खत्रीले प्रशासन शाखामा पत्र लेखी प्रधान कार्यालयको मिति २०६८।१।०१ को पत्रबाट अनुसन्धान अधिकृत तोकिएको रहेछ । निजले राजश्व अनुसन्धान विभाग र राजश्व चुहावट नियन्त्रण गस्तीले तयार गरेको बरामदी मुचुल्का समेत भिकाई सशस्त्र प्रहरी हवलदारहरू बहरबहादुर थारू, सर्जन सिंह र सशस्त्र प्रहरी सहायक निरीक्षक ज्ञानबहादुर थापासँग बयान लिई सोही आधारमा २०६८।१।०१ देखि मलाई हिरासतमा पूर्जि दिई विपक्षी सशस्त्र प्रहरी बल

बंगलामुखी विशेष कार्यदल गण, हलचोकमा हिरासतमा राखिएको छ ।

यसरी मउपर सशस्त्र प्रहरी बल, प्रधान कार्यालयबाट अनुसन्धान भई सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को परिच्छेद ५ को दफा २७ को उपदफा (४) को खण्ड (क) र (फ) बमोजिमको कसूर गरेको भन्दै सोही दफा २७(४) बमोजिम सर्जाँय हुन मागदावी पेश गरियो । तत्पश्चात् सो अदालतले मलाई अदालती बन्दोवस्तको ११८ को देहाय (२) नं. र विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(घ) समेत बमोजिम भन्दै थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्ने आदेश गरेको हुँदा हाल म थुनामा रहेको छु ।

मलाई एकातिर राजश्व अनुसन्धान विभागबाट भन्सार छली मोवाईल फोन सेटहरू ल्याएको भन्ने सम्बन्धमा कारवाही र अनुसन्धान भइरहेको स्थितिमा सोही विषयलाई आधार लिई सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २७(४) को खण्ड (क) र (फ) बमोजिमको कसूरमा मलाई पक्राउ गरी दोहोरो खतरामा राखी कारवाही गरिएकोले सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतले सो कसूरको पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्ने गरी गरेको आदेश दुराशययुक्त र बदरभागी छ । मलाई करावाही चलाउन मेरो सरह दर्जाका स.प्र.ना.उ.नेत्रकुमार खत्रीको आदेशबाट हिरासतमा लिइएको, सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०५८ को नियम ८३ मा पहिले नै अनुमति लिई मात्र हिरासतमा लिनुपर्नेमा पहिले पक्राउ गरी पछिबाट २०६८।१।०१ मा मात्रै अनुमति माग गरिएको, ऐनको परिच्छेद ५ अन्तर्गतको कसूरमा अनुसन्धान अधिकृतको व्यवस्था नै नगरेकोमा पनि अनुसन्धान अधिकृत तोकी विना कानूनी आधार मउपर अनुसन्धान गरिएको, माननीय उपप्रधानमन्त्री एवं गृहमन्त्रीको मिति २०६८।१।१८ को निर्णयअनुसार भनी बढीमा ६ महिनाको लागि विभागीय कारवाही गर्न भनी निलम्बनमा राखिएको भन्दै मलाई २०६८।१।८ मा पत्र दिई सोही मितिदेखि हिरासतमा लिइएको छ । तत्पश्चात् अनुसन्धान अधिकृतले मिति २०६८।१।०१ मा हिरासतमा राख्ने भन्दै अनुसन्धान गरी अभियोगपत्र

पेश गरी विपक्षी अदालतमा मुद्दा चलाएको कार्य नै दुराशयपूर्ण छ ।

मेरा विरुद्ध सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतमा दायर गरिएको अभियोगपत्र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३५(२) को विपरीत छ । सो अभियोगपत्रमा नेपाल सरकार वादी भनिएको छ । नेपाल सरकार वादी हुने फौजदारी मुद्दामा मुद्दा चलाउने अन्तिम अधिकार महान्यायाधिवक्तालाई मात्रै छ । तर मेरो विरुद्धको अभियोगपत्र सरकारवादी भनी पेश गरिएको भएपनि त्यस्तो सरकारवादी भई दायर गरिएको अभियोग महान्यायाधिवक्ता मातहतको अधिकृतबाट निर्णय भई दर्ता गराइएको छैन । तसर्थ यस्तो गैरकानूनी अभियोगपत्र स्वीकार गरी हकद्वैया विहीन आधारमा मलाई थुनामा राख्ने गरी भएको थुनछेक आदेश बदरभागी छ ।

सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २८ मा सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतको व्यवस्था छ । सो अदालतको गठन र अधिकारक्षेत्र सृष्टि हुनको लागि सोही दफा २८(१) बमोजिम राजपत्रमा सूचना प्रकाशित भई उपदफा (३) बमोजिम अध्यक्ष र सदस्य तोकनु पर्नेहुन्छ । तसर्थ साधिकार निकायबाट नतोकिएसम्म सो अदालतको गठन नै हुन सक्दैन । विपक्षी विशेष अदालत सोही व्यवस्थाबमोजिम तोकिएर गठन भएकै छैन । यस्तो कानूनी आधारहीन विशेष अदालतले मलाई लगाइएको अभियोग स्वीकार गर्न र अ.वं. ११८ (२) र विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(ड) को आधार देखाई थुनामा राखेको कामकारवाही समेत गैरकानूनी हुँदा त्यस्तो गैरकानूनी आदेशका आधारमा मलाई थुनामा राखिएको कार्य बदर गर्न बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी मलाई थुनामुक्त गराई पाऊँ भन्ने रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? सोको व्यहोरा खोली महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् २०६८।१०।२९ मा बन्दीसहित लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई म्याद सूचना जारी गर्नु भन्ने २०६८।१०।२६ को आदेश ।

यस कार्यालयले निवेदकको हक हनन् हुने कुनै काम नगरेको, सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतको २०६८।१०।१२ को पत्र बमोजिम निवेदकलाई थुनासम्म राखिएको हो भन्ने कारागार कार्यालय, डिल्लीबजार काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

निवेदकलाई यस कार्यालयबाट थुनामा राखिएको होइन । निवेदन मागका सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायबाट लिखित जवाफ पेश हुने नै हुँदा यस कार्यालयको हकमा रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

निवेदकलाई सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २७(४) को (क) र (भ) को कसूरमा अभियोग लगाई सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतमा अभियोग पेश भएको हो । सो अदालतले तत्काल प्राप्त प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्ने आदेश गरेको हुँदा निजलाई थुनामा राखिएको हो । निवेदकलाई हिरासतमा लिई मुद्दाको अनुसन्धान गर्दा र अभियोग लगाउँदा प्रचलित कानूनको प्रक्रिया अवलम्बन गरिएको हुँदा कानूनबमोजिम अभियोग लगाई अभियोगपत्र दर्ता भई विशेष अदालतबाट भएको आदेशबमोजिम थुनामा राखिएको कार्य गैरकानूनी हुन सक्तैन । तसर्थ, आधारहीन रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने विपक्षीहरू सशस्त्र प्रहरी बल, प्रधान कार्यालयका सशस्त्र प्रहरी अतिरिक्त महानिरीक्षक कोषराज वन्त, ऐ को कानून तथा अनुगमन शाखा, ऐ का सशस्त्र प्रहरी नायव उपरीक्षक नेत्रकुमार खत्री समेतको एकै व्यहोराको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

निवेदक हर्कराज पन्तले मिति २०६८।१।६ मा तातोपानीबाट काठमाडौं आउने क्रममा प्रयोग गरेको वा.र.च. २६६० नम्बरको निजी गाडीमा अवैध मोबाईल फोन सेटहरू ल्याएको हुँदा निज उपर सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २७ अन्तर्गतको कसूरमा अनुसन्धान गर्न अख्तियारवाला सशस्त्र प्रहरी अतिरिक्त महानिरीक्षकबाट अनुमति लिई अनुसन्धान गरी मुद्दा चलाइएको देखिन्छ । सो ऐनअन्तर्गतको कसूरमा अनुसन्धान तहकीकात गर्न अनुसन्धान

अधिकृत तोकिएको र ऐनको दफा २८ बमोजिम २०६५।३।३० को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचना बमोजिम गठन भएको सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतबाट सो मुद्दामा कारवाही भएको हो। ऐनको परिच्छेद ५ अन्तर्गतको कसूरमा दफा २८ बमोजिम विशेष अदालत गठन हुने र नेपाल राजपत्र खण्ड ५८, मिति २०६५।३।३० को संख्या १४ ले सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतको सम्बन्धमा वैद्यता प्रदान गरेको हुँदा कानूनबमोजिम गठन भएको यस अदालतबाट कानूनको सबै प्रक्रिया अपनाई इजलास बसी सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २७ को उपदफा (४) को देहाय (क) र (भ) को कसूरमा तत्काल प्राप्त प्रमाणको आधारमा विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(ड) र मुलुकी ऐन, २०२० को अ.व. ११८ (२) नं. बमोजिम पुर्पक्षको लागि मिति २०६८।१०।१२ मा विपक्षीलाई थुनामा राख्ने आदेश भएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री वद्रीबहादुर कार्की र श्री शम्भु थापा, विद्वान अधिवक्ताहरू श्री द्रोणराज रेग्मी, श्री गोविन्दप्रसाद शर्मा, श्री देवेन्द्रबहादुर थापा र श्री नन्दप्रसाद अधिकारीले निवेदक सशस्त्र प्रहरी बलको सशस्त्र प्रहरी नायब उपरीक्षक पदमा कार्यरत व्यक्ति भएको र आफ्नो पदाधिकार रहेको कार्यालयमा जाने सिलसिलामा तातोपानीबाट काठमाडौँतर्फ आउँदै गर्दा निजले भाडामा लिई चढी आएको गाडीमा अवैध रूपमा मोबाईल फोन सेटहरू लुकाई ल्याएको भन्ने आधारमा राजश्व अनुसन्धान विभागबाट अनुसन्धान भई कारवाही चलिरहेको छ। त्यसै विषयलाई लिएर निजउपर सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २७ को उपदफा (४) को (क) र (भ) को कसूरमा सशस्त्र प्रहरी, विशेष अदालतमा मुद्दा दायर गरी हाल थुनछेकको क्रममा थुनामा राखिएको छ। निवेदक उपर भन्सार छली सामान ल्याएको विषयमा राजश्व अनुसन्धान विभागले मुद्दाको अनुसन्धान गरी

आरोपपत्र पेश गरी कारवाही भइरहेकोमा सोही विषयमा सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ अन्तर्गत छुट्टै मुद्दा चलाउन मिल्दैन। एउटै कार्यका विरुद्ध दुईवटा निकायमा मुद्दा चलाउनु दोहोरो खतराको सिद्धान्तविपरीत हुन्छ। यसका साथै निवेदकले सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २७(४) को (क) र (भ) को कसूर गरेको नभई निजले भाडामा लिएको सवारी साधनमा अवैध रूपमा ल्याएको मोबाईल सेटहरू बरामद गरिएको भन्ने आधारमा जवर्जस्ती रूपमा सशस्त्र प्रहरी ऐनअन्तर्गत कसूर कायम गरी अभियोग लगाइएको हुँदा सो अभियोग कायम रहन सक्तैन। यसका साथै सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतले निवेदकलाई थुनामा राख्ने आदेश गर्दा विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(ड) र अ.व. ११८(२) नं. को एकै साथ समान रूपमा प्रयोग गरेको देखिन्छ। सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०५९ मा सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतले कारवाही गर्दा विशेष अदालत ऐनबमोजिमको कार्यविधि अपनाउनु पर्ने व्यवस्था गरिएको हुँदा सामान्य कार्यविधिको अनुसरण गरी थुनामा राख्ने गरेको सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतको आदेश प्रथमदृष्टिमा त्रुटिपूर्ण हुँदा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी थुनाबाट मुक्त गरिनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय समेतको तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ताहरू श्री टेकबहादुर घिमिरे र श्री योगराज बरालले मूलतः राजश्व अनुसन्धान विभाग र सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतमा मुद्दा चलाई विशेष अदालतले थुनछेक आदेश गरी थुनामा राखेकोलाई दोहोरो खतराको सिद्धान्तविपरीत रहेको भन्दै रिट निवेदनमा जिकीर लिएकोमा छुट्टाछुट्टै ऐनअन्तर्गत भएका कारवाहीलाई सो सिद्धान्तले रोक्ने मिल्दैन। राजश्व अनुसन्धान विभाग र सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतले सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ अन्तर्गतको कसूरमा थुनछेक आदेश गरेको हुँदा यसलाई दोहोरो खतराको सिद्धान्त भन्न मिल्दैन। सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतले विशेष अदालत ऐन, २०५९ को कार्यविधिका

साथै सामान्य कार्यविधि पनि अपनाउन सक्ने गरी सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० को नियम १३० मा व्यवस्था भएको हुँदा अ.वं. ११८ को देहाय (२) बमोजिम निवेदकलाई थुनामा राखी मुद्दा पुर्पक्ष गर्ने गरी सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतबाट भएको आदेश कानूनसम्मत छ । तसर्थ औचित्यहीन प्रस्तुत निवेदन खारेजभागी छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरियो । यसमा निवेदकको मागबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकलाई भन्सार छली अवैध रुपमा मोवाईल सेट एवं सोको व्याट्रीहरू समेत ल्याएको अभियोगमा राजश्व अनुसन्धान विभागबाट प्रचलित कानूनबमोजिम अनुसन्धान भइरहेको अवस्थामा सशस्त्र प्रहरी बल मुख्यालयबाट सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८को दफा २७(४) को (क) र (भ) बमोजिमको कसूरमा अनुसन्धान भई सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतसमक्ष अभियोगपत्र पेश गरिएको देखिन्छ । उक्त अदालतबाट निवेदकको बयानलगायतको तत्काल प्राप्त प्रमाणको आधारमा विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(ड) र अ.वं. ११८(२) नं. समेत बमोजिम पुर्पक्षको निमित्त थुनामा राख्ने गरी सो अदालतबाट आदेश भई निवेदक हाल थुनामा रहेको देखिन आयो । सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतबाट निवेदकलाई थुनामा राख्ने गरी भएको आदेश गैरकानूनी रहेको भन्ने मुख्य निवेदन दावी रहेको हुँदा यस अदालतले प्रस्तुत विवादमा सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतको उक्त आदेशको वैधताको बारेमा निरोपण गर्नुपर्ने हुन आयो ।

३. निवेदन सहितको मिसिल अवलोकन गर्दा निवेदक सशस्त्र प्रहरी बलअन्तर्गत सशस्त्र प्रहरी सुरक्षा गस्ती एवं भन्सार सुरक्षावेस तातोपानीमा काजमा रही आफ्नो पदाधिकार रहेको सशस्त्र प्रहरी बल, गढीमाई गण, भण्डारा चितवनमा फिर्ता जाने क्रममा तातोपानीबाट काठमाडौँतर्फ आउँदा ना.२.च. २६६० नं. को गाडी भाडामा लिई

आएको र साथमा निजले ७६१ थान मोवाईल फोन सेट एवं चार्जर समेत ल्याएको अवस्थामा राजश्व अनुसन्धान विभागबाट उक्त मोवाईल सेट र चार्जर समेत बरामद भई निजउपर अनुसन्धान भएको तथ्यमा कुनै विवाद छैन । सो विषयमा राजन्व अनुसन्धान विभागबाट प्रचलित कानूनविपरीत भन्सार छली सामान ल्याएको भन्ने अभियोग लगाईएको र भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ४१(१) र ५७(१) समेत बमोजिम निज निवेदक हर्कराज पन्तसँगबाट धरौटी माग गरी उक्त मुद्दाको अनुसन्धान कारवाही गर्ने गरी राजश्व अनुसन्धान विभागबाट २०६८।१।७ मा आदेश भएको देखियो ।

४. निवेदक सशस्त्र प्रहरी बलको सशस्त्र प्रहरी नायव उपरीक्षक पदमा कार्यरत् रहँदाका बखत निजले भन्सार छली अवैध रुपमा मोवाईल सेटसमेत चोरी निकासी गरेको हुँदा सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २७ को उपदफा (४) को देहाय खण्ड (क) र (भ) बमोजिमको कसूर अपराध गरेको देखिएको भन्दै सशस्त्र प्रहरी बल, केन्द्रीय राजश्व चुहावट नियन्त्रण एकाई बेस हरिहरभवन पुलचोकमा कार्यरत् सशस्त्र प्रहरी उपरीक्षक बसन्तकुमार वोगटीको प्रतिवेदन पेश भएपछि सशस्त्र प्रहरी बल, प्रधान कार्यालयबाट निवेदकउपर सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २७ बमोजिमको कसूर अपराधमा अनुसन्धान भई सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतसमक्ष अभियोगपत्र पेश भएको देखिन्छ ।

५. यसरी सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २७ को उपदफा (४) को देहाय खण्ड (क) र (भ) अन्तर्गतको कसूरमा अनुसन्धान भई निवेदक उपर सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतमा अभियोगपत्र पेश भएको हुँदा सो दफा २७(४) को खण्ड (क) र (भ) को अवलोकन गर्नुपर्ने हुन आयो । दफा २७(४) मा- देहायका अपराध गर्ने सशस्त्र प्रहरीलाई तीन वर्षदेखि पाँच वर्षसम्म कैदको सजाय हुनेछ भन्ने व्यवस्था भई खण्ड (क) मा आफू भन्दा माथिल्लो दर्जाको सशस्त्र प्रहरीले दिएको आदेश पालना नगरेमा र खण्ड (भ) मा- आफूलाई नियुक्त गर्न अख्तियार

पाएका अधिकारीको इजाजत विना राजीनामा गरेमा वा आफ्नो पदको कर्तव्य पालना गर्न छाडेमा भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। निवेदक सशस्त्र प्रहरी नायव उपरीक्षक भएको र आफ्नो पदाधिकार रहेको कार्यालयमा काज फिर्ता जाने क्रममा तातोपानी नाकाबाट भाडाको गाडीमा अवैध रूपमा भन्सार छली चोरीका मोवाईल सेट एवं चार्जर लगायतका सामानहरू आफूसँगै ल्याएको अवस्थामा बीच बाटोबाट सो सामानहरू बरामद भएको देखिन्छ। निवेदक स्वयं भन्सार सुरक्षा वेस क्याम्प, तातोपानीको वेसपतिको हैसियतमा कार्यरत रही काज फिर्ता हुँदा उक्त सामानहरू अवैध रूपमा ल्याएको भन्ने राजश्व अनुसन्धान विभागको अनुसन्धान फायलबाट देखिन्छ। यस प्रकार निवेदक स्वयं अवैध रूपमा सामान आयात वा चोरी निकासी गर्ने कार्य नियन्त्रण गर्ने जिम्मेवार सुरक्षा निकायको सशस्त्र प्रहरी नायव उपरीक्षक पदमा रहेको देखिएकोमा निज स्वयंले आफ्नो पदीय कर्तव्य एवं जिम्मेवारीको विपरीत हुने गरी आफैँ सवार गाडीमा अवैध रूपमा भन्सार छली चोरीका मोवाईल फोन सेट लगायतका सामानहरू लुकाई ल्याएको कार्यलाई निःसन्देह रूपमा सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २७(४) को खण्ड (भ) बमोजिम आफ्नो पदको कर्तव्य पालना गर्न छाडेको कार्यको रूपमा मानी निज निवेदकउपर सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २७ बमोजिम अनुसन्धान गर्न नसकिने स्थिति देखिएन।

६. निवेदक उपर अवैध रूपमा मोवाईल सेटहरू ल्याएको भन्ने आधारमा सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ अन्तर्गतको कसूर भनी अनुसन्धान गरिएको कुरालाई सोही विषयमा राजश्व अनुसन्धान विभागले राजश्व छली गरी सामान चोरी पैठारी सम्बन्धी कसूर अन्तर्गत छुट्टै अनुसन्धान गरेको भन्ने आधारले प्रभावित गर्न सक्ने हो, होइन वा त्यसरी मोवाईल सेटहरू अवैध चोरी निकासी गरेको आधारमा राजश्व अनुसन्धान विभागले भन्सार ऐन, २०६४ अन्तर्गत कारवाही चलाएपछि त्यसै विषयलाई आधार बनाई सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ अन्तर्गत अभियोग लगाउनु

दोहोरो खतराको सिद्धान्तप्रतिकूल हुन्छ हुँदैन भन्ने विषय पनि विचारणीय हुनआएको छ। यथार्थमा भन्सार ऐन, २०६४ अन्तर्गत सम्बन्धित निकायले अवैध रूपमा भन्सार छली चोरीका सामान ल्याएको विषयमा छुट्टै कारवाही गर्न सक्दछ। त्यसरी भन्सार ऐनअन्तर्गत कुनै व्यक्तिउपर भएको कारवाहीबाट सो ऐनअन्तर्गत कायम हुने कसूरको हकमा मात्रै त्यस्तै व्यक्तिउपर कुनै सजाय हुने स्थिति हुन्छ। तर भन्सार ऐनअन्तर्गत कसूर कायम हुने कुनै कार्यलाई अर्को कुनै कानूनले समेत कसूर मानी सो सम्बन्धमा छुट्टै कारवाही चलाउन सकिने व्यवस्था गरेको छ भने केवल भन्सार ऐनअन्तर्गत भएको कारवाहीको विषयले अर्को कानून अन्तर्गतको कसूरमा अनुसन्धान गर्न र कारवाही चलाउन नसकिने भन्ने हुँदैन। त्यस्तो विषयमा दोहोरो खतराको सिद्धान्त आकर्षित हुन सक्तैन। दोहोरो खतराको सिद्धान्तको मूल उद्देश्य एउटै कसूरमा एउटै व्यक्ति विरुद्ध एक पटक भन्दा बढी मुद्दा चलाउन र सजाय गर्न हुँदैन भन्ने हो। अर्थात् कुनै खास ऐनअन्तर्गत कसूर मानिने कुनै कार्य गरे बापत कुनै व्यक्तिलाई एक पटक भन्दा बढी पटक मुद्दा चलाउन र कारवाही गर्न हुँदैन भन्ने यस सिद्धान्तको मूल उद्देश्य हो। तर यी निवेदकले आफू चढी आएको गाडीमा अवैध मोवाईल फोन सेट एवं चार्जर लगायतका भन्सार छली चोरीका सामान ल्याए बापत भन्सार ऐन, २०६४ अन्तर्गत राजश्व अनुसन्धान विभागले अनुसन्धान कारवाही गरेको देखिएको र सोही विषयलाई आधार लिई निवेदक कार्यरत सशस्त्र प्रहरी बलको प्रधान कार्यालयले सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २७(४) को (क) र (भ) अन्तर्गतको कसूर भनी निजको सेवा शर्त, सुविधालगायत सशस्त्र प्रहरी सेवासम्बन्धी ऐनअन्तर्गत छुट्टै प्रयोजनको लागि अनुसन्धान गरी अभियोग लगाईएको विषयलाई एकै ऐनअन्तर्गतको कसूर मानी दोहोरो खतराको सिद्धान्तविपरीत निवेदकउपर अभियोग लगाइएको भन्न मिल्ने देखिँदैन।

७. अव निवेदकउपर सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ अन्तर्गतको कसूरमा अनुसन्धान गरी पेश

भएको अभियोगपत्रमा सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतबाट भएको थुनछेक आदेशको अन्तरवस्तु हेर्दा तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट निवेदक स्वयम् राजश्व प्रशासनमा सेवा गर्ने सुरक्षा वेसको इन्चार्ज भएको अवस्थामा निज आफैले कानूनप्रतिकूल कार्य गरेको देखिँदा अ.वं. ११८(२) नं. र विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(ड) बमोजिम पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्नु भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ। सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को परिच्छेद ५ अन्तर्गत कुनै कसूरसम्बन्धी मुद्दाको शुरु कारवाही र किनारा गर्न नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी एउटा सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालत गठन गर्नेछ भन्ने व्यवस्था भए अनुरूप खण्ड ५८ संख्या १४ मिति २०६५।३।३० को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाबाट सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालत गठन भएको देखिन्छ। सोही ऐनको दफा ३२ मा सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतको आदेशबमोजिम अभियुक्तलाई मुद्दाको पुर्पक्षको सिलिसिलामा थुनामा राख्नु परेमा वा फैसला बमोजिम कारागारमा राख्नु परेमा नेपाल सरकारले जुनसुकै कारागारमा पनि थन्क पठाउन सक्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। उक्त व्यवस्थाको अन्तरवस्तु हेर्दा कसूरको गम्भीरता र तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट कुनै अभियुक्त कसूरदार हो भन्ने मनासिव आधार देखिएमा सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतले त्यस्तो अभियुक्तलाई थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्न समेत सक्ने अधिकार दिएको स्पष्ट देखिन्छ। त्यसैगरी सशस्त्र प्रहरी नियमावली, २०६० को नियम १३० मा ऐनको दफा २७ बमोजिम सजाय हुने कसूरसम्बन्धी मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्दा सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतले विशेष अदालत ऐनमा उल्लेख भएबमोजिमको कार्यविधि अपनाउने छ भन्ने व्यवस्था भएको र विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १२ मा मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्दा यस ऐनमा लेखिए जतिमा यसै ऐनबमोजिम र सो बाहेकका अन्य कुरामा विशेष अदालतले प्रचलित कानूनबमोजिम जिल्ला अदालतलाई भए सरहको अधिकार र कार्यविधि प्रयोग गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था समेत रहेको देखिन्छ।

८. उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाहरूबाट सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतले विशेष अदालत ऐनअन्तर्गतको कार्यविधि अपनाई सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २७ अन्तर्गतको कसूरसम्बन्धी मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्न सक्ने र सो क्रममा विशेष अदालत ऐन बाहेक जिल्ला अदालतलाई भए सरह अधिकार प्रयोग गर्न र अन्य कार्यविधिको अनुशरण गर्न समेत सक्ने देखिन आउँछ। तसर्थ निवेदकउपर सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालतले गरेको थुनछेक आदेशमा अ.वं. ११८(२) नं. को कुरा प्रासङ्गिक रूपमा उल्लेख गरिएकोलाई अन्यथा मानी त्यसको वैधतामा प्रश्न उठ्ने र त्यस बारे विचार गर्नुपर्ने देखिदैन।

९. यसप्रकार निवेदक हर्कराज पन्त सशस्त्र प्रहरी बलको सशस्त्र प्रहरी नायव उपरीक्षक पदमा कार्यरत रहेको अवस्थामा निजको सेवासम्बन्धी ऐन अर्थात् सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २७ अन्तर्गतको कसूर सम्बन्धी मुद्दामा अभियोग पेश भएको देखिएको र सो दफा अन्तर्गतको कसूरसम्बन्धी मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्न सशस्त्र प्रहरी ऐन, २०५८ को दफा २८ बमोजिम सशस्त्र प्रहरी विशेष अदालत गठन भई सो अदालतले प्रचलित कानूनबमोजिमको कार्यविधि अपनाई तत्काल प्राप्त प्रमाणका आधारमा निवेदकलाई मुद्दा पुर्पक्षको निमित्त थुनामा राख्ने गरी गरेको आदेश गैरकानूनी नदेखिँदा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुन सक्ने देखिएन। तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.तर्कराज भट्ट

इति संवत् २०६८ साल फागुन ३ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत: विदुर कोइराला

निर्णय नं. ८७८४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
फौ.पु.नं. ०६५-CR-०७१८
फौ.पु.नं. ०६६-CR-००११ र ००१२
फैसला मिति: २०६८/११/३४

मुद्दा :- गैडा मारी खाग बिक्री ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: जि.चितवन, वीरेन्द्रनगर
गा.वि.स.वडा नं. ८ घर भै कारागार कार्यालय,
चितवनमा थुनामा रहेको सूर्यबहादुर पुन
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: नेपाल सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: जि.चितवन, वीरेन्द्रनगर
गा.वि.स.वडा नं. ८ घर भै कारागार कार्यालय,
पाल्पामा थुनामा रहेको कुमार भन्ने यमकुमार
पुन

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: नेपाल सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: जि.चितवन, सिद्धि गा.वि.स.वडा
नं. ३ घर भई हाल कारागार कार्यालय,
भरतपुरमा थुनामा रहेको बमबहादुर प्रजा
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: नेपाल सरकार

शुरु फैसला गर्ने:

प्रमुख संरक्षण अधिकृत श्री मेघबहादुर पाण्डे
पुनरावेदन फैसला गर्ने:
मा.न्या.श्री राजेन्द्रप्रसाद राजभण्डारी
मा.न्या.श्री एकराज आचार्य

- कुनै परीक्षण नगराएको अवस्थामा मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्षको साविती बयान समेतका सबूद प्रमाणका आधारमा कसूर कायम भई दोषी करार भइसकेपछि पुनरावेदन तहमा शुरु मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्षको साविती बयानको सत्यतामा प्रश्न उठाई सो साविती आफूले दिएको होइन भन्ने जिकीर लिएकै आधारमा मात्र अदालतले साविती बयानको सत्यताउपर अनावश्यक शंका गरी अन्यथा निष्कर्ष निकाल्नेतर्फ विचार गरिरहनु नपर्ने ।
(प्रकरण नं.६)
- अनुसन्धान अधिकृत र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष गरेको आफ्नो साविती बयानको तथ्यलाई स्वीकारै गरेको र सो साविती बयान लिँदाको अवस्थामा यातना दिएको भन्ने कुरालाई मात्र विशेष रूपमा उठाई सो साविती प्रमाण ग्राह्य छैन भनी जिकीर लिए तापनि त्यस्तो यातना वा कुटपीट प्रमाणबाट पुष्टि नभएसम्म मुद्दा हेर्ने स्वतन्त्र निकायसमक्ष भएको साविती बयान निज विरुद्धको बलियो प्रमाणको रूपमा रहिरहने ।
(प्रकरण नं.७)
- संगठित अपराधमा संलग्न प्रतिवादीहरूको कसूरलाई कुनै एउटा एक्लो वारदात वा घटनासँग मात्र जोडी निरपेक्ष ढंगबाट हेर्नु भन्दा सो वारदातबाट प्रतिवादीहरूले हासिल गर्न चाहेको निहीत उद्देश्य वा सो वारदातको दूरगामी असरलाई हेर्नु न्यायिक दृष्टिकोणबाट उपयुक्त वा वाञ्छनीय हुने ।
- वारदात घटाई खाग काटी त्यसलाई बिक्री गरी प्राप्त गरेको रकम बराबरी रूपमा बाँडी खाएको स्थितिमा प्रतिवादीहरूको समान प्रकृतिको संलग्नता रहेको मान्नुपर्ने ।
- राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २७ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले गैडा, बाघ, कस्तुरी मृग र हात्तीसित सम्बन्धित कसूर गर्ने व्यक्ति र सोको

मतियारलाई समान सजाय हुने व्यवस्था गरेको अवस्थामा मुख्य अभियुक्त र अन्य अभियुक्तको हकमा बेग्लाबेग्लै सजाय हुने अवस्था नदेखिने ।

(प्रकरण नं.१०)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू रजितभक्त प्रधानाङ्ग, केदारप्रसाद दाहाल, जीतेन्द्र बज्राचार्य, निर्मला शाक्य र नरेन्द्रप्रसाद पाठक

प्रत्यर्था वादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्य जन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५ र १९(१) र २६(१)

फैसला

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६६।१।२७ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ (१) (ग) बमोजिम प्रतिवादीहरूको तर्फबाट पुनरावेदन परी पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य एवं निर्णय यस प्रकार छ :-

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको कुजौली पोष्टदेखि पश्चिम दक्षिणपट्टि राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र कालीवन (सिक्रे टापु) एरियामा एक पोथी गैँडालाई चोरी शिकारीले गोली हानी मारी खाग बन्चरोले काटी लगेको घाउ देखिएको र मृत शरीरमा गोलीको टुक्रा समेत फेला परेको भन्ने मिति २०५९।१।२।१३ को घटनास्थल प्रकृति लासजाँच मुचुल्का ।

स-संरक्षण अधिकृत कमलजंग कुँवर समेतको मिति २०६०।७।२४ को जाहेरी प्रतिवेदनअनुसार जि. चितवन, वीरेन्द्रनगर-८ बस्ने कुमार पुन, सूर्यबहादुर पुन र छवीर पुनलाई पक्राउ गरी पेश गरिएको प्रतिवेदन ।

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयका रेञ्जर बेदबहादुर खड्कासमक्ष २०५९ सालको चैत्र महिनामा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कालीवन (सिक्रे टापु) मा

प्रतिवादीहरू सूर्यबहादुर पुन र बमबहादुर प्रजा भएर गैँडा मारी खाग काटी बिक्री गरेपछि रु. ४०,०००। का दरले रकम बाँडी लिएको भनी कुमार भन्ने यमकुमार पुनले गरेको बयान ।

२०५९ साल चैत्र महिनामा निकुञ्जको आइलैण्ड एरियामा पर्ने कालीवन (सिक्रे टापु) मा प्र. बमबहादुर प्रजाले लुकाई राखेको बन्दुकले गोली हानी गैँडा मारी खाग काटी बिक्री गरेपछि रु. ४०,०००। का दरले मैले र प्र. कुमार भन्ने यमकुमार पुनले रकम लिएका हौं भनी प्र. सूर्यबहादुर पुनले गरेको बयान ।

गैँडा मारी खाग बिक्री गर्ने कार्यमा हालसम्म कसैसँग पनि कुनै ठाउँमा पनि हिँडडुल गरेको छैन । मेरो साइली छोरी काली पुनलाई वीरमान प्रजाले भगाई लगेको हुँदा वीरमान प्रजाको कारणले गर्दा मलाई पक्राउ गरेको होला भनी रेञ्जर बेदबहादुर खड्कासमक्ष प्र. छवीर पुनले गरेको बयान ।

शंकास्पद व्यक्तिहरू बमबहादुर प्रजा, सूर्यबहादुर पुन र कुमार भन्ने यमकुमार पुन समेतका मानिसहरू खानेकुरा पसलमा किनी भोलामा बोकी मिति २०५९।१।२।११ गते बेलुकीपख निकुञ्जतिर गएको देखेको हुँ । त्यसको ३/४ दिनपछि सिक्रे टापुमा गैँडा मारेछन् भन्ने सुनेको हुँ भनी सर्जमीन मुचुल्कामा बस्ने कृष्णप्रसाद आचार्य समेतका मानिसहरूले मिति २०६०।८।११ मा गरेको सर्जमीन मुचुल्का ।

प्र. छवीर पुन गैँडा मार्ने कार्यमा संलग्न छैन भनी प्र. सूर्यबहादुर पुनले गरेको बयानको आधारमा स.मु.स. ऐन, २०४९ को दफा २१ बमोजिम मिति २०६०।८।१५ मा प्र. छवीर पुनलाई हाजीर जमानीमा छाडिएको भन्ने कागज ।

जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय, भरतपुर, चितवनको च.नं. २७३ मिति २०६०।८।१६ को पत्रानुसार प्र. छवीर पुन समेतका मानिसहरू उपर राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु ऐन, २०२९ को दफा ५(क) र १९(१) को कसूर अपराधमा सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम सजायको माग दावी लिई मुद्दा चलाउनु भन्ने निर्णयको प्रतिलिपि ।

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय कसराका अनुसन्धान अधिकारी रेन्जर वेदबहादुर खड्काले रा.नि. तथा व.ज.सं. ऐन, २०२९ को दफा ५(क) र १९(१) अनुसार प्रतिवादीहरूले कसूर अपराध गरेकोले सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम हदैसम्मको सजायको माग दावी लिई ऐ.ऐनको दफा ३०(१) बमोजिम मिति २०६०।८।१७ मा दायर गरेको अभियोग पत्र ।

२०५९ सालको चैत्र महिनामा प्र. बमबहादुर प्रजा, कुमार भन्ने यामकुमार पुन र म समेत भएर राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र पर्ने कालीवन एरियामा प्र. बमबहादुर प्रजाले लुकाए राखेको बन्दुकले गोली हानी निज बमबहादुरले गैँडा मारेको हो । उक्त गैँडाको खाग बन्चरोले काटी बिक्री गरी रु.४०,००० (चालीस हजार) दिएको हो भनी इजलाससमक्ष प्र. सूर्यबहादुर पुनले मिति २०६०।८।१८ मा गरेको साविती बयान ।

२०५९ सालको चैत्र महिनामा प्र. बमबहादुर प्रजा र म समेत भएर राष्ट्रिय निकुञ्जको आइलैण्डमा पर्ने कालीवन एरियामा प्र. बमबहादुर प्रजाले लुकाइ राखेको बन्दुकले गोली हानी निज बमबहादुर प्रजाले गैँडा मारेको हो । उक्त गैँडाको खाग बन्चरोले काटी भोलामा राखी लुकाइ छिपाइ मेरो घरमा ल्याएर उसिनेर छाला मासु छुट्टयाई प्र. बमबहादुर प्रजाले लगी बिक्री गरी मलाई रु.४०,०००। दिएको भनी प्र. कुमार भन्ने यमकुमार पुनले मिति २०६०।८।१८ मा गरेको साविती बयान ।

प्र. कुमार भन्ने यमकुमार पुन र प्र. सूर्यबहादुर पुनलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्य जन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५(क) र १९(१) को कसूर गरेकोले सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम हुने सजायलाई मध्यनजर राखी पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्न पठाउनु भन्ने मिति २०६०।८।१८ को आदेश ।

गैँडा मारी खाग बिक्री व्यवसाय गर्ने कार्य मैले गरेको छैन । मेरी साइली छोरी वीरमान प्रजासँग पोइल गएको हुँदा त्यही छोरीको कारणले मैले दुख पाइरहेको छु । वीरमान प्रजा कहिले काहीं आउने गर्दछन् भनी प्र. छवीर पुनले गरेको बयान ।

२०५९ साल चैत्र महिनामा राष्ट्रिय निकुञ्जको आइलैण्ड जंगलको कालीवनमा मैले लुकाई राखेको बन्दुकले गोली हानी गैँडा मारी बन्चरोले खाग काटी भोलामा राखी लाहुरे भन्ने गादर बुर्जामगर मार्फत बिक्री गरी मैले, प्र. कुमार भन्ने यमकुमार पुन र प्र. सूर्यबहादुर पुनले रु.४०,०००। का दरले बाँडी लिएका हौं । निकुञ्ज, मध्यवर्ती क्षेत्र र वन क्षेत्रमा गरी १७ वटा गैँडा मारी खाग बिक्री गरी पटक पटक गरी जम्मा रु.८,८५,०००। आर्थिक लाभ लिएको हुँ भनी प्र. बमबहादुर प्रजाले गरेको साविती बयान ।

सर्जमीन मुचुल्काको रोहबरमा बस्ने सिसवार उपभोक्ता समिति रजहर नवलपरासीको अध्यक्ष विष्णुबहादुर सेन, प्र. यमकुमार पुनको साक्षी रेशम के.सी., हरि पुन, प्र. छवीर पुनका साक्षी होमबहादुर पुन, घटनास्थल प्रकृति लासजाँच मुचुल्कामा बस्ने रामसेवक यादवले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीहरू यमकुमार पुन, सूर्यबहादुर पुन तथा प्रतिवादी बमबहादुर प्रजाले रा.नि. तथा व.ज.सं. ऐन, २०२९ को दफा ५ (क) र १९(१) को कसूर अपराध गरेको पुष्टि भएको हुँदा ऐ. ऐनको दफा २६ (१) बमोजिम प्रत्येकलाई १५ (पन्ध्र) वर्ष कैद र रु.१,००,०००। (एक लाख) जरीवाना हुने र प्रतिवादी छवीर पुनले रा.नि. तथा व.ज.सं. ऐनको दफा १९(१) को कसूर अपराध गरेको पुष्टि भएकोले सोही ऐनको दफा २६(१) बमोजिम ५ (पाँच) वर्ष कैद हुने ठहर्छ भन्ने शुरु चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयको फैसला ।

रेन्जर र प्रमुख संरक्षण अधिकृतसमक्ष गराइएको बयान मेरो स्वेच्छापूर्वक गराइएको होइन । मलाई शारीरिक यातना दिई जबरजस्ती सही गराइएको हो । सहअभियुक्तलाई पनि यातना दिई मलाई समेत पोल गर्ने गरी साविती गराएका हुन् । त्यसमा पनि सहअभियुक्तको पोललाई प्रमाणको रूपमा लिन मिल्ने होइन । साविती बयानलाई अन्य प्रमाणले पुष्टि गरेको अवस्था पनि छैन । यदि उक्त बयान मेरो स्वेच्छाले गरेको अवस्थामा पनि प्रमुख अभियुक्त मानिएका बमबहादुर प्रजालाई १७ वटा गैँडा मारेकोमा सावित गराई १५ वर्ष कैद र

रु.१,००,०००। जरीवाना हुनुले अपराधको प्रकृति र अवस्थालाई ख्यालै नगरिएको भन्ने पुष्टि हुन्छ। अतः म निर्दोष व्यक्तिलाई मेरो ईच्छा विरुद्ध जवरजस्ती गराएको सावित्री बयानबाट दोषी करार गरेको फैसला गैरकानूनी हुँदा उक्त फैसला उल्टी गरी मैले सफाइ पाउने गरी इन्साफ गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी मध्येका कुमार भन्ने यमकुमार पुनको पुनरावेदन पत्र।

मैले रेन्जर र प्रमुख संरक्षण अधिकृतसमक्ष गरेको भनेको सावित्री बयान मेरो स्वेच्छापूर्वक गरिएको होइन। जवरजस्ती सही गराइएको हो। सावित्री बयानको कुरालाई अन्य स्वतन्त्र प्रमाणले पुष्टि पनि गर्दैन। सहअभियुक्तको पोलको आधारमा मात्र अपराधी तुल्याई सजाय गर्नु पनि न्यायिक र युक्तिसंगत हुन सक्दैन। मुख्य अभियुक्त र मलाई हाम्रो कसूर भिन्नाभिन्दै हुँदाहुँदै पनि समान सजाय गर्नु पनि कानूनको मकशद विरुद्ध रहेको छ। अतः उक्त फैसला गैरकानूनी हुँदा उल्टी गरी मैले सफाइ पाउने गरी इन्साफ गरिपाऊँ भन्ने प्रतिवादीहरू मध्येका सूर्यबहादुर पुनको पुनरावेदन पत्र।

म प्रतिवादीले मौका तथा इजलासमा बयान गर्दाको अवस्थामा मैले भनेबमोजिम तथा मलाई सोधेर समेत लेखिएको होइन र पढेर सुनाइएको समेत होइन। मलाई पहिले अरु मुद्दा लागेका कारणबाट यो मुद्दामा ठहर हुनुपर्ने पनि होइन। मुद्दामा कैद तथा जरीवाना गर्दा लिइएको आधार पनि मिलेको छैन। वादीले पेश गरेको मुचुल्काका मानिसहरू घटनाका प्रत्यक्षदर्शी समेत होइनन्। मलाई धेरै गैँडा मारेको जस्तो देखाएको छ, तर सो सम्बन्धमा अनुसन्धान नै नगरी ती कुरा मेरा विरुद्ध प्रमाणमा लिन मिल्ने पनि होइन। अतः शुरुको फैसला उल्टी गरी अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने गरी अर्को फैसला गरिपाऊँ भन्ने प्रतिवादी बमबहादुर प्रजाको पुनरावेदन पत्र।

शुरुको इन्साफ प्रमाणको मूल्याङ्कन र कानूनको व्याख्याको प्रश्नमा फरक पर्नसक्ने देखिएकोले छलफलको लागि प्रत्यर्थी भिकाई पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०६५।२।२०।२ को आदेश।

प्रतिवादी छवीर पुनलाई पाँच वर्ष कैद गरी फैसला भएउपर निजले पुनरावेदन नगरी बसेकोले निजले उक्त फैसला स्वीकार गरेको हुनाले निजको हकमा कुनै विचार गर्नुपर्ने अवस्था आएन। प्रतिवादी बमबहादुर प्रजाले योजनाबद्ध ढंगले वारदातस्थल क्षेत्रमा गई दुई रात नदीको किनारामा नै बास बसी अगाडिदेखि नै लुकाई राखेको बन्दुक प्रहार गरेको, पुनरावेदक बमबहादुर प्रजाको साथमा लहैलहैमा लागी गैँडा मार्न गएको नभई योजनाबद्ध रूपमा खाग बेची तस्करी गरी रूपैयाँ कमाउने लालचमा कसूर गरेको तथा गैँडा मार्नको लागि नै सल्लाह गरी नारायणगढदेखि गई मार्नको लागि बन्दुक प्रहार गर्नेलाई मात्र बढी सजाय गर्नु न्यायोचित नहुने हुँदा सो अपराध गर्न मत सल्लाहमा पसी योजना बनाई वारदातस्थलमा गई मार्ने कार्यमा सहयोग गर्ने, खाग बोकी हिँडी जाने र सो खाग बिक्री गरी रूपैयाँ बाँडी खाने समेतको कार्य संयुक्त रूपमा तीनैजना पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले गरेकोले सबै पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई समान सजाय भई अन्तिम हदको कैद सजाय तोकदा मात्र कसूरको मात्राको अनुपातमा सजाय हुन सक्ने र गैँडा मारी खाग बेच्ने तस्करी मनोवृत्तिका व्यक्तिहरू हतोत्साहित हुनेसम्म हुन्छन्। न्यून सजाय गर्दा त्यसको असर नराम्रो पर्ने र गैँडा संरक्षणको कार्यमा चुनौती आउन सक्ने तथा कसूरको मात्राअनुसार शुरुले सजाय गरेको हुँदा न्यून हदको सजाय गरिपाऊँ भन्ने पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुने अवस्था देखिएन। तसर्थ, पुनरावेदक प्रतिवादी यामबहादुर पुन, सूर्यबहादुर पुन र बमबहादुर प्रजाको कसूर निःशंक पुष्टि हुन आएकोले निजहरूलाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५(क) र १९(१) को कसूरमा ऐ. को दफा २६(१) ले जनही कैद पन्ध्र वर्ष र जरीवाना एकलाख रूपैयाँ गर्ने गरी शुरु चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय, कसारा, चितवनका प्रमुख संरक्षण अधिकृतबाट भएको फैसला मिलेको हुँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६६।१।२७ को फैसला।

पुनरावेदन अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । मेरो साविती बयानलाई आधार लिई शुरूले कसूरदार ठहऱ्याएकोलाई पुनरावेदन अदालतले सदर गरेको छ । उक्त साविती बयान मलाई चरम यातना दिई पहिले नै लेखिएको बयानमा जवर्जस्ती सहिछाप गराएको हो । त्यस्तो बयान प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९ प्रतिकूल छ । अर्को बुँदामा सहअभियुक्तको पोलबाट अभियोग पुष्टि भएको भनिएको छ । तर सहअभियुक्त समेतको बयान निजको स्वतन्त्रतापूर्वक र स्वेच्छाले भएको होइन । सहअभियुक्तहरू बमबहादुर प्रजा र कुमार पुनको बयानमा भरुवा बन्दूकबाट गोली हानी गैँडा मारेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको छ । तर गैँडाको लास प्रकृति मुचुल्काबाट कञ्चटभिन्न श्री नट श्री राइफलको गोलीको टुक्रा भेटिएको देखाइएको छ । यसबाट निज सहअभियुक्तहरूको बयान नै जवर्जस्ती रूपमा गराइएको पुष्टि हुन्छ । मेरो साविती बयान यातना दिई गराइएकोमा हिरासतमा कुटपीट गरिएको भए घाजाँच गराउनु पर्नेमा नगराएको भन्दै पुनरावेदन अदालतले उक्त साविती कुटपीट गरी गराइएको होइन भन्ने निष्कर्ष निकालेको छ । तर राष्ट्रिय निकुञ्जभिन्न यातना दिइएकोमा उपचार वा घाजाँच गराउने अवस्था नै नहुने वास्तविकतातर्फ अदालतले न्यायिक मन लगाई मनन गर्न सकेको छैन । वारदात पुष्टि गर्ने आधारको रूपमा सिसवार उपभोक्ता समितिका अध्यक्ष विष्णुबहादुर सेन र घटनास्थल लास प्रकृति मुचुल्कामा बस्ने गे. रामसेवक यादवको बकपत्रलाई पनि लिइएको छ । तर निजहरूको बकपत्रबाट यो यसले नै वारदात घटाएको भनी किटानी गरिएको छैन । यस्तो अवस्थामा म उपरको अभियोग दावी स्थापित हुनै नसक्नेमा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६ बमोजिम हदैसम्मको सजाय गरेको शुरुको फैसला सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाइ पाउँ भन्ने प्रतिवादी सूर्यबहादुर पुनको पुनरावेदन पत्र ।

पुनरावेदन अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । मलाई सजाय गर्दा अनुसन्धान अधिकृतसमक्षको साविती बयानलाई मुख्य प्रमाण मानी ठहर गरिएको छ । सो साविती मेरो स्वेच्छाबाट भएको होइन । मलाई चरम यातना दिई लिएको साविती प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९ प्रतिकूल छ । जसलाई खाग विक्री गरेको भनी आरोप लगाईएको छ ती व्यक्तिहरू वीजय लामा र लाहुरे भन्ने गादर बुर्जा मगरलाई विपक्षी बनाई कारवाही गरिएको छैन । मृतक गैँडाको कञ्चटभिन्नबाट श्री नट श्री राइफलका गोलीका टुक्रा भेटिएको भन्ने लास प्रकृति मुचुल्कामा उल्लेख छ । तर मेरो साविती बयानमा बमबहादुर प्रजाले भरुवा बन्दूक प्रहार गरी मारेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी जवर्जस्ती यातना दिई सहिछाप गराइएको छ । सहअभियुक्तले पोलेको आधारले मात्रै कसूर स्थापित भई सजाय हुन सक्तैन भन्ने अनेकन सिद्धान्तहरू रहेका छन् । साविती बयान गराउँदा यातना दिएकोमा त्यसको घाखत जाँच नगराएको भन्ने आधारमा मात्र सो साविती सही रूपमा स्वेच्छापूर्वक गराइएको भन्ने अर्थ गर्न मिल्दैन । राष्ट्रिय निकुञ्जभिन्नको थुनामा यातना दिइएको यथार्थतालाई अदालतले गम्भीरतापूर्वक हेर्नुपर्दछ । वारदात पुष्टि गर्ने महत्वपूर्ण आधारको रूपमा सिसवार उपभोक्ता समितिका अध्यक्ष विष्णुबहादुर सेन तथा घटनास्थल, लास प्रकृति मुचुल्कामा बस्ने मे. राम सेवक यादवको बकपत्रबाट वारदात पुष्टि भएको भनिएपनि ती दुवै व्यक्तिको बकपत्रबाट मैले समेत गोली हानेको भन्ने खुलेको छैन । यस्तो अवस्थामा बिना आधार प्रमाण राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६ बमोजिम हदैसम्म सजाय गरेको त्रुटिपूर्ण छ । अपराधको प्रकृति र मात्राअनुरूप मात्रै सजाय हुनेमा हदैसम्मको सजाय गर्ने गरेको शुरुको इन्साफ सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी सफाइ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी कुमार भन्ने यमकुमार पुनको पुनरावेदन पत्र ।

पुनरावेदन अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । मेरो साविती बयानलाई आधार लिई शुरूले

कसूरदार ठहऱ्याएकोलाई पुनरावेदन अदालतले सदर गरेको छ । उक्त साविती बयान मलाई चरम यातना दिई पहिले नै लेखिएको बयानमा जवरजस्ती सहिछाप गराएको हो । त्यस्तो बयान प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९ प्रतिकूल छ । अर्को बुँदामा सहअभियुक्तको पोलबाट अभियोग पुष्टि भएको भनिएको छ । तर सहअभियुक्त समेतको बयान निजको स्वतन्त्रतापूर्वक र स्वेच्छाले भएको होइन । सहअभियुक्तहरू सूर्यबहादुर पुन र कुमार पुनको बयानमा भरुवा बन्दुकबाट गोली हानी गैँडा मारेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको छ । तर गैँडाको लास प्रकृति मुचुल्काबाट कञ्चटभित्र श्री नट श्री राइफलको गोलीका टुक्रा भेटिएको देखाइएको छ । यसबाट निज सहअभियुक्तहरूको बयान नै जवरजस्ती रूपमा गराइएको पुष्टि हुन्छ । मेरो साविती बयान यातना दिई गराइएकोमा हिरासतमा कुटपीट गरिएको भए घाजाँच गराउनु पर्नेमा नगराएको भन्दै पुनरावेदन अदालतले उक्त साविती कुटपीट गरी गराइएको होइन भन्ने निष्कर्ष निकालेको छ । तर राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र यातना दिइएकोमा उपचार वा घाजाँच गराउने अवस्था नै नहुने वास्तविकतातर्फ अदालतले न्यायिक मन लगाई मनन गर्न सकेको छैन । वारदात पुष्टि गर्ने आधारको रूपमा सिसवार उपभोक्ता समितिका अध्यक्ष विष्णुबहादुर सेन र घटनास्थल लास प्रकृति मुचुल्कामा बस्ने गे. रामसेवक यादवको बकपत्रलाई पनि लिइएको छ । तर निजहरूको बकपत्रबाट यो यसले नै वारदात घटाएको भनी किटानी गरिएको छैन । यस्तो अवस्थामा म उपरको अभियोग दावी स्थापित हुनै नसक्नेमा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६ बमोजिम हदैसम्मको सजाय गरेको शुरुको फैसला सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाइ पाऊँ भन्ने प्रतिवादी बमबहादुर प्रजाको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी सूर्यबहादुर पुन समेतको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू

श्री केदारप्रसाद दाहाल र श्री जीतेन्द्र बज्राचार्यले प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरू उपर अधिकतम सजाय गरिएको छ । राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६(१) को व्यवस्थाअनुसार पनि प्रस्तुत वारदातमा हदैसम्मको सजाय गर्नु मनासिव हुँदैन । कसूरको गाम्भीर्यता र प्रतिवादीहरूको संलग्नताको अवस्था समेतलाई विचार नगरी हचुवाको आधारमा हदैसम्मको सजाय गर्नुले न्यायिक मनको प्रयोग नभएको पुष्टि गर्दछ । एउटै निकायबाट मुद्दाको अनुसन्धान, अभियोजन र निर्णय गरिएको अवस्था हुँदा निष्पक्ष सन्तुवाईको सिद्धान्त समेत अनुशरण भएको छैन । तसर्थ कसूरको गम्भीरता र त्यसमा हाम्रो पक्षको संलग्नताको मात्रालाई हेरी न्यायपूर्ण रूपमा इन्साफ गर्नुपर्नेमा हचुवाको आधारमा हदैसम्मको सजाय गर्ने गरी शुरु राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

पुनरावेदक प्रतिवादी कुमार भन्ने यमकुमार पुनको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री रजितभक्त प्रधानाङ्ग र विद्वान अधिवक्ताहरू श्री निर्मला शाक्य र श्री नरेन्द्रप्रसाद पाठकले प्रस्तुत मुद्दामा मुख्य अभियुक्त र सहअभियुक्त समेतलाई बराबर सजाय गर्ने गरी शुरु तथा पुनरावेदन अदालत समेतबाट फैसला भएको छ । फौजदारी कसूर वारदातमा संलग्नताको मात्रा हेरी Principle of parity अनुसार अभियुक्तलाई सजाय गर्नु पर्दछ । तर समान हैसियतका अभियुक्त छवीर पुनलाई ५ वर्ष मात्रै कैद सजाय गरिएको र अरुलाई हदैसम्मको सजाय गरिएको शुरु र पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । प्रस्तुत कसूरमा हाम्रो पक्षको आपराधिक मनसाय (Mens Rea) पुष्टि भएको छैन । यसका साथै मुख्य अभियुक्त र मतियारको कसूरमा संलग्नताको गम्भीरता एउटै हुनै सक्तैन । तर मुख्य अभियुक्त र मतियारलाई एउटै स्तरमा सजाय गरिएको हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टि हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस जिकीर सुनी मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन

गरियो । यसमा पुनरावेदन अदालतले पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई कसूरदार कायम गरी सजाय गर्ने गरेको फैसला मिले, नमिलेको के रहेछ भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीहरू कुमार भन्ने यमकुमार पुन, बमबहादुर प्रजा, सूर्यबहादुर पुन र छवीर पुन उपर राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्य जन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५ र १९(१) को कसूरमा ए दफा २६(१) बमोजिम हदैसम्मको सजायको माग गरी अभियोगपत्र पेश भएकोमा प्रतिवादीहरू यमकुमार पुन, बमबहादुर प्रजा र सूर्यबहादुर पुनलाई सोही दफा २६(१) बमोजिम जनही १५ वर्ष कैद र रु.१,००,०००। का दरले जरीवाना हुने र अर्को प्रतिवादी छवीर पुनलाई कैद वर्ष ५ हुने ठहर्‍याई शुरु राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयबाट भएको निर्णय सदर हुने ठहरी पुनरावेदन अदालतबाट फैसला भएको देखिन्छ । सो फैसलामा चित्त नबुझाई पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको तर्फबाट छुट्टाछुट्टै पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेश भएको देखियो ।

मिसिल अध्ययन गर्दा प्रतिवादीमध्येका छवीर पुनले शुरुको इन्साफमा चित्त बुझाई पुनरावेदन नगरी बसेबाट निजको हकमा शुरुको इन्साफ अन्तिम भै बसेको देखिँदा सो बारेमा यहाँ बोलिरहन आवश्यक भएन ।

३. अब पुनरावेदक प्रतिवादीहरू कुमार भन्ने यमकुमार पुन, बमबहादुर प्रजा र सूर्यबहादुर पुनलाई अभियोग दावीबमोजिम हदैसम्मको सजाय गर्ने गरेको शुरु राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयको निर्णय र सोलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिले नमिलेको सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रतिवादीमध्येका बमबहादुर प्रजासँग २०५९ साल चैत्रमा नारायणगढमा फिल्म हेर्न जाँदा भेट भई निजले गैँडा मार्न जाओँ, ३०।४० हजार रुपैयाँ दिन्छु भनी भनेको हुँदा पैसाको लोभमा परी गाडीमा चढी नवलपरासीको रजहरतर्फबाट नारायणी नदी किनारमा उत्रिँदै त्यहीँ सुतेको र भोलिपल्ट नदी तरी राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रको जंगलभित्र प्रवेश गरी गैँडा खोज्दा नभेटिएकोले सो रात पनि जललमै सुत्थ्यौँ, त्यसको भोलिपल्ट बगरमा

हेर्दा गैँडा हिँडेको पाइला देखी सो पाइला पछ्याउँदै जाँदा गैँडा भेटियो । तत्पश्चात् हामीलाई रुखमा चढाएर बमबहादुर बन्दुक लिई गैँडा मार्न गयो, आधाघण्टा पछि बन्दुक पङ्कियो, हामी जाँदा गैँडा मरेको थियो, बमबहादुरले बन्चरोले खाग काटी मलाई भोलाभा भोक्त दिए । हामी नारायणघाट निस्केपछि बमबहादुरले रु.४०,०००। का दरले मलाई र सूर्यबहादुरलाई पैसा समेत दिएको हो भनी प्रतिवादी कुमार भन्ने यमकुमार पुनले अनुसन्धान अधिकारी र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्षको बयानमा कसूरमा सावित भै घटनाको पृष्ठभूमि, घटना वारदातको समयमा आफूले खेलेको भूमिकालगायत वारदातसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण घटनाक्रमको बारेमा सबै तथ्यहरू सहज रुपमा र सविस्तार उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

४. अर्का पुनरावेदक प्रतिवादी सूर्यबहादुर पुन समेतले अनुसन्धान अधिकृत र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्षको बयानमा कसूरमा सावित भई यमकुमार पुनको बयानमा उल्लिखित व्यहोरालाई नै समर्थन गर्दै आफू समेत संलग्न भई गैँडा मार्न गएको र गैँडा मारी खाग ल्याएपछि प्रतिवादी बमबहादुर प्रजाले दिएको रु.४०,०००। लिई खाएको कुरा स्वीकार गरी घटनाको सविस्तार वर्णन गरेको देखिन्छ । त्यस्तै प्रतिवादी बमबहादुर प्रजा अर्को गैँडा मारेको कसूरमा थुनामा रहेको भै निजको प्रस्तुत मुद्दामा अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान नगराइएको भएपनि मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष गरेको बयानमा आफूले पटक पटक गरी १७ वटा गैँडा मारी सकेको र प्रस्तुत वारदातमा समेत आफूले पूर्वयोजना बनाई सहअभियुक्त प्रतिवादीहरू यमकुमार पुन, सूर्यबहादुर पुन समेतलाई साथै लिई गई वारदात घटाई मारी खाग बिक्री गरेको र सो बापत प्राप्त रुपैयाँ रु.४०,०००। का दरले आफू स्वयं तथा प्रतिवादीहरू यमकुमार पुन र सूर्यबहादुर पुन समेतलाई दिई खाएको भन्ने कुरा स्वीकार गरी कसूर वारदात गरेकोमा पूर्ण साविती भएको पाइन्छ ।

५. यसरी पुनरावेदक प्रतिवादीहरू कुमार भन्ने यमकुमार पुन, सूर्यबहादुर पुनको अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्षको बयान

तथा बमबहादुर प्रजाको मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्षको बयान समेतबाट गैँडा मार्ने कार्यमा निजहरू सबैजना संलग्न रहेको देखाई एकले अर्कोउपर परस्पर पोलापोल गरी कसूर गरेको भन्नेमा पूर्णतः सावित रहेको स्थिति देखिन आयो ।

६. प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीहरू कुमार भन्ने यमकुमार पुन, सूर्यबहादुर पुन र बमबहादुर प्रजा तीनैजनालाई सोही कानूनी व्यवस्थाअनुरूप जनही रु.१,००,०००। जरीवाना र १५ वर्ष कैद गर्ने गरी शुरु राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयबाट भएको निर्णय पुनरावेदन अदालतबाट समेत सदर भएको देखिन्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीहरू यमकुमार पुन र सूर्यबहादुर पुनको पुनरावेदनमा मुख्य अभियुक्त बमबहादुर प्रजालाई र आफूहरूलाई एकै प्रकारले हदैसम्मको सजाय गरेको चर्को भएको भन्ने मुख्य जिकीर लिएको र पुनरावेदक प्रतिवादी बमबहादुर प्रजाको पुनरावेदनमा मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्षको साविती बयान नै यातना दिई गराइएको हुँदा सो बयान प्रमाण ग्राह्य नहुने तथा सहअभियुक्तले पोलेको कुरालाई प्रमाणमा लिई कसूरदार कायम गर्न नमिल्ने भन्ने मुख्य जिकीर लिइएको देखिन्छ । समग्रमा तीनै जना पुनरावेदक प्रतिवादीले अनुसन्धान अधिकारीसमक्षको साविती बयानमा एक अर्कालाई पोल गरेको कुरासम्मलाई कसूरदार कायम गर्ने प्रमाणमा लिन नमिल्ने भनी पुनरावेदनमा जिकीर लिएको भएतापनि सो साविती बयान निजहरूको स्वेच्छाविपरीत वा कुटपीट गरी वा डर, त्रास वा यातना दिई गराइएको भन्ने कुराको विश्वसनीय आधार देखाउन सकेको पाइदैन । अनुसन्धान अधिकारीसमक्षको र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्षको साविती बयान यातना दिई गराइएको भन्नु मात्र कसूरबाट उन्मुक्तिको आधार बन्न सक्तैन । यदि अनुसन्धान अधिकारी समक्षको साविती बयान कुटपीट गरी वा यातना दिई गराइएको भएमा मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष सोको तत्काल प्रतिवाद गरी प्रतिवादीहरूले शारीरिक परीक्षण गराउन सक्नुपर्ने हुन्छ । प्रतिवादी मध्येका बमबहादुर प्रजा अर्को मुद्दामा

कारगारमा रहेको अवस्थामा कारागारबाट भिकाई यस मुद्दामा बयान गराउँदा मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष निज सावित रही अन्य प्रतिवादीहरू समेतलाई पोल गरेको देखिन्छ । यदि मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा पनि निजउपर समेत यातना दिइएको भए कारागार कार्यालयमार्फत् शारीरिक परीक्षण गराउन निजलाई कुनै असहज अवस्था रहेको भन्ने पनि देखिँदैन । निज समेतले त्यस्तो कुनै परीक्षण पनि नगराएको अवस्थामा मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्षको साविती बयान समेतका सबूद प्रमाणका आधारमा कसूर कायम भई दोषी करार भइसकेपछि पुनरावेदन तहमा शुरु मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्षको साविती बयानको सत्यतामा प्रश्न उठाई सो साविती आफूले दिएको होइन भन्ने जिकीर लिएकै आधारमा मात्र अदालतले प्रतिवादीहरूको साविती बयानको सत्यताउपर अनावश्यक शंका गरी अन्यथा निष्कर्ष निकाल्ने तर्फ विचार गर्नुपर्ने देखिँदैन ।

७. यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले आफ्नो साविती बयान र सोमा एक अर्कालाई पोल गरेको कुरा प्रमाणमा लिन मिल्दैन भन्ने जिकीर लिएको भएता पनि गैँडा मारी खाग विक्री गर्ने र सोबाट प्राप्त रकम वाँडी खाएको तथ्यलाई खण्डन गर्ने आधार दिन वा आफूहरू वारदातमा संलग्न नरहेको भन्न सकेको अवस्था पनि छैन । प्रतिवादीहरूले अनुसन्धान अधिकृत र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष गरेको आफ्नो साविती बयानको तथ्यलाई स्वीकारै गरेको र सो साविती बयान लिँदाको अवस्थामा यातना दिएको भन्ने कुरालाई मात्र विशेष रुपमा उठाई सो साविती प्रमाण ग्राह्य छैन भनी जिकीर लिएता पनि त्यस्तो यातना वा कुटपीट प्रमाणबाट पुष्टि नभएसम्म मुद्दा हेर्ने स्वतन्त्र निकायसमक्ष भएको साविती बयान निज प्रतिवादीहरू विरुद्धको बलियो प्रमाणको रुपमा रहिरहन्छ ।

८. जहाँसम्म प्रतिवादीहरूको साविती बयान अन्य प्रमाणहरूबाट समर्थित र पुष्टि नभएको भन्ने पुनरावेदन जिकीर छ, सो सम्बन्धमा विचार गर्दा, प्रस्तुत वारदात एकसिंगे दुर्लभ एवं लोपोन्मुख गैँडाको खाग तस्करी गर्ने निहीत उद्देश्यबाट घटाइएको र

त्यसमा प्रतिवादीहरू प्रत्यक्षतः संलग्न भई गैडा मारी त्यसको खाग बिक्री गरेको र सो बापतको पैसासमेत आपसमा बाँडी खाएको कुरालाई अन्यथा भन्न नसकेको अवस्था एवं मिति २०५९।१२।१३ को घटनास्थल प्रकृति र गैडाको लास प्रकृति मुचुल्काबाट गोली हानी सो गैडा मारिएको र त्यसको खाग काटी लगेको देखिन्छ । प्रतिवादीहरूले सोही मुचुल्काहरूको व्यहोरालाई समर्थन हुने गरी सबै घटनाक्रमलाई सविस्तार उल्लेख गरेको देखिनुका साथै प्रतिवादीहरूले मिति २०५९।१२।११ मा पसलबाट खानेकुरा किनी भोलामा बोकी राष्ट्रिय निकुञ्जतर्फ गएको देखेको र ३।४ दिन पछि गैडा मारेछन् भन्ने सुनेको हुँ भनी सर्जमीन मुचुल्काका मानिस कृष्णप्रसाद आचार्य समेतले लेखाई दिएको र सोही व्यहोरा उल्लेख गर्दै उक्त सर्जमीनमा सहिछाप गर्ने बिष्णुबहादुर सेन र रामसेवक यादव समेतले सर्जमीन व्यहोरा समर्थन हुने गरी बकपत्र समेत गरेको देखिन्छ । यी सबै प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीहरूले एकापसमा पोल गरी कसूरमा साविती रही गरेको बयान निर्विवाद रूपमा समर्थित र पुष्टि भएको छ । यस्तो अवस्थामा पुनरावेदक प्रतिवादीहरू कुमार भन्ने यमकुमार पुन, सूर्यबहादुर पुन र बमबहादुर प्रजाले अभियोग दावी बमोजिमको कसूर गरेको भन्ने तथ्य स्थापित हुन पुगेको छ ।

९. अब प्रतिवादीहरूलाई शुरु मुद्दा हेर्ने राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय र पुनरावेदन अदालतले समेत हदैसम्मको सजाय गरेको मिले, नमिलेको तर्फ विचार गर्दा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६(१) मा- “गैरकानूनी तरिकाले गैडा, बाघ, हात्ती, कस्तुरी मृग, ध्वाँसे चितुवा, हिउँ चितुवा वा गौरी गाई मार्ने, घाइते बनाउने, खरीद गर्ने बिक्री गर्ने वा हस्तान्तरण गरी लिने दिने तथा गैडाको खाग वा कस्तुरीको बीना, हिउँ चितुवाको छाला तथा त्यस्तै अन्य संरक्षित वन्य जन्तुको आखेटोपहार राख्ने, खरीद गर्ने वा बिक्री गर्ने व्यक्तिलाई ५०,०००। रुपैयाँदेखि १,००,०००। रुपैयाँसम्म जरीवाना वा ५ वर्षदेखि १५ वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्थामा गैडालाई

संरक्षित वन्यजन्तुको श्रेणीमा राखी गैडा मार्ने उद्देश्यले घाइते बनाउने वा मार्ने, खरीद बिक्री वा हस्तान्तरण गर्ने एवं गैडाको खाग समेत राख्ने वा खरीद बिक्री गर्ने व्यक्तिलाई हुने सजाय उल्लेख भएको र त्यस्तो निषेधित कार्य वा अपराध गर्दाको परिस्थिति, अवस्था, वारदातको प्रकृति, अभियुक्तहरूको सामूहिक वा एकलो संलग्नता, पूर्वयोजना, सहमति र सल्लाह, अपराध गर्दाको मनसाय एवं कसूरको गम्भीरता र मात्रा समेतलाई दृष्टिगत गरी कसूरदार ठहरिएको त्यस्तो व्यक्तिलाई मुद्दा हेर्ने अधिकारी वा अदालतले न्यूनतम रु.५०,०००। देखि अधिकतम रु.१,००,०००। सम्म जरीवाना वा न्यूनतम ५ वर्षदेखि अधिकतम १५ वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय गर्न सक्ने गरी न्यायिक तर्जविजी अधिकार (Judicial discretion) प्रदान गरेको देखिन्छ ।

१०. प्रस्तुत वारदातको प्रकृति र कसूरदारको प्रवृत्ति हेर्दा यो वारदात दुर्लभ एकसिंगे गैडा मारी त्यसको खाग तस्करी गर्ने उद्देश्यले एकभन्दा बढी प्रतिवादीहरूले आपसमा सल्लाह गरी योजना बनाई नियोजित रूपमा घटाएको देखिन्छ । राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५(क) र १९(१) द्वारा निषेधित अपराध अर्थात् दुर्लभ एवं संरक्षित वन्यजन्तुको रूपमा रहेको एकसिंगे गैडा मार्ने र त्यसको खाग बिक्री गर्ने समेतको आपराधिक कार्यमा प्रतिवादीहरूको संगठित समूह संलग्न भएको देखिँदा प्रस्तुत वारदात संगठित अपराध (Organized Crime) को एउटा कडीको रूपमा देखिएको छ । यस्तो संगठित अपराधमा संलग्न प्रतिवादीहरूको कसूरलाई कुनै एउटा एकलो वारदात वा घटनासँग मात्र जोडी निरपेक्ष ढंगबाट हेर्नु भन्दा सो वारदातबाट प्रतिवादीहरूले हासिल गर्न चाहेको निहीत उद्देश्य वा सो वारदातको दूरगामी असरलाई हेर्नु न्यायिक दृष्टिकोणबाट उपयुक्त वा वाञ्छनीय हुन्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीहरूमध्येका बमबहादुर प्रजा स्वयंले मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्षको आफ्नो साविती बयानमा १७ वटा गैडा मारी सकेको भन्दै प्रस्तुत वारदात समेत आफूले योजना बनाई सुभ्रवुभ्रपूर्ण तरीकाबाट अन्य प्रतिवादीलाई साथ लिई गई आफू समेत भै घटाएको भन्ने कुरा उल्लेख गरेकोबाट

प्रस्तुत वारदातमा संगठित समूहको रूपमा यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरू संलग्न रहेको भन्ने देखिएको छ । यसका अतिरिक्त एकसिंगे गैडाको खागको तस्करी गर्ने र सोबाट प्राप्त नगदलाई प्रतिवादी बमबहादुर प्रजाले आफ्नो जीविकोपार्जनको माध्यम बनाउने गरेको भन्ने पनि निजको बयानबाट पुष्टि भइरहेको र त्यस प्रकारको गम्भीर कसूर अपराधमा प्रत्यक्ष रूपमा सहभागी बनेका पुनरावेदक प्रतिवादीहरू यमकुमार पुन र सूर्यबहादुर पुनको कसूरलाई समेत गम्भीरतापूर्वक लिनुपर्ने देखिन आउँछ । वारदात घटाई खाग काटी त्यसलाई बिक्री गरी प्राप्त गरेको रकम बराबरी रूपमा बाँडी खाएको भन्ने तथ्यमा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले अन्यथा भन्न नसकेको स्थितिमा निजहरूको प्रस्तुत वारदातमा समान प्रकृतिको संलग्नता रहेको मान्नुपर्ने हुन्छ । यसका अतिरिक्त राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २७ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले गैडा, बाघ, कस्तुरी मृग र हात्तीसित सम्बन्धित कसूर गर्ने व्यक्ति र सोको मतियारलाई समान सजाय हुने व्यवस्था गरेको अवस्था समेत हुँदा प्रस्तुत कसूरमा मुख्य अभियुक्त र अन्य अभियुक्तको हकमा बेग्लाबेग्लै सजाय हुने अवस्था देखिँदैन । त्यसैले गैडा मार्ने कार्यमा प्रयोग भएको बन्दूक प्रहार गर्ने कसूरदार र सो वारदातमा संलग्न अन्य कसूरदारलाई हुने सजायमा कसूरको मात्रात्मक भिन्नता वा अनुपातको आधारतर्फ थप विवेचना गरिरहनु पर्ने देखिँदैन । अतः पुनरावेदक प्रतिवादीहरूतर्फबाट बहस गर्नु हुने विद्वान कानून व्यवसायीहरूले सबै प्रतिवादीलाई समान रूपले सजाय गर्न मिल्दैन भनी गर्नु भएको तर्क यस विवादमा प्रासङ्गिक देखिएन ।

११. यस प्रकार, प्रस्तुत वारदात दुर्लभ एवं संरक्षित एकसिंगे गैडा मारी त्यसको अमूल्य खाग तस्करी गर्ने उद्देश्यले घटाइएको देखिएको र सो कार्यमा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले एकापसमा संगठित भई, सल्लाह सहमति गरी, योजना बनाई, राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रभित्रको निषेधित क्षेत्रमा प्रवेश गरी संरक्षित एकसिंगे गैडा मार्ने र त्यसको खाग काटी लगी बिक्री गर्ने र रकम बाँडी खाने जस्तो आपराधिक कार्यमा प्रत्यक्ष

संलग्न भई गैडा चोरी शिकारीलाई आयआर्जनको माध्यमको रूपमा अबलम्बन गर्ने हदसम्मको कसूर अपराध गरेको देखिएको हुँदा निज प्रतिवादीहरू कुमार भन्ने यमकुमार पुन, सूर्यबहादुर पुन र बमबहादुर प्रजालाई राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २६(१) बमोजिम हदैसम्मको सजाय गर्दा सो दफाद्वारा प्रदत्त मुद्दा हेर्ने अधिकारी एवं अदालतको न्यायिक तजविजी अधिकारको अन्यथा प्रयोग भएको मान्नुपर्ने अवस्था देखिएन ।

१२. अतः पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई उक्त कानूनी व्यवस्था अनुरूप हदैसम्मको जनही रु.१,००,०००। जरीवाना र १५ वर्ष कैद गर्ने गरेको शुरु राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयको निर्णय सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६६।१।२७ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.तर्कराज भट्ट

इति संवत् २०६८ साल फागुन ३ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत: विदुर कोइराला

निर्णय नं. ८७८५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६६ सालको रिट नं. ०५९८

आदेश मिति: २०६८।३।२।१

विषय : परमादेश ।

निवेदक: कर्पोरेट सोसल कन्सोर्टियमका तर्फबाट
अधिकारप्राप्त, काठमाडौँ जिल्ला काठमाडौँ
महानगरपालिका वडा नं. १७ बस्ने सञ्चालक
सदस्य मेराज रोशन ठकुरी

विरुद्ध

विपक्षी: अर्थ मन्त्रालय समेत

- मुनाफारहित कम्पनीको रुपमा स्थापना भई दर्ता भएको कम्पनीलाई आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ध)(१) तथा दफा १० को उद्देश्य तथा प्रयोजनको लागि मुनाफा आर्जन नगर्ने सामाजिक, परोपकारी तथा कल्याणकारी संस्थाकै रुपमा लिनुपर्ने ।

(प्रकरण नं.९)

- संस्था दर्ता ऐन, २०३४ र कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ३(३) तथा दफा १६६ मा गरिएको कानूनी व्यवस्थाको उद्देश्य तथा प्रयोजन समेत समान रहेकाले कम्पनी ऐनको दफा ३(३) तथा दफा १६६ अनुसार मुनाफा नकमाउने कम्पनीको रुपमा दर्ता भएका कम्पनीले उक्त ऐनको दफा २(ध)(१) अनुसार कर छूट पाउने संस्थाको मान्यता वा प्रमाणपत्र नपाउने भन्ने निर्णय आफैँमा विभेदकारी भई संविधानको धारा १३ को विपरीत हुने ।

(प्रकरण नं.१०)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता भविश्वर गुरुङ्ग
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णप्रसाद पौडेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ध)
- कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ३(३), ४, १६६(१)
- संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को दफा २(क)

आदेश

न्या.भरतराज उप्रेती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम दायर हुनआएको प्रस्तुत विषयको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ:-

म निवेदक कर्पोरेट सोसल कन्सोर्टियम मुनाफा वितरण नगर्ने कम्पनी, कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १६६(क) बमोजिम सामाजिक परोपकारी तथा कल्याणकारीसम्बन्धी व्यवसाय कारोवार गर्न भनी

मिति २०६५।०७।०५ गते दर्ता नं. १४५/०६५-०६६ मा दर्ता भई सो सम्बन्धी व्यवसाय गर्दै आएको छु । यसै सन्दर्भमा कम्पनी ऐनको दफा १६६(१) यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि कुनै पेशा वा व्यवसायको विकास तथा प्रवर्द्धन गर्न वा कुनै खास पेशा वा व्यवसायमा लागेका व्यक्तिहरूको सामूहिक हक हितको संरक्षण गर्न वा कुनै शैक्षिक, प्राज्ञिक, सामाजिक परोपकारी वा सार्वजनिक उपयोगिता वा कल्याणकारी उद्देश्य प्राप्तिको लागि लाभांश बाँडी लिन नपाउने शर्तमा कुनै उद्यम गर्न कम्पनी संस्थापना गर्न सकिने व्यवस्था भएबमोजिम कर्पोरेट सोसल कन्सोर्टियम संस्था एच.आई.भी./एड्स जनस्वास्थ्यको क्षेत्रमा नेपालमा एच.आई.भी./एड्स र अन्य जनस्वास्थ्यका प्रमुख मुद्दा/सवालहरूमा प्रभावकारीता ल्याउन विभिन्न सरोकारवाला निकाय, सरकारी क्षेत्र, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था, निजी क्षेत्र तथा एच.आई.भी. एड्स प्रभावित समुदायको बीच साभेदारी समन्वय तथा सहकार्यको भावना अभिवृद्धि गर्ने, व्यवसायको संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्वको एक अङ्गको रुपमा एच.आई.भी./एड्सबाट प्रभावित/संक्रमित समुदायका लागि आवश्यक प्राविधिक तथा वित्तीय सहयोग गर्ने, एच.आई.भी./एड्स र अन्य जनस्वास्थ्यका सवालमा साक्षरता कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने र परामर्श सेवा प्रदान गर्ने, एच.आई.भी./ एड्सबाट प्रभावित/संक्रमित समुदायका लागि जीविकोपार्जनमूलक तालिम तथा व्यावसायिक ज्ञान प्रदान गर्ने तथा निजहरूलाई रोजगारीको व्यवस्था मिलाउन आवश्यक पहल गर्नुका साथै एच.आई.भी./एड्सबाट प्रभावित/संक्रमित समुदायका लागि स्वास्थ्य परीक्षण तथा उपचारको लागि सहयोग गर्ने सहयोग जुटाउने, त्यसैगरी शिक्षाको क्षेत्रमा, वातावरण संरक्षणको क्षेत्रमा पनि देशको विकास गर्ने जस्ता सामाजिक परोपकारी र कल्याणकारी कार्य गर्न भनी सो उद्देश्य राखेर कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयबाट दर्ता भएको हो ।

यसै सन्दर्भमा संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को प्रस्तावनाले सामाजिक, धार्मिक, साहित्यिक, सांस्कृतिक,

वैज्ञानिक, शैक्षिक, बौद्धिक, शारीरिक, आर्थिक, व्यावसायिक तथा परोपकारी संस्थाहरूको स्थापना दर्ता गर्न भनी उक्त ऐनको दफा २(क) ले संस्था भन्नाले सामाजिक, धार्मिक, साहित्यिक साँस्कृतिक, वैज्ञानिक, शैक्षिक, बौद्धिक, शारीरिक, आर्थिक, व्यावसायिक तथा परोपकारी कार्यहरूको विकास एवं विस्तार गर्ने उद्देश्यले स्थापना भएको संघ संस्थालाई सम्झनु पर्दछ भन्ने परिभाषा गरी सामाजिक कार्य गर्नका लागि संघ संस्थाहरू विधिवत् रूपमा नेपालमा दर्ता भई सामाजिक परोपकारी तथा कल्याणकारी कार्यहरू भइरहेको छ ।

यसरी उल्लिखित मुनाफा वितरण नगर्ने कम्पनीको रूपमा दर्ता भई संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को भावनाबमोजिम कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १६६(१) पनि सोही संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को भावना र आदर्शबाट सञ्चालन हुन गर्नका लागि तर्जुमा गरिएको हो । यसरी सोही बमोजिमको व्यवहार गर्दै आएको छ । आयकर ऐन, २०५८ को दफा २ परिभाषाको (घ) (१) बमोजिम “छूट पाउने संस्था” भन्नाले नाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापना भएका सार्वजनिक प्रकृतिका सामाजिक, धार्मिक, शैक्षिक वा परोपकारी संस्था सम्झनु पर्दछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ ।

यसरी उल्लिखित कानूनी व्यवस्था भएको हुनाले उल्लिखित संस्थाले आन्तरिक राजस्व कार्यालय सानेपा, ललितपुरमा कम्पनीले कर छूट प्रमाणपत्र पाउनका लागि निवेदन पेश गरेकोमा आन्तरिक राजस्व विभाग लाजिम्पाटले कर छूट प्रमाण पत्र दिन नमिल्ने गरी निर्णय भएको भनी मिति २०६५।५।२ गते निर्णय गरी प.सं. ०६६/६७ च.नं. ६८ मिति २०६६/०६।२२ गते जानकारी प्राप्त भएको थियो ।

अतः माथि उल्लिखित प्रकरणहरूमा लेखिए बमोजिम कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १६६(१) तथा आयकर ऐन, २०५८ को दफा २ परिभाषाको (घ)(१) बमोजिम “छूट पाउने संस्था” भन्नाले नाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापना भएका सम्झनु पर्दछ भन्ने कानूनी परिभाषा समेत भएको व्यवस्थालाई बेवास्ता गरी कानूनले प्रत्याभूत गरेका अधिकारको हनन गर्दै कर

छूट प्रमाण पत्र दिन नमिल्ने भनी गरिएको निर्णय कानूनकै प्रतिकूल भएकोले नेपालको अन्तरिम सविधान, २०६३ को दफा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम तथा आयकर ऐन, २०५८ को दफा २ परिभाषाको (घ)(१) बमोजिम उल्लिखित विपक्षीहरूले कर्पोरेट सोसल कन्सोर्टियम (मुनाफा वितरण नगर्ने कम्पनी) लाई मिति २०६५।५।२ मा गरेको निर्णयलाई बदर गरी कर छूट प्रमाणपत्र दिनु भन्ने विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने व्यहोराको मिति २०६६।१०।४ को यस अदालतको आदेश ।

आयकर ऐन, २०५८ को दफा २ को खण्ड (घ)(१) मा कर छूट पाउने संस्थाको रूपमा विभागमा दर्ता भएका नाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापना भएका सार्वजनिक प्रकृतिका सामाजिक, धार्मिक, शैक्षिक वा परोपकारी संस्था, सामाजिक वा खेलकुदसम्बन्धी सुविधा प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले सो संस्था वा त्यसका सदस्यहरूले लाभ नलिने गरी गठन भएको अव्यवसायी खेलकुद संस्थाहरूलाई सम्झनुपर्छ भनी परिभाषा गरेबमोजिम विपक्षीको संस्था उक्त परिभाषाभित्र नपर्ने गरी आन्तरिक राजस्व विभागले गरेको कार्य आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम नै गरेको देखिँदा विपक्षीको निवेदन जिकीर बदर गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयको तर्फबाट सचिव रामेश्वर खनालको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदनको विभिन्न प्रकारणमा उठाईएका जिकीरहरूका सम्बन्धमा रिट निवेदकको संस्था कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा कम्पनी ऐन, २०६३ बमोजिम दर्ता भएको निवेदक स्वयंले स्वीकार गर्नु भएको नै छ । निवेदकले दावी गर्नु भएको कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १६६ मा मुनाफा वितरण नगर्ने गरी कम्पनी स्थापना गर्न सकिने मात्र उल्लेख भएको

छ। उक्त दफा १६६ मा त्यसरी स्थापना भएका कम्पनीले लाभांश बाँडी लिन नपाउने शर्त मात्र उल्लेख भएको छ। कम्पनी ऐन, २०६३ बमोजिम दर्ता भएकै कारण आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम आय विवरण पेश गर्नुपर्ने र आफूले पेश गरेको आय विवरणबमोजिम आय कर तिर्नुपर्ने दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउने अवस्था कम्पनी ऐन, २०६३ मा नभएको प्रष्ट नै छ। जहाँसम्म आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ध)(१) को दावी छ, उक्त दफामा कर छुट पाउने संस्थाको रूपमा विभागमा दर्ता भएका संस्थाको परिभाषा गरिएको छ। जसअनुसार निवेदकको संस्थाले कर छुट पाउनका लागि यस विभागमा दर्ता हुनुपर्ने देखिदैन। साथै गैह्र मुनाफाकारी संस्थाको रूपमा काम गर्नका लागि संस्था ऐन, २०३४ बमोजिम दर्ता हुनुपर्नेमा कम्पनी ऐन, २०६३ बमोजिम दर्ता भै कर छुटको प्रमाणपत्र माग गर्न कानूनतः नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको आन्तरिक राजस्व विभाग लाजिम्पाटको तर्फबाट ऐ. का महानिर्देशक राजन खनालको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदन सहितका मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन गरी निवेदक तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री भविश्वर गुरुङ्गले कम्पनीको व्यवसाय, कारोबार समाज कल्याण परोपकारी भएकोले आयकरसम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ध)(१) ले नाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापना भएका सार्वजनिक प्रकृतिका सामाजिक, धार्मिक शैक्षिक वा परोपकारी संस्थालाई कर छुट पाउने संस्था भनी परिभाषा गरेकोमा आन्तरिक राजस्व विभागले कर छुट प्रमाणपत्र संस्थाको रूपमा दर्ता गर्न नमिल्ने भनी गरेको निर्णय बदर गर्न रिट जारी हुनुपर्दछ भनी तथा विपक्षी कार्यालयहरूको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेलले विभागबाट आयकर ऐन, २०५८ को परिधिभित्र रहेर कम्पनी ऐन, २०६३ बमोजिम दर्ता भएका संस्थालाई कर छुट प्रमाणपत्र दिन नमिल्ने गरी

भएको निर्णय गैरकानूनी नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नु भएको वहस समेत सुनियो।

अब निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनसक्छ सक्दैन भन्ने सम्बन्धमै निर्णय दिनुपर्ने भई त्यसतर्फ विचार गर्दा निवेदक संस्था कर्पोरेट सोसल कन्सोर्टियम मुनाफा वितरण नगर्ने कम्पनीको रूपमा मिति २०६५।७।५ मा कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ५ को उपदफा (१) बमोजिम दर्ता भएको देखिन्छ। उल्लिखित कम्पनीको उद्देश्यमा एच.आई.भि./एड्स तथा जनस्वास्थ्यको क्षेत्रमा साक्षरता, परामर्शलगायतको सेवा प्रदान गर्ने गरी मुनाफा वितरण गर्न नपाउने संस्थाको रूपमा रहेको भन्ने कम्पनीको प्रवन्धपत्रबाट देखिन आई सोहीबमोजिम कम्पनी सञ्चालनको प्रमाणपत्र प्राप्त गरी स्थायी लेखा नं. (PAN) दर्ता प्रमाणपत्र समेत प्राप्त गरेको देखिन आउँछ। उल्लिखित संस्थाले आन्तरिक राजस्व कार्यालय, ललितपुरमा कर छुट प्रमाणपत्र पाउन निवेदन गरेकोमा आन्तरिक राजस्व विभाग, लाजिम्पाटले कर छुट प्रमाणपत्र दिन नमिल्ने भनी मिति २०६५।१।२ मा निर्णय गरी मिति २०६६।६।२२ च.नं. ६८ को पत्रद्वारा कम्पनीलाई जानकारी गराए पश्चात् कम्पनीले कर छुट प्रमाणपत्र पाउनु पर्ने जिकीर लिदै उल्लिखित निर्णयलाई चुनौती दिई प्रस्तुत निवेदन पर्न आएको देखिन्छ।

उल्लिखित तथ्यहरूको आधारमा प्रस्तुत विषयमा मूलभूत रूपमा निम्न तीन प्रश्नहरूको निराकरण गरी निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

- (१) आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ध) को उद्देश्य र मनसाय के हो ?
- (२) निवेदक संस्था आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ध)(१) को उद्देश्य र दायराभित्र पर्ने मुनाफा आर्जन नगर्ने सामाजिक, परोपकारी तथा कल्याणकारी संस्था हो वा होइन ?
- (३) निवेदन जिकीरबमोजिम निवेदक संस्थाले कर छुट प्रमाणपत्र पाउनु पर्ने हो वा होइन ?

अब पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा रिट निवेदकको मागसँग सम्बन्धित कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ३(३), दफा ४ तथा दफा १६६(१) र संस्था

दर्ता ऐन, २०३४ को दफा २(क) मा गरिएको व्यवस्था र उक्त ऐनको उद्देश्य के हो भनी विवेचना गर्नुपर्ने देखियो ।

२. उपरोक्त ऐनहरूमध्ये संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को प्रस्तावनाले सामाजिक, धार्मिक, साहित्यिक, सांस्कृतिक, वैज्ञानिक, शैक्षिक, बौद्धिक, शारीरिक, आर्थिक, व्यावसायिक तथा परोपकारी संस्थाको स्थापना तथा दर्ता गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्नु नै उक्त ऐनको मूल उद्देश्य रहेको छ भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ । उक्त ऐनको दफा २(क) ले संस्थाको परिभाषा गर्दा गरेको छ र सामाजिक, धार्मिक, साहित्यिक, सांस्कृतिक, वैज्ञानिक, शैक्षिक, बौद्धिक, शारीरिक, आर्थिक, व्यावसायिक तथा परोपकारी कार्यहरूको विकास एवं विस्तार गर्न स्थापना भएको संघ संस्थालाई जनाउने भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । उक्त ऐन लागू भएपछि मुनाफाको उद्देश्य नलिई सामाजिक धार्मिक, शैक्षिक तथा कल्याणकारी परोपकारी कार्य गर्ने उद्देश्यले कुनै संस्था दर्ता गर्न परेमा सोही ऐनको दफा ४ अनुसार प्रमुख जिल्ला अधिकारीसमक्ष निवेदन दिनुपर्ने र सोही निकायले नै यस्तो संस्था दर्ता गर्ने र यस्ता संस्थाहरूको नियमन उक्त ऐनको दफा ९ देखि दफा १२ सम्ममा गरिएको व्यवस्थाबाट स्पष्ट हुन्छ । मुनाफा नकमाउने उद्देश्य भएका यस्ता सार्वजनिक सेवा वा परोपकारी कार्य गर्ने उद्देश्यले संस्था दर्ता गर्न र यस्तो संस्थाहरूको सञ्चालन तथा नियमनको सम्बन्धमा वैकल्पिक व्यवस्थाको रूपमा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयले कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ३(३), दफा ४ तथा दफा १६६(१) ले कुनै पेशा वा व्यवसायको विकास तथा प्रवर्द्धन गर्न वा कुनै खास पेशा वा व्यवसायमा लागेका व्यक्तिहरूको सामूहिक हक हितको संरक्षण गर्न वा कुनै शैक्षिक, प्राज्ञिक, सामाजिक, परोपकारी वा सार्वजनिक उपयोगिता वा कल्याणकारी उद्देश्य प्राप्तिको लागि लाभांश बाँडी लिन नपाउने शर्तमा कुनै उद्यम गर्न कम्पनी दर्ता गरी दिन सक्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

३. संस्था दर्ता ऐन, २०३४ तथा कम्पनी ऐन, २०६३ को उपरोक्त व्यवस्था हेर्दा यी दुवै ऐनको उद्देश्य समान रहेको देखिन्छ । कम्पनी ऐन, २०६३ लागू हुनुपूर्व

कुनै परोपकारी, कल्याणकारी उद्देश्य भएको संस्था दर्ता गर्नुपरेमा संस्था दर्ता ऐन, २०३४ अनुसार मात्र यस्तो संस्था दर्ता गर्न सकिने व्यवस्था थियो भने कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ३(३), दफा ४ तथा दफा १६६(१) मा गरिएको व्यवस्थाअनुसार यस्तो परोपकारी काम गर्ने र शैक्षिक, धार्मिक, कल्याणकारी उद्देश्य भएका मुनाफा उद्देश्य नभएमा वा मुनाफा बाँडी लिन नपाउने शर्तमा संस्था दर्ता गर्न चाहनेले कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा निवेदन दिई मुनाफा वितरण नगर्ने सामाजिक परोपकारी वा कल्याणकारी उद्देश्य प्राप्तिको लागि कम्पनी दर्ता गर्न सकिने वैकल्पिक व्यवस्था गरिएको मात्र हो । यी दुई ऐनहरू मध्ये प्रत्येकको उद्देश्य संगठित संस्था दर्ता गर्ने तथा यी संस्थाको अनुगमन गर्ने मात्र रहेको र यी कुनै पनि संस्थाहरूले पाउने छूट वा सुविधाको बारेमा बोलेका छैनन् भन्ने कुरामा विवाद छैन ।

४. उपरोक्त दुई ऐनहरूको उद्देश्य समान छ । कम्पनी ऐनको नयाँ व्यवस्थाअनुसार कुनै शैक्षिक, प्राज्ञिक, सामाजिक, परोपकारी वा सार्वजनिक उपयोगिता वा कल्याणकारी उद्देश्य प्राप्त गर्नको लागि संस्था दर्ता गर्न चाहने व्यक्तिहरूको समूहले संस्था दर्ता ऐन, २०३४ अनुसार प्रमुख जिल्ला अधिकारीसमक्ष निवेदन दिने हो वा कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ३(३), दफा ४ तथा १६६(१) मा गरिएको व्यवस्थाअनुसार कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा निवेदन दिने बारेमा छनौट गर्ने भन्ने वैकल्पिक व्यवस्था संस्थापकहरूलाई प्राप्त भएको छ । यी दुवै ऐनअन्तर्गत भए गरिएका कानूनी प्रावधानको उद्देश्य एउटै भएको, यी दुवै ऐनअन्तर्गत दर्ता भएका संस्थाहरू संगठित संस्था मानिने र यी दुवै ऐनअन्तर्गत संस्था दर्ता गर्ने निकायहरू कानूनद्वारा अधिकारप्राप्त सरकारी निकाय नै भएका कारणले यी दुई ऐन मध्ये कुनै पनि एक ऐनअन्तर्गत दर्ता भएका संस्थाहरूको कानूनी मान्यता र प्रयोजन समेत समान छन् । यी दुवै ऐनअन्तर्गत दर्ता भएको संस्था विघटन भएको अवस्थामा यस्ता संस्थाको सम्पत्ति नेपाल सरकारमा जाने भन्ने कुरा संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को दफा ८, कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १६७

(१)(भ) मा गरिएको व्यवस्थाबाट स्पष्ट हुन्छ। उपरोक्त प्रकरणहरूमा उल्लेख गरिएअनुसार समान उद्देश्य र प्रयोजनका लागि स्थापना भएका संस्थामध्ये संस्था दर्ता ऐन, २०३४ अन्तर्गत दर्ता भएका संस्थाले कर छूट सुविधाको सहूलियत पाउने तर कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ३(३) दफा ४ तथा दफा १६६(१) अनुसार दर्ता भएका सामाजिक, परोपकारी तथा कल्याणकारी उद्देश्यले मुनाफा बाँडी लिन नपाउने शर्तमा स्थापित कम्पनीहरूले उक्त सुविधा नपाउने भन्ने बारेमा स्पष्ट कानूनी व्यवस्था नभए नगरिएको अवस्थामा यी दुई ऐनअन्तर्गत दर्ता भएका समान उद्देश्यको संस्थामध्ये संस्था दर्ता ऐन, २०३४ अन्तर्गत दर्ता भएको संस्थाले पाएको सुविधा कम्पनी ऐन, २०६३ अन्तर्गत दर्ता भएको संस्थाले नपाउने भन्ने वा विभेद गर्ने कार्य आफैँमा संविधानको धारा १३ अन्तर्गत समान संरक्षण र समानतासम्बन्धी व्यवस्थाको विपरीत हुने भई विभेदकारी तथा गैरसंवैधानिक हुने कुरामा विवाद हुन सक्दैन।

५. प्रस्तुत रिट निवेदनको माग र विवादको विषयवस्तु कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ३(३), दफा ४ तथा १६६(१) अनुसार सामाजिक, कल्याणकारी वा परोपकारी उद्देश्यको लागि मुनाफा बाँडी लिन नपाउने र मुनाफारहित कम्पनीको रूपमा दर्ता भएको संगठित संस्थालाई आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ध)(१) अनुसार आयकर छूट पाउने संस्थाको मान्यता दिन मिल्ने हो वा होइन भन्ने रहेको छ। कम्पनी ऐन, २०६३ अनुसार मुनाफारहित कम्पनीको रूपमा भएका कम्पनीलाई आयकर ऐन, २०५८ को उक्त दफा २ (ध)(१) अन्तर्गत कर छूट पाउने संस्थाको मान्यता दिन नमिल्ने भनी आन्तरिक राजस्व विभागले मिति २०६५।५।२ मा निर्णय गरेको देखिन्छ। उक्त निर्णयमा संस्था दर्ता ऐन २०३४ अन्तर्गत दर्ता भएका संस्थाले भने उक्त दफा २(ध)(१) अनुसार आयकर छूट पाउने संस्थाको मान्यता पाउने नपाउने उल्लेख नगरे पनि उक्त विभागले यस अदालतमा पेश गरेको लिखित जवाफको व्यहोराबाट संस्था दर्ता ऐन, २०३४ अनुसार दर्ता भएको संस्थालाई भने आयकर छूट पाउने संस्थाको

रूपमा मान्यता दिन मिल्ने र यस्तो मान्यता दिई आएको कुरा स्पष्ट हुन्छ। यसरी उक्त लिखित जवाफको व्यहोराबाट यी दुई ऐनअन्तर्गत समान उद्देश्य लिई दर्ता भएको संस्था मध्ये संस्था दर्ता ऐन, २०३४ अन्तर्गत दर्ता भएका संस्थालाई आयकर छूट पाउने संस्थाको रूपमा मान्यता दिने तर समान उद्देश्य लिई कम्पनी ऐन, २०६३ अन्तर्गत दर्ता भएको संस्थालाई विपक्षी आन्तरिक राजस्व विभागको निर्णयअनुसार यस्तो मान्यता नदिएको देखियो।

६. उपरोक्त बमोजिम विपक्षी विभागले आयमा छूटका सम्बन्धमा गरेको विभेदकारी निर्णयको कानूनी मान्यता तथा संवैधानिताको परीक्षण गर्नको लागि आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ध)(१) तथा दफा १० (छ) को व्यवस्थालाई पनि हेर्नुपर्ने हुन्छ।

७. उक्त आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ध) मा छूट पाउने संस्थाको उल्लेख भई उक्त दफा २(ध) १ को (क) मा कर छूट पाउने संस्थामा “नाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापना भएका सार्वजनिक प्रकृतिका सामाजिक, धार्मिक, शैक्षिक वा परोपकारी संस्था” उल्लेख भएको देखिन्छ र उक्त ऐनको दफा १० मा छूट हुने रकमहरूको व्यवस्था भई उक्त दफा १०(छ) मा छूट पाउने संस्थाले देहायबापत प्राप्त गरेको रकम भनी ऐनको (२) मा दफा २ को खण्ड (ध) बमोजिमको छूट पाउने संस्थालाई प्रतिफल प्राप्त गर्ने वा प्रतिफलको आश नगरी त्यस्तो संस्थाको कार्यसँग प्रत्यक्ष रूपले सम्बन्धित अन्य योगदानहरू भन्ने उल्लेख भएको छ।

८. आयकर छूट पाउने संस्था र आयकर छूट हुने रकमको सम्बन्धमा आयकर ऐन, २०५८ को उपरोक्त व्यवस्थाको अध्ययनबाट कुनै संस्थालाई आयकर छूट पाउने संस्थाको मान्यता दिनको लागि यस्तो संस्थाको उद्देश्य र प्रयोजन नै मूल रूपमा हेर्नुपर्ने तर यस्तो संस्था कुनै ऐनअन्तर्गत कुन सरकारी निकायमा दर्ता भएको छ भन्ने कुरा सान्दर्भिक नहुने कुरा उक्त ऐनको दफा २(ध)(१) मा गरिएको व्यवस्थाबाट स्पष्ट हुन्छ। उक्त ऐनको दफा २(ध)(१) को प्रतिबन्धात्मक बाक्यांश तथा दफा १०(छ) मा गरिएको व्यवस्थाअनुसार नाफा कमाउने उद्देश्यले स्थापना भएको संस्थाले कर

छूट पाउने संस्थाको मान्यता पाउने हुँदा यस्ता संस्थाले आफ्नो उद्देश्यअनुरूप कार्य गर्नको लागि कुनै व्यक्ति वा संस्थाबाट प्राप्त चन्दा, उपहार वा प्रतिफल प्राप्त गर्ने वा यस्तो प्रतिफलको आशा नगरी यस्ता मुनाफा नकमाउने सामाजिक, समाज कल्याणकारी वा परोपकारी संस्थालाई संस्थाको कार्यसँग प्रत्यक्ष रूपले सम्बन्धित कामको लागि प्राप्त योगदान चन्दा वा उपहारको रकममा आयकर नलाग्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ। आयकर छूटको मान्यता पाउने संस्थाको यकीन गर्ने र यस्ता संस्थाले प्राप्त गरेको अनुदान, चन्दा वा उपहारको रकममा आयकर लाग्ने वा नलाग्ने भन्ने कुराको अन्तिम व्यवस्था गर्ने कानून आयकर ऐन, २०५८ भएको र उक्त ऐनमा गरिएको व्यवस्थाले यस्तो छूट दिने प्रयोजनको लागि संस्थाको उद्देश्यलाई प्रमुख ठानेको र यस्तो संस्था कुन ऐनअन्तर्गत दर्ता भएको छ भन्ने कुरालाई आधार नमानेको र दर्ताको आधारमा भेदभाव गरेको पनि नदेखिएको हुनाले संस्था दर्ता ऐन, २०३४ अन्तर्गत दर्ता भएको संस्थालाई आयकर छूट पाउने संस्थाको रूपमा मान्यता दिने तर समान उद्देश्यको लागि मुनाफा नकमाउने कम्पनी वा संस्थाको रूपमा कम्पनी ऐनअन्तर्गत दर्ता भएको कम्पनी वा संस्थालाई आयकर छूट पाउने संस्थाको रूपमा मान्यता दिन नमिल्ने भन्ने उद्देश्य उक्त ऐनको रहेको भन्ने देखिएन।

९. दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा निवेदक कम्पनीले गर्ने व्यवसाय वा कारोवारको प्रकृतिमा सामाजिक, परोपकारी तथा कल्याणकारी कार्य गर्ने प्रकृतिको देखिन्छ। कम्पनीको उद्देश्यमा एच.आई.भि./एड्स तथा जनस्वास्थ्यको क्षेत्रमा साभेदारी, समन्वय तथा सहकार्यको भावना अभिवृद्धि गरी एच.आई.भि. संक्रमित समुदायको लागि प्राविधिक तथा वित्तीय सहयोग तथा साक्षरता र परामर्श सेवा प्रदान गर्ने तथा मुनाफा वितरण गर्न नपाउने संस्थाको रूपमा काम गर्ने भन्ने कुरा कम्पनीको प्रवन्धपत्र तथा मिसिल संलग्न प्रमाण कागजबाट देखिन आउँछ। कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ३(३), दफा ४(१) तथा दफा १६६ मा गरिएको कानूनी व्यवस्थाको आधारमा

संस्थापना भई कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा दर्ता भएको कम्पनीको यही प्रवन्धपत्रको आधारमा उक्त कम्पनीले कम्पनी दर्ताको प्रमाणपत्र समेत प्राप्त गरी कम्पनी सञ्चालनमा रहेको देखिन्छ। संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को प्रस्तावनामा “सामाजिक, धार्मिक, साहित्यिक, साँस्कृतिक, वैज्ञानिक, शैक्षिक बौद्धिक, शारीरिक, आर्थिक, व्यावसायिक तथा परोपकारी संस्थाहरूको स्थापना तथा दर्ता गर्न वाञ्छनीय भएकोले” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। उक्त ऐनको दफा २(क) मा “संस्था भन्नाले सामाजिक, धार्मिक, साहित्यिक, साँस्कृतिक, वैज्ञानिक, शैक्षिक, बौद्धिक, संवैधानिक, शारीरिक, आर्थिक, व्यावसायी तथा परोपकारी कार्यहरूको विकास एवं विस्तार गर्ने उद्देश्यले स्थापना भएको संघसंस्था, क्लब, मण्डल, परिषद्, अध्ययन केन्द्र आदि सम्भन्तु पर्दछ” भन्ने परिभाषा गरी उक्त दफाबमोजिम सामाजिक, परोपकारी कार्य गर्नका लागि विभिन्न संघसंस्थाहरू विधिवत रूपमा दर्ता भई विभिन्न सामाजिक, परोपकारी कार्यहरू भइरहेको देखिन्छ। मुनाफारहित कम्पनीको रूपमा प्रचलित कानूनअनुसार दर्ता भएको निवेदक संस्था पनि विधिवत् दर्ता भई कम्पनी दर्ता प्रमाणपत्र समेत प्राप्त गरेको देखिन्छ। निवेदक संस्थाले कम्पनीको प्रवन्धपत्र बमोजिम कम्पनी दर्ता प्रमाणपत्र प्रदान गरिँदा उक्त प्रमाणपत्रमा नै मुनाफा वितरण नगर्ने कम्पनीको रूपमा स्वीकार गरी कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयबाट कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ५ को उपदफा (१) बमोजिम प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको देखिन्छ। कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ३(३) तथा दफा १६६ मा मुनाफा वितरण नगर्ने कम्पनी स्थापना गर्न सकिने कानूनी व्यवस्था समेत रहेको देखिन्छ। उल्लिखित दफा १६६ को उपदफा (१) मा नै “कुनै शैक्षिक, प्राज्ञिक, सामाजिक, परोपकारी वा सार्वजनिक उपयोगिता वा कल्याणकारी उद्देश्य प्राप्तिको लागि लाभांस बाँडी लिन नपाउने शर्तमा कुनै उद्यम गर्न कम्पनी संस्थापना गर्न सकिनेछ” भन्ने व्यवस्था रही सोही प्रावधानबमोजिम नै सामाजिक, परोपकारी तथा कल्याणकारी कार्य गर्ने तथा मुनाफा वितरण गर्न नपाउने भन्ने समेतका प्रावधानहरू कम्पनीको

प्रवन्धपत्रमा उल्लेख भई दर्ता भएकोले निवेदक कम्पनीले आफ्नो उद्देश्यमा फेरबदल गरी आफ्नो कार्य सञ्चालन गर्ने हो कि भनी शंका गर्नुपर्ने अवस्था पनि देखिदैन । किनभने उक्त ऐनको दफा १६७ को उपदफा (१) को (ड) मा “कम्पनीले आफ्नो उद्देश्यमा परिवर्तन गर्दा कार्यालयको पूर्व स्वीकृत लिनुपर्दछ” भन्ने व्यवस्थाले पनि यो कम्पनीले कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको स्वीकृति विना आफ्नो उद्देश्य परिवर्तन गर्न सक्ने देखिदैन । यसै गरी दफा १६७(१) को (फ) मा कम्पनी विघटन भएमा वा दर्ता खारेजीमा परेमा कम्पनीको ऋण तथा दायित्व फछ्यौट गरी बाँकी रहेको जायजथा कम्पनीको नियमावलीमा कुनै व्यवस्था गरिएको भए सोहीबमोजिम र व्यवस्था नभएको नेपाल सरकारमा सर्नेछ । तर त्यस्तो जायजथा कुनै पनि किसिमले त्यस्तो कम्पनीको संस्थापक वा सदस्य वा निजको नजिकको नातेदार वा निजको नजिकको नातेदार संस्थापक वा सदस्य भएको संस्था वा कम्पनीमा सर्ने छैन भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । मुनाफा वितरण नगर्ने विभिन्न सामाजिक, परोपकारी तथा कल्याणकारी संस्थाहरू पनि मुनाफा नकमाउने र मुनाफा वितरण गर्न नपाउने कम्पनीको रूपमा दर्ता भई संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को भावनावमोजिम सञ्चालन हुन सक्नु भनी कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १६६(क) मा पनि यस्ता सामाजिक परोपकारी संस्था स्थापना गर्न सकिने व्यवस्था रही ती संस्थाहरू संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को भावनाअनुसार नै सञ्चालन होस् भन्ने विधायिकी मनसाय रही कानूनी व्यवस्था भएकोले कम्पनी ऐनको उल्लिखित व्यवस्थाअनुसार मुनाफारहित कम्पनीको रूपमा स्थापना भई दर्ता भएको निवेदक संस्था (कम्पनी) लाई पनि आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ध)(१) तथा दफा १० को उद्देश्य तथा प्रयोजनको लागि मुनाफा आर्जन नगर्ने सामाजिक, परोपकारी तथा कल्याणकारी संस्थाकै रूपमा लिनुपर्ने अवस्था देखिन आयो ।

१०. अब तेश्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा सामाजिक, परोपकारी तथा कल्याणकारी कार्य गर्ने र मुनाफा वितरण नगर्ने उद्देश्यले संस्थापना भएको निवेदक संस्थाले केवल

कम्पनीको रूपमा दर्ता भएको कारणले मात्र कर छूट पाउने संस्थाको रूपमा मान्यता पाउने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा आयकर ऐन, २०५८ को दफा २ परिभाषाको (ध) मा कर छूट पाउने व्यवस्था रही उक्त ऐनको दफा २(ध)(१) मा नाफा नकमाउने उद्देश्यले स्थापना भएका सार्वजनिक प्रकृतिका सामाजिक, धार्मिक, शैक्षिक वा परोपकारी संस्था सम्झनु पर्दछ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । आयकर ऐन, २०५८ को उल्लिखित व्यवस्थाले पनि संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को दफा २(क) तथा कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १६६ र १६७ सँग तादात्म्यता राखेको देखिन आउँदछ । यस स्थितिमा सामाजिक, परोपकारी तथा कल्याणकारी संस्थाको रूपमा काम गर्न मुनाफा वितरण नगर्ने कम्पनीको रूपमा कानूनबमोजिम दर्ता भएको निवेदक कम्पनीले दर्ता प्रमाणपत्र पाई सञ्चालनमा रही आफ्नो प्रवन्धपत्रको उद्देश्यअनुरूपको कार्य गर्दै आइरहेको देखिएकोले कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ३(३), दफा ४ तथा दफा १६६ बमोजिम कम्पनीको रूपमा दर्ता भएता पनि सामाजिक, परोपकारी तथा कल्याणकारी कार्य गर्ने तथा मुनाफा वितरण नगर्ने उद्देश्यका आधारमा दर्ता प्रमाणपत्र दिएको र संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को दफा २(क), कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ३(३) तथा दफा १६६ तथा आयकर ऐन, २०५८ को दफा २(ध)१ मा गरिएको कानूनी व्यवस्थाको उद्देश्य र प्रयोजन समान रहेको देखिन आयो । उपरोक्त कारण र आधार अनुसार निवेदक कम्पनीले कर छूट प्रमाणपत्र पाउनु पर्ने अवस्था विद्यमान हुँदाहुँदै मुनाफा नकमाउने समाज कल्याणकारी संस्थाको रूपमा कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ३(३) तथा १६६ अनुसार स्थापना भएको निवेदक कम्पनीलाई कर छूट पाउने संस्थाको रूपमा दर्ता गर्न नमिल्ने गरी गरेको आन्तरिक राजस्व विभाग लाजिम्पाटको मिति २०६५।५।२ को निर्णय कानूनसम्मत् नहुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ । सो ठहरेकोले संस्था दर्ता ऐन, २०३४ अनुसार सार्वजनिक प्रकृतिका सामाजिक, धार्मिक, शैक्षिक वा परोपकारी उद्देश्य प्राप्तिको लागि दर्ता भएको वा स्थापना भएका संस्थाले मात्र आयकर ऐन, २०५८ को दफा २ (ध)१(क) अनुसार कर छूट पाउने संस्थाको मान्यता वा

प्रमाणपत्र पाउने तर यस्तै उद्देश्य प्राप्तिका लागि नै अन्य प्रचलित कानून जस्तो कम्पनी ऐन, २०५८ को दफा ३(३), दफा ४(१) तथा १६६ अनुसार दर्ता भएका सामाजिक, धार्मिक, शैक्षिक परोपकारी वा सार्वजनिक संस्थाको रूपमा स्थापना वा दर्ता भएका संस्थाले आयकर ऐनको उक्त दफामा गरिएको व्यवस्थाअनुसार कर छुट पाउने संस्थाको मान्यता वा प्रमाणपत्र नपाउने भन्ने कानूनी व्यवस्था नभएको र संस्था ऐन, २०३४ र कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ३(३) तथा दफा १६६ मा गरिएको कानूनी व्यवस्थाको उद्देश्य तथा प्रयोजन समेत समान रहेको हुँदा संस्था दर्ता ऐन, २०३४ अनुसार दर्ता भएका संस्थाले मात्र आयकर ऐनको दफा २(ध) (१) अनुसार कर छुट पाउने संस्थाको मान्यता वा प्रमाणपत्र पाउने तर समान उद्देश्यको लागि कम्पनी ऐनको दफा ३(३) तथा दफा १६६ अनुसार मुनाफा नकमाउने कम्पनीको रूपमा दर्ता भएका कम्पनीले उक्त ऐनको दफा २(ध)(१) अनुसार कर छुट पाउने संस्थाको मान्यता वा प्रमाणपत्र नपाउने भन्ने निर्णय आफैमा विभेदकारी भई संविधानको धारा १३ को विपरीत देखिएकोले विपक्षीहरूको मिति २०६५।५।२ को निर्णय बढेर गरिएको छ ।

११. तसर्थ निवेदक कम्पनीलाई कर छुट पाउने संस्थाको रूपमा दर्ता गरी आवश्यक प्रमाणपत्र दिनु र यस्तै प्रकृतिका अन्य संस्थाले पनि निवेदन गरेमा कर छुट पाउने संस्थाको रूपमा दर्ता प्रमाणपत्र दिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेश समेत जारी हुने ठहर्छ । यो आदेशको जानकारी अन्य राजस्व कार्यालयलाई समेत दिने प्रभावकारी व्यवस्था मिलाउन भनी विपक्षी आन्तरिक राजस्व विभागको नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुन्छ । यो आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.तपबहादुर मगर

इति संवत् २०६८ साल असार १२ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिक्तः दीपक खरेल

निर्णय नं. ८७८६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय

२०६५-WO-०८४१

आदेश मिति: २०६८।४।२५।४

विषय :- परमादेश समेत ।

निवेदक: अधिवक्ता सन्तोष बस्नेत समेत

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत

- आफ्नो देशको सीमा विषयमा जान्नुपर्ने चासो, सीमा सुरक्षा, अखण्डता र देशवासीको सुरक्षा र व्यवस्थापन विषय त्यस देशको प्रत्येक विवेकशील जिम्मेवार नागरिकको सार्थक सम्बन्ध र तात्त्विक सरोकारको विषय मात्र होइन, अवस्था हेरी यसको प्रत्यक्ष वा परोक्ष असर नागरिकलाई पर्ने भएकोले यो उसको सरोकारको विषयभित्र पर्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

- देशको सीमा सुरक्षा विषयमा सरकार बेवास्ता गर्छ संवेदनशील छैन भनी अनुमान गर्नु हुँदैन । सीमा सुरक्षा सशस्त्र प्रहरी बल परिचालन गरेको अवस्थामा अन्य देशको सुरक्षाबलको समानुपातिक रूपमा हुनुपर्ने भनी भन्नु भन्दा पनि आफ्नो आवश्यकता र साधन स्रोतको आधारबाट राज्यले तय गर्ने विषय हो । सीमा विषयमा उठेका विवादहरूमा कुटनीतिक तवरबाट बेला बेलामा छलफल गरी प्रयासरत् सरकार रहिरहेको अवस्था छ, त्यस विषयमा कुनै कमी-कमजोरी भए सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनताको प्रतिनिधि संसदबाट त्यसको सुधार हुने ।

(प्रकरण नं. ७)

- कोही गैरकानूनी तवरबाट बिस्थापित भएका छन् वा छैनन्? विस्थापित हुनेहरूको हुन र कहाँ छन्? ती नेपाली नागरिक हुन वा होइनन्? तथा पुनःस्थापित हुनुपर्ने माग वा अवस्था छ, छैन? भन्ने विषयको जाँचबुझ र पहिचान नै नगरी फगत रिट निवेदकको माग भएकै कारणबाट पुनःस्थापित गरी दिनु भनी सोचको आधारमा मात्र आदेश हुन सक्ने अवस्था नहुँदा विस्थापित हुनेहरूले वा त्यो समूहको अगुवाई गर्ने वा सरोकार राखेले कानूनबमोजिम पुनःस्थापित हुने माग गरेको अवस्थामा त्यसको सही पहिचान गरेर मात्र पुनःस्थापित गरिने कार्य हुन सक्ने।

(प्रकरण नं. ९)

- देशको शासन बागडोर सम्हाली आएको सरकारले आफ्नै देशको अखण्डतामा प्रतिकूल असर पार्छ भनी बिना कारण र आधार सोच्नु हुँदैन। त्यस्तो हुन थालेको छ वा हो भन्ने प्रष्ट किटानी रूपमा यो, यसरी, यहाँ, यस्तो व्यहोराको सन्धि हुन लागेको छ भनी तथ्यगत रूपमा स्पष्ट तवरबाट भन्न सक्नु पर्ने।

(प्रकरण नं. ११)

- संविधानले प्रादेशिक अखण्डतामा प्रतिकूल असर पर्ने गरी कुनै सन्धि वा सम्झौता गरिने छैन भनी प्रत्याभूत गरेपछि त्यस्तो कार्य सरकारले गर्ने छैन भनी साधारण समझबाट स्वीकार्य हुन्छ, तर होइन, अन्यथा हुन्छ भन्ने हो भने त्यसको स्पष्ट वस्तुगत र तथ्यपरक आधार सो भन्नेले नै देखाउन सक्नुपर्ने।

(प्रकरण नं. १२)

निवेदकको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू बालकृष्ण नेउपाने, शेरबहादुर के.सी. र सन्तोष बस्नेत विपक्षीहरूको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेल

अवलम्बित नजीरः

सम्बद्ध कानूनः

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ४(२)

आदेश

न्या.वैद्यनाथ उपाध्यायः नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र धारा १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छः

भारततर्फको खुल्ला सीमाना भएको र नेपालको जम्मा २६ जिल्लाहरू भारततर्फको सीमानासँग जोडिएको भए पनि तीमध्ये २२ जिल्लाका विभिन्न भागहरूको करिब ६०,००० हेक्टर भूमि भारततर्फबाट अतिक्रमण भएको कुरा सीमाविद् एवं पीडित स्थानीय सर्वसाधारण जनताको दावी एवं गुनासो रहेको पाइन्छ। विपक्षीद्वारा भारत सरकारसँग सीमा विवाद समाधान गर्न पहल नगरी चुप लागी बस्न मिल्दैन। सार्वभौम सत्ता सम्पन्न राज्यलाई आवश्यक पर्ने प्रमुख तत्वहरूमध्ये भूमि (भौगोलिक क्षेत्र) पनि पर्दछ। राज्यले आफ्नो भूमि व्यवस्थित एवं सुरक्षित गर्नुपर्छ। विगत लामो समयदेखि भारतसँग सीमासम्बन्धी विवाद हुँदा पनि दीर्घकालीन रूपमा यसको समाधान नखोजिनुले अनेकौं समस्याहरूको सिर्जना गरेको छ। अतः विपक्षी प्रत्यर्थीहरूको उल्लिखित कार्य नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ४(२) (क) र (ख) को विपरीत भएको हुनाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ लागू हुँदा कायम रहेको धारा ४(२) बमोजिमको नेपालको कुल १,४७,१८१ वर्ग कि.मी. क्षेत्र सुरक्षित राख्नु, नेपाली सीमा क्षेत्रको हालसम्मको नापी नक्सा ऐतिहासिक दस्तावेजहरू नेपाली नागरिक समेतले अध्ययन, अवलोकन एवं अनुसन्धान समेत गर्न पाउने गरी संग्राहलयको स्थापना गर्नु, सीमा सुरक्षार्थ आवश्यक सुरक्षाबल गठन गरी भारत सरकारद्वारा परिचालित सीमा सुरक्षाबलको समानुपातिक रूपमा नेपाली सुरक्षाबल समेत परिचालित गरी समय समयमा सीमा क्षेत्रको अनुगमन र निरीक्षण समेत गर्ने गरी उच्च स्तरीय संयन्त्र वा आयोग गठन गरी परिचालित गर्नु, सीमानामा बस्ने नेपाली जनताको जीउ धनको सुरक्षा गर्नु, सीमानाबाट विस्थापित नेपाली जनतालाई पुनःस्थापित गर्नु र विवादमा रहेका क्षेत्रहरूको जग्गाको

अधिकांश स्थानको नेपाल सरकारद्वारा सम्बन्धित व्यक्तिहरूलाई जग्गाधनी दर्ता स्रेस्ता पूर्जा समेत प्रदान गरेको र अधिकांश जग्गाहरूमा भोगचलन समेत रहेको अवस्थामा नेपालमा राजनीतिक अस्थिरता रहेको मौका छोपी भारतद्वारा सीमाना मिच्ने गरेको र मिचेको सीमाना भारतमा गाभ्ने गरी सन्धि सम्झौता समेत गराउने गरेको विगतको भोगाइबाट स्पष्ट भएको हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५६ को उपधारा ४ मा उल्लिखित संवैधानिक व्यवस्थाको प्रतिकूल हुने गरी कुनै पनि सन्धि, सम्झौता समेत नगर्नु नगराउनु एवं नेपाली सीमाक्षेत्रको हालसम्मको नापी नक्सा, ऐतिहासिक दस्तावेजहरू नेपाली नागरिक समेतले अध्ययन, अनुसन्धान एवं अवलोकन समेत गर्न पाउने गरी संग्रहालय समेतको स्थापना गर्नु, गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ (२) बमोजिम परमादेशलगायत अन्य जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पूर्जा समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिमार्फत् उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

नेपाल राज्यको प्रादेशिक अखण्डतामा प्रतिकूल असर पर्ने गरी कुनै सन्धि वा सम्झौता नगरिने, नेपाल राज्यको सीमानासम्बन्धी सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन कानूनद्वारा निर्धारण भएबमोजिम व्यवस्थापिका संसदमा तत्काल कायम रहेको सम्पूर्ण सदस्यहरूको दुई तिहाई बहुमतले पारीत गर्नुपर्ने र सो बमोजिम नभएका सन्धि सम्झौता नेपाल सरकार वा नेपाल

राज्यको हकमा लागू नहुने कुरा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५६ मा व्यवस्था भएकै छ । नेपाल सरकारले नेपाल राज्यको सीमा सुरक्षार्थ सशस्त्र प्रहरी बलको इकाईहरूलाई सीमावर्ती क्षेत्रमा आवश्यकताअनुसार परिचालन गर्नुका साथै नेपालको सीमा सम्बन्धमा यदाकदा उठेका र उठ्ने विवादका सम्बन्धमा नेपालको तर्फबाट आवश्यकतानुसार समय-समयमा छिमेकी मित्र राष्ट्रहरूसँग देशको सर्वभौमसत्ता, अखण्डता र स्वतन्त्रता कायम राखी संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्र, असंलग्नता, पञ्चशीलको सिद्धान्त, अन्तर्राष्ट्रिय कानून, विश्व शान्तिको आधारमा कूटनीतिक मर्यादा (Diplomatic Norms) बमोजिम छलफल, अन्तर्क्रिया, सहकार्य एवं अन्य आवश्यक कार्यहरू गरिरहेकोले नेपाल सरकार नेपाल राज्यको सीमा सुरक्षाको सम्बन्धमा गम्भीर नै रहेको हुँदा सो प्रयोजनको लागि छुट्टै रिट जारी हुनुपर्ने होइन । अतः रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकारले नेपाल राज्यको सीमा सुरक्षार्थ सशस्त्र प्रहरी बललाई सीमावर्ती क्षेत्रमा आवश्यकताअनुसार परिचालन गर्नुका साथै नेपालको सीमा सम्बन्धमा यदाकदा उठेका र उठ्ने विवादका सम्बन्धमा नेपालको तर्फबाट आवश्यकतानुसार समय समयमा छिमेकी मित्रराष्ट्रहरूसँग देशको सर्वभौमसत्ता, अखण्डता र स्वतन्त्रता कायम राखी संयुक्तराष्ट्र संघको बडापत्र, असंलग्नता, पञ्चशीलको सिद्धान्त, अन्तर्राष्ट्रिय कानून, विश्व शान्तिको आधारमा र द्विपक्षीय सन्धि सम्झौताबमोजिम कूटनीतिक मर्यादा (Diplomatic Norms) भित्र रही छलफल, अन्तर्क्रिया, सहकार्य एवं अन्य आवश्यक कार्यहरू गरिरहेकोले र समय-समयमा ती विषयवारे नेपाल सरकारले लिएको कदम र पहलबारे सार्वजनिक सूचनामार्फत र संसदीय समितिहरूको छलफलमार्फत् जानकारी गराई रहेकोले नेपाल सरकार नेपाल राज्यको सीमा सुरक्षार्थ गम्भीर नरहेको भन्ने मिथ्या आरोपका आधारमा छुट्टै रिट जारी हुनुपर्ने होइन । नेपाल राज्यको प्रादेशिक अखण्डतामा प्रतिकूल असर

पर्ने गरी कुनै सन्धि वा सम्झौता नगरिने, नेपाल राज्यको सीमानासम्बन्धी सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन, सम्मिलन, स्वीकृति वा समर्थन कानूनद्वारा निर्धारण भएबमोजिम व्यवस्थापिका संसदमा तत्काल कायम रहेको सम्पूर्ण सदस्यहरूको दुईतिहाई बहुमतले पारीत गर्नुपर्ने र सोबमोजिम नभएका सन्धि सम्झौता नेपाल सरकार वा नेपाल राज्यको हकमा लागू नहुने नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५६ मा रहेको अवस्थामा विपक्षी निवेदकले भने जस्तो गरी कुनै पनि सन्धि सम्झौता हुनसक्ने अवस्था रहेको छैन। अतः विपक्षी निवेदकले अनुमानका आधारमा दायर गरेको रिट निवेदन प्रस्तुत तथ्यका आधारमा बदर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको परराष्ट्र मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

विपक्षी रिट निवेदकले दावी लिनु भएको सीमा सम्बन्धमा दुई देशका बीच सीमाको विषयमा उठेका विभिन्न किसिमका समस्या कुटनीतिक रुपमा पहल गरी समाधाध हुनुपर्ने र सीमा सुरक्षार्थ आवश्यक सुरक्षाबल गठन गरी सीमानाको निरीक्षण अनुगमन गर्ने जनताको जीउ धनको सुरक्षा गर्ने र आपराधिक गतिविधि हुनबाट रोक्ने जस्ता कार्य गर्ने विषय सरकारको जिम्मेवारीको कुरा भएकोले यस विषयमा सरकारको सम्बन्धित निकायबाट आवश्यक कार्य हुने नै छ। जहाँसम्म सीमाको नापी नक्साको कुरा छ, पछिल्लो समयमा आएर दुरुस्त राख्ने उद्देश्यले सन् १९८१ मा दुई पक्षीय सहमति गरी नयाँ संस्करणमा स्ट्रिप नक्साहरू तयार गर्ने कार्यको थालनी नापी विभागबाट भइ हाल अन्तिम चरणमा रहेको सो नक्साहरू Plenipotentiary बाट हस्ताक्षर भैसकेपछि सीमानाको आधार र नक्सा डकुमेन्ट बन्ने कुरा निवेदन गर्दछु। अतः नापी विभागबाट नक्सा तयारसम्बन्धी हुनुपर्ने कार्य भैरहेको र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रतिकूल हुने गरी कुनै कार्य यस मन्त्रालयबाट नगरेकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

सीमा क्षेत्रको हालसम्मको नापी नक्सा भन्नाले सुगौली सन्धि र सोभन्दा पछिका सन्धि सम्झौताको आधारमा नेपाल भारत सीमानासम्बन्धी विभिन्न समयमा तयार गरिएका आधार नक्साहरू र ऐतिहासिक दस्तावेजहरू पर्दछ। पछिल्लो समयमा आएर सीमाना दुरुस्त राख्ने उद्देश्यले सन् १९८१ मा दुई पक्षीय सहमति गरी नयाँ संस्करणमा स्ट्रिप नक्साहरू तयार गर्ने कार्यको थालनी गरी हाल अन्तिम चरणमा रहेको र सो नक्साहरू Plenipotentiary बाट हस्ताक्षर भइसकेपछि सीमानाको आधार नक्साहरू डकुमेन्ट बन्ने कुरा निवेदन गर्दछु। सीमासम्बन्धी विवाद रहेका अधिकांश भाग नदी सीमा क्षेत्रमा पर्दछन्। स्ट्रिप सीमा सिद्धान्त (Fixed Boundary Principle) सहमति गरी नदी सीमा क्षेत्रको सिमाङ्कन गरिएको कारणले नदीले धार परिवर्तन गर्दा सीमा क्षेत्रका दुबैतर्फका स्थानीय व्यक्तिहरूको त्यस प्रकारका जग्गाहरूको सरकारको उचित व्यवस्थापन गर्नु नै पर्ने हुन्छ। नेपाल भारत सीमाना संयुक्त प्राविधिक समितिको अक्टोबर २००२ मा भारतको नयाँदिल्लीमा सम्पन्न २५ बैठकको माइन्युटसअनुसार Appropriate Forum बाट Cross Border occupation को समस्या समाधान गरिनेछ भनी उल्लेख गरिएको व्यहोरा समेत निवेदन गर्दछु। अतः नापी विभागबाट हुनुपर्ने कार्य भैरहेको र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रतिकूल हुने गरी कुनै कार्य यस विभागबाट नगरेको व्यहोरा सम्मानीत अदालतसमक्ष अनुरोध गर्दै नापी विभागले रिट निवेदनमा उल्लेख गरेअनुसार देशको सीमाना र देशवासीको हितको प्रतिकूल हुने कार्य नगरेको हुँदा नापी विभागको हकमा प्रस्तुत रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय नापी विभागको लिखित जवाफ।

रिट निवेदकहरूले राज्यलाई असर परेको व्यहोरा दर्शाई भारतद्वारा मिचिएको सीमाना नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५६ को उपधारा ४ मा उल्लेख भएबमोजिम हुनु नितान्त आवश्यक छ। यसको स्याहा सेस्ता नक्सा अद्यावधिक गरी नापी

विभागमा रहने हुँदा यस विभागबाट सोको जानकारी दिन सक्ने अवस्था रहेन । सम्बन्धित नापी विभागसँग भएका रेखाङ्कन, सीमाङ्कन, नक्सा, चिन्ह आदि नापी विभागबाट प्रमाण लिई नेपाल सरकारले समाधान गर्नुपर्ने हुँदा यस विभागलाई विपक्षी बनाई रिट दायर गर्नुपर्ने हुने कारण नरहेकोले रिट निवेदन खरेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम मुद्दा पेशी सूचीमा चढी आज निर्णय सुनाउनको लागि पेश भएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू श्री बालकृष्ण नेउपाने, शेरबहादुर के.सी. र निवेदक विद्वान अधिवक्ता श्री सन्तोष बस्नेतले नेपालको आधिकारिक क्षेत्रफल १,४७,१८१ बर्ग कि.मि. हो भन्ने निर्विवाद तथ्य हो । नेपाल र भारतबीचमा १७७८ कि.मी. बाउण्डरी लाइन जोडिएको छ । नेपालको भारतसँग सीमाना जोडिएका २६ जिल्लाहरूमध्ये ४ वटा जिल्लाबाहेक अन्य सम्पूर्ण जिल्लाहरूमा भारतसँग सीमाना विवाद रहेको छ । नेपाल भारतबीचमा सीमाना विवाद भएको भन्ने व्यवस्थापिका संसद अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध र मानव अधिकार समितिद्वारा विवादित क्षेत्रहरूमध्ये दाङ जिल्लाको अध्ययन प्रतिवेदन समेत व्यवस्थापिका संसदमा पेश गरिएको छ । उक्त प्रतिवेदनको पृष्ठ १९ र २० मा भारतद्वारा दाङ जिल्लाको विभिन्न ठाउँमा सीमाना अतिक्रमण भएको भन्ने उल्लेख छ । सो प्रतिवेदनको पृष्ठ १९ मा सीमाना विवाद समाधान हुनुपर्ने र सीमानाबाट बिस्थापित नेपाली नागरिकहरूलाई उचित व्यवस्था गर्न समेत उक्त प्रतिवेदनमा उल्लेख छ । सो प्रतिवेदनको आधारमा समेत रिट निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ४(२) को देहाय (क) र (ख) मा नेपालको क्षेत्रफलको सम्बन्धमा सवैधानिक व्यवस्था गरेको छ । सीमा विवाद रहेको भन्ने विषय विभिन्न पत्र पत्रिकामा प्रकाशित हुनुको साथै उल्लिखित प्रतिवेदन संसद सचिवालयमा सर्वसाधारणको जानकारीको लागि समेत राखिएको छ । यस्तो अवस्थामा सीमा विवादलाई समाधान नगरी बस्नु विपक्षीहरू कर्तव्य विमुख हुनु हो । रिट निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदनमार्फत्

समस्याको समाधानपश्चात् विवादको दीर्घकालीन समाधान भै नेपाल र नेपालीको छिमेकी मुलुक र त्यहाँका नागरिकहरूप्रति सकारात्मक धारणा सिर्जना गर्न मद्दत गर्ने छ । तसर्थ, रिट निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारीहोस् भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

त्यसैगरी विपक्षीहरूको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले नेपाल सरकारले नेपाल राज्यको सीमाना सुरक्षार्थ सशस्त्र प्रहरी बलको इकाईहरूलाई सीमावर्ती क्षेत्रमा आवश्यकताअनुसार परिचालन गर्नुको साथै नेपालको सीमाना सम्बन्धमा यदाकदा उठेका र उठ्ने विवादका सम्बन्धमा नेपालको तर्फबाट आवश्यकतानुसार समय-समयमा छिमेकी मित्र राष्ट्रहरूसँग देशको सर्वभौमसत्ता, अखण्डता र स्वतन्त्रता कायम राखी संयुक्त राष्ट्र संघको बडापत्र, असंलग्नता, पञ्चशीलको सिद्धान्त, अन्तर्राष्ट्रिय कानून, विश्व शान्ति समेतको आधारमा कुटनीतिक मर्यादा (Diplomatic Norms) बमोजिम छलफल, अन्तर्क्रिया, सहकार्य एवं अन्य आवश्यक कार्यहरू गरिरहेकोले नेपाल सरकार नेपाल राज्यको सीमा सुरक्षाको सम्बन्धमा गम्भीर रहेको छ । प्रस्तुत रिट निवेदनको विषय विदेशी राष्ट्रसँग सम्बन्धित विषय रहेको र कार्यपालिकाको क्षेत्राधिकारभित्र (Executive Domain) को विषय समेत रहेकोले रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

उपरोक्त बमोजिमको बहस सुनी, पेश भएका बहस नोट एवं मिसिल संलग्न रिट निवेदन समेतका सम्पूर्ण कागजात अध्ययन गरी हेर्दा रिट निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुने हो वा होइन सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

निवेदकले आफ्नो रिट निवेदनमा व्यापक रूपमा नेपालको सीमा, स्थानीय जनताको जीउधनको सुरक्षा, सीमासम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान गर्न पाउनुपर्ने लगायतका सीमा र यस क्षेत्रको निरीक्षण लगायतको व्यवस्थापन र सीमासम्बन्धी सन्धि समेतको कुरा गरी मूलतः निम्नबमोजिमको आदेशको माग गरेको पाइयो:

- (१) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ४ को उपधारा २ बमोजिमको नेपालको क्षेत्र सुरक्षित राख्नु ।
- (२) सीमा सुरक्षार्थ आवश्यक सुरक्षाबल गठन गरी भारत सरकारद्वारा परिचालित सीमा सुरक्षाबलको समानुपातिक रूपमा नेपाली सुरक्षाबल समेत परिचालित गरी समय समयमा सीमा क्षेत्रको अनुगमन र निरीक्षण समेत गर्ने गरी उच्चस्तरीय संयन्त्र वा आयोग गठन गरी परिचालित गर्नु ।
- (३) सीमानामा बस्ने नेपाली जनताको जीउधनको सुरक्षा गर्नु ।
- (४) सीमानाबाट विस्थापित नेपाली जनतालाई पुनः स्थापित गर्नु ।
- (५) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५६ को ४ मा उल्लिखित संवैधानिक व्यवस्थाको प्रतिकूल हुने गरी कुनै पनि सन्धि सम्झौता समेत नगर्नु ।
- (६) नेपाली सीमाक्षेत्रको हालसम्मको नापी नक्सा ऐतिहासिक दस्तावेजहरू नेपाली नागरिक समेतले अध्ययन, अवलोकन एवं अनुसन्धान समेत गर्न पाउने गरी संग्राहालयको स्थापना गर्नु ।

उपरोक्तानुसारको आदेशको माग निवेदकको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) को आधारमा गरेको पाइयो । निवेदकको उक्त धारा ३२ र १०७(२) अनुरूप रिट निवेदन दिने हक छ, छैन भन्ने सर्वप्रथम विचार गर्नुपर्ने देखिन्छ । निवेदकको रिट निवेदन दिन पाउने हक रहेको अवस्थामा उपरोक्तानुसार निवेदकले माग गरेअनुरूपको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो होइन भन्ने निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

धारा ३२ र १०७(२) अनुरूप रिट निवेदन गर्ने हक निवेदकको छ, छैन ? भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा धारा ३२ ले प्रदत्त हक प्रचलनका लागि धारा १०७ मा लेखिएको तरिकाअनुसार कारवाही चलाउन पाउने हक सुरक्षित गरेको छ । धारा १०७ का उपधारा (२) यस प्रकार व्यवस्थित भएको देखिन्छ ।

“यस संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनको लागि वा अर्को उपचारको व्यवस्था नभएको वा अर्को उपचारको व्यवस्था भएपनि सो उपचार अपर्याप्त वा प्रभावहीन देखिएको अन्य कुनै कानूनी हकको प्रचलनको लागि वा सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुनै विवादमा समावेश भएको कुनै संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरूपणको लागि आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गरी त्यस्तो हकको प्रचलन गराउने वा विवाद टुङ्गे लगाउने असाधारण अधिकारक्षेत्र सर्वोच्च अदालतलाई हुनेछ । सो प्रयोजनको लागि पूर्ण रूपमा न्याय गरी उचित उपचार प्रदान गर्न सर्वोच्च अदालतले बन्दीप्रत्यक्षीकरण, परमादेश, उत्प्रेषण, प्रतिषेध अधिकारपृच्छालगायत जुनसुकै उपयुक्त आदेश जारी गर्न सक्नेछ ।”

२. यस प्रकार सार्वजनिक सरोकारको कुनै विवादमा समावेश भएको कुनै संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरूपणको लागि उपयुक्त आदेश जारी गरी विवादको टुङ्गे लगाई पाउन धारा १०७(२) अनुरूप माग गर्न सकिने नै देखियो । यस्तो आदेशको माग गर्न निवेदकको सरोकार सार्थक सम्बन्ध वा तात्त्विक सरोकार हुनु पर्दछ भन्ने कुरा स्पष्ट छ । निवेदकले माग गरेको विषयसँग निवेदकको सार्थक सम्बन्ध वा तात्त्विक सरोकार छ, छैन भनी विचार गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

३. आफ्नो देशको सीमा विषयमा जान्नुपर्ने चासो, सीमा सुरक्षा, अखण्डता र देशवासीको सुरक्षा र व्यवस्थापन विषय त्यस देशको प्रत्येक विवेकशील जिम्मेवार नागरिकको सार्थक सम्बन्ध र तात्त्विक सरोकारको विषय मात्र होइन, अवस्था हेरी यसको प्रत्यक्ष वा परोक्ष असर नागरिकलाई पर्ने भएकोले यो उसको सरोकारको विषय पनि हो । निवेदक नेपालको नागरिक भएको र विद्वान अधिवक्ता तथा चेतनसिल पत्रकार समेत भएकोले निजहरूले आफ्नो देशको सीमा सम्बन्धमा सुरक्षा र व्यवस्था समेतको चासो देखाउनु स्वाभाविक हुनुको साथ साथै उसको प्रत्यक्ष सरोकारको विषय भएकोले निवेदकले धारा १०७(२) अनुरूप अदालत प्रवेश गर्न पाउने हक रहेको नै देखिन आयो ।

४. अब निवेदकले माग गरेका उपर्युक्त (१) देखि (६) सम्मका मागमध्ये (१), (२), (३) र (५) का मागहरू सीमाको सुरक्षा, त्यस क्षेत्रमा बसोबास गर्नेको जीउ धनको सुरक्षा गर्ने विषय भएको देखिन्छ। सो सम्बन्धमा आफ्नो देशको सीमा सुरक्षित राख्नुपर्ने सो गर्न आफ्नो स्रोत र साधनले भ्याएसम्म आवश्यक सुरक्षाबल गठन गरी निरीक्षण अनुगमन गर्नुपर्ने, सीमा क्षेत्रको मात्र होइन सम्पूर्ण जनताको जीउ धनको सुरक्षा गर्नुपर्ने कुरा सरकारको परम कर्तव्य र दायित्व पनि हो। सरकारले आफ्नो कर्तव्य र दायित्व निर्वाह गर्नु नै पर्छ, विमुख हुन पाउँदैन। तथापि प्रत्यर्थीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा “सीमा सुरक्षार्थ सशस्त्र प्रहरी बललाई सीमावर्ती क्षेत्रमा आवश्यकता अनुसार परिचालन गर्नुका साथै नेपालको सीमा सम्बन्धमा यदाकदा उठेका र उठ्ने विवादका सम्बन्धमा नेपालको तर्फबाट आवश्यकता अनुसार समय समयमा छिमेकी मित्रराष्ट्रहरूसँग देशको सार्वभौमसत्ता अखण्डता र स्वतन्त्रता कायम राखी संयुक्त राष्ट्रसंघको वडापत्र, असंलग्नता, पञ्चशीलको सिद्धान्त, अन्तराष्ट्रिय कानून, विश्व शान्तिको आधारमा द्विपक्षीय सन्धि सम्झौताबमोजिम कूटनीतिक मर्यादा (Diplomatic norms) भित्र रही छलफल, अन्तरक्रिया, सहकार्य एवं अन्य आवश्यक कार्यहरू गरिरहेको र समय समयमा ती विषय बारेको नेपाल सरकारले लिएको कदम र पहल बारे सार्वजनिक सूचनामार्फत् र संसदीय समितिहरूको छलफलमार्फत् जानकारी गराइरहेकोले नेपाल सरकार नेपाल राज्यको सीमा सुरक्षार्थ गम्भीर नरहेको भन्ने मिथ्या आरोप भएको भन्ने जिकीर परराष्ट्र मन्त्रालयले लिएको देखिन्छ।

५. त्यस्तै गरी सीमा सुरक्षार्थ सशस्त्र प्रहरी बलको इकाईहरूलाई आवश्यकता अनुसार परिचालन गरेको र सीमा विवादमा आवश्यकता अनुसार छिमेकी राष्ट्रसँग कूटनीतिक मर्यादाबमोजिम अन्तरक्रिया भइरहेको भनी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफबाट देखिन्छ। सीमा विवाद अधिकांश नदी सीमा क्षेत्रमा परी स्ट्रिप सीमा सिद्धान्त (Fixed Boundary Principle) सहमति गरी नदी सीमा

क्षेत्रको सीमाङ्कन गरिएको कारणले नदीको धार परिवर्तन गर्दा दुवै तर्फका व्यक्तिहरूको केही जग्गा वारिपारि पर्न गएको, नेपाल भारत सीमामा संयुक्त प्राविधिक समितिको अक्टोबर, २००२ मा भारतको नयाँ दिल्लीमा २५ औं बैठक अनुसार Appropriate forum बाट Cross Boarder Occupation समस्या समाधान गरिने भनिएको छ, भनी नापी विभागको लिखित जवाफबाट देखिन्छ।

६. यसरी सीमा क्षेत्रमा सुरक्षाबल पनि परिचालन भइरहेको तथा गरिरहेको र सीमा विवाद विषयमा छलफल बार्ताका कार्यहरू पनि भइरहेको देखिन्छ। सीमा क्षेत्रमा सुरक्षाबल गठन गर्नुपर्ने अवस्था छ, छैन? अथवा के कसरी कुन हदसम्मको सुरक्षाबल गठनको आवश्यकता छ? भारत सरकारद्वारा परिचालित सीमा सुरक्षाबलको समानुपातिक रूपमा नेपाली सुरक्षाबल परिचालन गर्न नेपालको जनसंख्या साधन स्रोतले पुग्छ, पुग्दैन अथवा त्यतिको सुरक्षाबल परिचालन गर्नुपर्ने अवस्था र स्थिति वास्तवमा छ, छैन? उच्चस्तरीय संयन्त्र वा आयोग गठन गर्नुपर्ने नपर्ने अवस्था परिस्थिति के छ? यावत कुराहरूको लेखाजोखा जाँचबुझ गर्ने काम राज्यको हो। सरकारको यस्तो कुरामा वेवास्ता गर्छ, भनी हठात भन्न मिल्ने अवस्था हुँदैन।

७. जनता सार्वभौमसत्ता सम्पन्न हुन्छन्। जनताको अभिव्यक्ति निर्वाचनबाट संसदमा अभिव्यक्त हुन्छ र त्यही संसदबाट सरकार बन्दछ। देशको सीमा सुरक्षा विषयमा सरकार वेवास्ता गर्छ, संवेदनशील छैन भनी अनुमान गर्नु हुँदैन। सीमा सुरक्षा सशस्त्र प्रहरी बल परिचालन गरेको अवस्थामा भारतको सुरक्षाबलको समानुपातिक रूपमा हुनुपर्ने भनी भन्नु भन्दा पनि आफ्नो आवश्यकता र साधन स्रोतको आधारबाट राज्यले तय गर्ने विषय हो। सीमा विषयमा उठेका विवादहरूमा पनि कूटनीतिक तवरबाट बेला बेलामा छलफल गरी प्रयासरत् सरकार रहिरहेको अवस्था छ, त्यस विषयमा कुनै कमी-कमजोरी भए सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनताको प्रतिनिधि संसदबाट त्यसको सुधार हुने नै हुन्छ।

८. यसरी सरकारबाट सीमा सुरक्षा विषय सशस्त्र प्रहरी बललाई सीमावर्ती क्षेत्रमा सीमा सुरक्षार्थ

परिचाल गरेको र सीमा विवाद विषयमा कूटनीतिक मर्यादा रहीं छलफल, अन्तर्क्रिया, सहकार्य भइरहेको भनी परराष्ट्र मन्त्रालयको लिखित जवाफबाट सीमा सुरक्षाको विषयमा सरकार गम्भीर छैन भन्न मान्न मिलेन। सरकार आफ्नो अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धबाट कूटनीतिक पहल गरी विवादको निपटारा गर्ने प्रयासरत रहेको अवस्थामा सरकारको कार्यक्षेत्रमा अनावश्यक हस्तक्षेप गर्न उचित देखिन आएन।

९. निवेदकले सीमा क्षेत्रबाट विस्थापित जनतालाई पुनःस्थापितको माग लिएतर्फ विचार गर्दा वास्तवमा कोही गैरकानूनी तवरबाट विस्थापित भएका छन् वा छैनन्? विस्थापित हुनेहरू को हुन् र कहाँ छन्? ती नेपाली नागरिक हुन् वा होइनन्? तथा पुनःस्थापित हुनु पर्ने माग वा अवस्था छ, छैन? भन्ने विषयको जाँचबुझ र पहिचान नै नगरी फगत रिट निवेदकको माग भएकै कारणबाट पुनःस्थापित गरी दिनु भनी सोचको आधारमा मात्र आदेश हुन सक्ने अवस्था पनि भएन। विस्थापित हुनेहरूले वा त्यो समूहको अगुवाई गर्ने वा सरोकार राख्नेले कानूनबमोजिम पुनःस्थापित हुने माग गरेको अवस्थामा त्यसको सही पहिचान गरेर मात्र पुनःस्थापित गरिने कार्य हुन सक्ने हुन्छ। कुनै ठोस एवं स्पर्सयोग्य आधार बिना नै निवेदकले माग गरेको हुँदा के कस्तो कहाँ, ठीक बेठीक केही नहेरी आदेश गर्न सकिने अवस्था नहुँदा यसतर्फ पनि निवेदन जिकीर पुग्न सक्ने देखिन आएन।

१०. निवेदकले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५६ को उपधारा ४ मा उल्लेख भएको संवैधानिक व्यवस्थाको प्रतिकूल हुने गरी कुनै पनि सन्धि सम्झौता नगर्नु भन्ने आदेशको माग गरेतर्फ विचार गर्दा उक्त उपधारामा “उपधारा (१) र (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि नेपाल राज्यको प्रादेशिक अखण्डतामा प्रतिकूल असर पर्ने गरी कुनै सन्धि वा सम्झौता गरिने छैन” भनी प्रत्याभूति गरेको पाइयो। परराष्ट्र मन्त्रालयको लिखित जवाफ हेर्दा “नेपाल राज्यको प्रादेशिक अखण्डतामा प्रतिकूल असर पर्ने गरी कुनै सन्धि वा सम्झौता नगरिने” भन्ने प्रष्ट

जिकीर राख्दै “नेपाल राज्यको सीमासम्बन्धी सन्धि वा सम्झौताको अनुमोदन, सम्मिलन स्वीकृति वा समर्थन कानूनद्वारा निर्धारण भएबमोजिम व्यवस्थापिका संसदमा तत्काल कायम रहेको सम्पूर्ण सदस्यहरूको दुई तिहाई बहुमतले पारीत गर्नुपर्ने र सो बमोजिम नभएका सन्धि सम्झौता नेपाल सरकार वा नेपाल राज्यको हकमा लागू नहुने कुरा नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १५६ मा रहेको अवस्थामा विपक्षी निवेदकले भने जस्तो गरी कुनै पनि सन्धि सम्झौता हुन सक्ने अवस्था रहेको छैन” भन्ने व्यहोरा राखेको पाइयो। यस्तै लिखित जवाफको व्यहोरा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको रहेको छ।

११. यसरी अखण्डतामा प्रतिकूल असर पर्ने गरी कुनै सन्धि वा सम्झौता नगर्ने र संवैधानिक व्यवस्थाप्रतिकूल सरकारले पनि त्यस्तो गर्न नसक्ने भनी लिईएको लिखित जवाफलाई अन्यथा हुन्छ भनी अविश्वास गर्नुपर्ने कुनै ठोस कारण देखिँदैन। नेपाल राज्यको प्रादेशिक अखण्डतामा प्रतिकूल असर पर्ने गरी नेपाल सरकारले सन्धि गर्छ भनी अनुमान गर्नुपर्ने कुराको कुनै आधार निवेदकले देखाउन सकेको पनि छैन। देशको शासन बागडोर सम्हाली आएको सरकारले आफ्नै देशको अखण्डतामा प्रतिकूल असर पार्छ भनी बिना कारण र आधार सोच्नु पनि हुँदैन। त्यस्तो हुन थालेको छ वा हो भन्ने प्रष्ट किटानी रुपमा यो, यसरी, यहाँ, यस्तो व्यहोराको सन्धि हुन लागेको छ भनी तथ्यगत रुपमा स्पष्ट तवरबाट भन्न सक्नु पर्ने हुन्छ। यत्तिकै ठोस आधार प्रमाण बिना र कुनै वस्तुपरक तथ्यको अभावमा फगत अखण्डतामा आँच आउने काम सरकारबाट हुन थाल्यो भनी कल्पना गर्नु पूर्ण अस्वभाविक कुरा हुन जान्छ।

१२. संविधानले प्रादेशिक अखण्डतामा प्रतिकूल असर पर्ने गरी कुनै सन्धि वा सम्झौता गरिने छैन भनी प्रत्याभूत गरेपछि त्यस्तो कार्य सरकारले गर्ने छैन भनी साधारण समझबाट स्वीकार्य हुन्छ, तर होइन, अन्यथा हुन्छ भन्ने हो भने त्यसको स्पष्ट वस्तुगत र तथ्यपरक आधार सो भन्नेले नै देखाउन सक्नुपर्छ। त्यस्तो कुनै आधार निवेदकले देखाउन नसकेको यस अवस्थामा

संविधानले नै रोकिरहेको कार्यलाई अनावश्यक रूपमा कुनै तथ्यगत आधार बिना नै अदालतले रोक्नु भनी आदेश गरी रहन पर्ने अवस्था देखिन आएन । तथापि सीमाना हेरफेर हुनसक्ने अवस्थामा संविधानको प्रष्ट प्रावधानको प्रतिकूल हुने गरी कुनै कार्य नगर्नु तथा गर्न नदिनु भनी मन्त्रिपरिषद् समेतको नाममा निर्देशनात्मक आदेश यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट निवेदक रामजी बिष्ट समेत वि. श्री ५ को सरकार समेत भएको संवत् २०५३ सालको रिट नं. २३२५ र संवत् २०५४ सालको रिट नं. ३१२२ मा भइसकेको हुँदा सो प्रतिकूल काम हुन्छ भनी सहज अनुमान गर्न सकिन्न र अनावश्यक रूपमा पटक-पटक त्यस्तो आदेश जारी गर्नु उचित देखिन आएन ।

१३. नेपाली सीमाक्षेत्रको हालसम्मको नापी नक्सा ऐतिहासिक दस्तावेजहरू नेपाली नागरिक समेतले अध्ययन, अवलोकन एवं अनुसन्धान समेत गर्न पाउने गरी संग्रहालयको स्थापना गर्नु भन्ने आदेशको माग गरेतर्फ विचार गर्दा भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय तथा नापी विभागको लिखित जवाफबाट सीमाना दुरुस्त राख्ने उद्देश्यले सन १९८१ मा द्विपक्षीय सहमति गरी नयाँ संस्कारमा स्ट्रिप नक्साहरू तयार गर्ने कार्यको थालनी नापी विभागबाट भै हाल अन्तिम चरणमा रहेको र सो नक्साहरू Plenipotentiary बाट हस्ताक्षर भइसकेपछि सीमानाको आधार नक्सा/ डकुमेन्ट बन्ने कार्यहरू भइरहेको भन्ने देखिन आयो । यी कार्य सम्पन्न भइसकेपछि प्रकाशित हुने वा अध्ययन गर्न पाउनेले कानूनबमोजिम प्राप्त गर्न पाउने नै हुन्छ । तर ती सबैको एउटा छुट्टै संग्रहालय बनाउनु पर्छ भन्ने निवेदन जिकीर रहेको पाइयो । कहाँ कस्तो कुन तहको संग्रहालय वा पुस्तकालय वा प्रतिष्ठान के बनाउने हो ? भन्ने कुरा नेपाल सरकारले विज्ञहरूसँग सल्लाह बिमर्शबाट गरिने कुरा हो । निवेदकको सरोकार त केवल सीमासम्बन्धी नक्सा, ऐतिहासिक दस्तावेजहरू अध्ययन गर्न पाउनु हो, घर, भवन संस्था वा प्रतिष्ठान होइन । कुनै कागज वा नक्सा वा अभिलेख निवेदकलाई चाहिएमा सम्बन्धित निकायमा माग गर्न गए पाउने

नै हुन्छ । उपलब्ध हुन नसके उपलब्ध गराई पाउँ भनी निवेदकले कानूनी प्रक्रिया अपनाई उजूर गरेका बखत अवस्था हेरी कानूनबमोजिम प्राप्त गर्न सक्ने नै हुन्छ । निवेदकको सुसूचित हुन पाउने अधिकार (Right to information), कर्हिँबाट अबरुद्ध हुन गएमा सूचना आयोगबाट उपचार पाउन सक्ने र कुनै प्रभावकारी उपचारको वैकल्पिक उपाय नभए सार्वोच्च अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रबाट उपचार पाउने नै हुन्छ । तसर्थ नेपाली सीमा क्षेत्रको हालसम्मको नापी नक्सा ऐतिहासिक दस्तावेजहरू अध्ययन, अवलोकन एवं अनुसन्धान गर्नलाई तत्सम्बन्धित निकायमा माग गरी प्राप्त गर्न सक्ने, माग गर्दा पनि दिइएन भने आफ्नो सुसूचित हुन पाउने अधिकारको प्रचलन सूचना आयोगबाट गराउन सक्ने वैकल्पिक उपचारको बाटो रहेको र त्यस बाटोको अवलम्बन गर्दा पनि प्राप्त हुन नआएमा यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रबाट आउन पाउने नै हुँदा तत्काललाई यसतर्फ परमादेश जारी गर्नुपर्ने अवस्थाको विद्यमानता रहेको देखिन आएन । तथापि आफ्नो देशको सीमा विषयमा नक्सा, सन्धि वा त्यसको इतिहास जान्न पाउने हक सबै नागरिकको हुन्छ । तसर्थ निवेदकको देशको सीमा विषयको नक्सा, सन्धिलगायतको विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गर्न पाउने हकको खातिर केही आवश्यक निर्देशनात्मक आदेश गर्नुपर्ने अवस्था यहाँ विद्यमान रहेको देखिन आयो ।

१४. उपरोक्तानुसार रिट निवेदकले उठाएको बुँदाहरूमा रिट जारी हुने अवस्था विद्यमान रहेको नदेखिदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । तथापि नेपालको जे जस्तो उपलब्ध नक्सा छ, सन्धि-सम्झौता छन्, सीमा विषयमा के कस्तो विवाद र सोमा के कस्तो उपलब्धी भएको छ ? के कस्तो ऐतिहासिक दस्तावेजहरू छन् ? सो जान्ने अध्ययन, अवलोकन अनुसन्धान गर्न पाउने हक प्रत्येक नेपाली नागरिकको हुने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने देखिए तापनि सो सन्दर्भमा नेपाली नागरिकको सहज पहुँच बनाउन हालसम्म त्यस्तो संग्रहालय वा अध्ययन

अनुसन्धानको आधारस्थलको व्यवस्था नभएको भए राष्ट्रियस्तरको पुस्तकालय वा संग्रहालय वा प्रतिष्ठान वा अध्ययन अनुसन्धान केन्द्र जे जस्तो भए पनि सीमासम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धानको आधारस्थल स्थापना गर्नु गराउनु भनी विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेतको नाउँमा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने ठहर्छ । महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई गराई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु । उक्त रायमा म सहमत छु ।
न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा
इति संवत् २०६८ साल साउन २५ गते रोज ४ शुभम्...
इजलास अधिकृत:- रमेशप्रसाद रिजाल



निर्णय नं. ८७८७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
२०६७- CR-०६१८
फैसला मिति: २०६८।१।२२।४
मुद्दा : अंश ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला बाँके, परसपुर गा.वि.स.
वडा नं. ८ परसपुर गाउँ बस्ने स्व.दुइजी
चमारको पत्नी ऐ.ऐ. बस्ने स्व. रामराजा
चमार -१ समेत जना २ को मुद्दा सकार गरी
तथा म राम गोपालको पत्नि ऐ.ऐ. बस्ने
निर्मला चमारको वा. भै आफ्नो हकमा समेत
स्व.दुइजी चमारको छोरा ऐ.ऐ. बस्ने
रामगोपाल चमार

विरुद्ध

विपक्षी वादी: स्व. चौधर चमार को मु.स. गर्ने ऐ.ऐ.
बस्ने कलावती चमार

शुरु फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री भीमबहादुर बोहोरा

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री सत्यमोहन जोशी थारू

मा.न्या.श्री रत्नबहादुर वागचन्द्र

- अंशबण्डा नभई एकासगोलमा रहेको अवस्थामा मोहियानी कायम रहेको परिवार सदस्यको मृत्युपछि अर्को परिवार सदस्यका नाममा प्राप्त भएको जग्गा सो प्राप्त गर्ने दाजु वा भाइको वा परिवार सदस्यको निजी आर्जनको बण्डा नहुने सम्पत्ति हो भनी मान्नु न्याय तथा कानूनसम्मत नहुने ।
- अंशबण्डाको १८ नं. को निजी ज्ञान सीपबाट आर्जन गरेको सम्पत्ति भनेको नितान्त आफ्नो पालामा आफ्नो मात्र श्रम सीप परेको अर्थात् सोको कारण प्राप्त भएको र ज्ञानको कारणले आर्जन भएका सम्पत्ति मान्नु पर्दछ ।
- पैतृक सम्पत्ति वा पूर्वजको कुनै योगदान नभएको सम्पत्ति मात्र निजी हो । तर पूर्वज वा अभिभावकले कर्तव्यस्वरूप कुनै परिवार सदस्यका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य र लालन पालनमा गर्ने योगदानलाई भने पैतृक वा पूर्वजको योगदानको वर्गमा राख्न मिल्दैन । अंशबण्डाको १८ नं ले बाबु मोही रहेको, निजको देहान्तपछि एउटा छोरोमा जग्गाधनीको रोजाइका कारणले मानो छुट्टिनु अघि नै आएको सम्पत्तिलाई निजी मान्न नमिल्ने ।
- सम्पत्ति आर्जनमा सगोलका परिवार सदस्य सबैको श्रम र सीप परेको छ भने त्यसमा कसैको पनि हक नमरोस् र कुनै एक व्यक्तिको मात्र निजी ज्ञान, सीप र श्रम परेको छ भने त्यसमा अरुलाई भाग बण्डा गर्न नलागोस् भन्ने विधिकर्ताको मनसाय अंशबण्डाको १८ नं बाट परिलक्षित हुने ।

- बाबुको पालादेखि नै एकासगोलका परिवारका सदस्यका नाउमा रहेको जग्गा बाबुको मृत्युपश्चात् कुनै एक सन्तानका नाउमा मोहियानी हक प्राप्त भएकै आधारमा त्यसमा परिवारका अन्य सदस्यको हक हुँदैन भन्ने हो भने यो तर्क भूमीसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २(ख) मा उल्लिखित भावनाको प्रतिकूल हुन जान्छ र अंशबण्डाको १८ नं. को भावना अनुकूल नहुने ।

(प्रकरण नं.५)

- भोगाधिकार बण्डा हुन सक्दैन भन्ने स्वामित्व बण्डा हुन्छ । मोहियानीमा रहेको सम्पत्ति जग्गाधनी र मोहीबीच भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को संशोधित दफा २६ख, २६ग र २६घ बमोजिम विभाजित भए पछि सो मोहीका हैसियतले प्राप्त सम्पत्ति सगोलका अशियारबीच अंशबण्डाको १ र १८ नं समेत बमोजिम बण्डा हुने ।

(प्रकरण नं.६)

- आफ्नै पालामा मोहियानी प्राप्त गरेको मोहीको नाताले आफूमा स्वामित्व आएको अवस्था र बाबु बाजे समेतका पूर्वजको मोहियानी निजको मृत्युपछि जग्गाधनीले रोजिदिएका कारणले सरिआएको अवस्थालाई समान मान्न नमिल्ने ।
- मोहियानी छोडपत्र वा जग्गाधनी र मोही बीचको बाँडफाँडका माध्यमले कसैलाई प्राप्त हुन्छ भने त्यो उसको निजी श्रम, सीप र प्रयासको आर्जन मानी सो जग्गामा समान रूपले खेती गर्ने अन्य अशियारलाई बण्डा नहुने मान्न अंशबण्डाको १८ नं. भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २(ख) र २६ (१) को परिप्रेक्ष्यमा न्यायसंगत नहुने ।

(प्रकरण नं.११)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता राजु आचार्य

विपक्षी वादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०५४, कात्तिक, नि.नं.६४०४, पृष्ठ.३८५

सम्बद्ध कानून:

- अंशबण्डाको १८ नं.
- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६ख, २६ग, २६घ

फैसला

न्या.प्रकाश बस्ती: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जका मिति २०६७/१२/२०२३ को फैसलाउपर प्रतिवादीबाट पुनरावेदन दायर भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

म फिरादीको पुस्तावारी मूलपुर्खा स्व. जीवन चमार, निजको छोरा स्व.बदल चमार, बदल चमारको दुई छोरा दुइजी चमार प्रतिवादी र चोधर चमार वादी, दुइजी चमारको पत्नी प्रतिवादी रामराजा चमार, निजको एक छोरा प्रतिवादी रामगोपाल चमार र रामगोपालको पत्नी प्रतिवादी निर्मला चमार भएकोमा हालसम्म सगोलमा बसी आएकोमा विगत ५/६ महिनादेखि विपक्षी प्रतिवादीहरूले मेरो परिवारलाई स-साना कुरामा समेत दुःख दिने, लालनपालन समेतमा खासै ध्यान नदिने गरी आएकोले सगोलमा रही बसी काम गर्नसक्ने अवस्था नभएकोले प्रतिवादीहरू समक्ष गई मेरो अंश अलग गरिदिनुहोस्, म अलग बस्छु भन्दा तिमीलाई अंशभाग छुट्याउन तयार छैनौं, के को अंश माग गरेको भनी ठाडो जवाफ दिएकाले फिराद गर्न आएको छु । प्रतिवादीहरूलाई तलब गरी फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी अंशबण्डाको २०, २१, २२ र २३ नं. बमोजिम फाँटवारी मगाई सम्पूर्ण सम्पत्तिलाई दुई भाग गरी एक भाग सम्पत्ति म फिरादीलाई दिलाई पाऊँ भन्ने व्यहोराको फिराद दावी ।

वादीको फिराद पत्रमा उल्लिखित पुस्तावारीसम्म ठीक हो । हाम्रो पिता पुर्खाको पालामा कुनै अचल सम्पत्ति थिएन । हामीहरूले कमाउन

थालेको प्रारम्भदेखि नै आफ्नो खति उपति लेनदेन खानपीन, बेग्ला बेग्लै गरी अलग-अलग बसी आएका छौं, सगोलमा बसेका छैनौं। अंश दिनुपर्ने होइन। म प्रतिवादी दुइजी चमारको नामको जग्गामध्ये कि.नं. ७२,३०४ र २९७ को जग्गा र.नं. २५३३ मिति २०५१।९।२९ मा मोही छोडपत्र प्राप्त गरेको कि.नं. ४०० र ४०२ को जग्गा र.नं. ५००।५३५ मिति २०४०।६।१९ मा हालैदेखिको बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको, कि.नं. ४४६ मिति २०४४।३।१८ मा र.नं. ३४३३ बाट निजी आर्जनबाट राजीनामा खरीद गरिएको हो। कि.नं. १५२० र २०८ को जग्गा २०४९।११।३० मा निजी आर्जनबाट खरीद गरिएको हो। दुइजी चमार र चोधर चमारको नाममा रहेको जग्गामध्ये आधि वादी चोधर चमारको हक हुँदा सो जग्गाको आधि वादीलाई दिन लिन म प्रतिवादी दुइजी चमार मञ्जूर नै भएकोले वादी दावी नपुग्ने गरी हक इन्साफ गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादीहरूको संयुक्त प्रतिउत्तर जिकीर।

आदेशानुसार बुझिएका वादी, प्रतिवादीका साक्षीको बकपत्र मिसिल संलग्न रहेको।

फिराद परेको अधिल्लो दिन अर्थात् मिति २०६४।१।२२ गतेलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी दिएको छ। उक्त मितिसम्मको वादी प्रतिवादी जिम्मामा रहेको चलअचल सम्पत्तिको फाँटवारी लिई दर्ता बुझी नपुग कोर्टफी वादीबाट लिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने शुरु अदालतको आदेश।

प्रतिवादीबाट मिति २०६४।१।०।१८ मा र वादीबाट मिति २०६४।१।१।३ मा पेश भएको फाँटवारी मिसिल संलग्न रहेको।

यी वादी प्रतिवादीहरू सगोलका अंशियार भएको र नाता सम्बन्धमा विवाद रहे भएको देखिएन। यी वादी प्रतिवादीबीच रीतपूर्वकको बण्डा भएको समेत नदेखिँदा वादीले फिराद दावीबमोजिम दुई खण्डको एक खण्ड अंशबण्डा पाउने ठहर्छ। अब कुन सम्पत्तिमा बण्डा पाउने हो भनी विचार गर्दा तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित प्रतिवादी दुइजी चमारका नाउँ दर्ताको जिल्ला बाँके, परसपुर गा.वि.स. वडा नं. ८ कि.नं. ७२, ३०४, २९७, ९४५ को निजी निजले

मिति २०५१।९।२९ र २०५१।९।२५ मा मोही छोडपत्रबाट प्राप्त गरेको साथै निज दुइजीकै नाममा दर्ताको जिल्ला बाँके परसपुर गा.वि.स. वडा नं. ५ का कि.नं. ४००,४०२ का जग्गाहरूमा निजले मिति २०४०।६।१९ मा हालैदेखिको बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको देखिँदा सो प्रतिवादीको निजी आर्जनको र वादी चोधर चमारका नाउँ दर्ताको जिल्ला बाँके, परसपुर गा.वि.स. वडा नं. ८ कि.नं. ९४६ र कि.नं. ९४७ का जग्गाहरू निजले मिति २०५१।९।२५ मा मोही छोडपत्रबाट प्राप्त गरेको देखिँदा सो जग्गाहरू वादीले निजी आर्जनको देखिँदा बण्डा लाग्न सक्दैन, सोबाहेक तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित अन्य सम्पत्तिमध्येबाट दुई खण्डको एक खण्ड अंश छुट्टयाई लिन पाउने ठहर्छ। ऋणको हकमा साहूको उजूरी परेका बखत कानूनबमोजिम हुने नै हुँदा यसमा केही बोलिरहनु परेन भन्ने समेत व्यहोराको शुरु अदालतको मिति २०६५।९।२२ को फैसला।

बाँके जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।९।२२ मा फैसला हुँदा प्रतिवादीका नाउँमा रहेको कि.नं. ७२, ३०४, २९७ र ९४५ को जग्गालाई निजी आर्जनको भनी बण्डा गर्न नपर्ने गरी फैसला गरिएको छ र सो जग्गाको स्रोत मोहीबाट प्राप्त गरेको भनी उल्लेख गरिएको छ। प्रतिवादीको आफ्नो पालाको नभै बाबुको पालादेखिको मोहियानीबापतको जग्गालाई निजी ठहराएको शुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी न्याय निरोपण गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकीर।

एकासगोलका कुनै सदस्यको नाममा कुनै जग्गाको मोहियानी हक प्राप्त भए पनि सो जग्गा कमाउँदा सगोलको परिवारका अन्य सदस्यहरू समेतको श्रमले खेती गर्ने दायित्व मोहीमा अन्तरनिहित हुने भएकोले एकासगोलको परिवारको सदस्यहरूलाई मोहियानी हक उपभोग गर्ने र परिवारको श्रमले खेती गरी मोहीको कर्तव्य पालना गर्ने सन्दर्भमा अलग रूपमा राखेर हेर्न मिल्ने देखिँदैन। त्यसैले मोहियानी हक छोडपत्रमार्फत् एकासगोलको परिवारका जोसुकै सदस्यका नाममा जग्गा प्राप्त भए पनि सो जग्गा

उपभोग गर्ने हक पनि स्वतः सो परिवारका अंशियारहरू माभक अंशाधिकार सँगै प्राप्त भएर आउँछ ।

अंशबण्डा नभई सकेको अवस्थामा बदल चमारका दुई छोरामध्ये दुइजी चमारको नाममा मोही छोडपत्रमार्फत् निजी तवरबाट प्राप्त बाबुकै पालाको सम्पत्ति भएको देखिन्छ । अंशबण्डा नभई एकासगोलमा रहेको अवस्थामा बाबुको मृत्युपछि दुईमध्ये कुनै एक छोराको नाममा प्राप्त भएको जग्गा सो प्राप्त गर्ने दाजु वा भाइको निजी आर्जनको बण्डा नहुने सम्पत्ति हो भनी मान्न नमिल्ने हुँदा फाँटवारीमा उल्लिखित कि.नं. ७२, कि.नं. ३०४, कि.नं. २१७ र कि.नं. ९४५ का जग्गाहरू बण्डा हुने प्रकृतिका देखिँदा सो जग्गाहरू वादीले दुई खण्डको एक खण्ड भाग अंश पाउने ठहर्छ, सो ठहर्नाले मोही छोडपत्रबाट प्राप्त गरेको जग्गा बण्डा नलाग्ने ठहर गरेको हदसम्म शुरु बाँके जिल्ला अदालतको मिति २०६५।९।२२ गतेको फैसला केही उल्टी हुन्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको फैसला ।

पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला आफ्नै प्रयासबाट मोहीमा जग्गा कमाई सो बापत नै जग्गामा हुक हन आई जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा प्राप्त गरेको अवस्थामा त्यस्तो जग्गा निजी श्रम सीपबाट नै प्राप्त गरेको मान्नुपर्ने हुँदा बण्डा लाग्दैन भनी ऋण्डु लोनिया समेत विरुद्ध सतराम लोनिया समेत (नेकाप २०५७ पृष्ठ.५५०) को मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत भै बदरभागी नै छ । त्यसै गरी तुलबहादुर विरुद्ध गौरबहादुर समेत, (नेकाप २०५४ पृष्ठ.३८५) भएको मुद्दामा अंशबण्डाको १० नं. को २०३४।९।२७ को संशोधनपश्चात् २०६३।१।१० मा मोहीको नाताले प्राप्त गरेको हुँदा निजी आर्जनको सम्पत्ति देखिइ निजी आर्जनको सम्पत्तिमा बण्डा गरिरहनु पर्दैन भन्ने कानूनी सिद्धान्तको समेत प्रतिकूल छ । अतयव स्व. बाबु दुइजी चमारले मिति २०५१।९।२१ र २०५१।९।२५ मा मोही छोडपत्रबाट प्राप्त गरेको उक्त कि.नं. ७२, ३०४, २१७, ९४५ समेतको जग्गामा कुनै हालतमा पनि बण्डा गर्न नपर्ने भएबाट सम्मानीत पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी हक

इन्साफ गरी पाऔं । यसरी सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट मोहियानीको जग्गामा अंश नलाग्ने मोहियानी हक अंश र अपुताली हक होइन । मोहियानी हक अविभाजित हुने विशेष व्यवस्थामा साधारण ऐन लागू नहुने भन्ने कतिपय कानूनी सिद्धान्तहरू प्रतिपादित भै राखेका हुनाले दुइजी चमारले मोही छोडपत्रबाट पाएको उक्त जग्गा निजी आर्जनको सम्पत्ति जग्गा भएकोमा सम्मानीत पुनरावेदन अदालतबाट बण्डा हुनुपर्ने ठहर्नाई फैसला भएको सर्वथा कानूनी त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी सम्मानीत शुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर ठहर्नाई पाऔं भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको यस अदालतमा दायर भएको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री राजु आचार्यले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) ले जग्गाधनीले पत्याएको व्यक्ति मात्र मोही हुने व्यवस्था गरेको र मोही छोडपत्रबाट प्राप्त हुने जग्गा मोहीको निजी आर्जन हुने भएकोले त्यस्तो मोही छोडपत्रबाट प्राप्त गरेको जग्गा बण्डा लगाउने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त तथा अंशबण्डाको १८ नं को प्रतिकूल हुँदा बदरभागी छ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

यसमा अंश माग्न जाँदा अंश दिन अस्वीकार गरेकाले सम्पूर्ण सम्पत्तिमा दुई भागको एक भाग अंश दिलाई भराई पाऊँ भन्ने मुख्य वादी दावी रहेकोमा प्रतिवादीमध्ये दुइजी चमारको नाममा भएका जग्गाहरू मोही छोडपत्र, बकसपत्र र राजीनामाबाट प्राप्त भएका हुन् दुइजी चमार र चोधर चमारको संयुक्त नाममा रहेको जग्गामध्ये आधा जग्गा वादीलाई दिन तयार छौं भन्ने समेत व्यहोराको संयुक्त प्रतिउत्तर जिकीर रहेको पाइयो । मोही छोडपत्र र बकसपत्रबाट प्राप्त जग्गाहरू निजी आर्जनको भएकोले बण्डा नलाग्ने र वादी प्रतिवादीको संयुक्त नाममा भएको जग्गाहरू मात्र बण्डा लाग्ने गरी शुरु फैसला भएकोमा सो

फैसलाउपर वादीको पुनरावेदन पर्दा शुरु फैसला केही उल्टी भै मोही छोडपत्रबाट प्राप्त जग्गाहरू समेत बण्डा लाग्ने गरी पुनरावेदन अदालतबाट फैसला भएको पाइयो । सो फैसलाउपर प्रतिवादीबाट सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजीरलाई आधार लिँदै मोही छोडपत्रबाट प्राप्त जग्गा निजी ठहराउनु पर्दछ भनी यस अदालतमा पुनरावेदन दायर भएको स्थितिमा पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ छैन अर्थात् मोही छोडपत्रबाट प्राप्त जग्गा निजी आर्जन ठहर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. इन्साफतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी दुइजी चमार नाम दर्ताका कि.नं. ७२, कि.नं. ३०४, कि.नं. २१७ र कि.नं. ९४५ का जग्गाहरूको प्राप्तिको स्रोत मिति २०५१ सालको छोडपत्र रहेको देखिन्छ । यसरी मोहीको नाताले छोडपत्रबाट प्रतिवादीलाई प्राप्त जग्गा निजी आर्जन हुने नहुने र अंशबण्डाको १८ नं ले ती बण्डा हुने नहुने भन्ने कानूनी प्रश्नको निराकरण प्रस्तुत विवादमा गर्नुपर्ने स्थिति पाइन्छ ।

३. भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २(ख) को मोहीसम्बन्धी परिभाषा हेर्दा मोही भन्नाले अरु जग्गावालाको जग्गा कुनै शर्तमा कमाउन पाई सो जग्गामा आफ्नो वा आफ्नो परिवारको श्रमले खेती गर्ने किसान सम्भन्नु पर्दछ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । यस परिभाषाबाट मोहीले कुनै जग्गामा मोहीको हैसियतले आफू स्वयंले नै वा उसका एकासगोलमा रहेका परिवारका सदस्यले पनि खेती गर्न सक्दछन् भन्ने कुरामा कुनै द्विविधा छैन ।

४. प्रस्तुत मुद्दामा अंशबण्डा भइनसकेको अवस्थामा बदल चमारका दुई छोरोमध्ये दुइजी चमारको नाममा मोही छोडपत्रमार्फत् प्राप्त जग्गाहरू बाबुको पालाको सम्पत्ति भएको देखिन्छ । मोही बाबुको मृत्युपश्चात् जग्गाधनीले पत्याएकामध्ये कुनै एक अंशियारको नाउँमा मोही नामसारी हुनु स्वाभाविक कुरा हो । २०५१ सालमा छोडपत्रद्वारा सम्पत्ति प्राप्त भएको छ । सम्पत्ति प्राप्त हुँदा वादी प्रतिवादी सगोलमै छन् । मानो छुट्टिएको अवस्था समेत छैन । २०६४/१९२२ मा मात्र मानो छुट्टिएको छ ।

५. यस्तो अवस्थामा बाबुको मृत्युपश्चात् कुनै एक जना अंशियारलाई जग्गाधनीले पत्याएकै भरमा अरु अंशियारको सो सम्पत्तिबाट नाता टुट्छ भनेर अर्थ गर्न मिल्दैन । अंशबण्डा नभई एकासगोलमा रहेको अवस्थामा मोहियानी कायम रहेको परिवार सदस्यको मृत्युपछि अर्को परिवार सदस्यका नाममा प्राप्त भएको जग्गा सो प्राप्त गर्ने दाजु वा भाइको वा परिवार सदस्यको निजी आर्जनको बण्डा नहुने सम्पत्ति हो भनी मान्नु न्याय तथा कानूनसम्मत हुँदैन । अंशबण्डाको १८ नं. को निजी ज्ञान सीपबाट आर्जन गरेको सम्पत्ति भनेको नितान्त आफ्नो पालामा आफ्नो मात्र श्रम सीप परेको अर्थात् सोको कारण प्राप्त भएको र ज्ञानको कारणले आर्जन भएका सम्पत्ति मान्नु पर्दछ । उक्त १८ नं को अर्थ, मनसाय र प्रयोजन पनि यही हो । पैतृक सम्पत्ति वा पूर्वजको कुनै योगदान नभएको सम्पत्ति मात्र निजी हो । तर पूर्वज वा अभिभावकले कर्तव्यस्वरूप कुनै परिवार सदस्यका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य र लालन पालनमा गर्ने योगदानलाई भने पैतृक वा पूर्वजको योगदानको वर्गमा राख्न मिल्दैन । अंशबण्डाको १८ नं ले बाबु मोही रहेको, निजको देहान्त पछि एउटा छोरोमा जग्गाधनीको रोजाइका कारणले मानो छुट्टिनु अघि नै आएको सम्पत्तिलाई निजी मान्न मिल्दैन । सम्पत्ति आर्जनमा सगोलका परिवार सदस्य सबैको श्रम र सीप परेको छ भने त्यसमा कसैको पनि हक नमरोस् र कुनै एक व्यक्तिको मात्र निजी ज्ञान, सीप र श्रम परेको छ भने त्यसमा अरुलाई भाग बण्डा गर्न कर नलागोस् भन्ने विधिकर्ताको मनसाय अंशबण्डाको १८ नं बाट परिलक्षित हुन्छ । बाबुको पालादेखि नै एकासगोलका परिवारका सदस्यका नाउमा रहेको जग्गा बाबुको मृत्युपश्चात् कुनै एक सन्तानका नाउमा मोहियानी हक प्राप्त भएकै आधारमा त्यसमा परिवारका अन्य सदस्यको हक हुँदैन भन्ने हो भने यो तर्क भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २(ख) मा उल्लिखित भावनाको प्रतिकूल हुन जान्छ र अंशबण्डाको १८ नं को भावना अनुकूल पनि यो हुँदैन । यी पुनरावेदकले सो जग्गा आफ्नो पालामा मोहियानी प्राप्त गरेको तथा सो जग्गामा आफ्नो मात्र

श्रम परेको अरु सगोलका परिवार कसैको पनि श्रम परेको छैन भनी जिकीर लिन समेत नसकेको अवस्थामा अरुलाई बण्डा लाग्ने होइन भन्ने उनको पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

६. भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा तेस्रो संशोधन मिति २०५३।२४ मा भई लागू भएको पाइन्छ । यस संशोधनपश्चात नयाँ मोही नबन्ने तथा मोहीलाई शुद्ध मोहीको रूपमा मात्र नहेरी जग्गाको हिस्सेदार अर्थात् अर्धस्वामीको रूपमा स्वीकारेको पाइन्छ । जुन कुरा सो ऐनको दफा २६ख, २६ग, २६घ समेतको कानूनी व्यवस्थाबाट अंगीकार भएको देखिन्छ । कानूनको यो संरचनाले मोहीले पनि आंशिक रूपमा जग्गाधनीकै हैसियत प्राप्त गर्ने देखिन्छ । यो मान्यता नेकाप २०६२, असोज, नि.नं. ७५४९, पृष्ठ ६७० को पूर्ण इजलासको व्याख्याबाट स्थापित भइसकेको छ । यसबाट यो संशोधनपूर्व मोहियानी केवल भोगाधिकार हो भन्ने कानूनी मान्यतालाई विधिकर्ताले परिवर्तन गरी अव सहस्वामी हो भन्ने मान्यता स्थापित गरेको छ । भोगाधिकार बण्डा हुन सक्दैन भने स्वामित्व बण्डा हुन्छ । मोहियानीमा रहेको सम्पत्ति जग्गाधनी र मोहीबीच भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को संशोधित दफा २६ख, २६ग र २६घ बमोजिम विभाजित भए पछि सो मोहीका हैसियतले प्राप्त सम्पत्ति सगोलका अंशियारबीच अंशबण्डाको १ र १८ नं समेत बमोजिम बण्डा हुन्छ ।

७. पुनरावेदन अदालतको फैसलामा प्रतिवादीले यस अदालतबाट प्रतिपादित विभिन्न नजीरको प्रतिकूल छ भनी जिकीर लिएको पाइयो । पुनरावेदन पत्रमा निम्न मुद्दाका नजीरहरूलाई उल्लेख गरेको पाइयो:-

- भण्डु लोनिया समेत विरुद्ध सतराम लोनिया समेत (नेकाप २०५७ असोज / कात्तिक, नि.नं. ६९१९, पृष्ठ ५५०)

यस मुद्दामा मुख्य गरेर आफ्नै प्रयासबाट मोहीमा जग्गा कमाई सो बापत नै जग्गामा हक हुन आई जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा प्राप्त गरेको अवस्थामा त्यस्तो जग्गा निजी श्रम सीपबाट नै प्राप्त गरेको

मान्नुपर्ने हुँदा बण्डा लाग्दैन भनी उल्लेख गरिएको देखियो ।

८. त्यस मुद्दामा प्रतिवादी ललित लोनियाले जग्गाधनीले अरुलाई जग्गा राजीनामा गरिदिएपछि मुद्दा परी मिलापत्रबाट जग्गा प्राप्त गरेको देखिन्छ । त्यहाँ प्रतिवादी ललितले आफ्नै पालामा मोहियानीमा जग्गा कमाई मोही हकबमोजिमको जग्गा जग्गाधनीसँग मुद्दा परी मिलापत्रबाट जग्गा प्राप्त गरेको देखिन्छ । आफ्ना पालामा हासिल गरेको मोहियानी हकलाई निजी आर्जन ठहराएको प्रस्तुत सिद्धान्तलाई बाबुको पालादेखि नै कायम मोहियानी हक बमोजिमको मोही छोडपत्रबाट प्राप्त जग्गामा पनि लागू भै निजी ठहर्‍याउनु पर्दछ भन्न उपयुक्त देखिदैन ।

९. समान तथ्य भएका मुद्दामा समान विवादमा प्रतिपादित सिद्धान्त नै पछिका त्यस्तै मुद्दामा नजीरको रूपमा अवलम्बन गरिने हुँदा असमान तथ्य तथा भिन्न परिस्थिति देखिएको यस अवस्थामा त्यस्तो नजीर प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुने देखिन आएन ।

त्यसै गरी पुनरावेदकले तुलबहादुर विरुद्ध गौरबहादुर समेत, (नेकाप २०५४, कात्तिक, नि.नं. ६४०४, पृष्ठ ३८५) को मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तलाई पनि आधार लिएको देखिन्छ ।

यस मुद्दामा मुलुकी ऐन, अंशबण्डाको १८ नं. मिति २०३४।१२।२७ मा संशोधन भै सो संशोधन भएपछि २०३६।११।१० मा मोहीको नाताले प्राप्त गरेको हुँदा निजी आर्जनको सम्पत्ति देखिन आई पिता पूर्खाको पालाको भन्ने देखिन आउँदैन । यस्तो निजी आर्जनको सम्पत्तिमा बण्डा नलाग्ने भनी फैला भएको देखिन्छ ।

१०. प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी तुलबहादुरले कि.नं ६४८ र ६४९ का जग्गा आफ्नो पालाको मोहियानीमा कमाएकोमा जग्गाधनीबाट मिति २०३६।११।१० मा प्राप्त गरेको देखिन्छ । उक्त जग्गामा उनको बाबुको पालादेखि कै मोहियानी नभै आफ्नो पालाको मोहियानी हकअन्तर्गतको भएको देखिँदा तथ्यमा मेल नखाएको उल्लिखित सिद्धान्त प्रस्तुत मुद्दासँग सान्दर्भिक नहुँदा उल्लिखित नजीरको प्रतिकूल छ भन्ने पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

११. तसर्थ, आफ्नै पालामा मोहियानी प्राप्त गरेको मोहीको नाताले आफूमा स्वामित्व आएको अवस्था र बाबु बाजे समेतका पूर्वजको मोहियानी निजको मृत्युपछि जग्गाधनीले रोजिदिएका कारणले सरिआएको अवस्थालाई समान मान्न मिल्दैन। जग्गाधनीले रोजिदिएको वा छोडपत्र समेत गरिदिएको कारणले मात्र कुनै मोहियानीको सम्पत्ति अंशबण्डाको १८ नं. को प्रयोजनका लागि निजी श्रम, सीप र प्रयासको आर्जन मान्न मिल्दैन। मोहियानी छोडपत्र वा जग्गाधनी र मोही बीचको बाँडफाँडका माध्यमले कसैलाई प्राप्त हुन्छ भने त्यो उसको निजी श्रम, सीप र प्रयासको आर्जन मानी सो जग्गामा समान रूपले खेती गर्ने अन्य अशियारलाई बण्डा नहुने मान्न अंशबण्डाको १८ नं. भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २(ख) र २६ (१) को परिप्रेक्ष्यमा न्यायसंगत हुँदैन।

१२. अतः उल्लिखित आधार कारणबाट पुनरावेदक प्रतिवादीका नाउँको कि.नं. ७२, कि.नं. ३०४, कि.नं. २१७ र कि.नं. ९४५ का जग्गाहरू आफ्नो पालामा आफ्नो मात्र श्रम, सीप र ज्ञानबाट आर्जन गरेको नभै बाबुकै पालादेखि मोहियानीमा कमाई आएको जग्गा जग्गाधनीले मानो छुट्टिनु अगावै मिति २०५१।१।२१ र २०५१।१।२५ मा छोडपत्र गरी हस्तान्तरण गरेको देखिई बण्डा हुने प्रकृतिको देखिँदा सो जग्गाहरू समेतबाट वादीले दुई खण्डको एक खण्ड अंश भाग पाउने ठहर्‍याई मोही छोडपत्रबाट प्राप्त गरेको जग्गा बण्डा नलाग्ने ठहर गरेको हदसम्म शुरु बाँके जिल्ला अदालतको मिति २०६५।१।२२ गतेको फैसला केही उल्टी हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। ती सम्पत्ति निजी आर्जनको हुँदा बण्डा हुनुपर्ने होइन भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या. कल्याण श्रेष्ठ

इति संवत् २०६८ साल चैत २२ गते रोज ४ शुभम्.

इजलास अधिकृत :- विष्णुप्रसाद उपाध्याय

निर्णय नं. ८७८८

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती

मुद्दा नं: ०६७-सी- १५९८

मुद्दा नं: ०६८-सी- ०४२०

फैसला मिति: २०६८।१।२२।२।४

मुद्दा: अंश चलन।

पुनरावेदक प्रतिवादी: वागमती अञ्चल, ललितपुर जिल्ला,
ल.पु.उ.म.न.पा वडा नं २० नटोल वस्ने
सानुमाया महर्जन समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: ललितपुर जिल्ला, ल.पु.उ.म.न.पा वडा
नं २० नटोल वस्ने बुद्धिलाल महर्जन

पुनरावेदक प्रतिवादी: ललितपुर जिल्ला, ल.पु.उ.म.न.पा
वडा नं २० नटोल वस्ने रत्नमाया महर्जन

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: ऐ ऐ वस्ने बाबुलाल महर्जन

शुरु फैसला गर्ने

मा.न्या.श्री प्रकाशचन्द्र गजुरेल

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री हरिवंश त्रिपाठी

मा.न्या.श्री इश्वरप्रसाद खतिवडा

- लिखतमा बकसपत्र शब्द प्रयोग गर्दैमा त्यसमा उल्लिखित सम्पत्ति स्वतः बण्डा नलाग्ने प्रकृतिमा पर्ने होइन। तर बकसपत्र दाता र प्राप्तकर्ताको सम्बन्ध, बकसपत्र दिनुपर्ने कारणको औचित्यको प्रामाणिक विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकाल्न पर्ने हुन्छ। सो बकसपत्रको लिखत गर्दा राजीनामा सरह रकम लेनदेन भएको, अन्य अशियारलाई अंश हकबाट वञ्चित गर्न मात्र बकसपत्र शब्द

लेखिएको र दाताले प्राप्तकर्तालाई बकस दिनुपर्ने कुनै कारण तथा औचित्य नरहेको कुरा सो लिखतमा उल्लिखित सम्पत्ति बण्डा लागोस् भन्ने पक्षले प्रमाण दिई सो प्रमाणित भएमा बकसपत्र लेखिएको सम्पत्ति पनि बण्डा हुन सक्ने ।

- सगोलकै सम्पत्ति लगानी गरी श्रीमतीका नाममा बकसपत्र गर्न जालसाजीयुक्त व्यवहार गरेको जिकीर प्रमाणबाट पुष्टि भएको स्थितिमा बकस पत्र शब्द लेखिँदा सोमा उल्लिखित सम्पत्ति बण्डा लाग्दैन भन्न नसकिने ।

(प्रकरण नं. २)

- सगोलको अवस्थामा राजीनामा पारीत गराई लिएको उक्त घर जग्गालाई निजी ज्ञान सीपवाट आर्जन गरिएको सम्पत्ति हो भनी जिकीर मात्रको आधारमा अनुमान गर्न मिल्दैन । निजले निजी ज्ञान सीपवाट आर्जन गरी खरीद गरेको भने पनि वस्तुनिष्ठ प्रमाणको अभावमा एकासगोलमा रहेका कुनै अंशियारको नाममा रहेको तथा खरीद गरेको सम्पत्तिमा सबै अंशियारको समान हक लाग्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

- एकासगोलमा रहे बसेको अवस्थामा कुनै अंशियारले अर्को अंशियारलाई सगोलको पैतृक सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण गर्दा त्यस्तो सम्पत्तिमा अन्य अंशियारको हकाधिकार समाप्त हुन्छ भन्न नमिल्ने ।

- एकासगोलका अन्य अंशियारको अंश हकमा असर पर्ने गरी हक हस्तान्तरण गर्दा सगोलका अन्य अंशियारहरूको हक अधिकारमाथि प्रतिकूल असर पर्न सक्दैन । साथै आमा वावुका नाममा जुनसुकै स्रोतवाट आएको सम्पत्ति निजहरूका सन्तान अर्थात् दोस्रो तहमा अंशियार छोरा छोरीका लागि पैतृक सम्पत्ति नै मान्नुपर्ने र त्यसमा छोरा छोरीलाई बण्डा हुने ।

(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदक तर्फबाट: उपस्थित विद्वान अधिवक्ता तेजवहादुर राई
प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट:
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६, ६(क)

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलाउपर पुनरावेदन पत्र दायर भै पेश भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ: -

पिता राम महर्जन र आमा सानुमाया महर्जनबाट छोराहरू जेठो म फिरादी बुद्धिलाल, कान्छो सानुकाजी र छोरीहरूमा जेठी राममाया, माहिली ज्ञानीमाया महर्जन, साइली सरस्वती र कान्छी चण्डेश्वरी महर्जनको जायजन्म भएको थियो । पिता रामको २०६३:८:६ मा र भाइ सानुकाजीको समेत आ-आफ्नो कालगतिबाट परलोक भैसकेको छ । भाइ सानुकाजीको हक खाने हकदार निजको श्रीमती सक्कली महर्जन र छोराहरू राजेश महर्जन र रवीन महर्जन छन् । पिताजीको जेठो छोरी राममाया र कान्छी चण्डेश्वरी विवाह भैसकेको हुनाले विवाह हुन बाँकी रहेको ज्ञानीमाया र सरस्वती समेत गरी पाँच अंशियार रहेकोमा, मैले घर सल्लाह नगरी २०२६ सालमा प्रेम विवाह गरेको हुँदा मलाई घरमा हेला गर्न थालेकोले म २०३० साल देखि आफ्नो दु:खजिलो गरी बाहिर वस्दै आएकोमा पिताजीको मृत्युपश्चात् उहाँको काजकिरिया गरिसकेपछि मलाई आमा तथा बहिनीहरूले घरमा बस्न नदिएको हुनाले बाहिर नै बसी आएको छु । मिति २०६५ साल वैशाखमा आमा सानुमाया महर्जनसँग समेत मेरो अंश भाग दिनुहोस् भनी अनुरोध गर्दा तिमीहरूले अंश पाउँदैनौ, तिमीहरूलाई अंश दिन्न भन्नु भएको हुनाले वाध्य भै यो फिराद गर्न आएको छु । तसर्थ बण्डा गर्नुपर्ने सम्पूर्ण चल अचल श्रीसम्पत्ति प्रतिवादीहरू जिम्मा भएको हुनाले फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो

छुट्टिएको मिति कायम गरी अंशबण्डाको २०, २१, २२, २३, २४ नं बमोजिम तायदाती फाँटवारी लिई ५ भागको १ भाग मेरो अंश दिलाइ अड्डेबाट चलन समेत चलाई पाऊँ भन्ने मुख्य फिराद दावी ।

फिराद पत्रमा उल्लिखित पुस्तावारी ठीक भएता पनि विपक्षीको अन्य कथनहरू मिथ्या रहेका छन् । विपक्षी सगोलमा रही सम्पूर्ण व्यवहार सञ्चालन भैआएको छ । सगोलको सम्पत्तिबाट विपक्षीले आफ्नो एवं आफ्नो परिवारको नाममा समेत अचल सम्पत्ति खरीद गरेका छन् । २०३० सालदेखि बाहिर नै बसेको भनी आफ्नो नाममा जोडेको सम्पत्ति एकलौटी खानको लागि निजले हाल आएर अंश मुद्दा दायर गरेका हुन् । विपक्षीले घरव्यवहार चलाउन कहिल्यै जिम्मेवारी लिनु भएन, घरको जेठो छोरा भएता पनि बृद्ध बाबु आमालाई हेरचाह, स्याहार सुसार समेत एवं भाइ बहिनीलाई हेरविचार गर्नुपर्नेमा उल्टै निजले यो मुद्दा दायर गरी हामीलाई दुःख दिएको हो । प्रचलित कानूनबमोजिम बण्डा नलाग्ने सम्पत्तिबाहेक विपक्षी समेतको नाममा रहेको सम्पूर्ण सम्पत्तिहरू बण्डा लगाउनमा हाम्रो मञ्जुरी छ । हामीले विपक्षीलाई अंश दिन्नौं भनेका होइन्थौं, छैनौं भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीहरू सानुमाया महर्जन, सक्कली महर्जन, राजेश महर्जन, ज्ञानीमाया महर्जन र सरस्वती महर्जन समेतको संयुक्त प्रतिउत्तर पत्र ।

अदालतको आदेशानुसार बुझिएका वादीका साक्षीको बकपत्र र वादी प्रतिवादीबाट माग भै आएको तायदाती फाँटवारी मिसिल सामेल रहेको ।

श्रीमान डकर्मी काम गर्ने हुँदा घर खर्च चलाउन समेत कठिनाई हुन्थ्यो, मैले भट्टी पसल खोली सो समेतबाट कमाएको रकमबाट आर्जन गरेको हुँदा कि.नं. ३५ र ३६ समेतको जग्गा मेरो निजी आर्जनको दुःखबाट आर्जेको सम्पत्ति हुदा बण्डा लाग्ने होइन भन्ने यस अदालतको आदेशानुसार अ.व १३९ नं बमोजिम बुझिएकी रत्नमाया महर्जनले गरेको बयान मिसिल सामेल रहेको र प्रतिवादी कारणी सरह देखिँदा तारिखमा राख्नु भन्ने भएको आदेशानुसार निज रत्नमाया महर्जन पनि कारणी सरह नै तारिखमा रहेकी ।

मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट वादीले अंश पाउने देखिँदा तायदातीमा देखाइएका ऋणको हकमा पछि साहूले उजूर गरेका बखत ठहरेबमोजिम हुने नै हुँदा हाल ऋण बण्डा गरिरहनु परेन । तसर्थ वादी र प्रतिवादीले पेश गरेको तायदातीमा उल्लिखित सम्पूर्ण घर जग्गाबाट पाँच भागको एक भाग अंश वादीले छुट्याई चलन चलाई पाउने ठहर्छ भन्ने शुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६६।२।२५ को फैसला ।

ललितपुर जिल्ला ल.पु.उ.न.पा. वडा न. ४(भ) कि.नं ९१ कित्ताकाट भई कायम भएको कि.नं. २८५ को घर जग्गा र २८६ को जग्गा साथै ऐ.ऐ. कि.न. ९२ को जग्गा बण्डा लगाइएको हदसम्म हामीहरूलाई चित्त नबुझेकोले पुनरावेदन गरेका हौं । मिति २०३२।५।२ को छोडपत्रको लिखतमा म सानुमायाको दाइजो पेवाको रकम पति राम महर्जनले मास्नु भएको हुँदा म सानुमायालाई सो दुई कित्ता घर जग्गा छोडपत्र गरिदिनु भएको देखिन्छ । तसर्थ उक्त सम्पत्ति मेरो पेवा हो । बण्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति होइन । नेकाप २०४८ नि.नं ४४१२ पृष्ठ संख्या ७४५ को तथ्य एवं पृष्ठभूमि र प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य एवं पृष्ठभूमि मिलेको हुँदा सो नजीर प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुन्छ । म सानुमाया महर्जनले मिति २०९३।५।२ मा प्राप्त गरेको कि.नं ९१ मध्येबाट कित्ताकाट भई कायम रहेको कि.न. २८५ बाट ज.रो ०-६-०-१ को घर जग्गा र र.नं. ५३७२ मार्फत म राजेश महर्जनलाई सोही कि.न. ९१ कित्ताकाट भई कायम रहेको कि.न २८६, कि.नं. ९२ को जग्गा र .नं ५३७३ को राजीनामा मार्फत हामीहरू सरस्वती महर्जन र ज्ञानीमाया महर्जनलाई हक हस्तान्तरण गरिएको हो । प्रस्तुत मुद्दामा शुरु ललितपुर जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६६।२।२५ को फैसला उल्लिखित हदसम्म नमिल्नुका अतिरिक्त कानूनी त्रुटिपूर्ण समेत भएको हुँदा उक्त फैसला सो हदसम्म बदर गरी हाम्रो पुनरावेदन जिकीरबमोजिम न्याय पाऊँ भनी पुनरावेदकहरू सानुमाया महर्जन, सक्कली महर्जन, राजेश महर्जन, ज्ञानीमाया महर्जन र

सरस्वती महर्जनको मिति २०६६।५।४ को संयुक्त पुनरावेदन पत्र ।

मैले बुलाल महर्जनवाट हा.व. वाट पाएको ल.पु.जि.ल.पु.उप.न.पा. वडा नं २० (ख) कि.नं ६४१ को घर जग्गा मैले निज दाताको परिआएको काममा सहयोग गरेबापत खुशी भई मलाई वकसपत्र गरी दिएका हुन् । हा.व. लेखिदिन केवल नाताका मानिसले मात्र पाउँछन् भन्ने होइन । त्यस्तै ऐ.ऐ. कि.न. ३५ र ३६ को जग्गा र घर मेरो ज्ञान सीपवाट आर्जन गरी लिएको हुँदा वण्डा गर्न नलाग्ने सम्पत्ति हो । मुलुकी ऐन, स्त्री अंशधनको १, ४, ५ तथा अंशवण्डाको १८ नं. बमोजिम मेरो निजी आर्जनको घर जग्गा भएकोले वण्डा लाग्ने गरी भएको शुरु फैसला बदरभागी छ साथै अ.व. १८४, प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४ बमोजिम लिनुपर्ने प्रमाण नलिई नलिनु पर्ने प्रमाण लिई नजीर सिद्धान्त समेत प्रतिकूल हुने गरी भएको फैसला बदर गरी मेरो निजी आर्जनको एकलौटी हुने गरी फैसला गरिपाऊँ भन्ने पुनरावेदिका रत्नमाया महर्जनको मिति २०६६।७।२० को पुनरावेदन पत्र ।

कि.नं. ६४१ को घर जग्गा निजले आर्जेको वण्डा गर्न नलाग्ने घर जग्गा भएकोले सो घर जग्गा समेतलाई वण्डा लाग्ने ठहर्‍याई ल.पु.जि.अ.ले मिति २०६६।२।२५ मा गरेको फैसला सो हदसम्म मिलेको नदेखिँदा केही उल्टी हुन्छ । अरु कुराको हकमा सो फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्‍छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनवाट मिति २०६७।३।२८।२ को फैसला ।

ललितपुर जिल्ला, ल.पु.उ.म.न.पा.वडा नं. २०९(ख) कि.नं ६४१ को ज.रो. ०-०-३-० को घर जग्गा पुनरावेदिका प्रतिवादी रत्नमायाले बुलाल महर्जनवाट मिति २०५१।१।१९ को हालैदेखिको वकसपत्र बमोजिम प्राप्त गर्दैमा सो सम्पत्ति निजको वण्डा नलाग्ने निजी आर्जन अन्तर्गतको हुने होइन । लिखतको नामाकरणको कारणले मात्र सम्पत्तिको स्रोत यकीन हुने होइन । दिनेको के हैसियत थियो, लिने र दिनेबीचको वास्तविक के सम्बन्ध थियो आदि

कुराहरू अदालतले हेर्नु पर्दछ । प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, पाटनले शिलादेवी थरुनीको मुद्दामा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तको विपरीत वकसपत्र गरिदिनेको हैसियत, दिने लिनेबीचको सम्बन्ध आदि कुनै पनि कुराको समुचित मूल्याङ्कन गरेको छैन । सम्बन्धित लिखत हालैदेखिको वकसपत्र भएको कारणले मात्र सो सम्पत्ति निज रत्नमायाको निजी कायम गरी वण्डा नलाग्ने ठहर्‍याइएको पुनरावेदन अदालत, पाटनवाट भएको फैसला यस सम्मानीत अदालतवाट प्रतिपादित माथि उल्लिखित कानूनी सिद्धान्तको एवं अंशवण्डाको महलको १८ नं को विपरीत फैसला हुन गएको प्रष्टै छ ।

साविक कि.नं ९१ र हालसम्म कायमै रहेको कि.नं ९२ को स्रोत भनेको दिने राम महर्जन लिने म सानुमाया महर्जन भएको मिति २०३२।५।२ को पारीत छोडपत्रको लिखत हो । सो लिखत हेरिएमा म सानुमायाको दाइजो पेवाको रकम पति राम महर्जनले मास्नु भएको हुँदा म सानुमायालाई सो दुई कित्ता घर जग्गा छोडपत्र गरिदिनु भएको देखिन्छ । मुलुकी ऐन, स्त्री अंशधनको ४ नं बमोजिम उपरोक्त उल्लिखित सम्पत्ति मेरो पेवा ठहर्दछ भन्ने ऐ ५ नं मा भएको कानूनी व्यवस्थानुसार मैले सो सम्पत्ति आफूखुश गर्न पाउँदछु । उपरोक्त उल्लिखित तथ्य एवं कानूनी स्थितिलाई समग्र रूपमा हेर्दा मिति २०३२।५।२ वाटै उक्त सम्पत्तिमाथि विपक्षीको हक टुटिसकेको छ । यस स्थितिमा सो सम्पत्ति वण्डा लाग्ने हुन्छ । यस स्थितिमा ती कित्ताहरू वण्डा लाग्ने ठहर गरिएवाट मुलुकी ऐन लेनदेन व्यवहारको महलको ८ नं ऐ स्त्री अंशधनको ४, ५ नं. को त्रुटि हुनआएको हुँदा पुनरावेदन अदालत पाटनवाट भएको मिति २०६७।३।२८को फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण भएको हुँदा सो फैसला सो हदसम्म बदर गरी प्रस्तुत मुद्दामा हामीहरूका पुनरावेदन जिकीर समेत बमोजिम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी सानुमाया महर्जन समेत जना ५ प्रतिवादीको यस अदालतमा दायर भएको पुनरावेदन पत्र ।

पुनरावेदन अदालत, पाटनवाट फैसला गर्दा मैले बुलाल महर्जनवाट मिति २०५१।१।१९ मा हा.व.

पाएको ल.पु.जि.ल.पु.उ.म.नं.पा वडा न. २०/ख कि.न. ६४१ क्षेत्रफल ०-०-३-० जग्गा र सो जग्गामा बनेको घर बण्डा नलाग्ने गरी भएको फैसलामा चित्त बुझी मैले आफ्नो परिश्रमबाट कमाएको कि.नं ३५ र ३६ को जग्गा बण्डा लाग्ने गरेको फैसलाको हदसम्म चित्त बुझेको छैन । कि.नं. ३५ र ३६ को घर जग्गा मेरो आफ्नो निजी आर्जन भई स्त्री अंशधनको १, ४, ५ र अंशबण्डाको १८ नं बमोजिम बण्डा नलाग्ने निजी आर्जनको हो भनी अदालतमा बयान गर्दा स्पष्ट उल्लेख गरेको छु । मेरो बुद्धिलाल महर्जनसँग २०३० सालमा प्रेम विवाह भएकोले घरमा नराखेकोले बाहिर बसी गलैचा बुन्ने काम गर्नुको साथै भट्टी पसल राखी स्वाआर्जन गरी कमाएको रकम र नपुग रकम माइतीले दिई ल.पु.जि.ल.पु.उ.म.न.पा वडा न. २० कि.नं. ३५ को क्षेत्रफल ०-०-२-३ श्याम महर्जनबाट र ऐ.ऐ. कि.न. ३६ क्षेत्रफल ०-०-३-० जग्गा र घर मिति २०३७/१२/१ मा लानी थकुसँग लिएको घर जग्गा हो । मलाई प्रेम विवाह गरेको भनी घरमा बस्न नदिई बाहिर बसी मेरो श्रम सीपबाट कमाएको धन र माइतीले दिएको रकमबाट किनेको हो । अन्य प्रत्यर्थीहरूले उक्त घर जग्गा निजी आर्जन होइन सँगोलको आर्जनबाट खरीद गरेको भनेका पनि छैनन् । मैले आफ्नो निजी आर्जन भनी सो कुरालाई मेरो साक्षीले अदालतमा आई बकपत्र गरी पुष्टि गरी रहेको अवस्था छ । तसर्थ कि.न. ३५ र ३६ को जग्गा बण्डा लाग्ने गरी भएको फैसला मुलुकी ऐन, अ.व. १८४क, १८५ तथा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ र ५४ बमोजिम लिनुपर्ने प्रमाण नलिई नलिनु पर्ने प्रमाण लिई मलाई हराई भएको हुनाले सो हदसम्म ललितपुर जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६७/३/२८ मा भएको फैसला सो हदसम्म बदर गरी मेरो निजी ठहराई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी रत्नमाया महर्जनको यस अदालतमा दायर भएको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा मिसिल संलग्न कागजातहरूको

अध्ययन गरी पुनरावेदक रत्नमाया महर्जनका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री तेजवहादुर राईले गर्नु भएको बहस समेत सुनी वादीले पाँच भागको एक भाग अंश छुट्ट्याई चलन चलाई लिन पाउने समेत ठहर्‍याई ललितपुर जिल्ला अदालतले मिति २०६६/२/२५ मा गरेको फैसला केही उल्टी गरी कि.न. ६४१ जग्गा घर बण्डा नलाग्ने अन्य सम्पत्ति बण्डा लाग्ने ठहराएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन अर्थात् प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

प्रतिवादी रत्नमायाले कि.नं. ३५,३६ का घर जग्गा निजी आर्जनका हुँदा बण्डा लाग्ने हैन भन्ने र सानुमाया महर्जन समेतले कि.नं. ६४१ को जग्गा बण्डा लाग्ने हो र कि.नं. ९१ र ९२ को घर जग्गा पेवाबापत प्राप्त स्त्री अंशधनको सम्पत्ति हुँदा बण्डा लाग्ने हैन भनी पुनरावेदन जिकीर लिएको देखिँदा तत्सम्बन्धमा पुनरावेदन अदालतको फैसला विचार गर्नुपर्ने देखियो ।

२. इन्साफतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी रत्नमाया महर्जनले मिति २०५१/९/१९ मा हालैको बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको कि.नं ६४१ को ज.रो ०-०-३ र सो जग्गामा बनेको घर समेत निजी आर्जन ठहराएको हकमा सानुमाया समेतको र कि.नं. ३५ को ज.रो. ०-०-२-३ र कि.नं. ३६ को ०-०-३-० र सो जग्गाहरूमा रहेको घर समेत बण्डा लाग्ने ठहराएकोमा निजी ज्ञान, सीप र परिश्रमबाट आर्जन गरिएको घर जग्गा बण्डा गर्न कर नलाग्ने घर जग्गा भएकोले पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसलामा पुनरावेदक रत्नमाया समेतको चित्त नबुझी प्रस्तुत पुनरावेदनहरू दायर भएको देखियो । कि.न. ६४१ को घर जग्गा मिति २०५१/९/१९ मा पुनरावेदिका रत्नमायाले वुलाल महर्जनबाट र.नं ४०३७ को हालैको बकसपत्र पारीत गराई लिएको पाइन्छ । उक्त बकसपत्रको कैफियत महल हेर्दा तपाई रत्नमाया महर्जनले मलाई परी आएको काममा सक्दो सहयोग गरी रिभाउनु भएकोले यो घर जग्गा हा.व. लेखिदिएको छु भनी दाताले बकसपत्र

गरी दिनुपर्ने कारण र आधार समेत खुलाई लिखत पारीत गरी दिएको पाइन्छ । दाता र प्राप्तकर्ताबीचको उपरोक्त बमोजिमको व्यवहार र सम्बन्धको यथार्थतालाई कुनै पनि पक्षले चुनौती दिई अन्यथा प्रमाणित गर्न सकेको पाइदैन । मुलुकी ऐन, अंशबण्डाको मलहको १८ नं. अनुसार कसैबाट निजी तवरले दान वा बकस पाएको सम्पत्ति सो आर्जन गर्ने वा पाउने अंशियारको निजी ठहरी आफूखुशी गर्न पाउने र बण्डा गर्न कर नलाग्ने भन्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था पाइन्छ । लिखतमा बकसपत्र शब्द प्रयोग गर्दैमा त्यसमा उल्लिखित सम्पत्ति स्वतः बण्डा नलाग्ने प्रकृतिमा पर्ने होइन तर बकसपत्र दाता र प्राप्तकर्ताको सम्बन्ध, बकसपत्र दिनुपर्ने कारणको औचित्यको प्रामाणिक विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकाल्न पर्ने हुन्छ । सो बकसपत्रको लिखत गर्दा राजीनामा सरह रकम लेनदेन भएको, अन्य अंशियारलाई अंश हकबाट वञ्चित गर्न मात्र बकसपत्र शब्द लेखिएको र दाताले प्राप्तकर्तालाई बकस दिनुपर्ने कुनै कारण तथा औचित्य नरहेको कुरा सो लिखतमा उल्लिखित सम्पत्ति बण्डा लागोस् भन्ने पक्षले प्रमाण दिई सो प्रमाणित भएमा बकसपत्र लेखिएको सम्पत्ति पनि बण्डा हुन सक्दछ । यस सन्दर्भमा सगोलकै सम्पत्ति लगानी गरी श्रीमतीका नाममा बकसपत्र गर्न जालसाजीयुक्त व्यवहार गरेको जिकीर प्रमाणबाट पुष्टि भएको स्थितिमा बकस पत्र शब्द लेखिँदा सो मा उल्लिखित सम्पत्ति बण्डा लाग्दैन भन्न सकिँदैन । प्रस्तुत विवादमा प्रतिवादी पक्षबाट यस्ता कुनै जिकीर प्रमाण तथा दावी प्रस्तुत हुन सकेको पाइएन । अतः प्रतिवादी रत्नमाया महर्जनले र.नं ४०३७ को मिति २०५१।१९।१८ को हालैको बकसबाट प्राप्त गरेको कि.नं ६४१ को घर जग्गा निजको निजी आर्जनको आफूखुशी गर्न पाउने बण्डा गर्न कर नलाग्ने अवस्थाको देखिएकोले सो घर जग्गा समेतलाई बण्डा नलाग्ने ठहराएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मुनासिव नै देखियो ।

३. कि.न.३५ र ३६ को घर जग्गा समेत प्रतिवादी रत्नमायाको निजी ज्ञान, सीप र परिश्रमबाट

आर्जन गरिएकोले बण्डा गरेको मिलेको छैन भनी पुनरावेदिकाले लिएको जिकीरबारे विचार गर्दा, निजी आर्जन सम्बन्धी उक्त जिकीरलाई प्रमाणित गर्न निजले कुनै ठोस प्रमाण पेश गर्न सकेको पाइदैन । सगोलको अवस्थामा राजीनामा पारीत गराई लिएको उक्त घर जग्गालाई निजी ज्ञान सीपबाट आर्जन गरिएको सम्पत्ति हो भनी जिकीर मात्रको आधारमा अनुमान गर्न मिल्दैन । निजले निजी ज्ञान सीपबाट आर्जन गरी खरीद गरेको भने पनि वस्तुनिष्ठ प्रमाणको अभावमा एकासगोलमा रहेका कुनै अंशियारको नाममा रहेको तथा खरीद गरेको सम्पत्तिमा सबै अंशियारको समान हक लाग्ने हुन्छ । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क) को कानूनी व्यवस्थाले यही मान्यतालाई आत्मसात् गरेको छ । तसर्थ कि.नं ३५ र ३६ को उपरोक्त घर जग्गालाई सगोलका सबै अंशियारको हक लाग्ने जग्गा भनी ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला कानूनसम्मतनै देखियो । यससम्बन्धी प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर कानूनसम्मत देखिएन ।

४. पति राम महर्जनले साविक कि.नं ९१ कित्ता काट भई कायम भएको कि.नं २८५ को घर जग्गा र कि.नं २८६ को जग्गा प्रतिवादी सानुमायाको दाइजो पेवाको रकम मिसिएको कारणले मिति २०३२।१।२ मा पारीत गरी दिएका छोटपत्रअन्तर्गतको दाइजो पेवाको सम्पत्ति भएकोले त्यस्तो घर जग्गालाई बण्डा लगाएको मिलेको छैन भनी प्रतिवादी सानुमाया महर्जन समेतले लिएको पुनरावेदन जिकीरबारे विचार गर्दा, एकासगोलमा रहे बसेको अवस्थामा कुनै अंशियारले अर्को अंशियारलाई सगोलको पैतृक सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण गर्दैमा त्यस्तो सम्पत्तिमा अन्य अंशियारको हकाधिकार समाप्त हुन्छ भन्न मिल्ने देखिँदैन । एकासगोलका अंशियारमा भएको हक हस्तान्तरणलाई मान्यता दिदै जाने हो भने मन नपरेको अंशियारको जो कसैले जो कसैको हक मेटाउने ध्येयले मन परेका अंशियारलाई हक हस्तान्तरण गर्दै जाने सम्भावना हुन्छ । पैतृक सम्पत्तिमा एकासगोलका सबै अंशियारको अंश

हकलाई नैसर्गिक हकको रूपमा स्वीकारिएको छ । त्यसै भएर प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६ ले जुनसुकै सगोलका अंशियारको नाउमा रहेको सम्पत्तिमा सबै अंशियारको समान हक लाग्छ भनी अदालतले अनुमान गर्ने गरी विधायिकाले अदालतलाई यस सम्बन्धमा न्यूनतम मापदण्ड निर्देशित गरेको देखिन्छ । उक्त घर जग्गा त्यसरी हक छाडी दिने निजको पति राम महर्जनको स्वआर्जनको सम्पत्ति नभई पैतृक सम्पत्ति देखिन्छ । यसरी एकासगोलका अन्य अंशियारको अंश हकमा असर पर्ने गरी हक हस्तान्तरण गर्दैमा सगोलका अन्य अंशियारहरूको हक अधिकारमाथि प्रतिकूल असर पर्न सक्दैन । साथै आमा बाबुका नाममा जुनसुकै स्रोतबाट आएको सम्पत्ति निजहरूका सन्तान अर्थात् दोस्रो तहमा अंशियार छोरा छोरीका लागि पैतृक सम्पत्ति नै मान्नुपर्ने र त्यसमा छोरा छोरीलाई बण्डा हुन्छ । यस परिस्थितिमा उक्त सम्पत्ति निजी ठहराइनु पर्दछ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

५. तसर्थ, माथिका उल्लिखित आधार कारण तथा विवेचनाअनुसार शुरु फैसला केही उल्टी गरी प्रतिवादी रत्नमाया महर्जनले मिति २०५१।९।१९ मा हालैदेखिको वकसपत्रबाट प्राप्त गरेको कि.नं ६४१ को जग्गा रोपनी ०-०-३ र सोमा बनेको घरसम्म निजको निजी आर्जनको ठहर्‍याई बण्डा नलाग्ने अन्य तायदातीमा उल्लिखित सम्पत्तिबाट वादीले पाँच भागको एक भाग अंश पाउने ठहराएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६७।३।२८ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्‍छ । प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या. कल्याण श्रेष्ठ

इति संवत् २०६८ साल चैत २२ गते ४ शुभम्

इजलास अधिकृत: विष्णुप्रसाद उपाध्याय

निर्णय नं. ८७८९

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
२०६६ - WO -१३४५

आदेश मिति: २०६९।१।१२

विषय :- उत्प्रेषण प्रतिषेध परमादेश ।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका,
वडा नं. ६ बस्ने अधिवक्ता गोपीबहादुर भण्डारी
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत

- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, महान्यायाधिवक्ता र न्यायपालिका सबै संवैधानिक अङ्गहरू भएकोले यी अङ्गहरूको कामकारवाहीहरू संविधान र सोबमोजिम बनेका कानूनमा व्यवस्थित व्यवस्थाहरू र तिनमा अन्तर्निहित भावनाहरूबाट अनुप्राणित हुनुपर्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन । यस्तो संवैधानिक जिम्मेवारीअन्तर्गत गरिएका कार्यहरूलाई सहजै निरर्थक बनाउन कुनै पनि वहानामा मिल्दैन । अर्को शब्दमा अपराधको सूचना प्राप्त भएपछि अनुसन्धान नगर्न, अभियोजन गरेको मुद्दालाई न्यायको बिन्दूमा पुग्न नदिन, न्याय गरिएको कुरामा कार्यान्वयन हुनबाट रोक्न मिल्दैन । हरेक अङ्ग संवैधानिक पद्धतिको कार्यान्वयनको लागि महत्वपूर्ण छन् भने तिनलाई कानून र विवेकसंगत ढंगले गरेको कार्यमा अनुचित हस्तक्षेपबाट बचाउनु पनि संवैधानिक पद्धति कार्यान्वयन गर्ने दृष्टिले महत्वपूर्ण हुने ।

(प्रकरण नं. ७)

- संविधानबमोजिम महान्यायाधिवक्ताको अधिकारअन्तर्गत मुद्दा अभियोजन लगाउने तथा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९

अन्तर्गत मुद्दा फिर्ता लिने प्रक्रियाबीच के कति सामञ्जस्यता छ भनी नहेर्ने र अरु दुई भूमिकाबीचको सार्थकता खोजी नगर्ने हो भने मुद्दा चलाउने र फिर्ता लिने कुरा संविधान र कानूनको विशिष्ट आवश्यकताअनुसारको प्रत्याभूति हुनुको सट्टा केटाकेटीको खेलौना जस्तो हुन गई कानूनी राज्यको अभीष्ट सहजै परास्त हुनसक्ने जोखिम सिर्जना हुन जाने ।

(प्रकरण नं.९)

- फौजदारी मुद्दामा अभियोजन लगाउने वा नलगाउने अन्तिम अधिकार वर्तमान अन्तरिम संविधानले महान्यायाधिवक्तालाई सुम्पेको भए पनि सरकारले मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गरेमा सो अभियोजनले सार्थकता गुमाउने र कार्यपालिकाको निर्णयले प्रधानता प्राप्त गर्नसक्ने स्थिति आउने ।

(प्रकरण नं.१०)

- अभियोक्ताको संवैधानिक अधिकारलाई नै संकुचन वा परास्त हुने गरी फिर्ता लिने निर्णयलाई प्रधानता दिन नमिल्ने हुनाले मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय प्रक्रियामा महान्यायाधिवक्ताको रायलाई समुचित स्थान दिनुपर्ने हुन्छ त्यो नै संवैधानिक हुने ।

(प्रकरण नं.१५)

- पीडितको जाहेरीमा मुद्दा चलाउने, पीडित आफैँले मुद्दा चलाउन पनि नमिल्ने र पीडितको तर्फबाट चलाइएको मुद्दामा न्यायको अन्तिम बिन्दूसम्म न्यायको खोजी नगरीकन मुद्दा नै बीचबीचमा राजनीतिक वा अन्य सौदा गरी दावी नै परित्याग गर्ने हो वा गर्न दिने हो भने पीडित र राज्यबीचको सम्बन्ध मैत्रिपूर्ण र न्यायपूर्ण हुन नसक्ने ।
- मुद्दामा अभियोजन गरेपछि न्यायिक प्रक्रियाबाट सफाइ लिन पाउने अभियुक्तको पनि अधिकार हो । यस्तो वैध उपायको उपेक्षा गरेर मुद्दाको प्रक्रियालाई पन्छाउने र उन्मुक्ति खोज्ने प्रक्रियामा जाँदा न्यायमा समानताको मार्गमा

अवरोध हुनसक्ने हुँदा मुद्दा फिर्ता लिने प्रक्रियामा निकै सर्तकता अपनाउनुपर्ने ।

(प्रकरण नं.१६)

- मुद्दा चलाउँदा प्रचलित कानूनबमोजिम चलाउने, अनि फिर्ता भने राजनीतिक सहमतिको आधारमा गर्ने हो र न्याय र कानूनको तत्वको आवश्यकता नदेखाउने हो भने फौजदारी न्यायप्रणाली चरम राजनीतिककरणको सिकार हुनसक्ने ।
- संविधान र कानूनले परिकल्पना नै नगरेको राजनीतिक सहमतिलाई स्थान दिई एउटा विधिसम्मत् अभियोजनलाई परास्त गरेको भन्ने जिकीर लिनु र त्यस्तो आधारमा मुद्दा फिर्ता लिनु वा दिनु कानून, न्याय र विवेकसंगत हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.२०)

- राजनीतिक उद्देश्यले मुद्दा चलाएको भए त्यसको खराबी कसरी हटाउने हो भन्ने कुराको विविध पक्षहरू हुन सक्छन् । फौजदारी न्यायले सम्बोधन गर्ने विषय विशेषतः अपराध नै हो । अपराध जसले गरेपनि अपराध नै हुन्छ र प्रचलित फौजदारी कानूनको अधिनस्थ हुनुपर्ने हुन्छ । राजनीतिक व्यक्तिले गरेमा अपराध राजनीतिक हुने होइन राजनीतिक उद्देश्यले अपराध गरेको भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.२१)

- कानून बहाल रहने, तर कानूनको कार्यान्वयन भने राजनीतिक व्यक्ति संलग्न भए एकढंगले र अरुमा फरक ढंगले गर्न मिल्दैन । त्यो समानता, न्याय र विवेकको मापदण्डबाट समेत मिल्दैन । वस्तुतः राजनीतिक मुद्दा, राजनीतिक सहमति वा राजनीतिक कार्यकर्ता संलग्न भएको भन्ने आधारमा कसूरको दायित्वबाट मुक्ति दिने अमेघ अस्त्रको रूपमा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ को प्रयोग गर्न दिन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.२२)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता रमणकुमार श्रेष्ठ
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेल
अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९, २९(१)
- फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता लिने सम्बन्धमा अपनाउनु पर्ने नीतिगत मापदण्ड र कार्यविधि, २०५५

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत दायर हुनआएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छ :-

सरकारवादी भई चलिरहेका मुद्दाहरू विभिन्न समयमा विभिन्न सरकारले सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ को दुरुपयोग गरी फिर्ता लिने र सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ ले गैरसरकारी व्यक्तिको सम्पत्ति सम्बन्धी विवाद भएको बाहेक अन्य सबै अवस्थामा सरकार वादी हुने फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता लिने खुल्ला र असीमित अधिकार दिएको हुनाले यसको राजनीतिक स्वार्थका आधारमा दुरुपयोग गरी दण्डहीनतालाई प्रश्रय दिइरहेको मानव अधिकारको उल्लंघनकर्ता र कसूरदारलाई राज्यले संरक्षण दिइरहेको कारणले राज्यको फौजदारी न्याय प्रणाली नै नष्ट हुने संघारमा पुगेको छ। त्यसै कारणले कानूनबमोजिम अन्य उपयुक्त व्यवस्था नहुञ्जेलसम्मका लागि गोपाल शिवाकोटी समेत वि. अर्थ मन्त्रालयसमेत भएको मुद्दामा यस सम्मानीत अदालतबाट कायम गरिएको अभ्यासबमोजिम मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा निश्चित मापदण्ड निर्धारण गरिपाउँ भनी अधिवक्ता माधवकुमार बस्नेतले विपक्षीहरूको विरुद्धमा यस सम्मानीत अदालतमा संवत् २०६५ को रि.नं. ०३५७ को निवेदन दर्ता भई हालसम्म विचाराधीन रहेको छ।

तत्कालीन सरकारको कर्तव्य ज्यान, लागूऔषध, जवरजस्ती करणी जस्ता गम्भीर फौजदारी

मुद्दा पनि फिर्ता लिएको कारणले परेको उक्त मुद्दामा यस सम्मानीत अदालतबाट मिति २०६५।९।१७ मा अन्तरिम आदेश जारी भई मुद्दा फिर्ता लिने कार्य रोकिएको छ। राजनीतिक दलका कार्यकर्ता र तिसँग सम्बन्धित व्यक्ति कसूरदार भएकोमा सकेसम्म मुद्दा नचल्ने मुद्दा चलाएमा पनि अनुसन्धान बिगारी मुद्दा कमजोर बनाउने, चलेको मुद्दा फिर्ता लिने र सजाय पाइसकेकोमा सजाय माफी दिन सिफारिश गर्ने समेतका कार्यमा विपक्षीहरूले यी यसरी विपक्षी सरकारले आफ्ना कार्यकर्ताले गरेका जस्तासुकै अपराधलाई पनि मुद्दा फिर्ता लिने प्रवृत्तिकै रूपमा विकास भैरहेको अवस्थामा वर्तमान सरकारले राजीनामा दिई काम चलाउमा परिवर्तन भैसकेपछि मिति २०६७।३।१६ मा सुकदेवराय यादवको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी राजकिशोर प्रसाद यादवसमेत २० जना भएको बारा जिल्ला अदालतमा चलिरहेको कर्तव्य ज्यान मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गरेको रहेछ र त्यस सम्बन्धी कारवाही अगाडि बढाई विपक्षी कानून तथा न्याय मन्त्रालय, न्याय प्रशासन शाखाको पत्र संख्या न्या.प्र.३९, च.नं.२२४४, मिति २०६७।३।२० मा विपक्षी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पत्र समेत पठाइ सकेको रहेछ।

राज्य र सरकारको दायित्व समाजमा शान्ति सुव्यवस्था कायम राख्ने र अपराधीहरूलाई सजाय दिलाउनु हो। तर विपक्षी आफ्नो कर्तव्यबाट च्युत भई बन्दुकले हानी चार जनालाई मारेको जस्तो अत्यन्त जघन्य अपराधको मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय माथि उल्लिखित संविधानका धाराहरूको अतिरिक्त मानव अधिकारहरूको उल्लंघन भएको हुनाले यो कुनै निश्चित व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको मात्र सरोकारको विषय नभई व्यापक सार्वजनिक सरोकारको विषय भएकोले र निवेदक स्वयं कानून व्यवसायी भएकोले प्रस्तुत निवेदन लिएर उपस्थित भएको छु।

कर्तव्य ज्यान मुद्दा मानवले गर्न सक्ने अत्यन्त गम्भीर जघन्य मुद्दा हो। यो मुद्दाको गम्भीरताको विषयमा यस अपराधमा तोकिएको सजायले नै पुष्टि गर्दछ। विपक्षीले फिर्ता लिन लागेको मुद्दा त्यसै प्रकारको

जघन्य अपराध हो । त्यसमा पनि यो मुद्दा बन्दुकको प्रयोगबाट ४ जनाको ज्यान लिइएको मुद्दा हो । त्यसैले यस्ता मुद्दाहरू फिर्ता लिँदा यसको पहिलो शिकार त्यस परिवारका मानिस र त्यस समाजका मानिसलाई पर्दछ । पीडितलगायत समाजका अन्य व्यक्तिहरूलाई सुरक्षाको महसूस हुने गर्दछ । सरकारी मुद्दासम्बन्धी, ऐन, २०४९ को दफा २९ को व्यवस्था जस्तासुकै अपराधीलाई पनि सरकारले चाहेमा मुद्दा फिर्ता लिई अपराधीलाई कानूनी सजायबाट मुक्ति नदिई निष्कलंक बनाउने र आफ्ना कार्यकर्तालाई जोगाउने प्रयोजनको लागि होइन । यसको प्रयोजन कहिलेकाहीं राज्य सञ्चालनको अवस्थामा समाजको लागि त्यति असर नपुग्ने तर राज्य सञ्चालनको लागि मुद्दा कायम राखी रहन उपयुक्त नहुने, मुद्दालाई कायम राख्दा राज्यको स्रोतमा असीमित तवरले खर्च हुने, कम प्रमाणको आधारमा पनि मुद्दा चलेको भएमा प्रतिवादीलाई पनि समयमै उन्मुक्ति दिने आदि जस्ता कारणले मुद्दा फिर्ता लिने अधिकार दिइएको हो । तर विपक्षीको यो निर्णयले यस्ता कुनै पनि किसिमका पूर्व शर्तहरू पूरा गरेको छैन ।

सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐनको दफा २९ ले सरकार वादी हुने मुद्दा फिर्ता लिन सक्ने, अधिकार दिए पनि फौजदारी न्याय प्रशासन नै नष्ट हुने गरी मुद्दा फिर्ता लिने गरी त्यो ऐनले अधिकार दिएको होइन । विपक्षीहरूले फिर्ता लिने गरी निर्णय गरेका मुद्दाहरू हेर्दा राज्यको फौजदारी न्यायलाई नै नष्ट गर्ने उद्देश्यले त्यो निर्णय गरेको स्पष्ट देखिन्छ । फिर्ता लिने निर्णय गरिएको कर्तव्य ज्यान बन्दुकले ४ जना मारेको मुद्दा हो । यस्तो प्रकृतिको मुद्दा फिर्ता गर्दा त्यस अपराधबाट पीडित हुनेहरूको विषयमा कुनै पनि विचार गरेको देखिन्न । सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९(१) (ख) ले “मुद्दा फिर्ता लिएकोमा फौजदारी अभियोग वा सरकारी दावी समाप्त भई प्रतिवादीले फुर्सद पाउँछ” भन्ने व्यवस्था गरी कसूरदारलाई निर्दोष हुन् दिएको छ । जसको कारणले कसूरदारले सजाय मात्र नपाउने नभई कसूरदारको कसूरबाट पीडित हुनेले थप तनाव र त्रासको भरमा बाँच्नु पर्ने हुन्छ भने अर्को तर्फ कसूरदारलाई पनि सरकारमा सम्पर्क बढाउन

सकेको खण्डमा जस्तासुकै गम्भीर अपराधबाट पनि मुक्ति पाइन्छ भन्ने भै उसले थप आत्मविश्वासका साथ अपराध गर्नमा उद्यत रहन्छ । जसले गर्दा शान्ति व्यवस्था र अमन चयन जस्ता राज्यको उद्देश्य नै असफल हुन जान्छ । नेपाल, अन्तरिम संविधान, २०६३ को को धारा ३३(ग) ले राज्यको दायित्व अन्तर्गत “विश्वव्यापी रूपमा स्वीकृत मानव अधिकार, कानूनको शासन, समानता, निष्पक्ष, सक्षम तथा स्वच्छ प्रशासनतन्त्रका अवधारणाको पूर्ण परिपालना गर्ने राजनीतिक प्रणालीको अवलम्बन गरी दण्डहीनताको अन्त्य गर्दै सुशासन कायम गर्ने” भन्ने संवैधानिक दायित्व समेत निर्धारण गरेको छ । तर अहिलेको विपक्षीको निर्णय यी सम्पूर्ण संवैधानिक व्यवस्थाको विपरीत छन् ।

धारा ३३ को खण्ड (ड) ले “राज्य पक्ष भएको अन्तराष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने” पनि दायित्व विपक्षीहरूमा राखेको छ । नेपालको तर्फबाट नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६ लाई १४मे १९९१ मा सम्मिलन गरी सोही अनुसन्धानको धारा ४७ बमोजिम सो मितिले ९० दिनबाट लागूसमेत भैसकेको छ । विपक्षीहरूको उक्त मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय सो अनुसन्धानको धारा २ को विपरीत भएको हुनाले बदरभागी मात्र नभई धारा ३३(ड) बमोजिमको दायित्वबाट समेत पन्छिएको स्पष्ट भएको छ र विपक्षीहरूको निर्णय सो अनुबन्धनको धारा २ को विपरीत भएको हुनाले पनि बदरभागी छ ।

विपक्षी मध्येका महान्यायाधिवक्ता नेपाल सरकारका कानूनी सल्लाहकार हुनुहुन्छ । धारा १३५ (१) ले वहाँलाई नेपाल सरकार र /वा सरकारले तोकिएको अन्य अधिकारीलाई राय सल्लाह दिने, संवैधानिक एवं कानूनी विषयमा सल्लाह लिने, सरकारको तर्फबाट मुद्दा चलाउने, प्रतिरक्षा तथा प्रतिनिधित्व गर्ने लगायतका अधिकार तथा कर्तव्य निर्धारण गरेको छ । महान्यायाधिवक्ता त्यतिमात्र नभई कसूरबाट पीडितहरूको कानूनी संरक्षक समेत हो । सरकारले जे गर्न मन लाग्छ, हचुवाको भरमा मुद्दा

फिर्ता लिने निर्णय गर्दा पीडितको कानूनी संरक्षकको रूपमा भूमिका खेल्नु पर्ने, कसूरदारलाई न्यायको कठघरामा ल्याई सजाय दिलाउने र पीडितलाई न्याय दिलाउने दायित्व भएको संवैधानिक पदाधिकारीले आफ्नो पदको जिम्मेवारी अनुसारको कार्य नगरेको समेत स्पष्ट भएको छ। अतः विपक्षी मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६७३१६ को मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रस्तावना, धारा १२(१), १३(१), धारा ३३(ग) तथा (ङ) धारा ३४(१) (२), धारा १३२(१) धारा १३५ तथा नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ (१) बमोजिम नेपाल कानून सरह लागू हुने नागरिक तथा राजनितिक अधिकारसम्बन्धी अन्तराष्ट्रिय अनुबन्धको धारा २ विपरीत भएको हुनाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम यो व्यापक सार्वजनिक सराकारको मुद्दा लिएर उपस्थित भएको छु। विपक्षी नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६७३१६ को उक्त निर्णय तथा त्यसका आधारमा भए गरेका सम्पूर्ण कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बढेर गरिपाउँ भन्ने समेतको रिट निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ (पन्ध्र) दिनभित्र सम्बन्धित निर्णयसहितको फायल समेत साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिनु। लिखित जवाफ परेपछि वा सोको अवधि व्यतीत भएपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु।

साथै पूर्व रिसइवी रहेको कारण योजनाबद्ध तरिकाले गोली हानि मानिस मारेको मुद्दालाई राजनीतिक वारदातको संज्ञा दिई नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट फिर्ता लिने निर्णय भएबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४ द्वारा प्रदत्त न्याय प्राप्त गर्ने नेपाली नागरिकको मौलिक हक हनन् भएको भन्ने समेत रिट निवेदनमा उल्लेख भै तत्काल

प्राप्त प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीहरू कसूरदार देखिएको हुँदा पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्ने गरी बारा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६१११९ मा थुनछेकको आदेश भैरहेको देखिन आएबाट प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद्) बाट वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी राजकिशोर प्रसाद साह समेत २० जना भएको बारा जिल्ला अदालतमा विचाराधीन कर्तव्य ज्यान तथा ज्यानमार्ने उद्योग मुद्दा फिर्ता लिने गरी मिति २०६७३१६ मा भएको निर्णय र सो निर्णय कार्यान्वयनका लागि कानून तथा न्याय मन्त्रालयले महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई लेखेको मिति २०६७३२० को पत्र कार्यान्वयन नगरी यथास्थितिमा राख्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ। सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिनु भन्ने समेतको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६७३३० मा भएको आदेश।

विपक्षी निवेदकले दावी लिएको राजकिशोर प्रसाद यादव समेत २० जना प्रतिवादीहरू उपर बारा जिल्ला अदालतमा विचाराधीन मुद्दा फिर्ता लिने नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६७३१६ को निर्णय मन्त्रिपरिषद्को सामूहिक निर्णय भएकोले सो विषयमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय एवं म समेतलाई प्रत्यर्थी बनाउनु औचित्यपूर्ण छैन। सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ ले प्रचलित कानूनबमोजिम नेपाल सरकार वादी भै हेरिने वा नेपाल सरकारको तर्फबाट चलाइएको वा नेपाल सरकारउपर परेको मुद्दामामिला नेपाल सरकारको आदेश भएका सरकारी वकीलले अदालतको मञ्जुरीमा फिर्ता लिन सक्ने व्यवस्था गरेको र नेपाल सरकार विरुद्ध दिलबहादुर लामा समेत (नेकाप २०५१, पृ.५०४) को मुद्दामा सम्मानीत अदालतबाट सरकारी मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा बृहद् व्याख्या भएको पाइन्छ। ऐनको उल्लिखित व्यवस्था सम्मानीत अदालतबाट भएको न्यायिक व्याख्या एवं फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता लिने सम्बन्धमा अपनाउनुपर्ने नीतिगत मापदण्ड र कार्यविधि,

२०५५ समेतले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी बारा जिल्ला गञ्जभवानीपुर गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने राजकिशोर प्रसाद यादव समेत २० जना प्रतिवादीहरू भएको बारा जिल्ला अदालतमा विचाराधीन रहेको कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दा फिर्ता लिन रोक नलगाएको र राजनीतिक दलहरूको सिफारिश समेत रहेकोले मुद्दा फिर्ता लिने विषयको कानून तथा न्याय मन्त्रालयको नं. ४/७-०६७।२।२० को प्रस्ताव मन्त्रिपरिषद्मा पेश हुँदा मन्त्रिपरिषद्को बै.स. १५/०६७, मिति २०६७।३।१६ को बैठकबाट राजकिशोर प्रसाद यादव समेत २० जना प्रतिवादीहरू भएको बारा जिल्ला अदालतमा विचाराधीन रहेको कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय भएको हो ।

जहाँसम्म राजीनामा दिई कामचलाउ सरकारमा परिवर्तन भएको सरकारले सो निर्णय गर्न नमिल्ने भन्ने विपक्षी निवेदकको दावी छ । तत्सम्बन्धमा मिति २०६७।३।१६ गते विहान मन्त्रिपरिषद् बैठक बसी बारा जिल्ला अदालतमा विचाराधीन राजकिशोर प्रसाद यादव समेतका २० जना प्रतिवादीहरू भएको कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गरेको र सोही दिन बेलुकी राष्ट्रका नाममा सम्बोधन गरी मैले सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यू समक्ष राजीनामा पेश गरेको हुँदा कामचलाउ सरकारमा परिवर्तन भएको सरकारले निर्णय गरेको भन्ने विपक्षीको दावी सत्य होइन । साथै राष्ट्रलाई गम्भीर एवं दीर्घकालीन असर पर्ने विशेष प्रकृतिका विषयमा काम चलाउ सरकारले निर्णय नगर्ने हाम्रो अभ्यास रहेको र मुद्दा फिर्ता लिने विषय राष्ट्रलाई गम्भीर एवं दीर्घकालीन असर नपर्ने विषयमा कामचलाउ सरकारले निर्णय गर्न नसक्ने भनी अर्थ गर्न मिल्ने पनि हुदैन । अतः बारा जिल्ला अदालतमा विचाराधीन रहेको राजकिशोर प्रसाद यादव समेत २० जना प्रतिवादीहरू भएको कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दा फिर्ता लिने नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६७।३।१६ को निर्णय कानूनसम्मत नै भई बदर हुनुपर्ने कुनै आधार र कारण नभएकोले विपक्षीको रिट निवेदन खारेज

गरिपाऊँ भन्ने समेतको नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय एवं आफ्नो हकमा समेत प्रधानमन्त्री माधवकुमार नेपालका तर्फबाट यस अदालतसमक्ष पेश भएको लिखित जवाफ ।

मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय सरकारले गरेको भन्ने जिकीर निवेदनमा नै लिएको छ । उक्त निर्णय गर्दाका अवस्थामा निर्णय गर्न सघाउ पुऱ्याउन महान्यायाधिवक्ताको हैशियतमा मैले केही गरेको भन्ने जिकीर निवेदनमा लिएको छैन । उक्त निर्णय गर्नबाट रोक्नका लागि कानूनतः मैले के भूमिका खेल्नु पर्ने हो र मेरो पदीय जिम्मेवारीअनुसारको कुन काम नगरेको कारणबाट उक्त निर्णय हुन गएको हो भन्ने स्पष्ट जिकीर निवेदनमा लिएको छैन । निर्णय गर्दाका समयमा पदीय हैसियतमा संविधान तथा कानूनी रूपमा कुनै जिम्मेवारी नरहेको मेरो हकमा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था छैन । सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २०(१) मा “प्रचलित कानूनबमोजिम नेपाल सरकार वादी भई हेरिने वा नेपाल सरकारको तर्फबाट चलाइएको वा नेपाल सरकार उपर परेको मुद्दा मामिला नेपाल सरकारको आदेश भएमा सरकारी वकीलले अरु पक्षको सहमतिले त्यस्तो मुद्दा मिलापत्र गर्ने वा अदालतको मञ्जुरीले त्यस्तो मुद्दा मध्ये नेपाल सरकार वादी भएको फौजदारी मुद्दा फिर्ता लिन हुन्छ” भन्ने कानूनी प्रावधानअनुरूप नेपाल सरकारले मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय भएको सन्दर्भमा म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताका हकमा कुनै आदेश जारी हुनुपर्ने होइन । निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेतको महान्यायाधिवक्ताको तर्फबाट यस अदालतसमक्ष पेश हुनआएको लिखित जवाफ ।

सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ को उपदफा (१) ले नेपाल सरकार वादी भै हेरिने वा नेपाल सरकारको तर्फबाट चलाइएको वा नेपाल सरकारउपर परेको मुद्दा मामिला नेपाल सरकारको आदेश भएमा सरकारी वकीलले अरु पक्षको सहमतिले त्यस्तो मुद्दा मिलापत्र गर्ने वा अदालतको मञ्जुरीले त्यस्ता मुद्दामध्ये नेपाल सरकार वादी भएको फौजदारी

मुद्दा फिर्ता लिन हुन्छ भन्ने समेतको व्यवस्था गरेको परिप्रेक्ष्यमा उक्त मुद्दा सोही व्यवस्थाबमोजिम फिर्ता लिइएको हो भन्ने कुरा विपक्षीले उक्त निवेदनमा उल्लेख गरेबाट सो कार्य कानूनबमोजिम नै भएको देखिने र यस मन्त्रालयको कुन कार्यले गर्दा निजले यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनु परेको हो भन्ने कुरा उल्लेख गर्न नसक्नु भएको हुँदा विपक्षीको निवेदन जिकीर निराधार छ। खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेतको संघीय मामिला, संविधानसभा संसदिय व्यवस्था तथा संस्कृति मन्त्रालयको तर्फबाट यस अदालतसमक्ष पेश भएको लिखित जवाफ।

सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ को उपदफा (१) मा सरकार वादी भै हेरिने वा नेपाल सरकारको तर्फबाट चलाइएका मुद्दा नेपाल सरकारको आदेशमा सम्बन्धित अदालतको मञ्जुरीमा सरकारी वकीलले मुद्दा फिर्ता लिन हुन्छ भन्ने व्यवस्था छ। सोही कानूनी व्यवस्थाअनुसार मुद्दा फिर्ताको लागि परेका निवेदन र संलग्न कागज प्रमाण हेरी सरकारद्वारा निर्मित मापदण्डबमोजिम नै आवश्यक कारवाही अधि बढाउन कानून तथा न्याय मन्त्रालयलाई लेख्ने गरिएको छ। सम्मानीत अदालतको अनुमतिमा मात्र मुद्दा फिर्ता हुनसक्ने हुँदा नेपाल सरकारले दिएको आदेश शर्तयुक्त आदेश हुन्। तसर्थ सरकारले औचित्य र पुष्ट्याई हुने अवस्थामा मात्र प्रक्रिया पूरा गरी मुद्दा फिर्ता लिन गरेकोले उक्त कार्यलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन। तसर्थ यस मन्त्रालयले निजको हक हनन् हुने कुनै कार्य नगरेकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेतको गृहमन्त्री तथा गृहमन्त्रालयका तर्फबाट यस अदालतसमक्ष परेको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशीसूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता रमणकुमार श्रेष्ठ तथा निवेदकले राजनीतिक दलहरूको सहमतिको आधारमा जघन्य अपराधलाई राजनीतिक रंग दिई मुद्दा फिर्ता लिनका लागि जघन्य घटनालाई राजनीतिक रूपमा चित्रण गर्न मिल्दैन। पीडित पक्षलाई समावेश नगरी वा निजबाट कुनै मञ्जुरी वा स्वीकृति

नलिई एकतर्फी रूपमा अदालतमा विचाराधीन रहेको अवस्थाको मुद्दालाई प्रभाव पर्ने गरी मुद्दा फिर्ता लिन निर्णय गर्नु गैरकानूनीपूर्ण कार्य हो। मुद्दा फिर्ता लिन गरी निर्णय गर्ने गरी भएको विपक्षी नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को निर्णय संविधान तथा कानूनद्वारा प्रदत्त संवैधानिक तथा कानूनी हक प्रतिकूल भएकोले त्यस्तो निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले के कस्ता प्रकृतिका मुद्दामा नेपाल सरकारले मुद्दा फिर्ताको निर्णय लिन सक्छ भन्ने कुरामा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ले स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ। सो व्यवस्था विशेष कारणमा मात्र प्रयोग हुन सक्छ। प्रस्तुत वारदातको प्रकृति राजनीतिक प्रकृतिको देखिएको र राजनीतिक दलको सहमतिबाट मुद्दा फिर्ताको लागि सिफारिश समेत भएको अवस्थामा नेपाल सरकारले मुद्दा फिर्ता लिन निर्णय गरेको हो। नेपाल सरकारले मुद्दा फिर्ता लिन सम्बन्धी मापदण्डका आधारमा प्रस्तुत मुद्दा फिर्ताको निर्णय गरेको र उक्त मापदण्डमा प्रस्तुत मुद्दा फिर्ता लिनसक्ने अवस्था हुँदा सो निर्णय गरिएको हो। सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन २०४९ को दफा २९ (१) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी गरिएको निर्णय संविधान तथा कानूनप्रतिकूल छैन। सरकारले मुद्दा फिर्ता गर्ने निर्णय गर्नसक्ने र सोको कार्यान्वयनको सिलसिलामा अदालतको मञ्जुरी आवश्यक हुने अवस्था हुँदा कार्यान्वयन गर्ने कार्य अदालतको अनुमतिमा निर्भर हुन्छ। मुद्दा फिर्ता लिन निर्णय हुँदा निवेदकलाई कुनै नोक्सानी भएको अवस्था छैन। रिट निवेदकको माग बमोजिमको अवस्था नहुँदा रिट जारी हुनसक्ने होइन रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेतको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

पक्ष विपक्षीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायी तथा विद्वान सहन्यायाधिवक्ताको बहस समेत सुनी दुवै पक्षबाट पेश भएका बहसनोट समेत अध्ययन गरी आज निर्णय सुनाउने तारिख तोकी पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको माग बमोजिमको

आदेश जारी गर्नुपर्ने हो, वा होइन निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

निवेदकले मुलतः सुकदेव राय यादवको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी राजकिशोर प्रसाद यादव समेत २० जना प्रतिवादी भएको बारा जिल्ला अदालतमा विचाराधीन रहेको कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दालाई विपक्षी नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को मिति २०६७३१९६ को निर्णयबाट मुद्दा फिर्ता लिने काम गरेको र उक्त कार्य संविधान, कानून तथा न्यायका मान्य सिद्धान्तविपरीत भएकोले उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भनी मुख्य जिकीर लिई प्रस्तुत विषयलाई सार्वजनिक सरोकारको विषयको रूपमा समेत लिइ यस अदालतसमक्ष उपस्थित भएको देखिन्छ ।

विपक्षी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय समेतको लिखित जवाफ हेर्दा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ ले प्रचलित कानूनबमोजिम नेपाल सरकार वादी भै हेरिने वा नेपाल सरकारको तर्फबाट चलाइएको वा नेपाल सरकारउपर परेको मुद्दा मामिला नेपाल सरकारको आदेश भएमा सरकारी वकीलले अदालतको मञ्जुरीमा फिर्ता लिन सक्ने व्यवस्था गरेको र नेपाल सरकार विरुद्ध दिलबहादुर लामा समेत नेकाप २०५१, पृ.५०४ को मुद्दामा सम्मानीत अदालतबाट सरकारी मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा बृहद् व्याख्या भएको, ऐनको उल्लिखित व्यवस्था सम्मानीत अदालतबाट भएको न्यायिक व्याख्या एवं फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता लिने सम्बन्धमा अपनाउनु पर्ने नीतिगत मापदण्ड र कार्यविधि, २०५५ समेतले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी बारा जिल्ला गञ्जभवानीपुर गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने राजकिशोर प्रसाद यादव समेत २० जना प्रतिवादीहरू भएको बारा जिल्ला अदालतमा विचाराधीन रहेको कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दा फिर्ता लिन रोक नलगाएको र राजनीतिक दलहरूको सिफारिश समेत रहेकोले मुद्दा फिर्ता लिने विषयको कानून तथा न्याय मन्त्रालयको नं. ४/७-०६७।२।२० को प्रस्ताव

मन्त्रपरिषद्मा पेश हुँदा मन्त्रपरिषद्को बै.स. १५/०६७, मिति २०६७३१९६ को बैठकबाट राजकिशोर प्रसाद यादव समेत २० जना प्रतिवादीहरू भएको बारा जिल्ला अदालतमा विचाराधीन रहेको कर्तव्य ज्यान तथा ज्यान मार्ने उद्योग मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय भएको हो भन्ने समेतको लिखित जवाफमा जिकीर लिएको देखियो ।

२. निवेदकले प्रथमतः तत्कालीन प्रधानमन्त्रीले राजीनामा दिई निजले नेतृत्व गरेको सरकार काम चलाउ सरकारको रूपमा पुगीसकेको अवस्था हुँदा त्यस्तो अवस्थाको सरकारले संविधान र प्रचलित कानूनबमोजिम चलाएको गम्भीर फौजदारी मुद्दा फिर्ता लिन नमिल्ने भनेको देखिन्छ । त्यसतर्फ विचार गर्दा, प्रधानमन्त्रीले राजीनामा दिएपछि संविधानबमोजिमको सरकार गठन नभएसम्म संविधान बमोजिम कार्यपालिकाले गर्ने काम गर्नुपर्ने नै देखिन्छ । कुन काम दूरगामि महत्वको र भविष्यको सरकारको समेत दायित्व बढाउने खालको हो वा होइन भन्ने राजनीतिक र नैतिक प्रश्न हुन्छ, जुन काम विशुद्ध कानून रूपमा मूल्याङ्कन गर्न गाह्रो हुन्छ । मुद्दा चलाउने वा नचलाउने, वा चलाएको मुद्दा फिर्ता लिने वा नलिने भन्ने कुरा प्रचलित संविधान एवं फौजदारी कानूनबमोजिम नियमित रूपमा गरिने कार्य भएकोले त्यसलाई सरकार गठन वा विघटनको खास घटनासँग जोडेर हेरिनु पर्ने देखिन्छ । बरु सरकारमा रहने पदाधिकारीहरूले सत्ता त्यागको संघारमा पुगेको रहेछ र त्यस्तो संवेदनशील समयमा आफूले मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धी कुनै निर्णय गर्दा सत्तामा रहने सीमित समयको अवसरको दुरुपयोग गरेको स्थिति देखिन्छ कि भनी संवेदनशील भई विवेकसंगत निर्णय लिन उद्यत रहनु अपेक्षित हुन्छ, भन्ने हेक्का राख्नु जरुरी हुन्छ । यस्तो विषय सरकार सञ्चालन गर्ने व्यक्तिहरूले नै जिम्मेवारी बोधको साथ कार्य गर्ने कुरा भएकोले कुनै सरकार विघटनको संघारमा पुगेको वा काम चलाउ सरकारको हैसियतमा पुगेको भन्ने सम्म कारणले सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९(१) को प्रयोग गर्नमा पूरै

प्रतिबन्धात्मक स्थितिमा पुऱ्याएको मानिनु पर्छ भन्ने निष्कर्षमा पुग्न उचित भएन । कुनै सरकारको पदाधिकारीले उपरोक्त दफा २९ को प्रयोगमा संविधान वा कानूनबमोजिम गर्न नहुने कुनै अख्तियारको दुरुपयोग गरेको देखिन आएमा त्यसतर्फ छुट्टै प्रक्रिया चलाउन सकिने नै हुँदा समेत उपरोक्त दफा २९ को प्रयोग गर्ने अख्तियारी नै पूरै सीमित गर्न मिल्ने देखिएन ।

३. प्रस्तुत मुद्दामा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ बमोजिम कुनै व्यक्ति विरुद्ध चलाइएका फौजदारी मुद्दा फिर्ता लिने अधिकार नेपाल सरकारमा रहेको र मुद्दा फिर्ता लिने प्रक्रियामा मुद्दा दायर रहेको अदालतको सहमतिले मात्रै कार्यान्वित हुने हुनाले मुद्दा फिर्ता लिने निर्णयको कार्यान्वयनको प्रक्रियामा रोक लगाउन नमिल्ने भन्ने विपक्षी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफको मुख्य जिकीर रहेको छ ।

४. वस्तुतः मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गर्ने अधिकार, सो निर्णय लिँदा अपनाउनु पर्ने प्रक्रिया र यसमा विचार गर्नुपर्ने कुराहरूको सम्बन्धमा नै विशेष विचार गर्नुपर्ने देखिन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रस्तावनामा नै कानूनी राज्यको स्थापनालाई नै राज्यको मुख्य उद्देश्य घोषित गरिएको छ भने सोको कार्यान्वयनको लागि नै अन्तरिम संविधानको सम्पूर्ण व्यवस्थाहरू गरिएको देखिन आउँछ । देशमा कानून र व्यवस्था कायम गरी सर्वसाधारणको जीउधनको रक्षा गरी तिनीहरूलाई प्रदत्त संवैधानिक एवं कानूनी हकहरूको संरक्षण गरी सोको उपभोग गर्न सक्ने अवस्थाहरू सिर्जना गर्नु नै राज्यको कर्तव्य हुन आउँछ । राज्यको मुख्य उद्देश्य नै न्याय हो र न्याय नै राज्यको आधार पनि हो । न्यायलाई राज्यको आधार वा उद्देश्य नमान्ने हो भने राज्यको अस्तित्वको अर्थ पनि रहदैन र त्यस्तो राज्य स्वयंको निरन्तरता पनि सम्भव छैन ।

५. अन्तरिम संविधानले उक्त कुरालाई हृदयंगम गरी राज्यको विभिन्न अङ्गहरू खडा गरी तिनीहरूको काम कर्तव्य र अधिकारको व्यवस्था गरी संवैधानिक

पद्धतिको कार्यान्वयनको व्यवस्था गरेको छ । अन्तरिम संविधानले जीवनको हक, समानता, स्वतन्त्रता, सम्पत्ति, न्यायलगायतका संवैधानिक उपचारहरूको हक समेतका विभिन्न मौलिक हकको व्यवस्था गरेको छ भने सोको प्रभावकारी कार्यान्वयन एवं संरक्षणको लागि महान्यायाधिवक्ता, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग र न्यायापालिका जस्ता संस्थाहरूको पनि व्यवस्था गरेको छ । सबै संस्थाहरूले संविधान र कानूनबमोजिम विवेकसम्मत ढंगले काम गरेमा संविधानले लक्ष्य गरेको कानूनी राज्यको कार्यान्वयन भई जनताले सुख, शान्ति र न्यायको अनुभूति प्राप्त गर्न सक्ने अपेक्षा गरिन्छ ।

६. उपरोक्त हरेक अङ्ग वा संस्थाहरूले आफ्नो कार्यक्षेत्रको सही भूमिका निर्वहनबाट नै कानूनी राज्यको समष्टि उद्देश्य हासिल हुन सक्छ भन्ने कुरामा दुईमत हुन सक्दैन भने कुनै अङ्गले कुनै त्रुटि गरेमा सोको खराबीबाट बचाउन संविधानमा व्यवस्थित नियन्त्रण र सन्तुलनको सिद्धान्तअनुरूप न्यायपालिकाले आफूमा निहित उत्तरदायित्वको निर्वहन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

७. कानूनी राज्यको यो संरचनाभिन्न रहेर देशमा हुने आपराधिक घटनाहरूबाट बचाई सर्वसाधारणलाई सुरक्षा र न्यायको वातावरण दिनुपर्ने हुन्छ । समाजमा घटित हुने विभिन्न आपराधिक घटनाहरूसँग निपटन र न्यायको अन्तिम बिन्दु सम्म पुऱ्याउने कार्य मूलतः कार्यपालिकाको जवाफदेहिताको विषय हो । कार्यपालिकालाई विधायिकाले अनेकौं कानूनहरू मार्फत् कसूरको परिभाषा गरी तिनको अनुसन्धान गर्न, अभियोजन गर्न र निर्णय कार्यान्वयन गर्न जिम्मेवारी सुम्पेको पाइन्छ । देशको फौजदारी कानूनले प्रदान गरेको जिम्मेवारी अनुसार अपराध हुन् नदिन आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गर्नुको अतिरिक्त भएका अपराधहरूको सही र प्रभावकारी अनुसन्धान र अभियोजन गरी न्यायिक प्रक्रियामा लैजान पर्ने हुन्छ । यो कार्यको विषयगत विशेषता र आवश्यकतालाई विचार गरेर संविधानले संस्थागत कार्य विभाजन गरिदिएको समेत देखिन्छ । त्यस्तै सामान्यतया फौजदारी मुद्दाको अनुसन्धान सरकारको

प्रहरी संगठनको जवाफदेहीमा छाडेको देखिन्छ भने सार्वजनिक ओहदाको व्यक्तिले गरेको अख्तियारको दुरुपयोगसम्बन्धी प्रश्नको अनुसन्धान एवं अभियोजनको जवाफदेही अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग जस्ता संस्थाको जिम्मेवारीमा छोडेको देखिन्छ। त्यस्तो आयोगलाई सुम्पेको जिम्मेवारी बाहेक अन्य कुरामा सरकारले चलाउने मुद्दाको अभियोजन सम्बन्धी अन्तिम निर्णयकर्ताको रूपमा महान्यायाधिवक्ताको संस्थाको छुट्टै व्यवस्था गरेको देखिन्छ। यसबाट संविधानमा नै अपराध अनुसन्धान एवं अभियोजन सम्बन्धमा छुट्टै र विशिष्ट संरचना सोचिएको देखिन्छ भने न्याय निरूपणको कार्यलाई अन्तिम रूपमा न्यायपालिकाको जिम्मेवारी तोकिएको पाइन्छ। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, महान्यायाधिवक्ता र न्यायपालिका सबै संवैधानिक अङ्गहरू भएकोले यी अङ्गहरूको कामकारवाहीहरू संविधान र सो बमोजिम बनेका कानूनमा व्यवस्थित व्यवस्थाहरू र तिनमा अन्तर्निहित भावनाहरूबाट अनुप्राणित हुनुपर्ने कुरामा विवाद हुन सक्दैन। यस्तो संवैधानिक जिम्मेवारी अन्तर्गत गरिएका कार्यहरूलाई सहजै निरर्थक बनाउन कुनै पनि बहानामा मिल्दैन। अर्को शब्दमा अपराधको सूचना प्राप्त भएपछि अनुसन्धान नगर्न, अभियोजन गरेको मुद्दालाई न्यायको बिन्दूमा पुग्न नदिन, न्याय गरिएको कुरामा कार्यान्वयन हुनबाट रोक्न मिल्दैन। हरेक अङ्ग संवैधानिक पद्धतिको कार्यान्वयनको लागि महत्वपूर्ण छन् भने तिनलाई कानून र विवेकसंगत ढंगले गरेको कार्यमा अनुचित हस्तक्षेपबाट बचाउनु पनि संवैधानिक पद्धति कार्यान्वयन गर्ने दृष्टिले महत्वपूर्ण छ।

८. प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा विचार गर्दा मुद्दा चलाउने सम्बन्धमा वर्तमान अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३५ ले प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम कसूरहरूको सम्बन्धमा अभियोजन लगाउने अन्तिम अधिकार महान्यायाधिवक्तालाई सुम्पेको देखिन्छ भने निजबाट प्रत्यायोजित अधिकार अन्तर्गत स्थानिय जिल्ला न्यायाधिवक्ताले प्रतिवादीहरू महेशप्रसाद साह कानू

राजकिशोर प्रसाद यादव समेत २० जनाउपर प्रस्तुत मुद्दा दायर भएको देखिन्छ। यसरी चलाइएको मुद्दा र सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ बमोजिम मुद्दा फिर्ता लिने प्रक्रियाको सम्बन्धमा केही विचार गर्नु प्रासंगिक हुनेछ।

९. फौजदारी मुद्दाको अभियोजन गर्ने अधिकार सामान्यतया महान्यायाधिवक्ताको संवैधानिक अधिकार भएको देखिन्छ। तर त्यसरी चलाइएको मुद्दा फिर्ता लिने अधिकार भने सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ बमोजिम नेपाल सरकारको देखिन आउँछ। महान्यायाधिवक्ताको अभियोजनसम्बन्धी अधिकार र नेपाल सरकारको मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धी अधिकारका बीचको सम्बन्ध विचारणीय छ। संविधानले प्रदान गरेको अभियोजन सम्बन्धी अधिकार विशिष्ट र स्वायत्त प्रकृतिको देखिन्छ। महान्यायाधिवक्तालाई यो अधिकार संविधानद्वारा सीधै प्रदान गर्नुको विशेष अर्थ छ। महान्यायाधिवक्ताको संस्था एउटा व्यावसायिक र न्यायिक संस्थाको रूपमा मानिन्छ र कुनै खास राजनीतिक उद्देश्यले कसैउपर दुर्भावनापूर्वक अभियोजन लगाउन वा कसैउपर मोलाहिजावस वा राजनीतिक स्वार्थको कारणले लगाउन पर्ने अभियोग नलगाउने अवस्था आउन नदिन र फौजदारी अभियोग जस्तो गम्भीर अभियोग विशिष्ट कानूनी एवं न्यायिक आवश्यकता अनुरूप सही र निष्पक्ष रूपमा हुन सकोस भनेर नै उक्त संस्था खडा गरी अभियोजनसम्बन्धी सम्पूर्ण जिम्मेवारी सुम्पेको हो। यसरी एकातिर संविधान बमोजिम महान्यायाधिवक्ताको अधिकारअन्तर्गत मुद्दा अभियोजन लगाउने अर्कोतिर सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ अन्तर्गत मुद्दा फिर्ता लिने प्रक्रियाबीच के कति सामञ्जस्यता छ भनी नहेर्ने हो भने र अरु दुई भूमिका बीचको सार्थकता खोजी नगर्ने हो भने मुद्दा चलाउने र फिर्ता लिने कुरा संविधान र कानूनको विशिष्ट आवश्यकताअनुसारको प्रत्याभूति हुनुको सट्टा केटाकेटीको खेलौना जस्तो हुनु गर्ई

कानूनी राज्यको अभीष्ट सहजै परास्त हुनसक्ने जोखिम सिर्जना हुन जान्छ ।

१०. संविधानप्रदत्त अधिकारअन्तर्गत महान्यायाधिवक्ता वा निजको प्रत्यायोजित अधिकारअन्तर्गत गरिएको अभियोजन उद्देश्यमूलक हुनुपर्छ र न्यायको गन्तव्यसम्म पुग्न सार्थक प्रयास गरिरहनु पर्नेमा द्विविधा हुनुपर्ने होइन तर यस्तो गहन संवैधानिक जिम्मेवारी अन्तर्गत चलाइएको मुद्दामा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ अन्तर्गत मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गर्दा महान्यायाधिवक्ताको स्थान र राज्यको के स्थान रहन्छ भन्ने कुरा मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय प्रक्रियाको मिसिलहरूमा खुल्ने गरेको देखिदैन । प्रस्तुत मुद्दाको सिलसिलामा प्राप्त निर्णय फायल हेर्दा मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धमा अभियोजनकर्ता वा महान्यायाधिवक्ताको रायलाई आधार बनाएको देखिदैन । यसबाट प्रकारान्तरमा फौजदारी मुद्दामा अभियोजन लगाउने वा नलगाउने अन्तिम अधिकार वर्तमान अन्तरिम संविधानले महान्यायाधिवक्तालाई सुम्पेको भएपनि सरकारले मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गरेमा सो अभियोजनले सार्थकता गुमाउने र कार्यपालिकाको निर्णयले प्रधानता प्राप्त गर्न सक्ने स्थिति आउने देखिन्छ । संविधानले प्रदान गरेको अभियोजन सम्बन्धी विशिष्ट अधिकार नै पराजित हुने गरी सामान्य कानूनद्वारा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ को व्यवस्था कार्यान्वयन हुनु दिन कहाँसम्म वाञ्छनीय हुन्छ भन्ने कुरा विशेषरूपले विचारणीय छ । यथार्थमा महान्यायाधिवक्ता कार्यपालिकाको प्रमुख कानूनी सल्लाहकारको रूपमा रहने भएपनि संविधानले स्थापना गरेको विशिष्ट अङ्ग भएको नाताले र निजलाई संविधानले नै स्पष्ट परिकल्पनासहित खास कार्यको भूमिका दिएकोले सो भूमिकाको निर्वहन र संरक्षणमा लागि रहनुपर्ने कुरा स्पष्ट छ ।

११. जहाँसम्म सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ अन्तर्गत मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धी व्यवस्थामा महान्यायाधिवक्ताको भूमिकाको प्रश्न छ । प्रस्तुत मुद्दामा उपरोक्त दफा २९ को संवैधानिकताको

प्रश्न उपस्थित नरहेकोले त्यसतर्फ विचार गर्नुपर्ने भएन । उक्त दफा २९ मा मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धी नेपाल सरकारले निर्णय लिँदा महान्यायाधिवक्ता वा मुद्दामा अभियोजन गर्ने अभियोजनकर्तासँग परामर्श लिने सम्बन्धमा कुनै आवश्यकता तोकेको देखिदैन । नेपाल सरकारले मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गरेमा सरकारी वकीलले मुद्दा विचाराधीन रहेको अदालतमा मुद्दा फिर्ता लिन माग गर्ने व्यवस्था गरेकोबाट पनि नेपाल सरकारको कार्यान्वयन गर्ने निकायको रूपमा राखेको देखिन्छ । उक्त व्यवस्थाको अक्षरसः व्याख्या गर्ने हो भने मुद्दा चलाउने कुराको विरुद्ध मुद्दा फिर्ता लिने अधिकारको प्रतिस्पर्धा हुने र मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गर्ने समक्ष मुद्दा चलाउने अधिकारीले समर्पण गर्नुपर्ने स्थिति रहने देखिन्छ जुन संविधानको मर्म होइन ।

१२. अभियोजन र अभियोक्ताको सम्बन्धमा संविधानमा नै व्यवस्था हुनु आफैमा महत्वपूर्ण व्यवस्था हो । अभियोजन सम्बन्धी स्वतन्त्रता र व्यावसायिकताको महत्वलाई बिसर्ने हो भने जनताको हक अधिकारको सही संरक्षण हुन सक्दैन । पीडित हुनसक्ने समाजका सम्भाव्य समुदायहरूको हक र हित संरक्षण गर्ने निकायको रूपमा रहेको महान्यायाधिवक्ताको भूमिका प्रभावकारी नभए अरु त अरु अभियुक्तहरूको पनि सही संरक्षण हुन सक्दैन । महान्यायाधिवक्ताको समक्ष अभियुक्तको हक र हित अनावश्यक रूपले प्रभावित नहोस् भन्ने सरोकार पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण हुन्छ ।

१३. हालको अवस्थामा अभियोक्ताले मुद्दाको तथ्य र कानूनको आवश्यकता भनेर चलाएको मुद्दाको एउटा परिस्थिती हुन्छ, अर्कोतिर सरकारले मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय लिई सोको कार्यान्वयन गर्न अदालतसमक्ष उपस्थित हुनु परेको अर्को परिस्थिति हुन्छ । आफूले चलाएको मुद्दा किन निराधार भयो वा किन निरन्तर गर्न नमिल्ने भयो भन्ने कुरा स्पष्ट नभैकन नै मुद्दा फिर्ता गर्ने निर्णय कार्यान्वयनको लागि उपस्थित हुनु परेको पाइन्छ । यस्तो परिस्थिति संविधानले परिकल्पना गरेको देखिदैन ।

१४. यस सिलसिलामा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ को सही प्रयोगको पद्धति

विकास गर्नु नै मुख्य विचारणीय विषय देखिन्छ । उक्त दफा २९ को व्यवस्था अत्यन्त सामान्य शब्दहरूमा व्यवस्थित देखिन्छ । मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गर्ने अधिकारकै औचित्यमा प्रवेश गर्नुपर्ने प्रश्न प्रस्तुत मुद्दामा नरहेको र शासन व्यवस्था सञ्चालन गर्दा राज्यमा अनेकौं अचिन्तित परिस्थिति सिर्जना हुनसक्ने भई त्यस्तो विषम परिस्थिति सिर्जना भएको भए सार्वजनिक हितमा कतिपय मुद्दा फिर्ता लिनपर्ने अवस्था आउन सक्छ, तर त्यस्तो विशिष्ट अवस्था आए स्थितिको सही समिक्षा प्रस्तुत गरी याचना गर्नुपर्ने हुन्छ । सो प्रयोजनको लागि मुद्दा फिर्ता लिने कुराको व्यवस्थाको सान्दर्भिकता हुन पनि सक्छ तर सो सिलसिलामा विचारणीय कतिपय कुरामा जस्तो की समान स्थितिका मुद्दाहरू वा एकै मुद्दामा पनि समान अवस्थाका प्रतिवादीहरू बीच समान व्यवहारको अपेक्षा, अभियोजनकर्ताको अधिकारको मर्यादा र राय, पीडितको हक र क्षतिपूर्ति, जसको हकमा मुद्दा फिर्ता लिने हो सो व्यक्तिले अदालतसमक्ष समर्पण गरेको स्थिति, अदालतले मुद्दा फिर्ता लिने मागको सम्बन्धमा विचार गर्दा पीडित वा जाहेरवालाले सरोकार व्यक्त गर्ने मौका आदि महत्वपूर्ण हुने देखिन्छ ।

१५. उक्त दफा २९ को विवेकसंगत प्रयोग गर्नको लागि संविधानले व्यवस्था गरेका विभिन्न प्रावधानहरूको अनदेखा गर्न मिल्ने देखिदैन । जस्तो कि अभियोक्ताको संवैधानिक अधिकारलाई नै संकुचन वा परास्त हुने गरी फिर्ता लिने निर्णयलाई प्रधानता दिन नमिल्ने हुनाले मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय प्रक्रियामा महान्यायाधिवक्ताको रायलाई समुचित स्थान दिनुपर्ने हुन्छ त्यो नै संवैधानिक हुने देखिन्छ । प्रस्तुत अवस्थामा उपरोक्त दफा २९ को औचित्यमा प्रवेश गर्नु भन्दा उक्त दफाको विधि र विवेकसंगत प्रयोग भएको छ वा छैन भन्ने कुरामा ध्यान दिन जरुरी देखिन्छ ।

१६. गम्भीर मुद्दामा सरकार नै वादी भएर पीडित एवं समाजको हित संरक्षण गर्ने प्रयोजनको लागि मुद्दा चलाउने व्यवस्था संविधान र कानूनले गरेको पाइन्छ । मुद्दा चलाउने र फिर्ता लिने दुवै कुरालाई हलुका रूपमा लिन मिल्दैन । समाज र व्यक्ति प्रभावित हुने मुद्दामा सुविधा र सामर्थ्यलाई

विचार गरी अभियोजनको जिम्मा राज्यलाई दिनुको अर्थ प्रभावित वा पीडितलाई न्यायमा पहुँचबाट विमूख तुल्याउनु किमार्थ हुन सक्दैन । पीडितको जाहेरीमा मुद्दा चलाउने, पीडित आफैले मुद्दा चलाउन पनि नमिल्ने र पीडितको तर्फबाट चलाइएको मुद्दामा न्यायको अन्तिम बिन्दुसम्म न्यायको खोजी नगरीकन मुद्दा नै बीचबीचमा राजनीतिक वा अन्य सौदा गरी दावी नै परित्याग गर्ने हो वा गर्न दिने हो भने पीडित र राज्यबीचको सम्बन्ध मैत्रिपूर्ण र न्यायपूर्ण हुन सक्दैन । साथै राज्यले मुद्दा फिर्ता लिने कुरामा न्यायसंगत र विवेकसंगत आधार बनाउन सकेन भने राज्यले चलाएको मुद्दाको औचित्य प्रमाणित हुन सक्दैन र औचित्यहीन मुद्दा चलाएबापत प्रतिवादीले भोगेको असुविधा र अन्यायको पनि भरपाई गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसैले न्यायको प्रत्याभूति लिएको राज्यले मुद्दा फिर्ताको प्रक्रियालाई सत्ता सञ्चालनको सहज खेलको रूपमा वा अन्यथा अन्य रूपमा प्रयोग गर्न हुदैन । राज्यले अपराध सम्बन्धी अनुसन्धान एवं अभियोजनमा खासगरी पीडितकै हितको प्रतिनिधित्व गर्ने र अभियुक्तलाई पनि स्वच्छ न्यायको अधिकारको प्रत्याभूति दिने हुनाले अभियोजन गर्ने संस्थाको अतिरिक्त स्वतन्त्र न्यायपालिका र स्वतन्त्र कानून व्यवसाय समेतको व्यवस्था गरेको हो । मुद्दामा अभियोजन गरेपछि न्यायिक प्रक्रियाबाट सफाई लिन पाउने अभियुक्तको पनि अधिकार हो । यस्तो वैध उपायको उपेक्षा गरेर मुद्दाको प्रक्रियालाई पन्छाउने र उन्मुक्ति खोज्ने प्रक्रियामा जाँदा न्यायमा समानताको मार्गमा अवरोध हुनसक्ने हुँदा मुद्दा फिर्ता लिने प्रक्रियामा निकै सर्तकता अपनाउनुपर्ने हुन्छ ।

१७. प्रस्तुत मुद्दामा मुद्दा फिर्ता लिने सरकारको निर्णयमा अनेकौं प्रश्नहरू खडा भएको देखिन्छ । विपक्षीमध्येका गृह मन्त्रालयले दिएको लिखित जवाफमा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ बमोजिम जुनसुकै फौजदारी मुद्दा पनि फिर्ता लिन सक्ने जिकीर लिएको छ । राजनीतिक सहमतिको आधारमा मुद्दा फिर्ता लिएको, अदालतको अनुमतिले मात्रै मुद्दा फिर्ताको निर्णय कार्यान्वयन हुनसक्ने हुँदा

फिर्ता लिने निर्णय त्रुटिपूर्ण भन्न नमिल्ले आदी जिकीर गृहमन्त्रालयबाट समेत लिएको देखिन्छ ।

१८. यथार्थमा उपरोक्त सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ को व्यवस्था जुनसुकै प्रकृतिको मुद्दा जहाँसुकै भएपनि फिर्ता लिन मिल्ने गरी व्यवस्था भएको भन्ने जिकीर निकै गम्भीर छ । ऐनले मुद्दा फिर्ता लिन मिल्ने कुराहरूको छुट्टै वर्गीकरण गरेको छैन त्यस अर्थमा लिखित जवाफमा जिकीर लिएको भए एउटा कुरा हो तर त्यसबाट मुद्दा फिर्ता लिने कुरालाई विपक्षीले कस्तो भयंकर र अनुत्तरदायी सोच लिएर बसेको होला भनी अनुमान गर्ने ठाउँ दिन्छ । राज्य विरुद्ध, सार्वजनिक हक वा हित विरुद्ध, मानवताकै विरुद्ध आम नरसंहार, जाति हत्या जस्तो विषय, महिला, बालबालिका विरुद्धको हिंसा, युद्ध अपराध, संगठित अपराध आदि जे विषयमा पनि मुद्दा फिर्ता लिन हुन्छ भन्ने हलुका दृष्टिकोण लिई त्यसैलाई कार्यान्वयन गर्ने हो भने दण्डहिनता र अराजकता मौलाएको कस्तो राज्य प्रणाली सञ्चालन हुन्छ होला भनी अनुमान पनि गर्न गाह्रो हुने छ । विवेकशील सरकार शक्ति र अधिकारको मातमा जस्तोसुकै तर्क गर्न कम्मर कस्छ भन्ने लाग्दैन । स्मरणीय के छ भने विपक्षी मन्त्रपरिषद्ले स्वयं पनि उपरोक्त दफा २९ को प्रयोजनको लागि यस अदालतको पूर्व निर्देशनको परिप्रेक्ष्यमा समेत फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता लिने सम्बन्धमा अपनाउनुपर्ने मापदण्ड र कार्यविधि २०५५ बनाई लागू गरेको छ र सो समेतको आधारमा प्रस्तुत मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गरेको भनेको छ । सो मापदण्डले जुनसुकै मुद्दा फिर्ता लिन हुन्छ भन्न सकेको छैन । त्यसमा फिर्ता लिन नमिल्ले मुद्दाहरूको नकारात्मक सूचीपनि समावेश भएको पाइन्छ । साथै सरकारले विभिन्न अवसरमा र प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा पनि त्यस्तो नकारात्मक सूचीको मुद्दा फिर्ता लिनुपर्दा मापदण्ड नै निलम्बन गरेको समेत पाइन्छ । आफूले बनाएको मापदण्ड समेत कार्यान्वयन नगर्ने त्यस्तो प्रवृत्तिको आलोचना हुने कुरा आफ्नो ठाउँमा छ तर जस्तो सुकै मुद्दा पनि फिर्ता लिन बाधा छैन भन्नु आपत्तिजनक कुरा हुन्छ ।

१९. हुन् त सरकारले मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गरेपनि सम्बन्धित अदालतले फिर्ता लिने मागलाई अनुमति नदिएसम्म कार्यान्वयन नहुने भन्ने जिकीरले संकटको गम्भीरता रहन्न भन्न खोजेको देखिन्छ तर आफूले न्यायको लागि भनी चलाएको मुद्दामा यो वा त्यो कारण देखाई प्रचलित कानून र न्यायको प्रत्याभूतिहरूको उल्लंघन गरी अन्य आफैले तय गरेको मापदण्ड समेतको उपेक्षा गरी जुनसुकै गम्भीर मुद्दा पनि फिर्ता लिन माग्दछ भने त्यस्तो निर्णय गर्ने सरकारको वैधता नै प्रश्नांकित हुन जान्छ । मुद्दा फिर्ता लिने प्रक्रियालाई यसरी हलुको ढंगले परिचालन गरी पिडित र समाजलाई सनसनीपूर्ण स्थितिमा पुऱ्याउने र न्यायमा विचलनको खतरा बढाउने सन्त्रास पैदा गर्नु स्वयं पनि वाञ्छनिय हुदैन । त्यसैले विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय लगायतका विपक्षीहरूले कम्तिमा आफूले बनाएको मागदण्डविपरीत र राज्य विरुद्धका अपराध, युद्ध अपराध, मानव अधिकार र क्रुर र अमानवीय प्रकृतिका मानवता विरुद्धको अपराध, संगठित अपराध, महिला एवं बालबालिका विरुद्धको अपराध, जाति हत्या, सार्वजनिक हक विरुद्धको अपराध जस्ता अपराधमा पनि जुनसुकै सौदा गरी मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गर्ने सोच राख्न मिल्ने देखिदैनअपर ।

२०. विपक्षीहरूको लिखित जवाफबाट राजनीतिक दलहरूको सिफारिश समेतको आधारमा समेत मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गरेको भनी जिकीर लिई त्यसको औचित्य प्रमाणित गर्न खोजेको देखिन्छ । वस्तुतः यो एउटा गम्भीर स्थिति हो । मुद्दा चलाउँदा प्रचलित कानूनबमोजिम चलाउने, अनि फिर्ता भने राजनीतिक सहमतिको आधारमा गर्ने हो र न्याय र कानूनको तत्वको आवश्यकता नदेखाउने हो भने फौजदारी न्यायप्रणाली चरम राजनीतिककरणको सिकार हुनसक्ने अवस्था रहन्छ । फौजदारी मुद्दा चलाउनु वा फिर्ता लिन दुबै कानूनी एवं न्यायिक विषय हुन् । राजनीतिक सहमतिको आधारमा मुद्दा चलाउने वा नचलाउने तथा चलाएको मुद्दा फिर्ता गर्ने हो भने कानूनी राज्यको उपहास हुन्छ र त्यस्तो गैरकानूनी राज्यबाट प्रतिस्थापन हुन जान्छ । कानून आफै राजनीतिक प्रक्रियाको उपज

भएपनि कानून कार्यान्वयनको चरण भने राजनीतिक हुन सक्दैन । खासगरी अपराध अनुसन्धान र अभियोजनलाई राजनीतिकरणबाट संक्रमित हुनबाट नबचाउने हो भने फौजदारी मुद्दाको राजनीतिकरण मात्रै हुने नभई राजनीति पनि अपराधीकरणको दोषबाट मुक्त हुन नसक्ने अवस्था आउँछ । यो निष्पक्ष र स्वतन्त्र न्यायको लागि विषयवृत्तकै रूपमा हुर्किन सक्छ । त्यसैले संविधान र कानूनले परिकल्पना नै नगरेको राजनीतिक सहमतिलाई स्थान दिई एउटा विधिसम्मत अभियोजनलाई परास्त गरेको भन्ने जिकीर लिनु र त्यस्तो आधारमा मुद्दा फिर्ता लिनु वा दिनु कानून, न्याय र विवेकसंगत हुन सक्दैन ।

२१. मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गर्दा लिने गरेको एउटा आधार राजनीतिक उद्देश्यले अभियोग लगाएको भन्ने हुने गरेको छ । वस्तुतः कस्तो मुद्दा राजनीतिक हो ? राजनीतिक उद्देश्यले चलाएको भन्ने निर्धारण गर्ने आधार के हो ? राजनीतिक उद्देश्यले मुद्दा चलाएको भए त्यसको खराबी कसरी हटाउने हो भन्ने कुराको विविध पक्षहरू हुन सक्छन् । फौजदारी न्यायले सम्बोधन गर्ने विषय विशेषतः अपराध नै हो । अपराध जसले गरेपनि अपराध नै हुन्छ, र प्रचलित फौजदारी कानूनको अधिनस्थ हुनुपर्ने हुन्छ । राजनीतिक व्यक्तिले गरेमा अपराध राजनीतिक हुने होइन राजनीतिक उद्देश्यले अपराध गरेको भन्न पनि मिल्ने हुदैन । अपराधका तत्वहरू विद्यमान छन् भने जुनसुकै उद्देश्य भए पनि अपराध नै हुन्छ ।

२२. कतिपय अवस्थामा कसूरको परिभाषा नै राजनीतिक दृष्टीले गरिएको हुन सक्छ । त्यस अवस्थामा समस्या कानूनको कार्यान्वयनमा हुने नभई कानूनमा नै हुने गर्दछ । त्यसको लागि कानूननै बदल्ने विकल्प रहन्छ । कानून बहाल रहने तर कानूनको कार्यान्वयन भने राजनीतिक व्यक्ति संलग्न भए एकढंगले र अरुमा फरक ढंगले गर्न मिल्दैन । त्यो समानता, न्याय र विवेकको मापदण्डबाट समेत मिल्दैन । वस्तुतः राजनीतिक मुद्दा, राजनीतिक सहमति वा राजनीतिक कार्यकर्ता संलग्न भएको भन्ने आधारमा कसूरको दायित्वबाट मुक्ति दिने अमेघ अस्त्रको रूपमा सरकारी

मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ को प्रयोग गर्न दिन कुनै हालतमा मिल्दैन । उक्त दफामा राजनीतिक आधारमा वा राजनीतिक सहमतिको आधारमा मुद्दा फिर्ता लिन मिल्ने गरी कुनै व्यवस्था नै भएको पाइदैन ।

२३. त्यसमा पनि फौजदारी मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गर्दा राजनीतिको आधारमा मुद्दा चलाइएको भनी मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गरेपनि कुन राजनीतिक आधार हो, त्यसको वस्तुगत मूल्याङ्कन नै गर्ने गरेको पाइदैन । राजनीतिक उद्देश्यले कसैउपर मुद्दा चलाउन हुदैन । तर त्यसरी मुद्दा चलाएको छ भन्ने देखिने आधार मिसिलमा पनि देखिनु पर्छ । सरकारको निर्णयमा राजनीतिक उद्देश्यले मुद्दा चलाएको भन्ने उल्लेख हुँदा सोही उद्देश्यले चलाएको रहेछ भन्ने मान्न अदालत बाध्य हुन सक्दैन । अदालतले पनि सो आधारको समीक्षा गरी आफ्नो निर्णयमा प्रस्तुत गर्नुपर्ने हुन्छ । खास गरेर मुद्दा चलाउने निकाय महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयले नै सो कुराको स्पष्ट गर्नु जरुरी हुनआएछ । राजनीतिक दलको सिफारिशमा राजनीतिक पूर्वाग्रहको आधारमा मुद्दा चलाएको भनी निर्णय गरी मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गर्दा एक किसिमले महान्यायाधिवक्ताको मुद्दा चलाउने निर्णयउपरको गैरकानूनी पुनरावेदकीय अधिकारको सिर्जना भएको जस्तो स्थिति देखिन्छ, जुन अस्वस्थकर देखिन्छ । वास्तवमा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ बमोजिम मुद्दा फिर्ता लिँदा संविधान, कानून र न्यायलाई मापदण्ड बनाउनुपर्ने हुन्छ, र त्यसरी फिर्ता लिने निर्णय भएमा मात्रै अदालतले विचार गर्न सक्ने हुन्छ । त्यसो गर्दा कानूनी राज्यको अवधारणा र न्याय सम्बन्धी मौलिक हकका आधारभूत तत्व एवं पिडितहरूको न्यायसंग सम्बन्धित संयुक्त राष्ट्रसंघीय घोषणापत्र (Declaration of Basic Principles of Justice for Victim of crime and abuse of power 1985) पनि विचार गर्नुपर्ने हुन्छ ।

२४. वस्तुतः सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ (१) लाई असीमित अधिकारयुक्त व्यवस्था नभई संविधान, कानून र न्यायको मान्य सिद्धान्तको अधिनमा राखेर हेर्नुपर्ने हुन्छ । यसरी हेरिएमा चालु मुद्दा फिर्ता लिने निर्णयलाई अपवादको रूपमा ग्रहण

गर्नुपर्ने हुन्छ, र मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गर्दा खास खास आधारहरू समेत उल्लेख गर्नुपर्ने हुन्छ ।

२५. प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षीहरूबाट सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ (१) मा नै अदालतको अनुमतिले मात्रै मुद्दा फिर्ता लिने सरकारी निर्णयको कार्यान्वयन हुनसक्ने भन्दै रिट जारी गर्नु नपर्ने मुख्य तर्क गरिएको छ । वस्तुतः प्रस्तुत मुद्दामा उल्लिखित प्रतिवादीहरू संलग्न भएको मुद्दा विपक्षी नेपाल सरकारबाट फिर्ता लिने निर्णय भई सोको कार्यान्वयनको लागि विपक्षी जिल्ला अदालतसमक्ष विचारार्थ पेश भइसकेको देखिन्छ । केवल यस अदालतबाट मिति २०६७.३.३० मा जारी भएको अन्तरिम आदेशको कारणबाट सो विषयमा निर्णय हुनबाट रोकिएको स्थिति देखिन्छ । यस अवस्थामा रिट जारी गर्नु पर्छ, पढेन भन्ने कुरामा मुख्य विचार गर्नुपर्ने हुनआएको छ ।

२६. उपरोक्त सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ मा सरकारले मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गरेमा अदालतको अनुमतिले फिर्ता लिन हुने व्यवस्था गरेको हुदा अदालतको निर्णय निर्णायक रहने कुरा प्रष्ट छ । अदालतले निर्णय गरेपश्चात पनि कानूनी उपचार उपलब्ध हुने नै हुँदा अहिले नै हस्तक्षेप गर्न नमिल्ने भन्ने तर्क रहेको छ ।

२७. मुद्दा फिर्ता लिने सम्बन्धी उपरोक्त प्रश्नमा सर्विधान, कानून, यस अदालतबाट प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्त र न्यायको समग्र पक्षहरू विचार गरी सम्बन्धित अदालतले पूरा तवरले निर्णय गर्न सक्ने अवस्था भई विवादित मुद्दामा सरकारले फिर्ता लिने भनेको मुद्दा अहिले विपक्षी बारा जिल्ला अदालतसमक्ष विचाराधीन भइसकेको अवस्था हुँदा यस्तो अवस्थामा यस अदालतले मुद्दाको औचित्यभित्र प्रवेश गरी निर्णय गर्न हुन्छ हुँदैन भन्ने प्रश्न अहिले खडा भएको पाइन्छ ।

२८. मुद्दा फिर्ता लिने विषय र प्रक्रियामा यस फैसलामा उल्लेख भएका महत्वपूर्ण पक्षहरू विचारणीय भएको र विपक्षी नेपाल सरकारले मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गर्दा तथा सो गर्ने सिलसिलामा पनि विचार गर्नुपर्ने कुराहरू हुँदाहुँदै पनि विपक्षी नेपाल सरकारले

मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय गरिसकेर कार्यान्वयनस्तरमा सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा पुगी विचाराधीन भै सकेको बदलिएको परिस्थितिमा सक्षम अदालतले विचार गर्नसक्ने अवस्था रहँदैनहुँदै यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी हस्तक्षेप गरीहाल उपयुक्त देखिन आउँदैन ।

२९. अब विपक्षीहरूका अतिरिक्त जिल्ला अदालतले समेत यस निर्णयमा निर्देश गरिएका विभिन्न कुराहरूलाई विचार गरी न्यायिक तवरले निर्णय गर्नसक्ने र कसैको हक अधिकारमा गैरकानूनी हस्तक्षेप वा उल्लंघन भएमा यस अदालतको अधिकारक्षेत्र ग्रहण गर्न पाउने लगायतको बिकल्पहरू रहने नै हुँदा मागबमोजिम उत्प्रेषणको आदेश जारी गर्न पर्ने देखिएन । यस अदालतबाट जारी भएको अन्तरिम आदेश स्वतः निष्क्रिय हुन्छ ।

३०. तर प्रस्तुत मुद्दामा र यस्तै विषयमा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २९ को प्रयोग पटक पटक गरी मुद्दा फिर्ता लिने गरेको देखिएको र सो प्रयोगमा विविध र परस्पर विरोधी आधारहरू लिने गरेको देखिएकोले निम्न कुराहरूमा ध्यान दिएर मात्रै उक्त दफा २९ को प्रयोगतर्फ विचार गर्नु भनी विपक्षी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेतका नाममा र हाल विचाराधीन रहेको मुद्दामा बारा जिल्ला अदालतले निर्णय गर्दा पनि सो बमोजिम विचार गर्नु भनी बारा जिल्ला अदालतका नाममा समेत परमादेश समेत जारी हुने ठहर्छ ।

● नेपाल सरकारले जारी गरेको सरकार वादी हुने फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता लिने सम्बन्धमा अपनाउनु पर्ने नीतिगत मापदण्ड र कार्यविधि २०५५ को मापदण्डको प्रकरण ४ मा उल्लिखित अपराधहरूका अतिरिक्त गम्भीर प्रकृतिका नियतवस गरेको हत्या, राज्य विरुद्धका अपराध, युद्ध अपराध, मानव अधिकार र क्रुर र अमानवीय प्रकृतिका मानवता विरुद्धको अपराध, संगठित अपराध, महिला एवं बालबालिका विरुद्धको अपराध, जाति हत्या, सार्वजनिक हक विरुद्धको अपराध जस्ता अपराधमा जुनसुकै सौदा गरी मुद्दा फिर्ता लिने निर्णय नगर्नु,

- दायर रहेको मुद्दालाई फिर्ता गर्नुपर्ने निर्णय गर्नुअघि सो गर्नुपर्ने मुनासिब कारण सम्बन्धमा मुद्दा चलाउने महान्यायाधिवक्ता वा अन्तर्गतको अभियोक्तासँग पनि परामर्श गरी मात्र मुद्दा फिर्ता गर्ने निर्णयको परिपाटी विकास गर्नु
- मुद्दा चलाइएको कानूनमा पिडितले क्षतिपूर्ति समेत पाउने व्यवस्था रहेकोमा मुद्दा फिर्ता लिँदा सो क्षतिपूर्ति पाउने कुरामा प्रतिकूल असर नपर्ने व्यवस्थामा विचार पुऱ्याउनु,
- जसको हकमा मुद्दा फिर्ता लिने हो सो व्यक्तिले अदालतबाट जारी भएको म्यादमा हाजीर नभई फरार रहेको अवस्थाको प्रतिवादीको हकमा फिर्ता सम्बन्धी विचार नगर्नु,
- घटनाबाट पिडित हुने भनेको जाहेरवाला वा पिडितलाई मुद्दा फिर्ताको सुनुवाइ प्रक्रियामा सहभागी हुनसक्ने गराउन सूचना दिई निजलाई आफ्नो कुरा भन्ने मौका प्रदान गर्नु,
- उल्लिखित कार्यको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०५५।५।१९ मा स्वीकृत नेपाल सरकार वादी भई चलाइएका फौजदारी मुद्दाहरू फिर्ता लिने सम्बन्धमा अपनाउनु पर्ने मापदण्ड र कार्यविधिमा आवश्यक परिमार्जन गर्नु ।

३१. उपरोक्तबमोजिम गर्न गराउन प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिनु साथै अब आइन्दा मुद्दा फिर्ता लिने माग भएका सबै अवस्थाहरूमा यो आदेशमा लेखिएका निर्देशनहरू अनिवार्य रुपमा पालन गर्न गराउने व्यवस्था मिलाई मात्रै निर्णय गर्नु भनी यो आदेशको जानकारी सबै अदालतहरूलाई दिनु । प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

इति संवत् २०६९ साल वैशाख ५ गते रोज ३ शुभम.
इजलास अधिकृत : विष्णुप्रसाद गौतम



निर्णय नं. ८७९०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
संवत् २०६७ सालको दे.पु.नं. ०६७-CA-०६८९

फैसला मिति: २०६८।९।८।६

मुद्दा : अवैध मोही लगत कट्टा ।

पुनरावेदक वादी: जिल्ला रौतहट, गा.वि.स. भेडियाही
वडा नं. ३ बस्ने दुलारीदेवी यादवनी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: ऐ.ऐ. बस्ने अब्दुल हमिद मियां
धुनिया

शुरु फैसला गर्ने :

भू.सु.अ.श्री सागरकुमार रोक्का

पुनरावेदन फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री एकराज आचार्य

मा.न्या.श्री भरतप्रसाद अधिकारी

- एकपटक मोही कायम भइसकेपछि उसलाई कानूनबमोजिम निष्काशन नभएसम्म मोहीको मोहियानी हक भूमिसम्बन्धी ऐनको दफा २६ ले सुरक्षित गरेको छ । पटक पटक मोहीले आफ्नो मोहियानी हकको प्रमाण जग्गाधनीलाई देखाई मोहियानी हकको नवीकरण गरी रहनु नपर्ने ।
- सबै नापीको समयदेखि जग्गा जोती आएको, फिल्डबुकमा मोही जनिएको छ, नापीको समयदेखि प्राप्त गरिएको पहिलो जग्गाधनी प्रमाणपूर्जामा मोही उल्लेख गरिएको छ र मोहियानी हकको प्रमाणपत्र प्राप्त भई जग्गा जोत आवाद गर्दै आएको मोहीको देहान्तपछि उसको हकवालाले पुनः मोहियानी हक कायम गराउने होइन । जुन बेला पनि नामसारीसम्म गराए पुग्ने हो । यो कुरा पछिल्ला जग्गाधनी

र भूमिसुधार अधिकारीहरूले पनि बुझ्नु र जान्नुपर्ने कुरा हो । मोही लगत कट्टासम्बन्धी यस्तो विवादको निर्णय गर्दा सामान्य विवेक र न्यायिक मनको प्रयोग गर्नु आवश्यक हुने ।

(प्रकरण नं. ४)

- कानूनबमोजिम मोहियानी हक कायम भइरहेको दशकौं पछि पहिलाकै वा अर्को जग्गाधनीले दोस्रो पुस्ताको मोहीबाट पहिलेको मोहीको मोहियानी हककायम भएको स्रोतसम्बन्धी प्रमाणको खोजी गर्न र न्यायिक अधिकार पाएका भूमिसुधार अधिकारीले आफ्नै अड्डाको सेस्ता समेत नहेरी वा विवेक र न्यूनतम स्तरको पनि न्यायिक मनको प्रयोग नगरी २ नं. १ नं. अनुसूची र कबुलियत नभएको भन्दै मोहियानी लगत कट्टा गर्दै जाने हो भने त्यो भूमिसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था र कानूनी राज्यको उपहास हुन जान्छ । त्यसकारण यसप्रति भूमिसुधार अधिकारीहरू बढी गम्भीर सजग र संवेदनशील हुनु जरुरी हुने ।

(प्रकरण नं. ५)

- चालीस वर्ष अगाडिदेखि विधिवत् रुपमा हक प्राप्त मोही कायम भइरहेको र जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पूर्जामा मोही जनिएको जग्गा साबिक जग्गाधनीबाट हालको जग्गाधनीको नाममा हक हस्तान्तरण भई आएकोमा हालको जग्गाधनीले निजको जग्गाधनी प्रमाणपूर्जामा मोहीको नाउँ अबैध रुपमा जनिएको छ भन्न नमिल्ने ।
- कानूनले न्यायिक अधिकारप्राप्त गरेको सार्वजनिक जिम्मेवारीको पद धारण गर्ने पदाधिकारीले कानूनबमोजिम निर्णय गर्नु पर्दछ । कानूनबमोजिम भन्नाले अधिकारक्षेत्रसम्बन्धी आफ्नो अख्तियारीको सीमाभित्र रही न्यायिक मनको अधिकाधिक प्रयोगबाट विवेकपूर्ण, न्यायपूर्ण र कानूनसम्मत निर्णय भएकाले यस्ता कुराहरूको बेवास्ता,

उपेक्षा र उल्लंघन गरी भएको निर्णय स्वेच्छाचारी निर्णय हो । त्यस्तो निर्णय कायम रहन सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा भूमिसुधार अधिकारीबाट भएको निर्णय कानूनबमोजिमको नभई स्वेच्छाचारी निर्णय हुने ।

(प्रकरण नं. ७)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता

श्री सतीशकुमार भा

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- अनुसूची १ र २ नं.

फैसला

न्या.ताहिर अली अन्सारी: पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाको ०६७५१९ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) बमोजिम वादीको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परेको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

मेरो नाममा दर्ता रहेको गा.वि.स. भेडियाही वडा नं. ५ कि.नं. १०७ को ज.वि. ०-५-२, ऐ. वडा नं. ६ कि.नं. १६४ को ०-१५-१३ र ऐ. वडा नं. ६ कि.नं. १८७ को १-०-९ जग्गाहरूको जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा तथा मोठ सेस्ताको मोही महलमा विपक्षी प्रतिवादीको स्व. बाबु देउकी मियाँ धुनियाको नाम अबैध रुपबाट लेखिन गएको हो । कुनै पनि जग्गाको मोही हुनको लागि १ नं. लगत, २ नं. प्रकाशित अनुसूची तथा ३ नं. प्रमाणपत्र समेत प्राप्त गर्नुपर्छ । सोको अभावमा मोही मानिने कानूनी प्राबधान समेत नभएको र जग्गा मेरो जोत भोगमा भएकोले मेरो जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पूर्जाको मोही महलमा रहेको स्व. देउकी मियाँ धुनियाको अबैध मोही लगत कट्टा गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६१।१२।३० गतेको फिराद पत्र ।

वादी दावीको जग्गाहरू जोती कमाई आएकोले उक्त जग्गाहरूको मोही नामसारी मुद्दा भूमिसुधार

कार्यालयमा चलिरहेकोले मोही लगत कट्टा हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको प्रतिउत्तर पत्र ।

वादीको माग दावीअनुसार गा.वि.स. भेडियाही वडा नं. ५ कि.नं. १०७ को ०-५-२, ऐ. वडा नं. ६ कि.नं. १६४ को ०-१५-१३ र ऐ. वडा नं. ६ कि.नं. १८७ को ज.वि. १-०-९ जग्गाहरूको मोही महलमा रहेको देउकी मियाँको अवैध मोही लगत कट्टा हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको शुरु भूमिसुधार कार्यालय, रौतहटको मिति २०६५।१२।२३ गतेको फैसला ।

शुरु फैसलामा चित्त बुझेन । बाबुले विधिवत् मोहियानी हक प्राप्त गरी सालसालको कुत बुझाउँदै आउनु भएको, निज बाबु परलोक भएपछि म निजको छोरा अब्दुल हमिद मियाँले जग्गाधनीलाई कुत बुझाउँदै आएको छु । भरपाईहरू पेश छ । प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी १ नं. मोहीको लगत, २ नं. अनुसूची प्रकाशित नभएको भन्दै भरपाई भएकोलाई कुनै मान्यता नदिई भूमिसुधार कार्यालय, रौतहटले गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण भै बदरभागी छ । मैले सालसालैको कुत बुझाएको भरपाई समेत लिइ आएकोले मेरो तर्फबाट मोहियानी हक प्राप्त गर्ने सम्बन्धी कामकारवाहीमा कुनै त्रुटि नभएकोले दावीको जग्गाको मोही लगत कट्टा गर्ने गरेको शुरु फैसला बदर गरी मोही लगत मेरो स्व. बाबुको नाममा यथावत् कायम राखी पाऊँ र लगाउको मोही नामसारी मुद्दामा यस मुद्दाको विषयवस्तुलाई विभिन्न अङ्ग मानी न्याय निरुपण गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसै लगाउको दे.पु.नं. १३७५ को मोही नामसारी मुद्दामा छलफल निमित्त प्रत्यर्थी भिकाउने आदेश भएको र प्रस्तुत मुद्दा सो मुद्दासँग अन्तरप्रभावी भएकोले यसमा पनि प्रत्यर्थी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने मिति २०६६।१।२९ गतेको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामाको आदेश ।

पुनरावेदकले पेश गरेको मोहियानी हकको प्रमाणपत्र २ नं. अनुसूचीको आधारमा हुनुपर्नेमा २ नं. नै नभएकोले त्यसको आधारमा तयार हुनुपर्ने अन्य

प्रमाण विश्वासलायक छैनन् । अर्कोतर्फ गाउँ सर्जमीनमा बुझिएका व्यक्तिहरूले पनि वादी दावीको जग्गा मोहीको हक भोगमा नभै सो जग्गा जग्गाधनीले नै भोग गरी आएको छ भनी प्रष्ट र किटानीसाथ उल्लेख गरेका छन् । यसरी पुनरावेदक मोहीले जग्गा नकमाएकोले सो जग्गा निजको नाउँमा नामसारी हुनुपर्ने होइन । मोही लगत कट्टा हुने गरी भएको शुरु फैसला मिलेकोले सदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रत्यर्थी वादीको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा परेको मिति २०६७।१।३० गतेको लिखित प्रतिवाद ।

प्रतिवादीले मोही प्रमाणपत्र समेत प्राप्त गरेको, जग्गाधनी वादीले नै मोही स्वीकार गरी जग्गा बकसपत्र गरी लिएको र सालसालै वाली प्रतिवादीबाट बुझी लिई राखेको अवस्थामा स्व. देउकी मियाँ धुनियाको नाउँ मोही महलमा कट्टा गर्ने गरी भूमिसुधार कार्यालयबाट भएको निर्णय नमिलेकाले वादी दावी बमोजिम मोहीको लगत कट्टा गर्ने ठहराई शुरु भूमिसुधार कार्यालय रौतहटबाट मिति २०६५।१२।२३ मा भएको फैसला उल्टी भै अवैध मोही लगत कट्टा गरिपाऊँ भन्ने वादी दावी पुन नसक्ने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामाको ०६७।५।१९ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । मोही हुनको लागि १ नं. लगत भरी २ नं. अनुसूची प्रकाशित भएको हुनुपर्छ । विवादको जग्गाको २ नं. अनुसूची प्रकाशित भएको छैन । कानूनको प्रक्रिया पूरा नभई अवैध तरीकाबाट सेस्ताको मोही महलमा नाम लेखिएको आधारमा मोही हुन नसक्ने हुँदा अवैध मोहीको लगत कट्टा गर्ने ठहराएको शुरु फैसला सदर गर्नुपर्नेमा उल्टी गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर गरी शुरु भूमिसुधार कार्यालयको फैसला सदर गरिपाऊँ भन्ने वादीको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन सहितका मिसिल अध्ययन गरियो । पुनरावेदक वादी तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री सतीशकुमार भाले

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २५ बमोजिम मोही हुनको लागि मोही र जग्गा धनीबीच दोहोरो कबुलियत भई सो जग्गाको लगत तथा अनुसूची प्रकाशित भएको हुनुपर्छ । तर विवादको जग्गाको २ नं. अनुसूची पनि प्रकाशित भएको छैन । विवादित जग्गा जग्गाधनीले आफैले कमाई आई मोहीसँग दोहोरो कबुलियत समेत नभएकाले अबैध रूपमा स्वेस्तामा मोही जनिएको आधारमा मोही कायम हुन नसक्नेमा मोही कायम हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकाले उल्टी हुनु पर्छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

पुनरावेदकको तर्फबाट भएको बहस समेतलाई दृष्टिगत गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा वादी दावी बमोजिम मोहीको लगत कट्टा हुने शुरु भूमिसुधार कार्यालयको फैसला उल्टी गरी वादी दावी नपुग्ने ठहराएको पुनरावेदन, अदालत हेटौँडाको फैसला मिलेको छ, छैन ? र वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्ने हो वा होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा वादीको नाउँमा दर्ता रहेको कि.नं. १०७, १६४ र १८७ को जग्गाको जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पूर्जा र मोठ स्वेस्ताको मोही महलमा प्रतिवादीको स्व. बाबु देउकी मियाँ धुनियाको नाउँ अबैध रूपमा लेखिन गएकोले सो मोहीको लगत कट्टा गरिपाऊँ भन्ने माग दावी रहेको देखिन्छ । प्रतिवादीले प्रतिउत्तर पत्रमा दावीको जग्गा सभै नापीभन्दा अधिदेखि नै मोहीको हैशियतले कमाई फिल्डबुकमा व्यहोरा जनाई मोही प्रमाणपत्र समेत प्राप्त गरी सकेकाले लगत कट्टा हुनुपर्ने होइन भन्ने जिकीर लिएको देखियो ।

३. विवादित जग्गाको जग्गाधनी प्रमाणपूर्जाको प्रतिलिपि हेर्दा सो जग्गा वादीले ०४४।६।२६ मा बकस पत्र गरी लिँदाको अवस्थामा नै मोही महलमा देउकी मियाँ धुनियाको नाम उल्लेख भएको देखिन्छ । त्यसका अतिरिक्त देउकी मियाँ धुनियाले उक्त जग्गाको मोही हकको प्रमाणपत्र समेत प्राप्त गरी सकेको अवस्था छ । विवादित जग्गाको विभिन्न सालको वाली वादी दुलारीदेवी यादवनीले बुभी लिई भरपाई समेत गरी दिएको देखिन्छ ।

४. दोहोरो कबुलियत, २ नं. अनुसूचीको प्रकाशन, ४ नं. जोतहा इत्यादि प्रमाणहरू मोही कायम सम्बन्धी विवादको निरोपणका लागि आवश्यक पर्ने लिखत हुन् । एकपटक मोही कायम भइसकेपछि उसलाई कानूनबमोजिम निष्काशन नभएसम्म मोहीको मोहियानी हक भूमिसम्बन्धी ऐनको दफा २६ ले सुरक्षित गरेको छ । पटक पटक मोहीले आफ्नो मोहियानी हकको प्रमाण जग्गाधनीलाई देखाई मोहियानी हकको नवीकरण गरी रहनु पर्ने कानूनी व्यवस्था छैन । यी वादीले विवादित जग्गा प्राप्त गर्दा मोहियानी लागेको जग्गा प्राप्त गरेकोमा विवाद छैन । जग्गा प्राप्त गरी वर्षौँ मात्र होइन दुई दशकसम्म निजको जग्गामा यी प्रतिवादीको बाबु देउकी मियाँ धुनियाको मोहियानी हक कायम भएको कुरा स्वीकार गरी बसेपछि अब आएर सो मोहियानी हक अबैध हो, मोहीसँग दोहोरो कबुलियत वा २ नं. अनुसूची, १ नं. फाराम छैन भनी भन्न पाउने हक यी वादीलाई छैन । यो कुरा यस अदालतले धेरै पटक बोलिसकेको छ र यो सामान्य समझबुझको कुरा पनि हो । अलिकति पनि न्यायिक मन प्रयोग गर्ने हो भने यो कुरा स्वतः बुझ्न र स्वीकार गर्न सकिने कुरा हो । सर्वे नापीको समयदेखि जग्गा जोती आएको, फिल्डबुकमा मोही जनिएको छ, नापीको समयदेखि प्राप्त गरिएको पहिलो जग्गाधनी प्रमाणपूर्जामा मोही उल्लेख गरिएको छ र मोहियानी हकको प्रमाणपत्र प्राप्त भई जग्गा जोत आवाद गर्दै आएको मोहीको देहान्तपछि उसको हकवालाले पुनः मोहियानी हक कायम गराउने होइन । जुन बेला पनि नामसारीसम्म गराए पुग्ने हो । यो कुरा पछिल्ला जग्गाधनी र भूमिसुधार अधिकारीहरूले पनि बुझ्नु र जान्नुपर्ने कुरा हो । मोही लगत कट्टासम्बन्धी यस्तो विवादको निर्णय गर्दा सामान्य विवेक र न्यायिक मनको प्रयोग गर्नु आवश्यक छ ।

५. यसरी कानूनबमोजिम मोहियानी हक कायम भइरहेको दशकौँ पछि पहिलाकै वा अर्को जग्गाधनीले दोस्रो पुस्ताको मोहीबाट पहिलेको मोहीको मोहियानी हककायम भएको स्रोतसम्बन्धी प्रमाणको

खोजी गर्न र न्यायिक अधिकार पाएका भूमिसुधार अधिकारीले आफ्नै अड्डाको सेस्ता समेत नहेरी वा विवेक र न्यूनतम स्तरको पनि न्यायिक मनको प्रयोग नगरी २ नं. १ नं. अनुसूची र कबुलियत नभएको भन्दै मोहियानी लगत कट्टा गर्दै जाने हो भने त्यो भूमिसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था र कानूनी राज्यको उपहास हुन जान्छ । त्यसकारण यसप्रति भूमिसुधार अधिकारीहरू बढी गम्भीर सजग र संवेदनशील हुनु जरुरी छ ।

७. प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा हेर्दा प्रतिवादी अब्दुल हमिद मियाँ धुनियाको बाबु देउकी मियाँ धुनिया विवादित जग्गाको हक प्राप्त मोही भएको तथ्य स्थापित छ । चालीस वर्ष अगाडिदेखि विधिवत् रूपमा हक प्राप्त मोही कायम भइरहेको र जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पूर्जामा मोही जनिएको जग्गा साविक जग्गाधनीबाट हालको जग्गाधनी यी वादीको नाममा हक हस्तान्तरण भई आएकोमा हालको जग्गाधनीले निजको जग्गाधनी प्रमाणपूर्जामा मोहीको नाउँ अबैध रूपमा जनिएको छ भन्न कदापि मिल्ने हुँदैन । साविक जग्गाधनीले निजको जग्गा अबैध ढंगले मोहीको नाम उल्लेख भएको भनी मोही लगत कट्टामा उजूरी नगरेको र मोहियानी हक माथि कुनै प्रश्न उठाएको समेत देखिएन । यस्तो अवस्थामा प्रतिवादीको बाबु देउकी मियाँ धुनियाको नाउँ मोही महलबाट कट्टा गर्ने गरी शुरु भूमिसुधार कार्यालय, रौतहटको निर्णय कानूनी त्रुटिपूर्ण मात्र नभई अविवेकपूर्ण र न्यायिक मनको प्रयोगबेगर गरिएको स्वेच्छाचारी निर्णय हो । कानूनले न्यायिक अधिकारप्राप्त गरेको सार्वजनिक जिम्मेवारीको पदधारण गर्ने पदाधिकारीले कानूनबमोजिम निर्णय गर्नु पर्दछ । कानूनबमोजिम भन्नाले अधिकारक्षेत्र सम्बन्धी आफ्नो अख्तियारीको सीमाभित्र रही न्यायिक मनको अधिकाधिक प्रयोगबाट विवेकपूर्ण, न्यायपूर्ण र कानूनसम्मत निर्णय गर्नु हो । उपरोक्त कुराहरूको वेवास्ता, उपेक्षा र उल्लंघन गरी भएको निर्णय स्वेच्छाचारी निर्णय हो । त्यस्तो निर्णय कायम रहन सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा भूमिसुधार अधिकारीबाट भएको निर्णय कानूनबमोजिमको नभई स्वेच्छाचारी निर्णय हो ।

८. तसर्थ भूमिसुधार कार्यालयले मोही लगत कट्टा गरेको निर्णय उल्टी गरी वादीको दावी नपुग्ने ठहराई पुनरावेदन अदालतले २०६७।१९ मा गरेको निर्णय मनासिव देखिँदा सदर हुन्छ । वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । भूमिसुधार कार्यालयबाट भएको निर्णय कानूनी त्रुटिपूर्ण र स्वेच्छाचारी देखिएकोले अब निर्णय गर्दा कानूनको व्यवस्था र उद्देश्यअनुरूप न्यायिक मनको प्रयोग गरी विवेकपूर्ण निर्णय गर्नु एवम् स्वेच्छाचारी ढंगले निर्णय नगर्नु भनी यस मुद्दामा भूमिसुधार कार्यालयबाट निर्णय गर्ने सम्बन्धित भूमिसुधार अधिकारीलाई लेखी पठाउनु भनी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयलाई लेखी पठाउनु । दायरीको लगत कट्टा गरी नियमानुसार मिसिल अभिलेख शाखामा पठाईदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
इति संवत् २०६८ साल पुस ८ गते रोज ६ शुभम्
इजलास अधिकृत : विश्वनाथ भट्टराई

निर्णय नं. ८७९१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
२०६७-WO-१२२७

आदेश मिति: २०६८।१२।१५।४

विषय:- उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

निवेदक: जिल्ला सप्तरी, गा.वि.स.रायपुर वार्ड नं. १
बस्ने कामेश्वर यादव समेत
विरुद्ध

विपक्षी: सप्तरी जिल्ला अदालत समेत

- यातायात बन्द भएको भनी बार इकाईबाट सिफारिश पत्र साथ राखी गुञ्जेको तारिख थामी पाउँ भनी अदालतमा दिएको निवेदन

तथा सिफारिश पत्रलाई कानूनअनुकूलको अधिकृत निकायले दिएको सिफारिश भन्न नमिल्ले ।

(प्रकरण नं. ७)

- तत्काल पेश नगरी पछि आएर पेश गरेको गा.वि.स.को सिफारिशलाई मान्यता दिन नमिल्ले ।

(प्रकरण नं. ८)

- वारेसले भूठा व्यहोरा देखाई अ.व. ५९ नं एवं अ.व. ६२(५) नं. बमोजिमको तारिख थाम्न पाउने सुविधा लिई गुज्रेको तारिख थमाएको कारवाही कानूनबमोजिम नभएको अवस्थामा भूठा व्यहोराको अनधिकृत सिफारिशको आधारमा गरेको आदेशलाई कानूनअनुरूप मान्न नमिल्ले ।

(प्रकरण नं. ९)

निवेदकको तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता सुरेशकुमार कार्की

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता विष्णुप्रसाद शर्मा अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- अ.व. १७, ६२(५) एवं ५९ नं

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२।१०७(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार रहेको छ:-

विपक्षी लक्षण यादव समेतले हामी समेत उपर सप्तरी जिल्ला अदालतमा मिति २०६५।६।३० मा कुटपीट मुद्दा दायर गर्नु भएको थियो । उक्त मुद्दामा मिति २०६५।१०।१९ मा संयुक्त रूपमा प्रतिउत्तर पेश गरी मुद्दा विचाराधीन अवस्थामा छ । उक्त मुद्दामा विपक्षीहरूको तर्फबाट जिल्ला सप्तरी गा.वि.स. रायपुर वार्ड नं. १ बस्ने बभोली मण्डल वारेस बसेको र

प्रतिवादीहरूको तर्फबाट प्रतिवादी मध्येको म चन्दन लाल यादव वारेस भई मुद्दाको पुर्पक्ष भइरहेको अवस्था थियो । अदालतबाट मिति २०६६ साल भाद्र १५ गतेका दिन उक्त मुद्दाका वादी प्रतिवादीका तर्फबाट रहेका वारेसहरू उपस्थित भएपछि मिति २०६६ साल असोज २५ गतेका दिन दुवै थरी वारेसहरूलाई साधारण तारिख तोकिएको थियो । सो तारिखमा वादीका वारेस बमभोली मण्डलले तारिख गुजारेको र हामी प्रतिवादीलाई मिति २०६६ साल कार्तिक १८ गतेको साधारण तारिख तोकिएको थियो । यसरी मिति २०६६ साल कार्तिक १८ गतेका दिनसम्म पनि वादीले तारिख थाम्न नआएपछि सो दिन प्रतिवादीलाई मिति २०६६ साल मंसिर २ गतेका तारिख तोकिएको थियो ।

सप्तरी जिल्ला अदालतमा विचाराधीन रहेको उक्त मुद्दामा वादीका वारेस बमभोली मण्डलले मिति २०६६ साल असोज २५ गतेका दिनबाट तारिख गुजारी बसेको भएपनि निजले सोही दिन वादी पाँचु खंग भएको लुटपीट मुद्दामा प्रतिवादीको वारेसको हैसियतले उपस्थित भई तारिख लिएका रहेछन् । त्यसै गरी सोको भोलि पल्ट मिति २०६६ साल कार्तिक २६ गतेका दिन वादी रामेश्वर यादव र प्रतिवादी वौनीदेवी यादव समेत भएको मुद्दामा वादीको वारेसको हैसियतले निजले तारिख लिएको अवस्था विद्यमान रहेको छ । मिति २०६६ साल असोज २५ गते देखि २०६६ साल कार्तिक ३ गतेसम्म ट्राफिक प्रहरी कार्यालय, राजविराजको एरियाभिन्न पर्ने राजविराज नगरपालिका र अन्य आसपास एरियामा कुनै पनि यातायात संघ वा मजदुर संघ संगठनको हडताल/बाटो अवरोध रेकर्डमा नदेखिएको भनी मिति २०६६।८।१९ गतेका दिन च.नं. ६९ को सिफारिशलाई नमूना गा.वि.स. को कार्यालय, रायपुरको मिति २०६६।९।२९ को सिफारिश पत्रले स्वीकार गरेको छ ।

मिति २०६६।६।२५ गतेको गुज्रेको तारिख अ.व. ५९ नं बमोजिम थामीपाऊँ भनी वादीका वारेस बमभोली मण्डलले मिति २०६६।७।२९ मा निवेदन दिएकोमा पहिले पनि पहिलो पटक २ दिनको गुज्रेको तारिख थामी सकेको र कानूनले थाम्ने अवधी बाँकी

नहुँदा निज बमभोली मण्डलले मिति २०६६।७।२९ मा अर्को निवेदन दिई मिति २०६६।६।२५ गतेदेखि मिति २०६६।७।३ गतेसम्म यातायात बन्दको कारणले तोकिएको तारिखमा हाजीर हुन नसकेकोले अ.वं. ६२(५) नं. बमोजिम १० दिनभित्र हाजीर हुनुपर्नेमा विरामी परी कावु बाहिरको परिस्थिति परी गुज्रको तारिख अ.वं. ५९ नं बमोजिम थामी पाऊँ भनी पुनरावेदन अदालत वार एशोसियशनको सिफारिश पत्र सहित दिएको निवेदनमा सेस्तेदारबाट निवेदकको तारिख थाम्ने गरी आदेश भएको पाइन्छ ।

निज वारेसले मिति २०६६।६।२५ गतेका दिन सप्तरी जिल्ला अदालतमा उपस्थित भई वादी पाँचु खंग र प्रतिवादी खुशीलाल खंग भएको लुटपीट मुद्दामा मिति २०६६।६।२५ गतेका दिन र सोको भोलि पल्ट मिति २०६६ साल कार्तिक २६ गतेका दिन पनि वादी रामेश्वर यादव र प्रतिवादी वौनीदेवी यादव भएको मुद्दामा पनि वारेसको हैसियतमा उपस्थित भई तारिख लिएकोबाट यातायात बन्द नभएको कुराको पुष्टि हुन्छ । मिति २०६६।६।२५ देखि २०६६।७।३ गते सम्म बाटो बन्द रहेको कुरा गरी पुनरावेदन अदालत वार एशोसियसन राजविराजको सिफारिश पत्रलाई आधार देखाई भूठा कुरा गरी गुजी सकेको तारिख थमाइ पाउने निवेदन गरेको र सोको आधारमा भएको आदेश समेतको कामकारवाही बदर गरिपाऊँ भनी प्रतिवादीको तर्फबाट सप्तरी जिल्ला अदालतमा मिति २०६६।६।१२ गतेका दिन निवेदन गरेकोमा सेस्तेदारबाट भएको म्याद तारिख थाम्ने आदेश अ.वं. ६२(५) मा भएको कानूनी व्यवस्थाअनुसार कै देखिँदा बदर गर्न मिलेन, कानूनबमोजिम गर्नु भनी सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।९।२४ मा आदेश भयो ।

सेस्तेदारको आदेश सदर गर्ने सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०६६।९।२४ को आदेश तथा कामकारवाही बदर गरिपाऊँ भनी हामी निवेदकले अ.वं. १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा निवेदन दिएकोमा पुनरावेदन अदालत वार एकाईको बन्दसम्बन्धी २०६६।७।२९ को पत्रलाई

नमूना गाउँ विकास समितिको कार्यालय रायपुर सप्तरीको मिति २०६६।६।१९ को पत्रबाट समेत सर्म्थित भैरहेको स्थितिमा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।९।२४ मा भएको आदेश परिवर्तन गर्नुपर्ने नदेखिँदा कानूनबमोजिम गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट मिति २०६६।९।१९ मा आदेश भयो ।

सप्तरी जिल्ला अदालतमा विचाराधीन रहेको उक्त कुटपीट मुद्दामा वादीले मिति २०६६।६।२५ गतेका दिन तोकिएको तारिखमा उपस्थित भई तारिख लिनु पर्नेमा सो दिन वादीका वारेस उपस्थित भई अर्को मुद्दामा तारिख लिई प्रस्तुत मुद्दामा तारिख नलिई गुजारी बसेको र सो तारिख अ.वं. ६२(५) को कानूनी व्यवस्थाबमोजिम थामी पाउनका लागि कानूनी व्यवस्था बमोजिमको कानूनी निकाय गा.वि.स./नगरपालिका वा सरकारी अड्डाको कुनै निस्सा समेत पेश नगरी के कति कारणबाट बाटो बन्द भएको कारण समेत उल्लेख नभएको अनधिकृत निकाय वार एकाई राजविराजको सिफारिश पत्रको आधारमा तारिख थाम्ने गरेको कार्य अ.वं. ५९ नं. तथा अ.वं. ६२ को देहाय (५) को कानूनी व्यवस्थाको विपरीत भएकोले प्रस्तुत निवेदन साथ सम्मानीत अदालतसमक्ष उपस्थित भएका हौं ।

अतः विपक्षी लक्षण यादव र राजाराम यादवले नियुक्त गरेको वारेस बमभोली मण्डलले मिति २०६६।६।२५ गतेका दिन तोकिएको तारिख जानी जानी गुजारेको र अ.वं. ५९ नं बमोजिम गुज्रेको म्याद तारिख थमाउने समय समेत व्यतित भई सकेको र अ.वं. ६२(५) बमोजिमको सुविधा दिन नमिल्ने प्रमाणबाट पुष्टि भइरहेको कुरालाई पन्छाएर वादीको तारिख थाम्ने गरी आदेश गरी हामी प्रतिवादीहरूले अ.वं. १८५ को देहाय २ बमोजिम वादीको दावीबाट उन्मुक्ति पाउने अर्थात् मुद्दा डिसमिस भै मुद्दाबाट फुसंद पाउने कानूनी अधिकारमा आघात पुग्ने गरी सप्तरी जिल्ला अदालतका सेस्तेदारले गरेको मिति २०६६।७।२९ गतेको आदेशलाई सदर गर्ने गरेको सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०६६।९।२४ को आदेशलाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत,

राजविराजको मिति २०६६।११।१४ गतेको आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी विपक्षी वादीको तर्फबाट लिएको तारिख टुटाई उल्लिखित मुद्दाको निर्णय गर्नु गर्न लगाउनु भनी सप्तरी जिल्ला अदालतको नाउँमा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन मागदावी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफसहित उपस्थिती हुनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।३।२२ को आदेश ।

मुलुकी ऐन, अ.व. ६२(५) मा भएको कानूनी व्यवस्था बमोजिम गा.वि.स. एवं पुनरावेदन अदालत वार इकाई समेतले यातायात बन्दको सिफारिश समेतका आधार प्रमाणबाट तारिख थामी मुद्दा पुर्पक्ष भई रहेकोमा दुवै पक्ष सम्मिलित भई सबूद प्रमाणको आधारमा न्याय अन्याय छुट्याई दावी पुग्ने नपुग्ने विषयमा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट फैसला गर्न बाँकी नै छ । त्यसकारण तारिखका सम्बन्धमा अत्तो थापी विपक्षी निवेदकले दायर गरेको प्रस्तुत निवेदन दुराशय भावनाबाट दिएको हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी मध्येको लक्षण यादव र राजलाल यादवले संयुक्त रुपमा दिएको लिखित जवाफ ।

गुज्रेको तारिख थामी पाउँ भनी पुनरावेदन वार इकाईको पत्रसाथ वादीको वारेस बमभोली मण्डलले दिएको निवेदनमा निवेदकले पुनरावेदन वारको सिफारिश सहितको निवेदनमा अ.व. ६२(५) बमोजिम म्याद तारिख थामी पुनः अ.व. ५९ नं. बमोजिम दोस्रो पटक २८ दिन मध्ये २५ दिनको गुज्रेको तारिख थाम्ने गरी सेस्तेदारबाट मिति २०६६।७।२९ मा आदेश भयो ।

सेस्तेदारबाट मिति २०६६।७।२९ मा भएको आदेश वेरीतको भएकोले बदर गरिपाउँ भनी चन्दनलाल यादवले मिति २०६६।८।२२ मा दिएको निवेदनमा सेस्तेदारबाट म्याद तारिख थाम्ने गरी भएको मिति

२०६६।७।२९ को आदेश अ.व. ६२(५) मा भएको कानूनी व्यवस्थाअनुसारकै देखिँदा बदर गर्न मिलेन, कानूनबमोजिम गर्नु भनी सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।९।२४ मा आदेश भयो । वेरीतको आदेश बदर गरिपाउँ भनी कामेश्वर यादवको वारेस भई आफ्नो हकमा समेत निज चन्दन लाल यादवले पुनरावेदन अदालत राजविराजमा अ.व. १७ नं. बमोजिम निवेदन दिएकोमा पुनरावेदन अदालत वार एकाईको बन्द सम्बन्धी २०६६।७।२९ को पत्रलाई नमूना गाउँ विकास समितिको कार्यालय, रायपुर सप्तरीको मिति २०६६।८।११ को पत्रबाट समेत समर्थित भइरहेको परिप्रेक्ष्यमा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।९।२४ मा भएको आदेश परिवर्तन गर्नुपर्ने नदेखिँदा कानूनबमोजिम गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट मिति २०६६।११।१४ मा भएको आदेश कानूनअनुसार नै भएको हुँदा विपक्षी रिट निवेदकको माग अनुसारको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन । रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको सप्तरी जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री सुरेशकुमार कार्कीले वादी लक्षण यादव समेत विरुद्ध प्रतिवादी कामेश्वर यादव समेत भएको कुटपीट मुद्दा सप्तरी जिल्ला अदालतमा कारवाहीयुक्त अवस्थामा रही विपक्षी लक्षण यादव र राजाराम यादवको वारेस बमभोली मण्डललाई मिति २०६६।६।२५ गतेको तारिख तोकिएकोमा निजले अदालतमा उपस्थित भई अर्को मुद्दामा तारिख लिएको तर उक्त कुटपीट मुद्दामा उक्त दिनको तारिख नलिई गुजारेको र अ.व. ५९ नं. बमोजिम गुज्रेको तारिख थमाउने समय समेत व्यतित भइसकेकोले अ.व. ६२(५) नं. बमोजिमको सुविधा दिन नमिल्नेमा अनधिकृत निकाय अर्थात् वार एकाई राजविराजको सिफारिश पत्रको आधारमा तारिख थाम्ने गरी सप्तरी जिल्ला अदालतका सेस्तेदारबाट भएको मिति २०६६।७।२९ को आदेशलाई सदर गर्ने गरेको सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०६६।९।२४ आदेश

कानूनबमोजिम भएको भनी पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट भएको मिति २०६६।१।१४ को आदेश त्रुटिपूर्ण रहेकोले उक्त आदेशहरू बदर गर्ने गरी निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गरियोस् भन्ने समेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी लक्षण यादव समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री विष्णुप्रसाद शर्माले मिति २०६६।६।२५ देखि २०६६।७।३ गते सम्म विभिन्न संगठनले यातायात हडताल गरेका कारण वादी लक्षण यादव विरुद्ध प्रतिवादी कामेश्वर यादव समेत भएको कुटपीट मुद्दा सप्तरी जिल्ला अदालतमा कारवाहीको क्रममा लक्षण यादव समेतबाट नियुक्त गरिएका वारेस वमभोली मण्डलले तारिख लिन नसकी बन्द हडताल खुली कानूनले थमाउने म्यादभित्र तारिख थाम्ने निवेदन दिएको हो । यातायात बन्द भएको प्रमाण पुनरावेदन वार इकाई, राजविराजको पत्रको साथै गा.वि.स. कार्यालय, रायपुरको मिति २०६६।८।११ को पत्रले समेत प्रमाणित गरेको अवस्थामा तारिख थाम्ने गरी सप्तरी जिल्ला अदालतका सेस्तेदारबाट भएको मिति २०६६।७।२९ को आदेशलाई सदर गर्ने गरी जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६६।९।२४ को आदेश कानूनअनुसार नै भएकोले सो आदेशलाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट भएको मिति २०६६।१।१४ को आदेश कानूनबमोजिम भएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरियोस् भन्ने समेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस सुनी निवेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गर्ने मिल्ने हो, होइन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा वादी लक्षण यादव समेत विरुद्ध प्रतिवादी कामेश्वर यादव समेत भएको कुटपीट मुद्दा सप्तरी जिल्ला अदालतमा कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहेकोमा वादी लक्षण यादव समेतको वारेस वमभोली मण्डलले मिति २०६६।६।२५ गतेको तारिख तोकिएकोमा मिति २०६६।६।२५ देखि २०६६।७।३

गतेसम्म यातायात बन्द भएकोले तोकिएको तारिखमा हाजीर हुन नसकेको भनी पुनरावेदन वार इकाई, राजविराजको सिफारिश पेश गरी मिति २०६६।७।२९ मा सप्तरी जिल्ला अदालतमा निवेदन दिई अ.व. ६२(५) एवं ५९ नं बमोजिम गुज्रेको तारिख थामी दिएको प्रमाणमा प्राप्त सक्कल मिसिलबाट देखिन्छ ।

३. उक्त मुद्दाको प्रतिवादी र प्रस्तुत रिट निवेदक कामेश्वर यादव समेतले सप्तरी जिल्ला अदालतको सेस्तेदारबाट लक्षण यादवको वारेस वमभोली मण्डलले मिति २०६६।६।२५ गतेको गुज्रेको तारिख थाम्ने गरी भएको मिति २०६६।७।२९ को आदेश वैरितको भएकोले बदर गरिपाउँ भनी सप्तरी जिल्ला अदालतसमक्ष निवेदन दिएकोमा सेस्तेदारबाट तारिख थाम्ने गरी भएको आदेश अ.व. ६२(५) नं. को कानूनी व्यवस्थाअनुसारको देखिँदा बदर गर्न मिलेन, कानूनबमोजिम गर्नु भनी सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।९।२४ मा आदेश भएको र सो उपर प्रतिवादी कामेश्वर यादव समेतले पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा अ.व. १७ नं. अनुसार निवेदन दिएकोमा पुनरावेदन वार इकाईको यातायात बन्दसम्बन्धी मिति २०६६।७।२९ को पत्रलाई गा.वि.स. को कार्यालय रायपुरको मिति २०६६।८।११ को पत्रबाट समेत सर्भित भैरहेको देखिँदा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।९।२४ मा भएको आदेश परिवर्तन गर्नुपर्ने नदेखिँदा कानूनबमोजिम गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट मिति २०६६।१।१४ मा आदेश भएको मिसिलबाट देखिन आउँछ ।

४. यसरी सप्तरी जिल्ला अदालतले मिति २०६६।६।२५ देखि २०६६।७।३ सम्म यातायात बन्द रहेको कारण देखाई कुटपीट मुद्दाको वारेस वमभोली मण्डलले पुनरावेदन वार इकाईको सिफारिश पत्रको आधारमा मिति २०६६।६।२५ को गुज्रेको तारिख मिति २०६६।७।२९ मा थमाएको देखिन्छ । तर मिति २०६६।६।२५ को दिन यातायात बन्द रहेको वा यातायात बन्दको कारण कुटपीट मुद्दाको वारेस वमभोली मण्डल अदालतमा उपस्थित हुन नसकेको भन्ने कुरा निजकै आचरणबाट भूठा देखिएको छ । किनभने वादी

रामेश्वर यादव विरुद्ध प्रतिवादी बौनीदेवी यादव समेत भएको सप्तरी जिल्ला अदालतमा विचाराधीन हकसाफी मुद्दामा रामेश्वर यादवका वारेस यिनै बमभोली मण्डलले अदालतबाट तोकिएको मिति २०६६।६।२६ गतेको तारिखमा हाजीर भई तारिख लिएको उक्त मुद्दाको तारिख भरपाईको प्रमाणित प्रतिलिपिबाट देखिन्छ। त्यसै गरी वादी पाँचु खंग खत्वे विरुद्ध प्रतिवादी खुशीलाल खंग खत्वे समेत भएको लुटपीट मुद्दामा प्रतिवादीको तर्फबाट निजै बमभोली मण्डलले सप्तरी जिल्ला अदालतमा उपस्थित भई मिति २०६६।६।२५ गतेको तारिख समेत लिएको देखिन्छ।

५. यसरी वादी लक्षण यादव समेत विरुद्ध प्रतिवादी कामेश्वर यादव समेत भएको कुटपीट मुद्दामा मिति २०६६।६।२५ देखि २०६६।७।३ गतेसम्म यातायात बन्द भएकोले तोकिएको तारिखमा हाजीर हुन नसकेकोले गुज्रेको तारिख थामी पाऊँ भनी पुनरावेदन वार इकाई, राजविराजको सिफारिश पत्र पेश गरी निवेदन दिने लक्षण यादव समेतका वारेस बमभोली मण्डलले सोही दिन सोही सप्तरी जिल्ला अदालतमा विचाराधीन अर्कै लुटपीट मुद्दा र वादी रामेश्वर यादव विरुद्ध प्रतिवादी बौनी देवी यादव समेत भएको हक साफी मुद्दामा क्रमशः मिति २०६६।६।२५ गते र मिति २०६६।६।२६ गतेको तारिखमा रुजु हाजीर भएको र तारिख लिएको हुँदा सो समयमा यातायात बन्दको कारणबाट तिनै वारेस बमभोली मण्डलले यातायात बन्दको कारण यी निवेदकहरू प्रतिवादी भएको कुटपीट मुद्दामा उपस्थित हुन नसकेको र तारिख नलिएको भन्ने तथ्य पुष्टि हुनआउँदैन।

६. मुलुकी ऐन, अ.व. को ६२(५) नं. हेर्दा “खोलो, पहिरो वा हिउँले बाटो बन्द भई वा कर्फ्यूको घोषण भएको वा अन्य कुनै व्यहोराले यातायातको साधन नचलेको कारणबाट वा भूकम्प आदि जस्ता दैवी प्रकोप परेको कारणबाट तारिखमा हाजीर हुनुपर्ने व्यक्ति हाजीर हुन नसकी तारिख गुज्रेकोमा सम्बन्धित गाउँ विकास समिति वा नगरपालिका वा सरकारी अड्डाबाट सो भएको व्यहोरा खुलाइएको निस्सा लिइ

बाटो खुलेको वा यातायातको साधन चलेको वा दैवी परकोमा सो भएको मितिले बाटाको म्याद बाहेक दश दिनभित्र हाजीर भै निवेदन पत्र दिएमा म्याद तारिख थामी दिनुपर्छ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ।

७. उपरोक्त कानूनी व्यवस्था बमोजिम यातायातको साधन नचलेको कारणबाट तारिखमा हाजीर हुनुपर्ने व्यक्ति हाजीर हुन नसकी तारिख गुज्रेकोमा सम्बन्धित गा.वि.स. वा नगरपालिका वा सरकारी अड्डाबाट सो भएको व्यहोरा खुलाइएको निस्सा पेश गर्नुपर्नेमा विपक्षी लक्षण यादव समेतको वारेस बमभोली मण्डलले मिति २०६६।६।२५ देखि २०६६।७।३ गतेसम्म यातायात बन्द भएको भनी पुनरावेदन अदालत वार इकाईबाट मिति २०६६।७।२९ को सिफारिश पत्र साथ राखी गुज्रेको तारिख थामी पाऊँ भनी सप्तरी जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएको हुँदा उक्त सिफारिश पत्रलाई कानून अनुकूलको अधिकृत निकायले दिएको सिफारिश भन्न मिल्ने देखिन आएन।

८. वादी लक्षण यादव समेतको वारेस बमभोली मण्डलका तर्फबाट सप्तरी जिल्ला अदालतमा मिति २०६६।६।२५ देखि मिति २०६६।७।३ सम्म यातायात बन्दको कारण गुज्रेको तारिख थामी पाऊँ भनी पुनरावेदन वार एकाई, राजविराजको मिति २०६६।७।२९ को सिफारिश पत्र पेश गरी गुज्रेको तारिख थाम्ने गरी स्वेस्तादारबाट मिति २०६६।७।२९ मा आदेश भएपछि वादीको वारेस निज बमभोली मण्डलले मिति २०६६।६।२५ गतेदेखि मिति २०६६।७।३ गतेसम्म यातायात हडताल भएको भनी नमूना गाउँ विकास समितिको कार्यालय, रायपुरबाट मिति २०६६।८।११ को सिफारिश पत्र सप्तरी जिल्ला अदालतमा मिति २०६६।९।२४ को निवेदन साथ पेश गरेको देखिन्छ। तर निज बमभोली मण्डलले मिति २०६६।७।२९ मा तारिख थाम्न निवेदन दिँदा पुनरावेदन अदालत वार इकाईको सिफारिश पेश गरेको हो। पछि मिति २०६६।८।११ मा मात्र गा.वि.स.को सिफारिश पेश गरेको देखिन्छ। यसरी तत्काल पेश नगरी पछि आएर पेश गरेको गा.वि.स.को सिफारिशलाई मान्यता दिन मिल्ने। त्यसै गरी पुनरावेदन अदालत, वार

इकाईको सिफारिश पनि अ.व. ६२(५) अनुसार अधिकारप्राप्त निकायले दिएको भन्न मिल्ने देखिएन ।

९. कुटपीट मुद्दाको वादी लक्षण यादव समेतको वारेस वमभोली मण्डलले भूठा व्यहोरा देखाई अ.व. ५९ नं एवं अ.व. ६२(५) नं. बमोजिमको तारिख थाम्म पाउने सुविधा लिइ मिति २०६६।६।२५ को गुज्रेको तारिख मिति २०६६।७।२९ मा थमाएको कारवाही कानूनबमोजिम भएको देखिन आएन । भूठा व्यहोराको अनधिकृत सिफारिशको आधारमा सप्तरी जिल्ला अदालतका सेस्तेदारले गरेको मिति २०६६।७।२९ को आदेशलाई सदर गर्ने गरी सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०६६।९।२४ को आदेश एवं सो आदेशलाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट भएको मिति २०६६।११।१४ को आदेश समेत कानूनअनुरूप भएको देखिन आएन ।

१०. तसर्थ, विपक्षी लक्षण यादव समेत वादी र यिनै निवेदक प्रतिवादी भई चलेको कुटपीट मुद्दामा सप्तरी जिल्ला अदालतको सेस्तेदार, जिल्ला न्यायाधीश र पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट क्रमशः २०६६।७।२९, २०६६।९।२४ र २०६६।११।१४ मा भएका आदेशहरू अ.व. ६२(५) र ५९ नं. को त्रुटि गरी भएको देखिन आएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिएको छ । अब वादी लक्षण यादव समेत विरुद्ध प्रतिवादी कामेश्वर यादव समेत भएको कुटपीट मुद्दाको कारवाहीको क्रममा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट वादी लक्षण यादव समेतको वारेस वमभोली मण्डललाई मिति २०६६।६।२५ मा तोकिएको तारिख गुज्रेकोले निजले लिई रहेको तारिख टुटाई दिई वादीले तारिख गुजारेको अवस्थामा गर्नुपर्ने कानूनबमोजिम अरु कारवाही, निर्णय गर्नु भनी सप्तरी जिल्ला अदालतको नाउँमा परमादेशको आदेश समेत जारी हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या. प्रा. डा. भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६८ साल चैत १५ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत:- हरि कोइराला



निर्णय नं. ८७९२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् ०६५ सालको WO-०९८८
फैसला मिति: २०६८।८।१८।१९

मुद्दा : उत्प्रेषण ।

निवेदक: रामकुमार मल्ल आलेको छोरा सिराहा जिल्ला
जमदह गा.वि.स. वडा नं. ४ बस्ने वर्ष ३५
को नरेन्द्र मल्ल आले

विरुद्ध

विपक्षी: सिराहा जिल्ला रामनगर मिर्चैया गा.वि.स.
वाड नं. ३ बस्ने श्याम पराजुली समेत

- मुद्दामा कुनै पक्षलाई तारिख तोकिएको उद्देश्य सम्बन्धित पक्षलाई सुनुवाईको मौका दिनु र मुद्दाको कारवाही वारे अवगत गराउनु रहेको हुन्छ । मुद्दामा भैरहेको कारवाही वारे निजलाई तारिख तोकिएको दिन जानकारी हुने हुँदा सोभन्दा अगाडि नै असर पर्ने गरी मुद्दामा कारवाही गर्नु न्यायसंगत नहुनुका साथै कार्यविधिगत त्रुटि समेत हुन जाने ।
- मुद्दाको एउटा पक्षलाई तारिख तोकिएको अवस्थामा सोभन्दा अगाडि नै अर्को पक्षको निवेदनमाथि सुनुवाई गरी आदेश गर्नु कानूनसम्मत नहुने ।

(प्रकरण नं. २)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता सोमनाथ सापकोटा
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता योगराज
बराल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

आदेश

न्या.गिरीश चन्द्र लाल: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ बमोजिम यस अदालतको अधिकारक्षेत्र भित्रको पर्ने भई दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षी श्याम पराजुलीले आफु वादी भई रामकुमार मल्ल आलेलाई प्रतिवादी बनाई सिराहा जिल्ला अदालतमा लेनदेन मुद्दा दायर गरी फैसला भै फैसलाअनुसार विगो भराई पाउन लेनदेन विगो निवेदन दिई कारवाहीको क्रममा मिति ०६४।६।२२ मा डाँक मुचुल्काको तारिख भएको हुँदा सो डाँक लिलाम कार्य स्थगित गरिपाउँ भनी म निवेदकले निवेदन दिएकोमा तहसीलदारले मिति २०६४।६।२४ र २०६४।७।१४मा यस अदालतमा अंश मुद्दामा लिलाम भएको आधारमा विवादित कि.नं १५९ र ४७ का जग्गा लगायत अन्य जग्गा प्रतिवादी रामकुमार मल्ल आलेको भागमा परेको र लिलाम बदर मुद्दामा मिलापत्र बदर हुने ठहरी मिति २०६१।५।२ मा फैसला भै उक्त फैसला उपर सम्मानीत पुनरावेदन अदालत राजविराजमा पुनरावेदन परी फैसला भै नआए सम्मको लागि रोक्का जग्गा यथावत नै राखी प्रस्तुत मुद्दा मुलतवीमा राखी दिएँ भन्ने आदेश भएको, उक्त आदेश उपर विपक्षी श्याम पराजुलीले वेरीतको आदेश बदर गरिपाउँ भनी मिति २०६४।८।१३ मा दिएको निवेदनमा सम्मानीत अदालतबाट मिति २०६५।७।२२ मा तारिख तोकिएको दिन भन्दा अगाडि नै निवेदनमा सुनुवाई गरी तारिखमा रहेको पक्षलाई जानकारी नै नहुने गरी तारिख भन्दा अगाडि नै मुद्दा मुलतवीमा राखेको कानूनसम्मत नहुँदा उक्त आदेश बदर गरी दिएको छ। अब दुवै पक्ष राखी दरखास्त उपर छलफल गरी आवश्यक कारवाही गर्नु भन्ने आदेश भएकोमा उक्त आदेश उपर चिन्त नबुभी म निवेदक १७ नं. बमोजिम सम्मानीत पुनरावेदन अदालत राजविराजमा गएकोमा पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट मिति २०६६।१।२५ मा शुरु जिल्ला अदालतको आदेश मिलेकै देखिँदा परिवर्तन गर्नु परेन

भन्ने आदेश भएको हुँदा सम्मानीत सिराहा जिल्ला अदालतका तहसीलदारले उक्त विवादित कित्ता जग्गाको डाँक लिलाम कार्य सम्पन्न गरेमा मेरो अंश भागमा पर्ने अंश भागबाट म बञ्चित भै मेरो सम्पत्ति प्राप्त गर्ने व्यक्तिगत मौलिक हकमा समेत प्रतिकूल असर पर्न जाने भएकोले तहसीलदारको मिति २०६४।६।२४ र २०६४।७।१४ गतेको कानूनसम्मत एवं न्यापूर्ण रीतपूर्वकको मुलतवी राख्ने आदेश बदर हुने गरी सम्मानीत शुरु सिराहा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।७।२९ गते भएको आदेश र सो लाई सदर गरिएको पुनरावेदन अदालत राजविराजको मिति २०६६।१।२५ को आदेश बदर गरी सिराहा जिल्ला अदालतका तहसीलदारले गर्नु भएको आदेशलाई सदर गरिपाउँ । सिराहा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।३।२४ गतेका दिन डाँक लिलाम कार्य गर्न तारिख मुकर गरिएको हुँदा उक्त दिनको डाँक लिलाम स्थगित गर्न उत्प्रेषण सहित अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिम आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिन भित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी पुनरावेदन अदालत राजविराज र सिराहा जिल्ला अदालत समेतलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाइदिनु । निवेदनको मागबमोजिम आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफै वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी अन्य विपक्षीहरू समेत लाई जिल्ला अदालत मार्फत सूचना पठाई लिखित जवाफ आए पछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु ।

अन्तरिम आदेशको माँग सम्बन्धमा विचार गर्दा सिराहा जिल्ला अदालतको मिति २०६५।७।२९ को आदेश हेर्दा दुवै पक्ष राखी दरखास्त उपर छलफल गरी

आवश्यक कारवाही गर्नु भन्ने आदेश भए अनुसार नगरी लिलाम गर्न लागेको भन्ने निवेदनमा उल्लेख भएको देखिँदा लिखित जवाफ परेपछि पुर्नविचार गर्ने गरी हाललाई २०६६।३।२४ का दिन तोकिएको डाँक लिलामको कार्य नगर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६६।३।२२ को यस अदालतको आदेश ।

यसमा यी विपक्षीका पिता रामकुमार मल्ल आलेले घरको मुली भै एकासंगोलमा खाएको ऋणबापतमा वादीले प्रतिवादीको जग्गा रोक्का गराई विगतोर्तर्फको कारवाही भैरहेकोमा तहसीलदारबाट प्रतिवादी रामकुमार मल्ल आले र भरना मल्ल आले समेत बीच चलेको मिलापत्र बदर मुद्दामा पुनरावेदन अदालतबाट टुङ्गो नलागुन्जेल सम्म प्रस्तुत मुद्दा मुल्लवीमा राख्ने गरी भएको आदेशउपर वादी श्याम पराजुलीले दिएको निवेदनमा वादीलाई मिति २०६४।७।२८ गतेको तारिख तोकिएकोमा उक्त तारिखका दिन भन्दा अगाडि नै मिति २०६४।५।१२ मा परेको निवेदनमा सुनुवाई गरी मिति २०६४।७।१४ मा तहसीलदारबाट आदेश भएको देखिँदा तारिखमा रहेका पक्षलाई जानकारी नै नहुने गरी तारिख भन्दा अगाडि नै मुद्दा मुल्लवीमा राखेको कानूनसम्मत नहुँदा मिति २०६४।७।१४ मा तहसीलदारबाट भएको आदेश बदर गरीदिएको छ भनी यस अदालतबाट आदेश भएको र सो आदेशउपर परेको १७ नं. बमोजिमको निवेदन सम्मानीत पुनरावेदन अदालतबाट जिल्ला अदालतको मिति २०६५।७।२९ मा भएको आदेश सदर गर्ने गरी मिति २०६६।१।२५ मा आदेश भए पश्चात् प्रस्तुत मुद्दामा बाँकी कारवाही अगाडि बढाएकोले रीतपूर्वक भएको कारवाहीबाट विपक्षीको हक अधिकारमा कुनै आघात नपर्नुको साथै विपक्षीले यस अदालतलाई समेत विपक्षी बनाउनु पर्ने औचित्य नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको सिराहा जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता श्याम पराजुली र ऐ.रिट निवेदक नरेन्द्र आलेका पिता रामकुमार

मल्ल आले क्रमशः वादी र प्रतिवादी भई सिराहा जिल्ला अदालतमा लेनदेन मुद्दा दायर गरेकोमा सो मुद्दामा वादी दावीबमोजिम प्रतिवादीबाट भराई पाउने ठहरी फैसला भएको करीब १० वर्ष अगाडि अन्तिम भएकोले लेनदेन मुद्दाबाट लिखित जवाफ प्रस्तुत कर्ताले भराई पाउने ठहर भएको विगो असूली प्रक्रियालाई ढिलासुस्ती गरी मलाई अन्याय पार्ने दूषित मनसायका साथ मात्र यो रिट निवेदन दायर गरेको प्रष्ट छ । विपक्षी रिट निवेदकलाई कुनै पनि हकद्वैया नै नभएको विषयबाट विवाद उठान गरिएको अवस्था एकातिर छ भने अर्को तर्फ जुन आदेश बदर गर्न माग गरिएको छ, सो आदेशले विपक्षीलाई कुनै अन्याय नपरेको र विपक्षीको कुनै संवैधानिक एवं कानूनी हक अधिकार हनन् नभएको स्थितिमा विपक्षीको रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने समेत व्यहोराको श्याम पराजुलीको लिखित जवाफ ।

यसमा यस अदालतमा निवेदक नरेन्द्र मल्ल आले विपक्षी श्याम पराजुली समेत भएको मिति २०६५।१०।१९ मा दर्ता भएको प्र.द.नं २२० को लेनदेनको विगो मुद्दाको प्रतिवेदन इजलास समक्ष पेश हुँदा सिराहा जिल्ला अदालतके, यसमा पेश हुन आएको प्रस्तुत प्रतिवेदन अध्ययन गरी तारिखमा रहेका पक्षलाई जानकारी नै नहुने गरी तारिख भन्दा अगाडि नै मुद्दा मुल्लवीमा राख्ने गरी तहसीलदारबाट भएको आदेश बदर गरी दुवै पक्षलाई राखी आवश्यक छलफल गरी कारवाही गर्नु भन्ने निवेदन सहित त्यस अदालतबाट भएको मिति २०६५।७।२९ को आदेश मिलेकै देखिँदा परिवर्तन गरिरहनु परेन । कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने मिति २०६६।१।२५ गते यस अदालतबाट भएको आदेश कानूनसम्मत रूपमा भए गरेको हुँदा निवेदकको रिट निवेदन खारेज गरीपाउँन सादर अनुरोध छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत राजविराजको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षी श्याम पराजुलीका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता सोमनाथ सापकोटाले लेनदेन मुद्दाको अन्तिम फैसला

कार्यान्वयनमा रहेको र पुनरावेदन अदालतबाट समेत १७ नं. उपरको निवेदनमा आदेश गरिसकेको अवस्थामा रिट क्षेत्रबाट प्रवेश गरी प्रस्तुत मुद्दामा निर्णय गर्नुपर्ने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको बहस र पुनरावेदन अदालत राजविराज एवं सिराहा जिल्लाका तर्फबाट उपस्थित सहन्यायाधिवक्ता योगराज बरालले अदालतबाट दुवै पक्षलाई सुनुवाईको मौका दिई कानूनबमोजिम कारवाही गर्नु भनी भएको आदेश कानूनसम्मत नै हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्ने भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

प्रस्तुत मुद्दामा जिल्ला अदालतका तहसीलदारबाट भएको मुलतबीमा राख्ने आदेशलाई बदर गरी दुवै लाई छलफल गरी आवश्यक कारवाही गर्नु भन्ने आदेश मिलेको छ छैन र रिट निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णय तर्फ विचार गरी सर्वप्रथम रिट निवेदक नरेन्द्र मल्ल आलेका पिता र विपक्षी श्याम पराजुलीबीच चलेको लेनदेन मुद्दामा अदालतबाट अन्तिम फैसला भई फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा लिलामसम्बन्धी कारवाही जिल्ला अदालतबाट अगाडि बढेको देखिन्छ । कार्यान्वयनको कारवाही चली राखेको अवस्थामा रामकुमार मल्ल आले र श्यामकुमार मल्ल आलेबीच अंश मुद्दामा ०५८।६।३० मा भएको मिलापत्र बदर मुद्दाको पुनरावेदन अदालत राजविराजमा पुनरावेदन परी मुद्दा विचाराधीन रहेको हुँदा सो मुद्दाको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म विगो असूलउपर गर्ने निवेदनलाई मुलतबीमा राखी पाऊँ भनी रिट निवेदकले जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएकोमा सो निवेदनअनुसार तहसीलदारबाट मुलतबीमा राख्ने आदेश भएको पाइन्छ । फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा वादी श्याम पराजुलीलाई मिति २०६४।७।२८ को तारिख तोकी कारवाही भई रहेको र सो मिति भन्दा अगाडि नै मुलतबीमा राखी पाऊँन रिट निवेदकले निवेदन दिएकोमा तहसीलदारबाट समेत सोही आधारमा अर्को पक्षलाई तोकिएको तारिख भन्दा अगाडि नै अर्थात्

मिति २०६४।६।२४ र २०६४।७।१४ मा मुलतबीमा राख्ने गरी निर्णय गर्दा कुनै कानूनी आधार उल्लेख गरेको देखिँदैन । यस प्रकार मुद्दामा कुनै पक्षलाई तारिख तोकिएको उद्देश्य सम्बन्धित पक्षलाई सुनुवाईको मौका दिनु र मुद्दाको कारवाही वारे निजलाई अवगत गराउनु रहेको हुन्छ । मुद्दामा भैरहेको कारवाही वारे निजलाई उक्त तारिख तोकिएको दिन जानकारी हुने हुँदा सोभन्दा अगाडि नै निजलाई असर पर्ने गरी मुद्दामा कारवाही गर्नु न्यायसंगत नहुनुका साथै कार्यविधिगत त्रुटि समेत हुन जान्छ । तसर्थ मुद्दाको एउटा पक्षलाई तारिख तोकिएको अवस्थामा सो भन्दा अगाडि नै अर्को पक्षको निवेदनमाथि सुनुवाई गरी आदेश गर्नु कानूनसम्मत नहुँदा तहसीलदारबाट भएको आदेश बदर गरी दुवै पक्षलाई राखी उक्त दरखास्तउपर छलफल गरी आवश्यक कारवाही गर्नु भनी सिराहा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।७।२९ मा भएको आदेश र सो आदेशलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत राजविराजको मिति २०६६।१।२५ को आदेश कानूनसम्मत एवं न्यायसंगत नै देखिन्छ । यस प्रकार कानूनबमोजिमको प्रक्रियाअनुसार जिल्ला अदालत एवं पुनरावेदन अदालतबाट भएको आदेशबाट निवेदकको कुनै संवैधानिक एवं कानूनी अधिकार हनन् भएको भन्ने अवस्था नदेखिएको र उक्त फैसलाको कार्यान्वयनबाट निवेदकको हकमा असर परेको अवस्थामा कानूनबमोजिमको प्रक्रियाबाट अदालतमा जान सक्ने नै हुँदा जिल्ला एवं पुनरावेदन अदालतबाट कानूनबमोजिम भएको आदेश बदर गर्नुपर्ने अवस्थाको विद्यमानता नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लागत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइ दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६८ साल मंसिर १८ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृत: विष्णु अवस्थी

निर्णय नं. ८७९३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
२०६४-CR-०५०९

फैसला मिति: २०६८।१।२२।२०६८

मुद्दा:- ठगी ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला सिन्धुली, कमलामाई
नगरपालिका वडा नं. ८ बस्ने ओमकार भन्ने
ओमकुमार श्रेष्ठ

विरुद्ध

प्रत्यर्धी वादी: जिल्ला प्रशासन कार्यालय सिन्धुली
समेतको जाहेरीले नेपाल सरकार

शुरू फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री गिरिशकुमार शर्मा

पुनरावेदन फैसला गर्ने :-

मा.मु.न्या.श्री प्रेम शर्मा

मा.न्या.श्री शारदाप्रसाद घिमिरे

- ठगी गर्ने र ठगिनेका बीचमा भएको भाखाको तमसुकको लिखतले अन्यथा फौजदारी प्रकृतिको दायित्वलाई देवानी दायित्वमा परिणत गरी जरीवाना तथा कैदको सजायबाट उन्मुक्ति दिने भएकोले भाखाको तमसुक भनिएको उक्त लिखतलाई अन्य कानूनी मान्यता प्राप्त तमसुक सरह स्वतन्त्र रूपमा अदालतले मान्यता दिने र यस्तो लिखतलाई कानूनी रूपमा मान्यता दिई चलन चलाउन सकिने प्रकृतिको हुनुपर्ने भएकाले भाखाको तमसुकले अन्य देवानी दायित्व सिर्जना गर्ने लिखत सरह कानूनी मान्यता प्राप्त गर्नको लागि यस्तो लिखतमा न्यूनतम निम्न चार तत्वहरू विद्यमान भएको हुनुपर्ने:

- ठगिने र ठग्ने दुवै पक्षको प्रत्यक्ष उपस्थितिमा दुवै पक्षबीच रीतपूर्वकको कागज भएको हुनुपर्ने ।
- कुनै तेस्रो पक्षको हस्तक्षेपविना स्वेच्छापूर्वक दुवै पक्षको सहमतिमा भएको हुनुपर्ने ।
- निश्चित समयमा तिर्ने बुझाउने शर्त र रकम खुलेको भाखा तमसुक हुनुपर्ने ।
- भाखाको तमसुक भनिएको लिखतबाट साहू र असामीबीचको सम्बन्ध स्थापित भएको देखिनुपर्ने र यस्तो लिखतलाई अदालतबाट प्रचलन गराउन सकिने प्रकृतिको हुनुपर्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- तेस्रो पक्ष अर्थात् जिल्ला प्रशासन कार्यालयले आफूसमक्ष उजूरी परेपछि सोको टुंगो लगाउने र शान्ति सुरक्षा कायम गर्ने सन्दर्भमा हस्तक्षेप गरी गराएको कागज स्वेच्छापूर्वक दुवैको बीच साहू असामीको सम्बन्ध स्थापित गर्ने सहमतिमा तयार भएको हो भनी मान्न नमिल्ने ।
- कागज गराउने कानूनी अख्तियार जिल्ला प्रशासन कार्यालयलाई नभएको र त्यस्तो कागजकै आधारमा लेनदेन व्यवहारको महलको व्यवस्थाअनुसार साहू असामीको सम्बन्ध समेत सिर्जना नहुने हुँदा यस्तो लिखतलाई कुनै लेनदेनको तमसुक वा लेनदेनको रकम तिर्ने बुझाउने भाखाको लिखत सरह मुलुकी ऐन लेनदेन व्यवहारको महलमा व्यवस्था भएअनुसार अदालती प्रक्रियाबाट प्रचलन गराउन वा चलन चलाउन सकिने प्रकृतिको कागजात भन्न सकिने अवस्था नदेखिँदा पीडितहरू अदालतमा प्रवेश गर्न सक्ने अवस्था समेत नदेखिने ।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदकको तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू कृष्णप्रसाद सापकोटा, शंकरकुमार श्रेष्ठ र राजेश्वर अधिकारी

प्रत्यर्थी/वादी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता
भरतलाल शर्मा

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०६६, साउन नि.नं. ८११९ पृ. ५८३
- नेकाप २०६७, वैशाख, नि.नं. ८३०२, पृ. १२४

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन, ठगीको १, ३, ४, ५ र ६ नं.
- सहकारी ऐन, २०४८

फैसला

न्या.भरतराज उप्रेती: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

सिन्धुली जिल्ला कमलामाई नगरपालिका वडा नं. ९ बस्ने ओमकुमार श्रेष्ठ समेतले कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था नामक संस्था खोली बचतकर्ताबाट संकलन गरिएको रकम हिनामिना गरी ठगी गरी खाएकोले कारवाही गरिपाउँ भनी राजकुमार श्रेष्ठ समेतले दिएको निवेदनको व्यहोरा हेर्दा ठगीको प्रकृति देखिएकोले कानूनबमोजिम कारवाही हुन सक्कलै निवेदन थान १२ पठाएको भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय सिन्धुलीको पत्र ।

संस्थाको लेजर बुक ५ समेत पठाएको भनी सोही कार्यालयको मिति २०५९।१२।७ को पत्र ।

प्रतिवादीहरू एकनारायण श्रेष्ठ, पवनकुमार श्रेष्ठ, केशवकुमार श्रेष्ठ, ओमकुमार श्रेष्ठ, मुना श्रेष्ठ समेतको नामबाट कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लिमिटेड नामक संस्था खोलिएको प्रमाणपत्र, विधान र सोसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण कागजातहरू पठाएको भन्ने जिल्ला सहकारी कार्यालय, सिन्धुलीको पत्र ।

कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा खाता खोली बचत गरिएको सुरेश विक्रम देवकोटाको रु.३८३०।- सुशीलकुमार देवकोटाको रु.२,९३०।- र कृष्णप्रसाद दाहालको रु.१००।- दिलाइ भराइ पाउँ भनी सम्बन्धित व्यक्तिको उजुरी । प्रतिवादी एकनारायण श्रेष्ठ, पूर्णभक्त लामा र विनोद लामा समेत संलग्न भई

आकर्षक व्याज दिन्छौं भनी लोभ लालच देखाई सो संस्थामा खाता खोल्न लगाई हामी जाहेरवालाहरूको बचत गरिएको रकमहरू मिति २०५९।२।७ गतेतिरबाट लिई सो संस्था बन्द गरी भागी फरार भएकोले पक्राउ गरी मुद्दामा कानूनबमोजिम कारवाही गरी ठगी गरेको रकम दिलाइ भराइ पाउँ भनी तिलकबहादुर कार्की समेतले दिएको संयुक्त जाहेरी ।

तिलकबहादुरको जाहेरीसंग मिल्दो जुल्दो किसिमबाट रामबहादुर हायू समेतको संयुक्त उजुरी व्यहोरा ।

तिलकबहादुर कार्कीको जाहेरी व्यहोरासंग मिल्दोजुल्दो किसिमबाट जीवन श्रेष्ठ समेतको संयुक्त जाहेरी, सुरेश शाह समेतको संयुक्त जाहेरी, विष्णु पाण्डे समेतको संयुक्त जाहेरी, नरकुमारी समेतको संयुक्त जाहेरी मिसिल संलग्न रहेको ।

प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठ समेतले कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था खोली लोभ लालच देखाई बचत गरिएको रकम लिई भागी गएकोले कारवाही गरिपाउँ भनी मिसराज, पिसिंकुमार श्रेष्ठ र सूर्यबहादुर लामा समेतले दिएको छुट्टा-छुट्टै निवेदन ।

तिलकबहादुर कार्कीको जाहेरी व्यहोरासंग मिल्दो जुल्दो किसिमबाट रमेश थापा समेतले दिएको जाहेरी, लिना सलिना श्रेष्ठले दिएको उजुरी व्यहोरा ।

कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा खाता खोल्न लगाई बचत गरिएको रकम ठगी खाएकोले कारवाही गरिपाउँ भनी ओम विक्रम खत्रीको निवेदन ।

जिल्ला सिन्धुली कमलामाई नगरपालिका वडा नं. ६ स्थित छविलाल पाख्रिनको घर कोठा बहालमा लिई उक्त सहकारी संस्था खोली विभिन्न व्यक्तिहरूबाट नगद रकम जम्मा गर्न लगाई रकम लिई भागी फरार भई ठगी गरेको भन्ने व्यहोराको घटनास्थल मुचुल्का ।

प्रतिवादी पूर्णभक्त लामा, विनोद लामा र ओमकार श्रेष्ठ समेत मेरो घरमा आई मासिक रु.२,०००।- का दरले भाडा दिन्छौं भनी २ कोठा भाडामा लिई कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था खोली बचतकर्ताहरूबाट मिति २०५६।१०।१३ गतेदेखि मिति २०५९।२।७ सम्म संकलन गर्न लगाएको

रकमहरू लिई भागी फरार भइ ठगी गरेका हुन् भनी छविलाल पाख्रिनले गरेको कागज ।

प्रतिवादीहरूले कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था सञ्चालन गरी विभिन्न लोभ लालच देखाइ बचतकर्ताबाट संकलन गरिएको रकम खाइ भागी फरार भइ ठगी गरेका हुँदा कारवाही होस भनी दीपकबहादुर कार्की, किशोरकुमार घिसिङ्ग, भूपाल ठकुरी, राजु लामा र प्रमोद चौधरीले गरेको कागज ।

प्रतिवादीहरूले कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था सञ्चालन गरी विभिन्न लोभ लालच देखाई बचतकर्ताबाट संकलन गरिएको रकम खाई भागी फरार भइ ठगी गरेका हुँदा कारवाही होस भनी दीपकबहादुर कार्की, किशोरकुमार घिसिङ्ग, भूपाल ठकुरी, राजु लामा र प्रमोद चौधरीले गरेको बयान ।

प्रतिवादीहरूको खोजतलास गर्दा गाउँ टोल छाडी भागी फरार रहेको भन्ने प्र.ना.नि. रामप्रसाद पाण्डेको प्रतिवेदन ।

प्रतिवादी ओमकुमार श्रेष्ठ समेतले कमलालाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था खोली लोभ लालच देखाइ बचत गरिएको रकम लिइ भागी गएकोले कारवाही गरिपाउँ भन्ने नारायण श्रेष्ठको निवेदन, त्यस्तै बालकृष्ण वैदार, खातावाला सपना गजमेरकी आमा चिना गजमेर समेतको निवेदन ।

संस्थासंग सम्बन्धित लेजर, पासबुकलगायतका विभिन्न कागजाहरूको व्यहोरा समेतका आधार प्रमाणहरूबाट प्रतिवादी ओमकुमार श्रेष्ठ अध्यक्ष केशवकुमार श्रेष्ठ कोषाध्यक्ष, पवनकुमार श्रेष्ठ सचिव, एकनारायण श्रेष्ठ सदस्य र मुना श्रेष्ठ सदस्य रहेको कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था खोली सो संस्थामा निरा फुयाल अधिकारी, शान्तिकुमारी श्रेष्ठ, शोभाकुमारी श्रेष्ठ, पूर्णभक्त लामा र विनोद लामा समेत संलग्न भै सो संस्था क.म.न.पा. ६ बस्ने छविलालको घरमा मासिक रु.२,०००/- का दरले बहालमा लिई मिति २०५६।१०।१३ गतेबाट सञ्चालन गरी गाउँटोलका मानिसलाई आकर्षक व्याज सस्तो सुविधामा ऋण समेत दिने जस्ता अनेक किसिमका लोभलालच देखाई सो संस्थामा खाता खोल्न लगाई सो

संस्थामा मिति २०५९।२।७ गते सम्मको विभिन्न मिति समयमा रकम बचत गरेका हालसम्म उजुरी परेको क.न.पा. ६ बस्ने लक्ष्मण कर्मचार्यको रु.६०५०/- ऐ. बस्ने निर्मलाकुमारी चौधरीको रु.२४२०/- ऐ. बस्ने रमेशकुमार श्रेष्ठको रु.४०६०/-ऐ. बस्ने मैया श्रेष्ठको रु.१०,४६०/- ऐ. वडा नं. ९ बस्ने केशर भुजेलको रु.१०,८६१/- प्रकाश देवकोटाको रु.७,८२०/- जिल्ला शिक्षा कार्यालयको पिपेन हर्कबहादुर श्रेष्ठको रु.७,५६०/- गिरिजा इन्टर प्राइजेज जनकपुरधामको दीपककुमार मण्डलको रु.४२,७९२/- क.न.पा.६ बस्ने नरमाया बस्नेतको रु.९,१२५/- देवमाया खड्काको रु.७,३००, गोमाकुमारी भुजेलको रु.५,२००/- कृष्णप्रसाद बरालको रु.१००/-, सुशीलकुमार देवकोटाको रु.२,९३०/-, सुरेश विक्रम देवकोटाको रु.३,८३०/- ऐ. ६ बस्ने भीमबहादुर कार्कीको रु.२६,५००/-, गिरिजंग थापाको रु.५,७२०/- कुलबहादुर कार्कीको रु.१०,५५०/-, अश्विनजंग थापाको रु.१०,८१०/-, सरस्वती श्रेष्ठको रु.१०,२०५/-, संजिव श्रेष्ठको रु.५६५/-, चन्द्रकुमारी सुनुवारको रु.५,९७०, खड्गबहादुर सुनुवारको रु.६,६३०/-, खिलाकुमारी सुनुवारको रु.१,९००/-, रतन सुनुवारको रु.२४००/-, ऐ. वडा नं. ४ बस्ने रुपलाल कसाईको रु.२४,९००, ऐ. वडा नं. ६ बस्ने राजकुमार श्रेष्ठको रु.७,७२०/-, चन्द्रदेव श्रेष्ठको रु.२१,३००/-, माया शेर्पाको रु.१९,३००/-, रामबहादुर हायूको रु.४,३९७/-, सजिता हायूको रु.४,३९७/-, श्यामप्रसाद साहको रु.१४६५०, सुनिताकुमारी चमारको रु.१०,३९०/-, ऐ. वडा नं. ९ बस्ने दिलबहादुर श्रेष्ठको रु.८,७५०/-, मञ्जू श्रेष्ठको रु.३,७७०/- कमला श्रेष्ठको रु.३,७७०/- मनोज श्रेष्ठको रु.३,७७०/-ऐ. वडा नं. बस्ने सुभद्रादेवी साहको रु.३६,०००/-, अमृतकुमारी स्याङ्गतानको रु.९,३३९/-, रामसुरेश चौधरीको रु.३,७६०/- ऐ. बस्ने मेलिना श्रेष्ठको रु.४,६३०/-, ऐ. गाउँ विकास समिति भिमथान वडा नं. ३ बस्ने निमलाल मानन्धरको रु.९,२००/-, ऐ. क.न.पा.पडा नं. ६ बस्ने चन्दनकुमार साहको रु.६,९५०/-, शुभाषकुमार साहको रु.२,१४०/-, तिलकबहादुर बुढाथोकीको रु.५,१८४/-, राजु श्रेष्ठको रु.७,२००/-, ऐ. वडा नं. ९ बस्ने कमलेश ठाकुरको

रु.९,९००।-, ऐ. ६ बस्ने चन्द्रवती थापाको रु.२०,२००।, अमित थापाको रु.१२,२२५।-, आशाकुमारी थापाको रु.११,३००।-, अंजली श्रेष्ठको रु.१७,१००।-, शान्ताकुमारी श्रेष्ठको रु.४००।-, ऐ. ९ बस्ने जीवनमिता श्रेष्ठको रु.३७,३२८।-, ऐ. ७ बस्ने दीपक श्रेष्ठको रु.४,५,६०।, ऐ. ६ बस्ने ठूलीमाया तमाङ्गको रु.७,२८०।-, रत्नमाया पुलामीको रु.१,७२५।-, ललिता गिरीको रु.३,०००।-, उर्मिला कार्कीको रु.५,८९०।- ऐ. गाउँ विकास समिति जरायाटार वडा नं. २ बस्ने पदमराज कार्कीको रु.३,६००।- ऐ. रानीचुरी ७ बस्ने हरिबहादुर कार्कीको रु.३,६६५।- कमलामाई नगरपालिका वडा नं. ९ बस्ने सूर्य साहको रु.२८,३५०।-, ऐ. ६ बस्ने संजिव नेपालीको रु.११,६२०।-, ऐ. बस्ने विश्वनाथ साहको रु.५,६५०।-, विष्णु पाण्डेको रु.३,६४०।-, विष्णुकुमारी तामाङ्गको रु.२,१४५।-, सूर्यबहादुर रायको रु.५,४६०।- ऐ. ६ बस्ने तेजबहादुर कार्कीको रु.६,८५०।-, लक्ष्मीदेवी बस्नेतको रु.१,०००।-, ऐ. ६ बस्ने दर्शा गिरीको रु.९०५।-, ज्ञानीमायाँ वाइवाको रु.२,५४०।-, विमला बम्जनको रु.७,४००।- ज्ञानीमाया मोलनको रु.३,२८०।-, बुधमाया घलानको रु.१६०।-, चित्रकुमारी के.सी.को रु.५,१९०।, ऐ. शिव के.सी. को रु.४,०००।-, नीलकुमारी श्रेष्ठको रु.७,४२०।-, नारायण ठाकुरको रु.३,९०६।-, ऐ. ७ बस्ने नरकुमारी कार्कीको रु.९४०।-, धनमाया दर्लामीको रु.३,७९०।-, कालिका विस्कट उद्योग सिन्धुलीको रु.५,६४१।- कमलामाई नगरपालिका ६ बस्ने सुनु मगरको रु.६००।-, कुमार श्रेष्ठको रु.७,३००।-, बल्लु चौधरीको रु.१०,६००।-, वीरुबहादुर तामाङ्गको रु.४,३५०।-, मिश्रा घिसिङको रु.६,०५०।-, पेमा कुसे लामाको रु.८,३०।- हाज्मा ताइसे सिन्धुलीका रमेश थापाको रु.३,०००।-, विश्वराज राइको रु.६,५००।-, रतन मायाको रु.६,५००।-, भूमिराज सुवेदीको रु.५०,०००।-, राजन तिमिल्सिनाको रु.८०,०००।-, देवेन्द्र ढकालको रु.१,५००।-, कमलामाई नगरपालिका वडा नं. ९ बस्ने ऐलिना, सेलिना श्रेष्ठको रु.९,२४२।- शीर्षक के.सी.को रु.३,०००।-, जिल्ला मोरङ्ग हसन्त गाउँ विकास समिति वडा नं. ६ घर भै हाल सिन्धुली जिल्ला कमलामाई नगरपालिका धुरा बजार डेरा गरी

बस्ने चिना गजमेरको रु.५,४१०।-, सिन्धुली जिल्ला कमलामाई नगरपालिका वडा नं. ६ बस्ने बालकृष्ण वैदारको रु.९,४००।- ऐ. बस्ने नरनारायण श्रेष्ठको रु.१,७१३।-, निजको श्रीमती सिर्जना श्रेष्ठको रु.२,७९०।, निजको छोरी सुस्मिता श्रेष्ठको रु.४,९४३।-, ऐ. वडा नं. रोहन रविनकुमार सुनुवारको रु.२१०।-, समेत जम्मा रकम ७,७४,६७५।- समेत ठगी भएको रकम लिई सो संस्थाको कारोवार बन्द गरी भागी फरार रहेको हुँदा प्रतिवादीहरूले आफ्नो हक नपुग्ने विभिन्न बचतकर्ताहरूको रकम लिने खाने उद्देश्यले ठगी गरी मुलुकी ऐन ठगीको महलको १ नं. कसूर अपराध गरेको देखिन आएकोले प्रतिवादीहरूलाई ठगीको १ नं. को कसूरमा सोही महलको ४ नं. बमोजिम कारवाही भै सजाय हुनुको साथै ठगी गरी खाएको कानूनबमोजिमको व्याजसहितको रकम जाहेरवालाहरूलाई दिलाइ भराइ पाउँ भन्ने अभियोग दावी ।

बचतकर्ताको पासबुकमा उल्लेख भएअनुसार दिलबहादुर थापाको रु.१५,६३५।७१, रुकमणी श्रेष्ठको रु.४,४१०।- बन्नी पहाडीको रु.७,४६०।-, चिनीमाया श्रेष्ठको रु.१,०००।-, अस्मिता वैदारको रु.७,४४०।-, इन्द्रबहादुर थापाको रु.२,२२६।-, श्रद्धा श्रेष्ठको रु.९५०।, पल्टीदेवी महतोको रु.२,८२२।-, सन्तोष सिजालीको रु.१,०४०।-, रामरत्न शिवाकोटीको रु.३,७००।-, समिता श्रेष्ठको रु.६,४४२।-, अमृतलाल श्रेष्ठको रु.६,५४५।-, नारायण भुजेलको रु.७२१।२, नारायण भुजेलकै रु.७२०।, दीपककुमार कोजुको रु.२,४९०।-, रोशन प्रधानको रु.२,५००।-, दीपक श्रेष्ठको रु.८,५६९।-, महेशराज के.सी. को रु.९००।-, भिमबहादुर परियारको रु.७३५।-, रामबहादुर खड्काको रु.१०६।- प्रेमकुमार श्रेष्ठको रु.९,८००।-, अंकित थापाको रु.३,७००।-, लोकबहादुर विश्वकर्माको रु.८००।, हर्कबहादुर राजभण्डारीको रु.३,१५०।-, हर्कबहादुर भण्डारीकै रु.५,७०७।२२, अशोक श्रेष्ठको रु.३,६००।-, अशेष श्रेष्ठको रु.२२५।-, सरस्वती पटेलको रु.५,५००।, समेत जम्मा १,१०,९२४।४५ समेत ठगी भएको रकम दिलाई भराई सजाय समेत गरिपाउँ भन्ने मिति २०६०।२।१६ को पूरक अभियोग पत्र ।

म अध्यक्ष, कोषाध्यक्षमा केशवकुमार श्रेष्ठ, सचिव पवन श्रेष्ठ, सदस्य एकनारायण र मुना श्रेष्ठ समेत भएको कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था २०५६ सालदेखि सञ्चालन गरेकोमा जाहेरवाला राजकुमार लगायतका ४०० भन्दा बढी नै ग्राहकहरू भएको थियो । १ सालसम्म सो संस्थाले बचतकर्ताहरूलाई रकम भुक्तानी गर्ने लगायतका काम राम्रोसँग चलेको थियो, त्यसपछि संस्था घाटामा परेको र लगानी उठाउन नसकेको कारणबाट सो अवस्था सिर्जना भएको हो बचतकर्ताहरूको रकम ठगी गर्ने उद्देश्यले संस्था खालेको होइन सो संस्थाको महाप्रबन्धक विनोदकुमार लामा र प्रबन्धक पूर्णभक्त लामा हुन् सो बचत रकमबाट मैले बीस हजार लिएको थिएँ सत्र हजार मैले जम्मा गरिसकेँ बाँकी तीनहजार तिर्न बाँकी थियो, केशव श्रेष्ठ, पवनकुमार, एकनारायण र मुना श्रेष्ठ सो समितिको कोरम पुऱ्याउनसम्म नाम राखी दिएको हो निजहरू निर्दोष छन् । सो संस्थाका मुख्य व्यक्ति भनेको नै विनोदकुमार लामा, पूर्णभक्त लामा र म हुँ बचतकर्ताहरूको जे जति रकम फिर्ता गर्नुपर्ने खाताबाट देखिन्छ, सो म समेत भै सञ्चालन गरेको संस्था बन्द भै सकेको हुँदा विनोदकुमार लामा, पूर्णभक्त लामा र मैले तिर्नुपर्ने हो ठगी गर्ने नियत नभएको हुँदा मलाई ठगीमा सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत प्रतिवादी ओमकुमार भन्ने ओमकार श्रेष्ठको बयान ।

विनोद कुमारलाई र पूर्णभक्तलाई मैले कुनै कागज गराएको छैन लेखा परीक्षणले देखाएको र पेशकी लेजरबाट देखिएको रकम तिर्नुपर्ने हो कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाको कार्यालय सिन्धुलीमा मात्र छ हेटौंडामा छैन भन्ने प्रतिवादी ओमप्रकाश भन्ने ओमकारको ततिम्बा बयान ।

पूर्णभक्त लामा, विनोदकुमार लामा आई कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था खोल्नु पऱ्यो तपाईंलाई सचिव पदमा राखेको छ विधानमा सहिच्छाप गरिदिनु होस् । सम्पूर्ण कारोवार हामी आफै गर्दछौं तपाईंले केही गर्नु पर्दैन भनेको हुँदा सो विधानमा सहीसम्म गरी दिएको हुँ । सो संस्थामा

मैले कुनै कारोवार गरेको छैन मैले निवेदकहरू लगायतका कुनै व्यक्तिको रकम उठाइ ठगी गरेको नहुँदा मैले जाहेरवाला राजकुमार लगायतका व्यक्तिहरूसंग रकम उठाई ठगी गरेको होइन छैन जाहेरवाला राजकुमार समेतका व्यक्तिहरूको रकम तिर्नुपर्ने भए सो संस्थामा कारोवार गर्ने प्रबन्धक, महाप्रबन्धक विनोदकुमार लामा र पूर्णभक्त लामा समेतले तिर्नुपर्ने हो म सो संस्थामा एक दिन पनि उपस्थित भएको छैन मैले जाहेरवालाहरूको रकम तिर्नुपर्ने होइन भन्ने समेत प्रतिवादी एकनारायण श्रेष्ठले गरेको बयान ।

कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था दर्ता गर्ने प्रयोजनको निमित्त तपाईं कोषाध्यक्ष भै विधानमा सही गरिदिनु होस् भनी विनोद लामा, पूर्णभक्त लामा र मेरै भाइ समेतले भनेको हुँदा संस्था दर्ता गर्ने प्रयोजन निमित्त सही गरी दिएको हुँ । म सो संस्थामा उपस्थित भै कुनै कारोवार गरेको छैन र मैले कुनै जाहेरवालाबाट रुपैया उठाई ठगी गरेको होइन मैले जाहेरवालाहरूको रुपैया तिर्नुपर्ने होइन म सो संस्था खोल्नु भन्दा अगाडिदेखिनै हेटौंडा दुग्ध वितरण आयोजनामा जागीरे हुँदा मेरो हाजिरी भिकाई प्रमाण लगाई पाऊँ भन्ने समेत प्रतिवादी केशवकुमार श्रेष्ठको बयान ।

पूर्णभक्त लामाले मलाई मासिक रु.१५,०००-तलब दिन्छु यस संस्थाको बचतकर्ताहरूबाट दैनिक रुपैया उठाउने काम गर्नु भनी मौखिक रुपमा भन्नु भएको हुँदा जस जसले जे जति रकम जम्मा गर्ने गरेका थिए कमलामाई नगरपालिका वडा नं. ९ र वडा नं. ६ धुरा बजारमा बचतकर्ताहरूबाट लिई पास बुकमा चढाई पासबुकमा सही गरी पासबुक बचतकर्तालाई दिई उठेको रकम बेलुका सो संस्थामा लगी बुझाएपछि डेबुकमा टिप्ने गरेको थियो रकम बैङ्कमा राखेका थिए वा के गरेका थिए सो कुरा मलाई थाहा छैन सो संस्थाको रकम तिर्नुपर्ने भए पूर्णभक्त लामा, विनोदकुमार लामा र ओमकार श्रेष्ठ समेतले तिर्नुपर्ने हो वा होइन सो सम्बन्धमा मलाई केही थाहा छैन जाहेरवालाहरूको रकम मैले यठाई ठगी

गरेको नहुँदा मैले तिर्नु बुझाउनु पर्ने होइन म निर्दोष भएकोले सफाइ पाऊँ भन्ने समेत प्रतिवादी शान्तिकुमारी भन्ने शान्ति श्रेष्ठको बयान ।

मलाई सो संस्थामा ओमकार श्रेष्ठले हामीले कमलामाई ऋण तथा सहकारी संस्था खोलेका छौं । मासिक रु.१५,०००- तलब दिन्छौं बचतकर्ताहरूबाट रकम उठाउने काम गर्ने हो भनी भन्नु भएको हुँदा मैले पनि बेरोजगार बस्नुभन्दा केही काम गर्नु नै उचित सम्झी सो संस्थामा बचतकर्ताहरूबाट दैनिक रकम उठाइ संस्थामा लगी पूर्णभक्त म तथा विनोदकुमारलाई बुझाई दिने गरेको सम्म हुँ । सो रुपैयाँ बैंकमा दाखिला गर्दथे वा के गर्दथे सो कुरा मलाई थाहा छैन मैले ठगी गरेको होइन तसर्थ मैले विगो तिर्नुपर्ने होइन मलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत निरा भन्ने हिराकुमारी फुयाल अधिकारीको बयान ।

मिति २०६०।२।१६ गते पूरक अभियोग पेश भएपश्चात् चन्द्रलाल श्रेष्ठ समेत २२ जना निवेदकहरूले विरुद्ध खण्डमा उल्लिखित प्रतिवादीहरू उपर कारवाही तथा सजाय गरी हामीहरूको ठगी गरेको रकम दिलाइ भराइ पाऊँ भनी पासबुकमा उल्लेख भएअनुसार जेसुड तामाङ्को रु.१२४५०००- , उषा लामाको रु.१४३८०००- बेलबहादुर बसेलको रु.७,७००००- , सुरेश भट्टराईको रु.६,१००००- हर्कबहादुर कार्कीको रु.१३,७६८००- , भाग्यप्रसाद काफ्लेको रु.३,१८०००- , प्रविण श्रेष्ठको रु.१,१६०००- , विगल विजया अधिकारीको रु.५१३०००- , सुजाता प्रधानको रु.१,४५०००- , पुजन प्रधानको रु.१,७२५००- , सरिता प्रधानको रु.७००००- , लालकुमार प्रधानको रु.१,५६०००- , सुरेन्द्र श्रेष्ठको रु.१४,३००००- , शिक्षा श्रेष्ठको रु.७८०००- , रन्जनाकुमारी चौहानको रु.३,२२५००- , नारायणप्रसाद घिमिरेको रु.१,२००००- , कमला औषधि पसलको प्रो. सोमबहादुर हायूको रु.१,३१०००- , कृष्ण शेलर मिलको प्रो. शुभाष अधिकारीको रु.३,५००००- , अभिमन्यू श्रेष्ठको रु.१,०१५००- , खड्गराज तिमिल्सिनाको रु.१,२००००- , अनु क्षेत्रीको रु.४,६७५००- , सूर्यलाल श्रेष्ठको रु.३,३१०००- समेत जम्मा रु.९९,२०१०००- ठगी मासी खाएकोले मिति २०६०।१।२३ मा पेश भएको अभियोग

पत्रमा समावेश गरी सोही मुद्दामा विगो कायम गरी ठगीको ४ नं. बमोजिम कारवाही भै सजाय गरी ठगिएको विगोको व्याज समेत निवेदकहरूलाई दिलाइ भराइ पाऊँ भन्ने मिति २०६०।५।२८ को अभियोग पत्र ।

कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था खोल्नु पर्थ्यो भनी विनोद लामा, पूर्णभक्त लामा समेतले भन्नु भएको हुँदा सदस्यमा मैले विधानमा सहिछाप गरी दिएको हुँ सो संस्था सञ्चालन गर्ने विनोद लामा र पूर्णभक्त लामा हुन् । मैले मासिक रु.१३,००००- मा बचतकर्ताहरूबाट रकम असूल गरी ल्याई संस्थामा बुझाउने गरेको हुँ । मैले बचतकर्ताहरूको रकम ठगी गरेको होइन भन्ने समेत प्रतिवादी मुना श्रेष्ठको बयान ।

ओमकार श्रेष्ठ गाउँकै मानिस भएकोले हामीले सञ्चालन गर्न लागेको कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा काम गर्ने भए मासिक रु.१,५००००-दिन्छौं भन्नु भएकोले म पनि बेरोजगार व्यक्ति भएकोले हुन्छ भनी कहिले अफीसमा बसी दैनिक काम गर्ने र कहिलेकाँही बचतकर्ताहरूबाट रकम असूल गरी बचतकर्तासँग रहेको पासबुकमा रकम चढाई सही गरी पासबुक दिई रकम ल्याई दैनिक डेबुकमा जनाई बुझ्ने गरेको थियो मैले बचतकर्ताहरूबाट रकम असूल गरी ल्याई ठगी गरेको नहुँदा मैले बचतकर्ताहरूको रकम बुझाउनु पर्ने होइन र म निर्दोष मानिस भएकोले मलाई अभियोग पत्र मागबमोजिम सजाय हुनुपर्ने समेत होइन भन्ने समेत प्रतिवादी शोभा श्रेष्ठको बयान ।

मेरो श्रीमती कमला श्रेष्ठ, छोरा मनोज श्रेष्ठ, छोरी मञ्जू श्रेष्ठ म दिलबहादुर श्रेष्ठको नाउँमा प्रतिवादी ओमकारले सञ्चालन गर्नु भएको कमलामाई बचत तथा सहकारीसंस्थामा रु.२०,०००००- भन्दा बढी नै रकम बचत भएको थियो यकीन रकम मलाई थाहा भएन । म समेतका बचतकर्ताहरूको रकम प्रतिवादीहरूबाट असूलउपर गरी प्रतिवादीहरूलाई कानूनबमोजिम कारवाही हुनुपर्ने हो भन्ने समेत निवेदक बचतकर्ता दिलबहादुर श्रेष्ठको बकपत्र ।

कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाका अध्यक्ष ओमकार श्रेष्ठ, सचिव पवन श्रेष्ठ, कोषाध्यक्ष केशव श्रेष्ठ, सदस्य एकनारायण श्रेष्ठ, मुना श्रेष्ठ समेत भै कार्यालय सञ्चालनका लागि विनोद लामा, पूर्णभक्त लामा, शोभा फुयाँल समेतले सञ्चालन गरी प्रलोभन देखाई जाहेरवाला मेरो रु.७२०१- ठगी गरेको हुँदा मुना श्रेष्ठलगायतका संस्था सञ्चालक समितिका पदाधिकारी प्रतिवादीहरूबाट सावा व्याज असूल गरी हदैसम्मको सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत जाहेरवाला बचतकर्ता राजकुमार श्रेष्ठको बकपत्र ।

निरा भन्ने दीपकुमारी फुयालले ठगी गरेको होइन । निज सो संस्थामा एक साधारण कर्मचारी हो निज सो संस्थाको जिम्मेवारी पदमा नभएको र संस्था बन्द हुनु भन्दा अगाडि नै निजले जागीर छाडिसक्नु भएको थियो भन्ने समेत प्रतिवादी हिरा फुयाँलको साक्षी सरस्वती देवकोटाको बकपत्र ।

प्रतिवादी केवलकुमारले ठगी गरेको होइन निज सो संस्थाको विधान बनाउदासम्मको कोषाध्यक्ष हो । केशकुमारले उक्त संस्था सञ्चालन हुनु अघि र पछि केही काम गरेको छैन । दुग्ध विकास संस्थानमा कार्यरत् व्यक्ति हुन् केशवकुमारले उक्त रकम लिएको होइन भरपाईमा भएको सहिछाप निजको होइन भन्ने समेत प्रतिवादी केशवकुमारको साक्षी शिवकुमार श्रेष्ठको बकपत्र ।

प्रतिवादी शोभा श्रेष्ठले ठगी गरेको होइन । प्रतिवादी शोभा श्रेष्ठ संस्थानको एक कर्मचारी हुन् । उहाँले सो संस्थानमा बसेर कार्यालयको दैनिक काम गर्नु हुन्थ्यो । निजले ठगी गरेको होइन भन्ने समेत शोभा श्रेष्ठको साक्षी शिवकुमार श्रेष्ठको बकपत्र ।

मैले बचत गरेको मिति थाहा छैन मैले सो संस्थामा तीन हजार दुई सय एकतीस मात्र जम्मा गरेको हो उक्त रकम प्रतिवादी ओम समेतले ठगी गरेको हुनाले कारवाही भै रकम समेत प्रतिवादीहरूबाट असूल गरी सजाय हुनुपर्ने हो भन्ने समेत जाहेरवाला निवेदक शान्तिमाया भोलनको बकपत्र ।

प्रतिवादी केशवकुमारले ठगी गरेको होइन विनोद लामा र पूर्णभक्त लामाले हामी संस्था खोल्छौं

तपाईं यहाँको लोकल मानिस भएको कारणबाट कोषाध्यक्षमा बसी दिनु पन्थो काम हामी आफै गर्दछौं भन्ने हुँदा विधानमा सहीसम्म गरी दिएको हो प्रतिवादी केशवकुमार दुग्ध विकास संस्थान हेटौँडामा कार्यरत् कर्मचारी हुन् भन्ने समेत प्रतिवादी केशवकुमारको साक्षी प्रेमकुमार श्रेष्ठको बकपत्र ।

कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था ओमकार श्रेष्ठ समेत भै २०५६ सालमा खोलिएको हो सो संस्थामा मैले मासिक रु.३००१- का दरले जम्मा गरेको रकम रु.३६००१- फिर्ता नगरी मिति २०५९।२।७ गतेदेखि संस्था बन्द गरी ठगी गरेको हुँदा मेरो ठगी गरेको रु.३६००१- प्रतिवादीहरूबाट असूल गरी कानूनबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत निवेदक बचतकर्ता पदमराज कार्कीको बकपत्र ।

प्रतिवादी ओमकार समेतले खोलेको कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा मैले दैनिक २०१- का दरले जम्मा गरेको रु.११६२०१- प्रतिवादी ओमकार समेतले ठगी गरेको हुँदा मेरो ठगी गरेको रु.११६२०१- दिलाइ भराइ प्रतिवादी ओमकार समेतलाई सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत निवेदक बचतकर्ता संजीव नेपालीको बकपत्र ।

मेरो छोरा मीनबहादुर कार्कीको नाममा जम्मा रु.२६५००१- कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा जम्मा गरेको थियो सो रकम फिर्ता नगरी सो संस्थाका संस्थापक ओमकार श्रेष्ठ समेतले ठगी गरेको हुँदा मेरो छोरा मीनबहादुरको नाममा जम्मा गरेको रु.२६५००१-प्रतिवादीहरूबाट दिलाइ भराई कानूनबमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी तिलकबहादुरको बकपत्र ।

कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था खोल्नुहोस् भनेको हुँदा मैले सो संस्थामा रु.१०५५०१- जम्मा गरेको थिएँ । सो रकम फिर्ता नगरी संस्था बन्द गरी म समेतको रकम ठगी गरेको हुँदा मेरो रु.१०५५०१- दिलाइ भराई प्रतिवादीहरूलाई कानूनबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत बचतकर्ता जाहेरवाला कुलबहादुर कार्कीको बकपत्र ।

प्रतिवादी एकनारायण श्रेष्ठ सदस्य भए पनि निजले ठगी गरेको होइन सो संस्थाको सम्पूर्ण कारोवार

विनोद लामा र पूर्णभक्त लामाले गरेका हुन् भन्ने समेत प्रतिवादी एकनारायणको साक्षी कमान श्रेष्ठको बकपत्र ।

प्रतिवादी पवनकुमार सो संस्थाका सचिव भएपनि निजले ठगी गरेको होइन छैन निजले सो संस्थामा उपस्थित भै काम गरेको छैन भन्ने समेत प्रतिवादी पवनकुमार श्रेष्ठको साक्षी भेखराज श्रेष्ठको बकपत्र ।

प्रतिवादी मुना श्रेष्ठको ठगी गरेको होइन निज उक्त संस्थाका एक कर्मचारी हुन संस्थाको कुनै रकम हिनामिना गरेको छैन भन्ने समेत प्रतिवादी मुना श्रेष्ठको साक्षी लालकाजी श्रेष्ठको बकपत्र ।

कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा मैले मिति २०५८।३।२७ गते देखि दैनिक रु.२०।- का दरले मिति २०५८।९।२।१९ सम्म जम्मा गरेको रु.३,८२७।- प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठ समेतले ठगी गरेको हुँदा मेरो ठगी गरेको रु.३,८२७।- दिलाइ भराइ सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत निवेदक जाहेरवाला हरि कार्कीको बकपत्र ।

प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठले हामीले खोलेको संस्थामा रकम जम्मा गर्नुहोस् भनेका हुँदा मिति २०५८।९।१९ देखि दैनिक रु.२५।- का दरले जम्मा गरेको रु.७,४६०।- प्रतिवादीबाट असूलउपर गरी प्रतिवादीहरूलाई कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्ने समेत निवेदक बट्टीप्रसाद पहाडीको बकपत्र ।

प्रतिवादी शान्ती श्रेष्ठ कमलामाई बचत तथा ऋण सहाकारी संस्थाका निम्नस्तरको कर्मचारी हुन निजले उक्त संस्थाको रकम हिनामिना गरी ठगी गरेको होइन भन्ने प्रतिवादी शान्ति श्रेष्ठको साक्षी शिवकुमार श्रेष्ठको बकपत्र ।

प्रतिवादी ओमकारको बहिनीले हामीले संस्था खोलेका छौं रकम जम्मा गर्नुहोस् भन्नु भएको हुँदा मैले सो संस्थामा जम्मा रु.७,५६०।- जम्मा गरेको थिएँ सो रकम भुक्तानी नदिई बन्द गरी ओमकार श्रेष्ठ समेतले ठगी गरेको हुँदा मेरो रु.७,५६०।- दिलाइ भराइ सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत निवेदक जाहेरवाला हर्कबहादुर श्रेष्ठको बकपत्र ।

मेरो छोरी सरस्वती श्रेष्ठको रु.१०,०००।- छोरा संजीव श्रेष्ठको ७७०।- सो कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा जम्मा गरेको थिएँ । सो रकम फिर्ता नगरी संस्था बन्द गरेको हुँदा मेरो छोराछोरीको रु.१०,७७०।- दिलाइ भराइ प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिपाउँ भन्ने निवेदक यादवकुमार श्रेष्ठको बकपत्र ।

प्रतिवादी ओमकारलाई मात्र चिनेको छु मैले कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था खोलेको छु तपाईं रकम जम्मा गर्नु होस् भनेको हुँदा विश्वासमा परी मेरो रु.६४२२।- जम्मा भएको थियो सो रकम फिर्ता गरी संस्था बन्द गरी म समेतको रकम ठगी गरेको हुँदा ठगी गरेको रकम असूलउपर गरी प्रतिवादीहरूलाई कारवाही गरिपाउँ भन्ने निवेदक जाहेरवाला समिता श्रेष्ठको बकपत्र ।

प्रतिवादी ओमकार समेतले कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था खोली हामीले संस्था खोलेका छौं रकम जम्मा गर्नुहोस् भनेको हुँदा मैले सो संस्थामा रु.१३,४००।- जम्मा भएको थियो सो रकम फिर्ता नगरी सो संस्था बन्द गरी ओमकार समेतले ठगी गरेको हुँदा ठगी गरेको रकम असूलउपर गरी प्रतिवादी ओमकार समेतलाई सजाय गरिपाउँ भन्ने जाहेरवाला सुरेन्द्रकुमार श्रेष्ठको बकपत्र ।

प्रतिवादी पूर्णभक्त, विनोद, ओमकार समेतले रकम जम्मा गर्नु भन्नु भएकोले मेरो छोरा राजु श्रेष्ठको नाममा खाता खोली रु.७,२००।- जम्मा गरेको थिएँ सो रकम फिर्ता गरेको छैन प्रतिवादीहरूले ठगी गरेको हो सो रकम दिलाइ सजाय समेत हुनुपर्ने हो भन्ने समेत चित्त नारायणको बकपत्र ।

मैले उक्त संस्थामा रु.६,८००।- जम्मा गरेको थिएँ । सो रकम पाएको छैन प्रतिवादीहरूबाट बचतकर्ताको रकम असूल गरी प्रतिवादीहरूलाई कारवाही हुनुपर्ने हो भन्ने समेत निवेदक पञ्चबबहादुर कार्कीको बकपत्र ।

सो संस्थामा रकम के कसरी हिनामिना भयो सो मलाई थाहा छैन मेरो रु.७,८२०।- मात्र हिनामिना भएको छ सो ठगी भएको रकम असूल भै कारवाही

हुनु पर्ने हो भन्ने समेत जाहेरवाला प्रकाश देवकोटाको बकपत्र ।

उक्त संस्थामा मैले मिति २०५८।१२।३० गते खाता खोलेको थिएँ हालसम्म मेरो रु.५,९७०।- मात्र जम्मा भएको छ सो संस्थामा के कसरी रकम हिनामिना भयो सो मलाई थाहा छैन । प्रतिवादी सबैलाई कारवाही हुनपर्ने हो भन्ने समेत निवेदक जाहेरवाला चन्द्र सुनुवारको बकपत्र ।

मेरो रु.९,९००।- रकम मेरो संस्थामा बचत गरेको थिएँ, उक्त रकम पूर्णभक्त र विनोद लामाले हिनामिना गरेको हुँदा ती दुवै जनालाई कारवाही भै रकम फिर्ता पाउनु पर्ने हो भन्ने समेत निवेदक बचतकर्ता कमलेस ठाकुरको बकपत्र ।

प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठले मैले कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था खोलेको हुँ रुपैया जम्मा गर्नु होस् भन्नु भएकोले मैले सो संस्थामा रु.३,९०६।- जम्मा गरेको थिएँ सो रकम फिर्ता नगरी प्रतिवादी ओमकार, पूर्णभक्त र विनोदकुमार ३ जनाले ठगी गरेका हुन् मेरो ठगी गरेको रु.३,९०६।- प्रतिवादीबाट असूल गरी ठगीमा कानूनबमोजिम कारवाही हुनुपर्ने हो भन्ने समेत बचतकर्ता नागेन्द्र ठाकुरको बकपत्र ।

प्रतिवादी ओमकार समेतले हामीले खोलेको संस्थामा रकम जम्मा गर्नुहोस् भन्नु भएको हुँदा सो संस्थामा मैले रु.४६७५।- जम्मा गरेको थिएँ सो रकम प्रतिवादी ओमकार पूर्णभक्त र विनोद लामाले ठगी गरेको हुँदा सो रकम तिन जनाबाट असूल गरी कारवाही हुनुपर्ने हो भन्ने समेत जाहेरवाला अनु क्षेत्रीको बकपत्र ।

मैले उक्त संस्थामा मासिक ३००।- का दरले जम्मा गरेको रु.४,०००।- र मेरो मितिनी चिनाकुमारी के.सी.को नाममा, ५,१९०।- समेत जम्मा रु.९,१९०।- जम्मा गरेको छु उक्त रकम मैले फिर्ता लिएको छैन पूर्णभक्त विनोद लामा र ओमकारले ठगी गरेको हो ठगी भएको रकम असूलउपर गराई प्रतिवादीलाई कारवाही हुनुपर्ने हो भन्ने निवेदक जाहेरवाला शिव के.सी.को बकपत्र ।

मैले उक्त संस्थामा मासिक ३००।- का दरले रु.१,९००।- जम्मा गरेको थिएँ । प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठले नै ठगी गरेको हुँदा सो रकम दिलाइ कारवाही समेत गरिपाऊँ भन्ने समेत निवेदक जाहेरवाला खिला सुनुवारको बकपत्र ।

प्रतिवादी ओमकारले ठगी गरेको होइन, निज संस्थाका अध्यक्ष हुनु हुन्थ्यो, उक्त संस्थाका प्रबन्धक पूर्णभक्त र महाप्रबन्धक विनोद लामा मार्फत कारोवार हुन्थ्यो, बचतकर्ताको रकम पूर्णभक्त र विनोद लामाले चलाएकोले उनीहरूलाई भिकार्ने कारवाही गरी बचतकर्ताको रकम फिर्ता हुनुपर्ने हो भन्ने समेत प्रतिवादी ओमकारको साक्षी मनोज देवकोटाको बकपत्र ।

प्रतिवादी ओमकारले म समेतले कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था खोलेका छौँ, तपाईं रुपैया जम्मा गर्नुहोस् भन्नु भएको हुँदा मैले मिति २०५८।३।३१ गतेदेखि रकम जम्मा गरेको थिएँ । मेरो रु.२,४००।- समेत ओमकार श्रेष्ठले ठगी गरेको हो भन्ने समेत निवेदक रत्न सुनुवारको बकपत्र ।

प्रतिवादी ओमकारले ठगी गरेको होइन, निज संस्थाका अध्यक्ष हुन् सो संस्थाका प्रबन्धक पूर्णभक्त र महाप्रबन्धक विनोद लामा हुन् निजहरूको लापरवाहीबाट संस्था घाटामा पर्न गएको हो भन्ने समेत प्रतिवादी ओमकारको साक्षी रमेशकुमार श्रेष्ठको बकपत्र ।

मैले पटक-पटक जम्मा गरेको रु.९,५००।- को सावाँ व्याज मलाई नदिइ ठगी गरेकोले सो रकम दिलाइ भराइ कारवाही हुनुपर्छ भन्ने समेत बचतकर्ता अमृतकुमार स्याङ्तानको बकपत्र ।

कमलामाई बचत तथा ऋण सरकारी संस्था खोलेका छौँ रकम जम्मा गर्नुहोस् भनी भनेको हुँदा मैले सो संस्थामा रु.५,२००।- जम्मा गरेको थिएँ, सो रकम पूर्णभक्त समेतले ठगी गरेको हुँदा सो रकम दिलाइ सजाय गरिपाऊँ भन्ने निवेदक गोमाकुमारी भुजेलको बकपत्र ।

कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था खोलेका छौँ, रकम जम्मा गर्नुहोस् भन्नु भएको हुँदा

सो संस्थामा मैले रु.१७,४९३- छोरी सुस्मिता श्रेष्ठको नाममा रु.४,९४३- श्रीमती बालकुमारी भन्ने सिर्जना श्रेष्ठको नाममा रु.२,७९०- समेतको रकम जम्मा गरेको थिएँ सो रकम फिर्ता नगरी संस्था बन्द गरी भागेको हुँदा ओमकार समेतले ठगी गरेका हुन र म तथा छोरी र श्रीमती समेतको रकम असूल गरी कारवाही हुनुपर्ने हो भन्ने समेत निवेदक नरनारायण श्रेष्ठको बकपत्र ।

प्रतिवादी ओमकारले मसमेतले संस्था खोलेका छौँ, रकम जम्मा गर्नुहोस् भन्नु भएको हुँदा मैले सो संस्थामा रु.७,३००- जम्मा गरेको थिएँ, सो रकम फिर्ता नगरी संस्था बन्द गरी प्रतिवादी ओमकारले नै ठगी गरेका हुन निजबाट म लगायतको रकम असूल गरी कारवाही गरिपाऊँ भन्ने समेत निवेदक कुमार श्रेष्ठको बकपत्र ।

प्रतिवादी ओमकार समेत भै खोलेको संस्थामा रकम जम्मा गरे पहिलो वर्षको रुपैयाँ फिर्ता लिइयो । पछिल्लो वर्षमा मेरो बुवा विश्वनाथ साहको नामबाट जम्मा गरेको रु.५,६५०- फिर्ता लिएको छैन भन्ने समेत बचतकर्ता विश्वनाथको हकमा निवेदक दिनेश साहको बकपत्र ।

प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठ समेतले हामीले संस्था खोलेका छौँ रकम जम्मा गर्नुहोस् भन्नु भएको हुँदा मैले उक्त संस्थामा रु.१३,७६८- जम्मा गरेको थिएँ सो रकम फिर्ता नगरेको हुँदा प्रतिवादीहरूलाई कारवाही भै मेरो रकम असूल हुनुपर्ने हो भन्ने समेत बचतकर्ता हर्कबहादुर कार्कीको बकपत्र ।

मैले उक्त संस्थामा २०५९ सालसम्म जम्मा गरेको रु.७,०००- बाँकी छ, सो रकम दिलाइ कारवाही हुनुपर्ने हो भन्ने समेत बचतकर्ता ठूलीमायाको बकपत्र ।

उक्त संस्था मेरो घरको कोठा भाडामा लिएर २ वर्ष सञ्चालन भयो । मेरो घर भाडा २०५८ चैत्र महिनादेखि प्रति महिना २,०००- का दरले मिति २०५८।१०।११ महिनाको जम्मा रु.२२,०००- टेलिफोनको रु.१२,०००- र मेरो श्रीमतीको नाममा जम्मा भएको रु.५००- लिन बाँकी नै छ उक्त संस्थाबाट मैले लिन रु.३५,०००-बाँकी छ, प्रतिवादीहरू पूर्णभक्त,

ओमकार समेतलाई कारवाही गरिपाऊँ भन्ने समेत धनिलाल पाख्रिनको बकपत्र ।

के कस्तो परिवन्धबाट रकम हिनामिना भयो मलाई थाहा छैन, मैले मेरो नामबाट जम्मा गरेको रु.५,७२०- नाति अस्मिनाजंगको नामबाट रु.१०,८१०- जम्मा गरेको थिएँ । सो रकम फिर्ता पाएको छैन समेत निवेदक गिरीजंग थापाको बकपत्र ।

गाउँका आफ्ना छोरा नाति जस्ता बेरोजगार व्यक्तिले फाइनान्स खोल्छौँ हामीलाई सहयोग गर्नुहोस् भनेर मुना श्रेष्ठ समेतले भनेको हुनाले मैले र छोरी सुजिता हायूको नाममा सो संस्थामा खाता खोली मेरो र छोरी सुजिताको नाममा जम्मा रु.८,७००- भन्दा बढी रकम रहेको छ, पासबुक समेत सम्मानीत अदालतमा बुझाई सकेकोले रकम यकीन थाहा भएन, प्रतिवादी पूर्णभक्त लामा समेतका व्यक्तिबाट रकम असूल गरी सजाय हुनु पर्दछ भन्ने समेत बचतकर्ता रामबहादुर हायूको बकपत्र ।

मैले सो संस्थामा रु.९,१२५- जम्मा गरेको थिएँ, सो रकम फिर्ता लिएको छैन बचतकर्ताको रकम असूल भै विनोद लामा, पूर्णभक्त, शोभा, मुना श्रेष्ठ आदि प्रतिवादीलाई कारवाही हुनुपर्छ भन्ने समेत निवेदक नरमाया वस्नेतको बकपत्र ।

प्रतिवादी ओमकार पूर्णभक्त, मुना श्रेष्ठ लगायतका अन्य प्रतिवादीले ठगी गरेको हो, उक्त संस्थामा मैले चन्द्रावती थापाको नाउँमा रु.२०,२००- अमित थापाको नाउँमा रु.१२,२२५- र आशाकुमारी थापाको नाउँमा रु.११,३००- गरी जम्मा रु.४३,७२५- जम्मा गरेको थिएँ । उक्त रुपैयाँ मैले लिएको छैन, चन्द्रवती थापा श्रीमती र अमित छोरा आशाकुमारी थापा छोरी हुन् अभियोग पत्रमा उल्लिखित प्रतिवादीहरूबाट रकम असूल गरी सजाय हुनु पर्छ भन्ने समेत निवेदक राज थापाको बकपत्र ।

मैले नचिनेको केटीले रकम जम्मा गर्नुहोस् भनेको हुँदा मैले सो संस्थामा रु.९४०- जम्मा गरेको थिएँ सो संस्था बन्द गरी गएको हुँदा ठगी गरेको हो सा ठगी गरेको रकम दिलाइ सजाय समेत हुनुपर्ने हो भन्ने समेत निवेदक नरकुमारी कार्कीको बकपत्र ।

सो कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा मैले पहिलो साल जम्मा गरेको रु.१००१- बाँकी राखी अन्य फिर्ता लिएँ सो संस्थामा मैले लिनुपर्ने रु.७,३००१- बाँकी छ म समेतको रकम असूल भै सजाय समेत हुनुपर्ने हो भन्ने समेत निवेदक देवमाया खड्काको बकपत्र ।

प्रतिवादी ओमकार समेतले संस्था खोली रकम जम्मा गर्नुहोस् भन्नु भएको हुँदा मैले सो संस्थामा रु.३६,०००१- जम्मा गरेको थिएँ सो रकम ठगी गरेकोले सो संस्थाका सञ्चालकहरूबाट रकम असूल गरी कानूनबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत जाहेरवाला बचतकर्ता शुभद्रा शाहको बकपत्र ।

प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादीहरूले संस्था खोली रकम असूल गरेको हो । मैले सो संस्थामा रु.२८,३५०१- जम्मा गरेको हुँ, सो रकम असूल भएपछि कारवाही हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत बचतकर्ता सुरेश साहको बकपत्र ।

उक्त संस्थामा मैले रु.१०,३००१- जम्मा गरेको थिएँ सो रकम शान्ति श्रेष्ठ समेतले ठगी गरेको हो सो रुपैयाँ नदिएसम्म सजाय हुनु पर्छ, त्यसपछि सजाय दिनु पर्दैन भन्ने समेत बचतकर्ता सुनिता चमारको बकपत्र ।

मेरो ममी शैलेजा श्रेष्ठले मेरो र मेरो दिदी एलिना श्रेष्ठको संयुक्त नाममा बचत खाता खोली दैनिक १०१- का दरले जम्मा गरी दिनु भएको थियो, सो रुपैयाँ १०१२ हजार जति भएको छ, हामीलाई रकम फिर्ता दिएको छैन ठगी गरेको हो होइन मलाई थाहा छैन । पूर्णभक्त र विनोद लामाबाट रकम असूल गरिपाउँ भन्ने समेत बचतकर्ता शैलिना श्रेष्ठको बकपत्र ।

शोभा, मुना, शान्ति, ओमकार समेत चिनेका र अन्य नचिनेका व्यक्तिले मबाट रु.२,५४५१- ठगी गरेको हो भन्ने समेत बचतकर्ता विष्णुकुमारी तामाङ्गको बकपत्र ।

मेरो रु.२,९९०१- बचत रकम प्रतिवादी ओम, मुना, शोभा, शान्तिले जम्मा गर्न लगाई ठगी गरेको हो भन्ने समेत बचतकर्ता पल्टीदेवी महतोको बकपत्र ।

मैले फाइनान्समा जम्मा गरेको रु.३,०००१- रकम प्रतिवादीहरूबाट दिलाइ पाउँ भन्ने समेत बचतकर्ता चिनीमाया श्रेष्ठको बकपत्र ।

प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठले मेरो रु.१,०२०१- फिर्ता नदिएकोले सो रकम दिलाइ भराइ पाउँ भन्ने समेत बचतकर्ता लक्ष्मीदेवी बस्नेतको बकपत्र ।

मैले कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा रु.५,२५०१- जम्मा गरेको थिएँ, सो रकम फिर्ता नगरी ठगी गरेको हो, ठगी गर्नेमा ओमकार, पूर्णभक्त हुन मेरो रकम दिलाइ भराइ पाउँ भन्ने समेत बचतकर्ता सूर्यबहादुर रायको बकपत्र ।

रकम जम्मा गर्नुहोस भनी ओमकार समेतले भनेको हुँदा सो संस्थामा मैले रु.४,२००१- जम्मा गरेको थिएँ सो रकम फिर्ता नगरी सो संस्था बन्द गरेको हुँदा मेरो रकम दिलाइ भराइ पाउँ भन्ने समेत बचतकर्ता विष्णु पाण्डेको बकपत्र ।

मैले सो संस्थामा जम्मा गरेको रु.१,५२०१- लिन बाँकी छ, ठगी गर्ने व्यक्तिको नाम मलाई थाहा छैन मेरो रु.१,५२०१- दिलाइ भराइ पाउँ भन्ने बचतकर्ता निर्मला चौधरीको बकपत्र ।

मेरो नाममा लगभग रु.३,७००१-जति र आमा कमला श्रेष्ठको नाममा ३,७००१- जति जम्मा गरेको थिएँ । रकम फिर्ता नगरी संस्था बन्द गरेको हुँदा मेरो रकम ओमकारबाट दिलाइ भराइ पाउँ भन्ने निवेदक मनोज श्रेष्ठको बकपत्र ।

मैले सो संस्थामा रु.२५,०००१- जम्मा गरेको थिएँ, सो रकम फिर्ता नगरी ओमकार समेतले ठगी गरेको हो भन्ने समेत निवेदक माया शेर्पाको बकपत्र ।

मैले सो संस्थामा रु.५,८५६१- जम्मा गरेको छु सो रकम फिर्ता नगरी प्रतिवादी ओमकार, पूर्णभक्त समेतले ठगी गरेको हो, मेरो रकम दिलाइ भराइ पाउँ बचतकर्ता शोभा बानियाको बकपत्र ।

सो संस्थामा मेरो नामबाट काजिल पाउरोटी उद्योग र मेरै घरमा काम गर्ने सानु मगर समेत ३ जनाको १०,००२१- लिन बाँकी छ सो रकम दिलाइ पाउँ भन्ने धनमाया दर्लामीको बकपत्र ।

सो संस्थामा मैले जम्मा गरेको रु.१६०१- जम्मा गरेको छु सो रकम शान्तिले नै ठगी गरेको हो सो रकम असूलउपर गरिपाऊँ भन्ने बचतकर्ता बुद्धमाया घलानको बकपत्र ।

सो संस्थामा मेरो नाबालिका छोरी विसमिता बम्जनको नाममा रु.७,४००१- जम्मा गरेको थिएँ सो रकम फिर्ता नगरी ओमकार समेतले ठगी गरेको हो सो ठगी गरेको रकम दिलाइ भराइ पाऊँ भन्ने समेत विसमिता बम्जनको संरक्षक आमा एली बम्जनको बकपत्र ।

मैले सो संस्थामा जम्मा गरेको रु.१,२००१- फिर्ता नगरी ओमकार समेतले ठगी गरेका हुन् मेरो ठगी भएको रु.१,२००१- दिलाइ भराइ पाऊँ भन्ने बचतकर्ता नारायणप्रसाद घिमिरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी ओमकार समेतले खोलेको संस्थामा मैले रु.३,१८०१- जम्मा गरेको थिएँ, सो रकम फिर्ता नगरी ओमकार समेतले ठगी गरेको हुँदा सो रकम दिलाइ भराइ पाऊँ भन्ने बचतकर्ता भाग्यप्रसाद काफ्लेको बकपत्र ।

मेरो छोरी सरस्वती पोर्तेलको नामबाट जम्मा रु.५,५००१- सो संस्था खोल्ने ओमकार समेतले ठगी गरेका हुन् भन्ने बचतकर्ता सरस्वतीको संरक्षक आमा शोभा पातेलको बकपत्र ।

पटक-पटक जम्मा गरेको रु.२,४४०१- प्रतिवादीहरूले ठगी गरेका हुन् भन्ने बचतकर्ता ज्ञानीमायाँ वाईवाको बकपत्र ।

मेरो नामबाट सो संस्थामा पटक-पटक जम्मा गरेको रु.१,७४५१- प्रतिवादी ओमकार समेतले ठगी गरेका हुन् भन्ने समेत बचतकर्ता रत्नमाया पुलामीको बकपत्र ।

मेरो नामबाट सो संस्थामा पटक-पटक जम्मा गरेको रु.७,४२०१- ठगी गरेका हुन् भन्ने समेत बचतकर्ता नीलकुमारी श्रेष्ठको बकपत्र ।

कमलामाई फाइनान्समा जम्मा गरेको सम्पूर्ण रकम पाइसकेको छु, प्रतिवादीहरू कसैले पनि ठगी गरेको होइन भन्ने बचतकर्ता केशर भुजेलको बकपत्र ।

उक्त कमलामाई सहकारी संस्थामा मेरो श्रीमती जेसुन तामाङ्गको नाउँमा जम्मा गरेको रु.१२,५५०१- प्रतिवादी समेतले ठगी गरेका हुन् भन्ने समेत प्रतिवेदक बुद्धिमान तामाङ्गको बकपत्र ।

मेरो छोरी विगत विजया अधिकारीको नामबाट पटक-पटक गरी जम्मा गरेको रु.५१३१- प्रतिवादी ओमकार समेतले ठगी गरेका हुन् भन्ने समेत प्रतिवेदक हरिबहादुर अधिकारीको बकपत्र ।

प्रतिवादी ओमकार समेतले खोलेको संस्थामा रकम जम्मा गर्न लगाई मैले सो संस्थामा रु.२,९३०१- जम्मा गरेको थिएँ सो रकम फिर्ता नगरी उक्त रकम पूर्णभक्त, विनोद लामा र ओमकारले ठगी गरेको हुँदा सो रकम दिलाइ भराइ पाऊँ भन्ने समेत बचतकर्ता सुशीलकुमार देवकोटाको बकपत्र ।

मैले सो संस्थामा ५,१८७१- जम्मा गरेको थिएँ मैले जम्मा गरेको रकम फिर्ता नदिई सो संस्थाबाट ठगी गरेको हुँदा सो रुपैयाँ दिलाइ भराइ पाऊँ भन्ने समेत बचतकर्ता तिलकबहादुर बुढाथोकीको बकपत्र ।

मैले सो संस्थामा रु.३,८३०१- जम्मा गरेको थिएँ, सो रकम फिर्ता नगरी संस्था बन्द गरी प्रतिवादी ओमकार, पूर्णभक्त, विनोद लामाले ठगी गरेको हुँदा सो रकम दिलाइ भराइ पाऊँ दिलाइ भराइ पाऊँ भन्ने बचतकर्ता सुरेशविक्रम देवकोटाको बकपत्र ।

मैले सो कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा जम्मा गरेको रु.७,२००१- फिर्ता नगरी संस्था बन्द गरेको हुँदा प्रतिवादी ओमकारले ठगी गरेको हुँदा मेरो रकम दिलाइ भराइ पाऊँ भन्ने बचतकर्ता संजनु श्रेष्ठको हकमा चित्तनारायण श्रेष्ठको बकपत्र ।

मेरो छोरा वर्ष ७ को रुजु श्रेष्ठको नाममा जम्मा गरेको रु.७,२००१- फिर्ता नगरी संस्था बन्द गरेको हुँदा प्रतिवादी ओमकारले ठगी गरेको हुँदा मेरो रकम दिलाइ भराइ पाऊँ भन्ने बचतकर्ता संजनु श्रेष्ठको हकमा चित्त नारायण श्रेष्ठको बकपत्र ।

सो संस्थामा मैले जम्मा गरेको रकमबाट पहिला पटक ४०,०००१- लिएँ र पुनः जम्मा गर्न शुरु गरी मेरो जम्मा रु.१०,०००१- भएकोमा मैले ९,०००१- लिइसकेँ। अब मेरो सो संस्थाबाट लिन १,०००१- बाँकी

छ, र मेरो बुवा अमृतलालको नामबाट जम्मा गरेको रु.१,१००।- समेत जम्मा मेरो नामको र बुवाको नामको गरी जम्मा रु.२,१००।- सो संस्थाले फिर्ता नगरी संस्था बन्द गरी म समेतको रुपैयाँ सो संस्थाका सञ्चालकहरूले ठगी गरेको हुँदा सो ठगी भएको रकम असूल गरिपाउँ भन्ने समेत बचतकर्ता दीपक श्रेष्ठ कोजुको बकपत्र ।

सो संस्थामा मेरो छोरा पेमा कुसे लामाले जम्मा गरेको रु.८००।- कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाका सञ्चालकहरूले ठगी गरेका हुन सो ठगी भएको रकम संस्थाका सञ्चालकहरूबाट दिलाई भराई पाउँ भन्ने बचतकर्ता पेमा कुसे लामा सूर्यबहादुर लामाको बकपत्र ।

प्रतिवादी पूर्णभक्त, विनोद लामा समेतले कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था खोली सो संस्थामा रकम जम्मा गर्न लगाएको हुँदा मैले रु.२४,९००।- जम्मा गरेकोमा सो रकम फिर्ता नगरी संस्था बन्द गरी पूर्णभक्त र विनोद लामा समेतले ठगी गरेको हुँदा ठगी भएको रकम दिलाई भराई सजाय समेत गरिपाउँ भन्ने समेत बचतकर्ता रुपलाल खड्की (कसाई) को बकपत्र ।

प्रतिवादी ओमकार समेतले खोलेको कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा मैले रु.२,३००।- जम्मा गरेको थिएँ, सो रकम फिर्ता लिन बाँकी नै थियो, सो रकम संस्था सञ्चालन गर्नेले नै ठगी गरेको हुँदा मेरो ठगी भएको रकम दिलाइ भराइ पाउँ भन्ने समेत बचतकर्ता अशोक श्रेष्ठको बकपत्र ।

प्रतिवादी पूर्णभक्त, विनोद लामा र ओमकार समेतले सञ्चालन गरेको कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा मैले ३,७७०।- जम्मा गरेको थिएँ, सो रकम फिर्ता नगरी पूर्णभक्त, विनोद लामा र ओमकार समेतले ठगी गरेको हुँदा मेरो रकम दिलाइ भराइ पाउँ भन्ने समेत बचतकर्ता सुरेश चौधरीको बकपत्र ।

प्रतिवादी पूर्णभक्त समेतले खोलेको संस्थामा मैले १,७५०।- जम्मा गरेको थिएँ सो संस्था घाटा परेको कारणबाट सो अवस्था भएको हो, प्रतिवादीहरूले ठगी

गरेको होइन मैले लिन बाँकी रु.१,७५०।- दिलाइ पाउँ भन्ने समेत बचतकर्ता प्रमोद चौधरीको बकपत्र ।

प्रतिवादी ओमकार समेतले खोलेको संस्थामा मैले रकम जम्मा गरेको हुँ । संस्था घाटा परेको कारणबाट यो अवस्था भएको हो, प्रतिवादी ओमकार समेतले ठगी गरेको होइन, भन्ने समेत बचतकर्ता रमेशकुमार श्रेष्ठको बकपत्र ।

कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था पूर्णभक्त, विनोद लामा समेतले खोलेका थिएँ सो संस्थामा मैले रकम पनि जम्मा गरेको लिएँ मैले जम्मा गरेको रकम लिई पाइसकेको छु सो संस्था सञ्चालन गर्ने पूर्णभक्त विनोद लामाको लापरवाहीबाट यो अवस्था आइपरेको हो प्रतिवादी ओमकार समेतले ठगी गरेको होइन भन्ने समेत बचतकर्ता हर्कबहादुर राजभण्डारीको बकपत्र ।

मेरो रु.३,७०१।- ठगी गरेको हो कसले ठगी गरे मलाई थाहा छैन भन्ने समेत बचतकर्ता भिमराज घिसिङको बकपत्र ।

मैले जम्मा गरेको रु.१०,५५०।- थियो ७,७४३।- आफूले निकालेँ अब रु.२,८०७।- बाँकी छ, पूर्णभक्त समेतले मेरो रकम ठगी गरेका हुन् भन्ने बचतकर्ता वब्लु चौधरीको बकपत्र ।

प्रतिवादी ओमकार समेतले खोलेको कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा मेरो वर्ष ५ को छोरी अन्जली श्रेष्ठको नामबाट जम्मा गरेको रु.१७,७५०।- फिर्ता नदिई संस्था बन्द गरी सञ्चालकहरूले नै ठगी गरेका हुन् मेरो छोरीको रु.१७,७५०।- दिलाइ भराइपाउँ भन्ने समेत अन्जली श्रेष्ठको हकमा बाबु वैकुण्ठ श्रेष्ठको बकपत्र ।

सो संस्थाका मेनेजर पूर्णभक्त र विनोद लामा हुन् उनीहरूकै तर्फबाट ओमकार पनि पत्थो, ओमकारले ठगी गरेको होइन, संस्था घाटामा गएछ भन्ने समेत चन्द्रमान तामाङ्को बकपत्र ।

पूर्णभक्त लामा समेतले कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था खोली सो संस्थामा रकम जम्मा गर्न लगाएको हुँदा मैले सो संस्थामा रु.९,४००।- जम्मा गरेको थिएँ सो रकम फिर्ता नगरी संस्था बन्द

गरी पूर्णभक्त र विनोद लामाले ठगी गरेको हुँदा मेरो रकम दिलाइ पाऊँ भन्ने समेत बचतकर्ता बालकृष्ण वैदारको बकपत्र ।

निवेदक जेसुङ्ग तामाङ्ग समेतका थप अभियोगपत्रद्वारा माग गरिएको रकम मैले ठगी गरेको होइन, निजहरूको रकम तिर्नु पर्ने नपर्ने पूर्णभक्त र विनोद लामा जान्दछन्, सो संस्थाको अध्यक्ष म भएपनि मैले कुनै पनि कारोवार गरेको छैन मेरो घरमा छ भनेको कागजात समेत पूर्णभक्तले नै लगिसकेका छन् अन्य कागजात धनीलालको घरमा छ म थुनामा भएको कारण म दाखिल गर्नु सक्तिन अदालतबाटै भिकाइपाऊँ भन्ने समेत प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठको ततिम्बा बयान ।

म सो कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाका ग्राहकबाट रकम असूल गरी संस्थाका पूर्णभक्त समेतलाई बुझाउने गरेको सामान्य कर्मचारी हुँ । मैले कुनै ग्राहकको रकम ठगी गरेको नहुँदा मैले थप अभियोग पत्र बमोजिमको रकम तिर्नु पर्ने होइन भन्ने समेत प्रतिवादी शान्ति श्रेष्ठको ततिम्बा बयान ।

म तथा मलाई वारेस दिने केशवकुमार, पवनकुमार समेतले थप अभियोग पत्रमा उल्लिखित रकम ठगी गरेको होइन, म तथा मलाई वारेस दिनेहरूले संस्थाको कुनै पनि कारोवार गरेको छैन सो रकम ठगी गरेको नहुँदा तिर्नु बुझाउनु पर्ने होइन भन्ने समेत प्रतिवादी वा.स. एकनारायण श्रेष्ठको ततिम्बा बयान ।

मलाई वारेस दिने हिरा कुमारी सो कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाका बचतकर्तासंग रकम असूल गरी संस्थामा बुझाउने कामसम्म गरेकी हुन्, थप अभियोग पत्रमा उल्लिखित कुनै पनि रकम ठगी गरेको होइन । तसर्थ तिर्नुपर्ने समेत होइन भन्ने प्रतिवादी वा. नारायणप्रसाद अधिकारीको ततिम्बा बयान ।

खाता खोलेको मिति थाहा छैन कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्थाको नाममा विनोद लामा पूर्णभक्त लामा र मेरो नाममा खोलिएको थियो तर पैसा निकाल्न पाउने अधिकार विनोद लामालाई मात्र थियो । शुरु खाता खोल्न २०,०००/- हजार जम्मा

गरेको थियो सो खाताबाहेक अन्यत्र खाता खोले नखोलेको मलाई थाहा छैन,भन्ने समेत प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठको ततिम्बा बयान ।

म समेतले कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था दर्ता गर्न स्थानीय व्यक्तिको नागरिकता समेत आवश्यक पर्ने भएकोले विनोदकुमार र पूर्णभक्त यस जिल्लाको नभएको हुँदा म अध्यक्ष, कोषाध्यक्ष केशव श्रेष्ठ, सचिव पवन श्रेष्ठ, सदस्य एकनारायण र मुना श्रेष्ठ रहेको समितिले सञ्चालन गर्ने गरी संस्था दर्ता गरेको हो । निर्वाचन पछि गर्ने गरी एक आपसमा सल्लाह गरी अध्यक्ष म आफैँ उपाध्यक्ष पूर्णभक्त, कोषाध्यक्ष विनोद कुमार बोम्जन, सचिव सन्तोष देवकोटा सदस्य मुना श्रेष्ठको नाममा नेपाल बंगलादेश बैङ्क जिल्ला जनकपुर शाखामा खाता खोली विनोदकुमारको दस्तखतबाट कारोवार हुने गरेको थियो, विनोदकुमार बोम्जन र विनोदकुमार लामा भन्ने व्यक्ति एउटै हो बोम्जन उसको थर लामा चाही टाईटिल राखेको हो भन्ने समेत प्रतिवादी ओमकारको ततिम्बा बयान ।

प्रतिवादी विनोद लामाले मिति २०६०।२।२३ मा र प्रतिवादी पूर्णभक्त लामाले मिति २०६०।३।१ गते तामेल भएको समाकानको म्यादभित्र हाजीर नभै म्यादै गुजारी बसेको रहेछ ।

समितिमा रहने एकनारायण श्रेष्ठ, केशवकुमार श्रेष्ठ, पवनकुमार श्रेष्ठ, मुना श्रेष्ठको ठगीको कार्यमा संलग्नता रहेको नदेखिएको र विगो फिर्ता गर्नुपर्ने कुरा मिसिलबाट नदेखिँदा निजहरूले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर्छ । प्रतिवादी शोभा कुमारी श्रेष्ठ, शान्तिकुमारी श्रेष्ठ, निरा फुयाल (अधिकारी) कमलामाई ऋण तथा बचत सहकारी संस्था लि.बाट बचतकर्ताहरूको रकम संकलन गर्ने कर्मचारी रहे भएको र निजहरूले रकम उठाई संस्थामा बुझाउने कार्य गरेको देखिँदा निजहरूले पनि अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर्छ । प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठले आफू पूर्णभक्त लामा र विनोद लामाले बचतकर्ताहरूको र संस्थाले तिर्नुपर्ने रकम तिर्नु पर्ने हो भनी अदालतमा बयान गरेको

ती तीनै जनाले जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा रकम तिर्ने कागज समेत गरेको देखिएको, संस्थाको कार्यक्षेत्र सिन्धुलीमात्र रहेकोमा प्रतिवादी पूर्णभक्त लामा र विनोद लामा जो हेटौँडाका व्यक्तिहरू हुन्, निजहरूले संस्थामा महाप्रबन्धक र प्रबन्धक भै कामकाज गरेको, निजहरूले अदालतबाट जारी भएको समाव्हानको शुरु म्यादै गुजारी आफ्नो सबूद लिई अदालतमा नआएकोले निजहरूलाई निर्दोष हुन् भन्न सकिने अवस्था नदेखिँदा प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठ, प्रतिवादी विनोद लामा र प्रतिवादी पूर्णभक्त लामाले अभियोग दावीको कसूर गरेको ठहर्छ । निज प्रतिवादीहरूले विगो रु.९,६४,८५२।४५ को ठगी गरेको देखिँदा प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठलाई १ वर्ष ६ महिना कैद रु.९,६४,८५२।४५ जरीवाना हुन्छ । प्रतिवादी पूर्णभक्त लामालाई २ वर्ष कैद र रु.९,६४,८५२।४५ जरीवाना तथा प्रतिवादी विनोद लामालाई १ वर्ष ९ महिना कैद र रु.९,६४,८५२।४५ जरीवाना हुन्छ । जाहेरवालाहरूले प्रतिवादीहरू ३ जनाबाट विगो दामासाहीले भरी पाउँछ । विगो रु.१९,९४८।- जाहेरवालाले पाईसकेको भनी बकपत्र गरेको हुँदा सो विगोको हकमा दावी पुग्न सक्दैन भन्ने समेत व्यहोराको सिन्धुली जिल्ला अदालतको मिति २०६१।८।२३।४ को फैसला ।

प्रतिवादी निरा, शोभा, शान्ति र मुनालगायत सम्पूर्ण प्रतिवादीहरूको बयानबाट निजहरूले उजूरवाला ग्राहकहरू समेतसँग नगदको कारोवार गर्ने गरेको तथ्य देखिन्छ । संकलित नगद ठगी भएको प्रमाणित भएपछि, सोको प्रत्यक्ष कारोवारमा संलग्न प्रतिवादीहरूलाई ठगीको आपराधिक दायित्वबाट मुक्ति दिन मिल्ने होइन । त्यसै गरी पवनकुमार, मुना श्रेष्ठ, केशव श्रेष्ठ र एकनारायण संस्थाको पदाधिकारी हुँदा निजहरू संलग्न संस्थाको कारोवार अवैधानिक देखिएपछि, सोको कारोवारमा संलग्न पदाधिकारीहरू निर्विवाद रुपमा सजायको भागिदार हुनुपर्नेमा सो तर्फ दृष्टिगत नै नगरी भएको शुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो हदसम्म बढर गरी अभियोग दावीबमोजिम प्रतिवादीहरूलाई

सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

अनुसन्धानको क्रममा देखिएका कानूनी विसंगतीहरू, मौकामा कागज गर्ने मानिसले बकपत्र गर्न नसकेको अवस्था, बचतकर्ता स्वयं उजूर गर्न र अदालतमा आई बकपत्र गर्न नसकेको र अ.व. ८३ नं. बमोजिम अनुमति नलिएको अवस्थामा घाटा लागेको कुरालाई ठगीको परिभाषाभित्र पारी देखाइएको विगो र जरीवाना गर्ने गरेको शुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बढर गरी अभियोग दावीबाट उन्मुक्ति पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठको पुनरावेदन पत्र ।

ठगी गरेको ठहर्नुआइएका प्रतिवादीपिच्छे, विगोबमोजिम जरीवाना गरिएको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला ठगीको ४ नं. को कानूनी व्यवस्थाको अन्तर्निहित मनसायविपरीत भै फरक पर्नसक्ने देखिँदा छलफलको लागि पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालय जनकपुरलाई पेशीको सूचना दिनु भन्ने पुनरावेदन अदालत जनकपुरको आदेश ।

प्रतिवादीहरू मध्ये ओमकार श्रेष्ठ अध्यक्ष, केशवकुमार श्रेष्ठ कोषाध्यक्ष, पवनकुमार श्रेष्ठ सचिव, एकनारायण श्रेष्ठ सदस्य र मुना श्रेष्ठ सदस्य रही श्री कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था नामक संस्था जिल्ला सहकारी कार्यालय मकवानपुरमा दर्ता गरी सोको कार्य क्षेत्र सिन्धुली जिल्ला भरी सीमित रहने भनी संस्थाको विनियममा उल्लेख गरी खोली सो संस्थामा यी प्रत्यर्थी (प्रतिवादी) निरा फुँयाल (अधिकारी) शान्तिकुमारी श्रेष्ठ, शोभाकुमारी श्रेष्ठ, पूर्णभक्त लामा र विनोद लामा संलग्न भई जाहेरवालाहरू समेतबाट निक्षेप संकलन गरेको तथ्यमा विवाद देखिँदैन । स्वयं यी पुनरावेदक (प्रतिवादी) ओमकार श्रेष्ठले अदालत समक्ष बयान गर्दा संस्था एक वर्षसम्म राम्रोसंग चलेको, पछि घाटामा गएको र लगानी उठाउन नसकेबाट संस्था बन्द भएको हो भनेपनि सहकारी संस्था सञ्चालकले निक्षेपकर्ताहरूबाट रकम संकलन गरी निजहरूलाई निक्षेप भुक्तानी नै नगरी बन्द गरेबाट संस्था

सञ्चालकहरूमा बदलियतको भावना एकातर्फ देखिन्छ भने अर्कोतर्फ सोही ऐनको दफा ३९ हेर्दा “कुनै व्यक्तिले संस्था वा संघबाट प्राप्त गरेको ऋण वा संस्था वा संघलाई तिर्नुपर्ने बाँकी बक्यौता, संस्था वा संघको हिनामिना गरेको सम्पत्तिको विगो र सो रकमहरूमा लागेको व्याज समेत संस्था वा संघले आफैँ वा संस्था वा संघको सिफारिशमा रजिष्ट्रारले निजको जाय जेथाबाट तोकिएबमोजिमको कार्यविधि अपनाई लिलाम विक्री गरी असूलउपर गर्न सक्नेछ” भन्ने उल्लेख भएकोबाट लगानी उठाउन नसकेको समेतबाट संस्था बन्द गर्नु परेको भन्ने समेतको प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठको जुन जिकीर छ सो युक्तिसंगत मान्न मिल्दैन । किनकी नत संस्थाको तर्फबाट लगानी गरेको ऋण बक्यौता तथा हिनामिना गरेको सम्पत्ति विगो असूलउपर गर्न कुनै प्रयत्न नै गरेको पाइन्छ, नत संस्थाले उक्त कार्यका लागि रजिष्ट्रारलाई सिफारिश नै गरेको देखिन्छ ।

प्रस्तुत मुद्दामा जाहेरवालाहरू समेतबाट निक्षेप संकलन गरी निजहरूलाई चुक्ता गर्नुपर्ने रकम समयमा नदिई संस्था नै बन्द गर्ने कार्य गरेबाट निक्षेपकर्ताहरूको हक पुग्ने संकलित रकम लिएखाएको कार्यलाई उक्त ठगीको महलको १ नं.को परिभाषाभित्र समेटिन आएको देखियो । अब उक्त कार्यमा क-कसको संलग्नता रहेको छ भन्ने प्रश्नतर्फ विचार गर्दा जिल्ला प्रशासन कार्यालय सिन्धुलीले प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठ, विनोद लामा, पूर्णभक्त लामालाई मिति २०५९।२।२८ मा संस्थाको वचतकर्ताको रकम १ महिनाभित्र आधा-आधा रकम फिर्ता गर्ने र बाँकी रकम अर्को १/२ महिनाभित्र चुक्ता गर्न समेत कागज गराई हाजीर जमाना छुट्टी दिएको अवस्था एकातर्फ देखिन्छ भने अर्कोतर्फ प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठले अदालत समक्ष बयान गर्दा संस्थाको महाप्रबन्धक विनोद लामा र प्रबन्धक पूर्णभक्त लामा हुन् । मुख्य व्यक्ति भनेकै हामी तीन जना हौं । केशव श्रेष्ठ, पवनकुमार, एकनारायण र मुना श्रेष्ठ सो समितिको कोरम पुऱ्याउन सम्म राखिएको हो । निजहरू निर्दोष

छन् । संस्था बन्द भै सकेको हुँदा विनोद पूर्णभक्त र मैले तिर्नु पर्ने हो भनी उल्लेख गरेबाट र जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा निक्षेपित रकम भुक्तानी गर्न समय तोकिएपनि प्रतिवादी विनोद लामा र पूर्णभक्त लामा फरार भएबाट निजहरूको समेत उक्त कसूरमा संलग्नता रहेनछ भनी मान्न मिलेन ।

तसर्थ, प्रतिवादीहरू एकनारायण श्रेष्ठ, केशवकुमार श्रेष्ठ, पवनकुमार श्रेष्ठ, मुना श्रेष्ठ, शोभाकुमारी, शान्तिकुमारी, निरा फुयाल (अधिकारी) लाई सफाई दिने गरी र ओमकार श्रेष्ठ, पूर्णभक्त लामा र विनोद लामाले ठगी गरेको ठहऱ्याई प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठलाई १ वर्ष ६ महिना कैद, प्रतिवादी पूर्णभक्त लामालाई २ वर्ष कैद र प्रतिवादी विनोद लामालाई १ वर्ष ९ महिना कैद सम्म हुने ठहरी भएको मिति २०६१।८।२३ को सिन्धुली जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने र विगो तथा जरीवाना तर्फ विचार गर्दा अब कायम रहेको विगो रु.९,२२,०६०।४५ प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठ, पूर्णभक्त लामा र विनोद लामाबाट जाहेरवालाहरूले दामासाहीका दरले भरी पाउने र जरीवानातर्फ हेर्दा सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलासको सर्वोच्च अदालत बुलेटिन वर्ष १३ अङ्क ८ पृष्ठ ११ मा उल्लिखित फौ.पु.नं. २३५९ को ठगी मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तअनुसार ठगीको कायम भएको विगोको जरीवाना, एक भन्दा बढी प्रतिवादी भएको अवस्थामा जनही जरीवाना नगरी दामासाहीले जरीवाना हुने भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिँदा पुनरावेदन गर्ने म्याद गुजारी बसेको प्रतिवादीहरू पूर्णभक्त लामा र विनोद लामाको हकमा समेत अ.वं. २०५ नं. बमोजिम जनही रु.३,०७,३५३।४८ जरीवाना हुने हुँदा सो फैसला सो हदसम्म केही उल्टी भई सफाई पाउँ भन्ने ओमकार श्रेष्ठको र सफाई पाएका प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने समेत पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६४।१।५ को फैसला ।

म पुनरावेदक समेतले खोलेको कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था सहकारी ऐन, २०४८ अनुसार दर्ता गरी आर्थिक कारोवार गर्न अनुमति पाएको संस्था हो । संस्थाको आफ्नै विनियमअनुसार बचतकर्ताहरूबाट, रुपैयाँ बचत (जम्मा) गर्ने र ऋण लगानी गर्ने कार्य भई आएकोमा बचतकर्ताहरूले हल्लाको भरमा आफूहरूले जम्मा गरेको रकम एकै पटक भुक्तानी माग्न आएकोले हामी जिम्मेवार पदाधिकारी नभएको बखत कर्मचारीहरूले केही दिन संस्था नै बन्द गरेका रहेछन् । सोही कारण बचतकर्ताहरूमा भ्रम सिर्जना भई ठगीमा उजुरी दिएको अवस्था हो । जुन कुरा ठगीको १ नं. को परिभाषाभित्र पर्दैन । म पुनरावेदक समेतलाई पक्राउ गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय सिन्धुलीमा उपस्थित गराई १ महिनाभित्र आधा र ११/२ महिनाभित्र पूरा रकम चुक्ता गराउने शर्तनामा गराई मिति २०५१।२।२८ मा छोडिएको छ । यसबाट पनि देवानी दायित्वको रूपमा रहेको रकम भुक्तानीको समस्या हो भन्ने प्रष्ट छ, भने यस्तो कार्यलाई आपराधिक कार्यमा रुपान्तरण गर्न ठगीको ३ नं. को कानूनी व्यवस्थाको विपरीत गै ठगी गरेको ठहर्‍याई शुरु सिन्धुली जिल्ला अदालतले गरेको फैसला केही मात्र उल्टी गरी म पुनरावेदकलाई ठगीमा सजाय गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६४।१।५ का फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी पूर्णतया सफाई पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा शुरु उजुरी परेपछि जिल्ला प्रशासन कार्यालय सिन्धुलीमा कारवाही हुँदा जाहेरवालाहरूको रकम बुझाउने भनी यी पुनरावेदक प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठ समेतको रोहवरमा मिति २०५१।२।२८ मा कागज भई पुनरावेदकको जेथा समेत रोक्का रही देवानी दायित्व समेत सिर्जना भएको तर्फको प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको इन्साफ फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलका लागि प्रत्यर्थी भिकाई

नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।१०।१७ को आदेश ।

यस अदालतको मिति २०६७।१०।१७ को आदेशमा उल्लेख भएको मिति २०५१।२।२८ को कागजात सहितको मिसिल कहाँ छ ? पुनरावेदक प्रतिवादीबाट अ.वं. १३३ नं. बमोजिम खुलाउन लगाई खुल्न आए भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।१।१५ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न प्रमाण मिसिल समेतको अध्ययन गरी पुनरावेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा, श्री शंकरकुमार श्रेष्ठ र श्री राजेश्वर अधिकारीले तथा प्रत्यर्थी/वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट महान्यायाधिवक्ता कार्यालयका विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री भरतलाल शर्माले गर्नु भएको बहस समेत सुनियो । पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट भएको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने नसक्ने के रहेछ, सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठ समेतले स्थापना गरेको कमलामाई सहकारी संस्थाले सर्वसाधारणसंग निक्षेप संकलन गरी फिर्ता नगरी कार्यालय नै बन्द गरी भागेको हुँदा ठगीमा कारवाही गरिपाउँ भन्ने अभियोग दावी भएकोमा ठगीको १ न.को कसूर गरेको ठहर गरी प्रतिवादीमध्येका ओमकार श्रेष्ठलाई १ वर्ष ६ महिना कैद र ९,६४,८५२।४५ पैसा जरीवाना, प्रतिवादी पूर्णभक्त लामालाई २ वर्ष कैद र रु.९,६४,८५२।४५ पैसा जरीवाना र प्रतिवादी विनोद लामालाई १ वर्ष ९ महिना कैद र रु.९,६४,८५२।४५ पैसा जरीवाना हुने, अन्य प्रतिवादीहरूले सफाई पाउने र विगो भरिपाउने ठहर गरी सिन्धुली जिल्ला अदालतले फैसला गरेकोमा वादी तथा प्रतिवादी मध्येका ओमकार श्रेष्ठले चित्त नबुझी पुनरावेदन गरेकोमा पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट अन्य प्रतिवादीहरूले सफाई पाएको र

कैदको हकमा सदर गरी विगो रु.९,२२,०६०।४५ कायम गर्ने र जरीवानाको हकमा सोही विगोको रकमलाई ३ जना प्रतिवादीहरूलाई दामासाहीले हुने रकम जनही रु.३०७३५३।४८ पैसा जरीवाना हुने ठहर गरी भएको फैसलाउपर प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठले चित्त नबुभाई सफाई पाऊँ भनी यस अदालतमा पुनरावेदन गरेको पाइयो । पुनरावेदन जिकीर समेतको सन्दर्भमा हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा सर्वप्रथमतः निम्न दुई प्रश्नहरूको निराकरण गर्नुपर्ने देखियो ।

- क) सहकारी संस्था खोली उक्त संस्थाको नाममा सर्वसाधारणबाट आकर्षक व्याजको लोभ देखाई निक्षेप संकलन गर्ने र संकलित रकम फिर्ता नगरी संस्था नै बन्द गर्ने कार्य मुलुकी ऐन, ठगीको १ नं. को परिभाषाभित्र पर्ने हो होइन ?
- ख) निक्षेपकर्ताहरूबाट संकलन गरेको रकम निश्चित समयभित्र फिर्ता बुझाउने भनी प्रमुख जिल्ला अधिकारी समक्ष गरेको कागजलाई मुलुकी ऐन, ठगीको ३ नं. को प्रयोजनको लागि भाखा तमसुक मान्न सकिन्छ वा सकिदैन ?

२. यसमा पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रतिवादीहरू मध्येका ओमकार श्रेष्ठ अध्यक्ष, केशव कुमार श्रेष्ठ कोषाध्यक्ष, पवनकुमार श्रेष्ठ सचिव, एकनारायण श्रेष्ठ सदस्य र मुना श्रेष्ठ सदस्य रही जिल्ला सहकारी कार्यालय मकवानपुरमा श्री कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था नामक संस्था दर्ता गरी सोको कार्यक्षेत्र सिन्धुली जिल्लाभर रहने भनी संस्थाको विनियममा उल्लेख गरी संस्था खोली सो संस्थामा अन्य प्रतिवादीहरू निरा फुयाल (अधिकारी) शान्तिकुमारी श्रेष्ठ, शोभाकुमारी श्रेष्ठ, पूर्णभक्त लामा र विनोद लामा समेत संलग्न भई जाहेरवालाहरू समेतबाट निक्षेप संकलन गरेको तथ्यमा विवाद देखिँदैन । यी पुनरावेदक (प्रतिवादी) ओमकार श्रेष्ठले अदालतसमक्ष बयान गर्दा संस्था एक वर्षसम्म

राम्रोसंग चलेको पछि घाटामा गएको र लगानी उठाउन नसकेबाट संस्था बन्द भएको हो भनेपनि सहकारी संस्था सञ्चालकले निक्षेपकर्ताहरूबाट रकम संकलन गरी निजहरूलाई निक्षेप भुक्तानी नै नगरी बन्द गरेबाट संस्था सञ्चालकहरूमा बदनियतको भावना रहेको प्रष्ट देखिन्छ । लगानी उठाउन नसकेको समेतबाट संस्था बन्द गर्नु परेको भन्ने समेतको प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठको जुन जिकीर छ, सो युक्तिसंगत मान्न मिल्दैन । किनकी नत संस्थाको तर्फबाट लगानी गरेको ऋण बक्यौता तथा हिनामिना गरेको सम्पत्ति विगो असूलउपर गर्न आफै कुनै प्रयत्न नै गरेको पाइन्छ नत संस्थाले उक्त कार्यका लागि सहकारी ऐनको दफा ३९ बमोजिम रजिष्ट्रारलाई सिफारिश नै गरेको देखिन्छ । ऐनमा भएको प्रष्ट व्यवस्थाअनुसारको पनि कार्य नगर्ने र निक्षेपकर्तालाई तिर्छु बुझाउँछु भनी जिल्ला प्रशासनसमक्ष आफैले गरेको कबुल भाखाभित्र सो तिर्ने बुझाउने कार्य नै नगरेको पाइयो । यस्तो अवस्थामा प्रतिवादीहरूले जाहेरवालाहरू समेतबाट निक्षेप संकलन गरी निजहरूलाई चुक्ता गर्नुपर्ने रकम समयमा नदिई संस्था नै बन्द गर्ने कार्य गरेबाट निक्षेपकर्ताहरूको हक पुग्ने आफ्नो संकलित रकम लिए खाएको कार्यलाई उक्त ठगीको महलको १ नं.को परिभाषाभित्र पर्छ पढेन के हो भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा यस सम्बन्धमा यसै अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त र पूर्व निर्णयहरू पनि हेर्नुपर्ने हुन्छ ।

३. यसै सम्बन्धमा दीपक बस्याल प्रतिवादी भएको मुद्दामा (नेपाल सरकार विरुद्ध दीपक बस्याल नेकाप २०६७, नि.नं. ८३०२, भाग ५२, अङ्क १, पेज १२४)“प्रलोभन देखाएर सर्वसाधारणको रकम लिने र कबुल गरिएको शर्तअनुसार फिर्ता नगर्ने कार्यलाई सामान्य अर्थात् शुद्ध लेनदेनसम्बन्धी व्यवहार मान्न नमिल्ने । संस्थाका पदाधिकारीहरूले नियतवस बचतकर्ताहरूलाई भुक्त्याई रोजगारी वा उच्च प्रतिफल दिने भन्ने गफलतमा पारी रकम जम्मा गरेको देखिन आएबाट ठगीको १ नं. मा उल्लिखित

ठगीका सम्पूर्ण तत्वहरू विद्यमान रहेकोले ठगीतर्फ अनुसन्धान, कारवाही भई अभियोग दायर भएको कार्य कानूनसम्मत देखिने ” भनी व्याख्या भएको पाइन्छ भने नारायण थापा प्रतिवादी भएको ठगी मुद्दामा (नारायण थापा विरुद्ध नेपाल सरकार, नेकाप २०६६, नि.नं. ८११९, भाग ५१, अङ्क ४, पेज ५८३) “.... निश्चित समयपश्चात् रकम फिर्ता गर्नुपर्ने दायित्व भएको सञ्चालक समितिले आफ्नो दायित्व पूरा नगरेको र निज प्रतिवादीले अदालत एवं अधिकार प्राप्त अधिकारी समक्ष बयान गर्दा जाहेरवालाहरूको बचत रकम फिर्ता गरिसकेको छ भनी भन्न नसकेको अवस्थामा जाहेरी कथन र अभियोग दावी सत्य साँचो नै देखिने । आफ्नो सहकारी संस्थामा राम्रो व्याज दिने भनी आकर्षण देखाई रकम जम्मा गर्न लगाई निजहरूले मागेका बखत रकम फिर्ता नदिने संस्था नै बन्द गरी धोखा दिएको होइन भन्न कानूनतः नमिल्ने.....” भनी सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भैसकेको अवस्थामा यी प्रतिवादीहरूले कमलामाई बचत तथा ऋण सहकारी संस्था बन्द गरी पीडितहरूको निक्षेप रकम फिर्ता नगरेको कार्यलाई ठगीको १ नं. को कसूर मान्न मिल्ने नै देखियो ।

४. अब दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा सहकारी ऐन, २०४८ बमोजिम मिति २०५६।१०।१३ मा स्थापना भएको कमलामाई सहकारी संस्थाको संस्थापकहरूले कारोवार तथा कार्यालय बन्द गरी भागेको कारण सर्वसाधारण निक्षेपकर्ताले ठगीमा कारवाही गरिपाउँ भनी जाहेरी दिएपछि प्रस्तुत मुद्दाको उठान भएको देखिन्छ । जिल्ला प्रशासन कार्यालय सिन्धुलीले यी प्रतिवादी समेतलाई मिति २०५९।१२।२८ मा पीडितहरूलाई १ महिनाभित्र आधा रकम र बाँकी आधा रकम डेढ महिनाभित्र तिर्ने बुझाउने शर्तमा हाजीर जमानीमा छाडेको र लामो समयसम्म पनि रकम फिर्ता नगरेको कारण ठगीको अभियोगमा सजाय गरिपाउँ भनी अदालतमा अभियोग प्रस्तुत गरेको अवस्था मिसिल संलग्न प्रमाण कागजबाट देखिन आएको छ । पीडित जाहेरवाला निक्षेपकर्ताहरूबाट संकलन गरेको निक्षेपको रकम

निजहरूलाई निश्चित समयभित्र तिर्ने बुझाउने शर्त गरी प्रतिवादी तथा पीडित जाहेरवालाहरू बीच कुनै किसिमको शर्तनामा तथा भाखा तमसुक कागज गराएको भन्ने अवस्था रहे भएको भन्ने जिकीर प्रतिवादीहरूको छैन । यस्तो अवस्थामा केवल जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा गरेको ठाडो कागजलाई ठगीको ३ नं. बमोजिमको भाखा तमसुक मान्नु पर्दछ, भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन दावीको सम्बन्धमा हेर्दा मुलुकी ऐन ठगीको ३ नं. को कानूनी व्यवस्थालाई हेर्नुपर्ने हुन्छ । जसमा “ठगिनेले ठगी गर्नेलाई पकी भाखा तमसुक गराई राखेको रहेछ भने साहू असामी सरह हुन्छ” भन्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ । उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाको उद्देश्यको बारेमा विचार गर्दा ठगी गर्ने र ठगीनेबीच भएको लिखतमा मूलतः उक्त ठगीको ३ नं. को व्यवस्थाले फौजदारी दायित्वलाई देवानी दायित्वमा परिणत गरी ठगी गर्ने व्यक्तिलाई ठगीको महलको ४ नं., ५ नं. र ६ नं. अन्तर्गतले हुने सजायबाट ठगीको कार्यमा संलग्न मूल व्यक्ति र अन्य सम्बन्धित व्यक्तिहरूलाई छुटकारा वा उन्मुक्ति दिन खोजेको देखिन्छ । यो प्रक्रियामा भाखाको तमसुकलाई उक्त फौजदारी प्रकृतिको दायित्वलाई देवानी दायित्वमा रुपान्तरण गर्ने संयन्त्र वा माध्यमको रुपमा लिएको देखिन्छ । यसैले यो फौजदारी दायित्वलाई देवानी दायित्वमा परिणत गर्ने माध्यमको रुपमा रहेको भाखाको तमसुकले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्नको लागि साहू असामीको बीचको सम्बन्ध स्थापित गर्ने अन्य लिखतहरूको सिर्जना, यसको कानूनी मान्यता तथा यसको कानूनी कार्यान्वयनको लागि जुन जुन कानूनी तत्वहरूको आवश्यकता पर्दछ, उक्त लिखतमा पनि सोही तत्वहरूको आवश्यकता पर्ने देखिन्छ । ठगी गर्ने र ठगिनेका बीचमा भएको उक्त भाखाको तमसुकको लिखतले अन्यथा फौजदारी प्रकृतिको दायित्वलाई देवानी दायित्वमा परिणत गरी जरीवाना तथा कैदको सजायबाट उन्मुक्ति दिने भएकोले भाखाको तमसुक भनिएको उक्त लिखतलाई अन्य कानूनी मान्यता प्राप्त तमसुक सरह स्वतन्त्र रुपमा अदालतले मान्यता दिने र यस्तो लिखतलाई कानूनी

रुपमा मान्यता दिई चलन चलाउन सकिने प्रकृतिको हुनुपर्ने कुरा विवादरहित छ । यसैले यस्तो भाखाको तमसुकले अन्य देवानी दायित्व सिर्जना गर्ने लिखतसरह कानूनी मान्यता प्राप्त गर्नको लागि यस्तो लिखतमा न्यूनतम् निम्न चार तत्वहरू विद्यमान भएको हुनुपर्ने देखिन्छः

१. ठगिने र ठग्ने दुवै पक्षको प्रत्यक्ष उपस्थितीमा दुवै पक्षबीच रीतपूर्वकको कागज भएको हुनुपर्ने,
२. कुनै तेस्रो पक्षको हस्तक्षेप विना स्वेच्छापूर्वक दुवै पक्षको सहमतिमा भएको हुनुपर्ने,
३. निश्चित समयमा तिर्ने बुझाउने शर्त र रकम खुलेको भाखा तमसुक हुनुपर्ने,
४. भाखाको तमसुक भनिएको लिखतबाट साहू र असामी बीचको सम्बन्ध स्थापित भएको देखिनुपर्ने र यस्तो लिखतलाई अदालतबाट प्रचलन गराउन सकिने प्रकृतिको हुनुपर्ने ।

५. प्रस्तुत मुद्दामा जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा गरिएको भनिएको ठाडो कागजलाई ठगिने र ठग्ने दुवै पक्षबीच भएको भाखाको तमसुक सरहको मान्यता दिने वा नदिने भन्ने प्रश्नको निराकरण गर्नको लागि भाखाको तमसुक मान्नको लागि आवश्यक पर्ने उपरोक्त चार तत्वहरू विद्यमान छन् वा छैनन् भनी हेर्नु पर्दछ । उक्त कागजमा उपरोक्त चार तत्वमध्ये कुनै पनि तत्व विद्यमान छैनन् भन्ने कुरा उक्त कागजको प्रकृतिबाटै स्पष्ट हुन्छ । यसमा तेस्रो पक्ष अर्थात् जिल्ला प्रशासन कार्यालयले आफूसमक्ष उजूरी परेपछि सोको टुंगो लगाउने र शान्ति सुरक्षा कायम गर्ने सन्दर्भमा हस्तक्षेप गरी गराएको कागज हुँदा स्वेच्छापूर्वक दुवैको बीच साहू असामीको सम्बन्ध स्थापित गर्ने सहमतिमा तयार भएको हो भनी मान्न मिल्ने देखिदैन । त्यस्तो कागज गराउने कानूनी अख्तियार समेत जिल्ला प्रशासन कार्यालयलाई नभएको र त्यस्तो कागजकै आधारमा लेनदेन व्यवहारको महलको व्यवस्थाअनुसार साहू असामीको सम्बन्ध समेत सिर्जना नहुने हुँदा यस्तो

लिखतलाई कुनै लेनदेनको तमसुक वा लेनदेनको रकम तिर्ने बुझाउने भाखाको लिखतसरह मुलुकी ऐन लेनदेन व्यवहारको महलमा व्यवस्था भएअनुसार अदालती प्रक्रियाबाट प्रचलन गराउन वा चलन चलाउन सकिने प्रकृतिको कागजात भन्न सकिने अवस्था देखिएन । यस्तो लिखतबाट आफ्नो हक प्रचलनको लागि पीडितहरू अदालतमा प्रवेश गर्न सक्ने अवस्था समेत देखिदैन । तसर्थ प्रस्तुत कागजलाई कानूनी मान्यता प्राप्त भाखाको तमसुकको लिखत हो भनी मान्न मिल्ने अवस्था नरहे नभएकोले उपरोक्त आधार कारणबाट त्यस्तो लिखतलाई ठगीको ३ नं. को प्रयोजनको लागि भाखा तमसुक हो भनी मान्न नमिल्ने हुँदा यस अदालतबाट विपक्षी भिकाउने आदेश हुँदा लिएको आधार तथा ठगीको ३ नं. आकर्षित हुन्छ भन्ने प्रतिवादी पुनरावेदक तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीरसंग यो इजलास सहमत हुन सकेन ।

६. तसर्थ ओमकार श्रेष्ठ, पूर्णभक्त लामा र विनोद लामाले ठगी गरेको ठहर्‍याई प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठलाई १ वर्ष ६ महिना कैद, प्रतिवादी पूर्णभक्त लामालाई २ वर्ष कैद र प्रतिवादी विनोद लामालाई १ वर्ष ९ महिना कैदसम्म हुने, कायम रहेको विगो रु.९,२२,०६०।४५ प्रतिवादी ओमकार श्रेष्ठ, पूर्णभक्त लामा र विनोद लामाबाट जाहेरवालाहरूले दामासाहीका दरले भरी पाउने र जरीवाना तर्फ अन्य प्रतिवादीहरू पूर्णभक्त लामा र विनोद लामाको हकमा समेत जनही रु.३,०७,३५३।४८ जरीवाना हुने ठहर गरी भएको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६४।१।५ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु । उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६८ साल चैत २८ गते रोज ३ शुभम्-
इजलास अधिकृत: ईश्वर पराजुली



निर्णय नं. ८७९४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
२०६४-CR-०२९५, ०२९९
फैसला मिति: २०६८।६।३०।२

मुद्दा:- सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ३४ बस्ने एलिजा थापा
विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी: अमेरिकन राजदूतावासको जाहेरीले नेपाल
सरकार

पुनरावेदक वादी: अमेरिकन राजदूतावासको जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्था प्रतिवादी: जिल्ला मोरङ्ग, टंकी सिनवारी गा.वि.स.
वडा नं.७ घर भई विघटित प्रतिनिधिसभाका
निर्वतमान सांसद हरिनारायण चौधरी

शुरु फैसला गर्ने

मा.न्या.श्री केदारप्रसाद चालिसे

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

मा.न्या.श्री लक्ष्मणमणि रिसाल

- आफ्नो नाममा कीर्ते गरी नागरिकता तथा राहदानी बनाई सोही आधारमा भीषा समेतको लागि निवेदन गरी सुविधा लिन खोजेको स्थितिमा त्यसरी बनाएको कीर्ते नागरिकता बन्ने बनाउने कार्यमा आफ्नो संलग्नता नभएको भन्ने भनाई स्वीकारयोग्य नहुने ।

(प्रकरण नं. २)

- कीर्ते नागरिकता बनाउनु र राहदानीको माध्यमबाट विदेश जान सिफारिश गर्नु यी दुई कार्य पृथक पृथक हुन् । कीर्ते नागरिकता बनाउने कार्यमा संलग्नता छ भनी पोल गर्न नसकेको र वादी पक्षले समेत सो पुष्टि गर्न नसकेको स्थितिमा एउटाले कीर्ते कार्य गरेकोमा कीर्तेमा संलग्न नहुने अर्को व्यक्ति समेतलाई सजाय गर्नु फौजदारी न्यायको सिद्धान्तविपरीत हुने ।
- विदेश जान सिफारिश गरेकै आधारमा कीर्ते नागरिकता बनाउन संलग्नता छ भनी अनुमान र शंका गरी शंका र अनुमानकै आधारमा सजाय गर्नु न्यायोचित नहुने ।
- भूठो सिफारिश र सरकारी छाप दस्तखत कीर्तेको प्रकृति नै फरक भएको स्थितिमा भूठो सिफारिशलाई सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते गरेको भन्ने विषयमा कीर्ते कागजको महलको कसूरले समेट्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता
किरण पौडेल

प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापा
तथा अधिवक्ताद्वय कृष्णप्रसाद सापकोटा तथा
तीलप्रसाद गौतम

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- कीर्ते कागजको १, ९ र १२ नं.

फैसला

न्या.तर्कराज भट्ट: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८
को दफा १२(१)(क)(ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याउने
निस्सा प्रदान भई पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको साक्षिप्त
विवरण र ठहर यसप्रकार छ :-

एलिजा थापाले पद्मा चौधरीको नामको
१५७०४३६ नं. को राहदानी प्रयोग गरी सूचना तथा
सञ्चार राज्यमन्त्री हरिनारायण चौधरीको श्रीमती

बनी भीषा आवेदन गरेकोले तत्सम्बन्धमा अनुसन्धान कारवाही हुन भन्ने समेत व्यहोराको अमेरिकन राजदूतावासको पत्र ।

काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका, वडा नं. ३४ स्थित एलिजा थापा बस्ने गरेको घर खानतलासी गर्दा विभिन्न कागजातहरू र राहदानी समेत फेला परेको भन्ने समेत व्यहोराको वरामदी मुचुल्का ।

काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ३४ बस्ने एलिजा थापाले अमेरिकन राजदूतावासमा ४ अक्टोबर २००३ मा पद्मा चौधरीको नामबाट १५७०४३६ नं को राहदानी प्रयोग गरी हरिनारायण चौधरीको श्रीमती बनी आवेदन गरेको र २९ जनवरी २००३ मा १५८२९०७ नं को राहदानीको प्रयोग गरी सुनिता सिंहको नामबाट राष्ट्रिय सभाका सांसद रामजीवन सिंहकी श्रीमती बनी भीषा आवेदन गरेको भन्ने अमेरिकन राजदूतावासको पत्रलगायतका कागजातहरू पठाइएको छ । निजको नागरिकताको प्रमाणपत्र सम्बन्धमा समेत अनुसन्धान हुन अनुरोध छ भन्ने प्रहरी प्रधान कार्यालय अनुसन्धान अधिकृत विशेषज्ञ शाखाको पत्र ।

तत्कालीन सञ्चार राज्यमन्त्री हरिनारायण चौधरीको श्रीमती बनी भीषा आवेदन गर्न सोही अनुसारको राहदानी बनाउनु पर्ने भएकोले जिल्ला मोरङ्ग, गा.वि.स. टंकी सिनवारी, वडा नं. ७ बस्ने पद्मा चौधरीको नाम राखी नागरिकताको प्रमाणपत्र बनाउन रामबहादुर थापालाई लगाएकी हुँ । निजले कीर्ते सहिछाप गरी नागरिकता तयार गरी सोही नागरिकताबाट राहदानी प्राप्त गरेकी हुँ भन्ने प्रतिवादी एलिजा थापाले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

प्रतिवादी एलिजा थापाले अमेरिका जानको लागि मन्त्री र सांसदकी श्रीमती भए छिटो भीषा पाइन्छ भनी तत्कालीन सूचना तथा सञ्चार राज्यमन्त्री हरिनारायण चौधरीको श्रीमती बनी भीषा आवेदन गर्न र सोही अनुसार राहदानी प्राप्त गर्न आवश्यक पर्ने

नागरिकता आफैले बनाई कीर्ते सहिछाप समेत गरी जिल्ला मोरङ्ग गा.वि.स टंकी सिनवारी वडा नं. ७ बस्ने पद्मा चौधरी नाम राखी नागरिकता तयार गरेको भन्ने सुनेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको बुझिएका बासुदेव शर्मा समेतको कागज ।

दस्तखत नमूना कार्डमा भएको दस्तखत तथा भीषा आवेदन फाराममा भएको दस्तखत एकै व्यक्तिको हो भन्ने समेत केन्द्रीय प्रहरी वैज्ञानिक प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदन ।

पद्मा चौधरीको नामबाट प्रतिवादी एलिजा थापाले राहदानी पाऊँ भनी दिएको दस्तखतमा भएका दस्तखत र प्रतिवादी एलिजा थापाबाट अनुसन्धान अधिकृतले लिएको पद्मा चौधरी नामको दस्तखत एकै व्यक्तिले लेखेको तथा सो दरखास्त फाराममा भएको लीलाराज ढकालको दस्तखत र कार्यालयको छाप समेत महालेखा परीक्षकको विभागबाट प्राप्त लीलाराज ढकालको दस्तखत कार्यालयको छापसँग नमिल्ने भन्ने व्यहोराको केन्द्रीय प्रहरी वैज्ञानिक प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदन ।

यस विभाग वा अन्तर्गत कार्यालयहरूमा समेत रत्नबहादुर थापा नाम गरेको अधिकृत कोही नभएको भन्ने भूमिसुधार तथा व्यवस्था विभागको पत्र ।

प्रतिवादी एलिजा थापाले भूठा विवरण दिई राहदानी लिने क्रममा तत्कालीन सूचना तथा सञ्चार राज्यमन्त्री हरिनारायण चौधरीको पि.ए. रुद्रलाल पौडेल तथा रामबहादुर थापा समेतको सहयोग लिई पद्मा चौधरीको नागरिकताको प्रमाणपत्र सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते सहिछाप गरी सोही सरकारी दस्तखत कीर्ते गरी निकालिएको नागरिकताको प्रयोगले राहदानी समेत प्राप्त गरेको खुल्न आएकोले सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते गरेकोले प्रतिवादी एलिजा थापा र हरिनारायण चौधरीले मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको महलको १९ नं. तथा १२ नं. अनुसारको कसूर अपराध गरेको देखिंदा निज प्रतिवादीहरूलाई सोही महलको ९ नं तथा १२ नं. बमोजिम सजायको मागदावी लिइएको छ ।

हाल फरार रहेका प्रतिवादी भू.पू. सूचना तथा सञ्चार राज्यमन्त्री हरिनारायण चौधरीउपर कानूनबमोजिम म्याद जारी हुन र वतन नखुलेका प्रतिवादीहरू रामबहादुर थापा तथा रुद्रलाल पौडेलको वतन खुली आएका बखत वा पक्राउ परेको बखत छुट्टै अभियोगपत्र दायर गर्न माग दावी लिनु पर्ने व्यहोरा अनुरोध गरिएको छ । प्रतिवादी एलिजा थापा समेतले भूठा विवरण दिई पद्मा चौधरीको नामले राहदानी लिएतर्फ जिल्ला प्रहरी कार्यालयबाट अनुसन्धान भई काठमाडौं जिल्ला अदालतमा मिति २०५९।११।१२ मा मुद्दा दायर भइसकेको व्यहोरा अनुरोध गर्दै सो मुद्दा समेत प्रमाण लगाई पाउन अनुरोध गरिन्छ । साथै प्रतिवादी भू.पू. राज्यमन्त्री हरिनारायण चौधरीले निज प्रतिवादी एलिजा थापालाई श्रीमती हो भनी ढाँटी अमेरिकन राजदूतावासमा भीषा दिलाइ दिने प्रयास समेत गरी आफ्नो अख्तियारको दुरुपयोग गरेतर्फ अनुसन्धान कारवाही हुन अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष लेखी पठाउन समेत अनुरोध गरिएको छ भनी जिल्ला प्रहरीबाट लेखी आएको व्यहोरा अनुरोध गरिन्छ । निज प्रतिवादी एलिजा थापा समेत उपर अनुसन्धान भएको सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते गरेको मुद्दाको अर्को मिसिल छुट्टै अभियोग पत्रसाथ पेश गरिएको व्यहोरा समेत अनुरोध गरिएको छ भने समेत व्यहोराको अभियोगपत्र ।

मैले रामबहादुरलाई पासपोर्ट बनाउनु भनी फोटो र मेरो नागरिकता दिएको थिएँ निजले कहाँ के कसरी नागरिकता र राहदानी समेत बनाएका रहेछन् । सो सम्बन्धमा मलाई थाहा भएन । मैले आरोपित कसूर गरेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको एलिजा थापाले अदालतमा गरेको बयान ।

मैले कसैलाई नागरिकता तथा राहदानी बनाउने कार्यमा सहयोग गरेको छैन । यस मुद्दामा मलाई केही थाहा छैन भन्ने व्यहोराको प्र.हरिनारायण चौधरीले अदालतमा गरेको बयान ।

एउटा राज्यमन्त्री जस्ता उच्च व्यक्तिबाट सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते गर्ने अवस्था आउन सक्दैन र गरेनन् पनि भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी हरिनारायणको साक्षी राकेश चौधरीले गरेको बकपत्र ।

म समेतले छाप तथा दस्तखतहरूको परीक्षण गरी प्रतिवेदन दिएको हो भन्ने समेत व्यहोराको विशेषज्ञको बकपत्र ।

प्रतिवादी एलिजाले पद्मा चौधरीको नामबाट प्राप्त गरेको राहदानीको आधारमा निजलाई अमेरिकाको भीषा दिलाउने उद्देश्यले यी प्रतिवादीले एलिजालाई श्रीमती भनी उल्लेख गरेकै कारणबाट एलिजाले प्राप्त गरेको कीर्ते नागरिकता एवं राहदानी आवेदन पत्रमा गरेको कीर्ते सिफारिशको कार्यमा समेत कसूर ठहर गर्न न्यायोचित देखिन नआएकोले यी प्रतिवादी हरिनारायण चौधरी उपरको अभियोगपत्र दावी पुग्न नसक्ने हठछ । प्रतिवादी एलिजा थापालाई कीर्ते कागजको ९ र १२ नं वमोजिम रु.५०।- जरीवाना र १ (एक) वर्ष थप कैद हुन्छ, भन्ने समेत व्यहोराको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६१।२।११ को फैसला ।

मेरो घर खानतलासी गर्दाको अवस्थामा पनि पद्मा चौधरीको नामको नागरिकता बनाउन प्रयोग हुने कुनै कागजात बरामद हुन सकेको पाइदैन । उक्त नामको सक्कली नागरिकताको अस्तित्व समेत खुल्न आएको देखिँदैन । पद्मा चौधरीको नामको नागरिकता मैले बनाएको वा बनाउन लगाएको भने तथ्य पुष्टि हुन नसकेको अवस्थामा मलाई कसूरदार ठहर गरेको काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरिपाऊँ भन्ने प्रतिवादी एलिजा थापाको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

आफ्नो श्रीमती नभएको महिलालाई श्रीमती हो भनी सिफारिश गरी आवेदनमा हस्ताक्षर गर्ने कार्य सम्पन्न भैसकेको अवस्थामा सो पूर्वका सम्पूर्ण कार्यहरूमा आवेदन एवं सिफारिशकर्ताको संलग्नता रहेको सामान्य समझले पनि बुझ्न सक्दछ । यस्तो अवस्थामा कीर्ते कागजको १ नं ले कीर्ते गर्ने मात्र

नभई गराउनेलाई पनि समान श्रेणीको कसूरदार परिभाषित गरी उत्प्रेरित गर्नेलाई पनि समान श्रेणीको कसूरदार ठहर गर्नुपर्नेमा सफाई दिएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा प्रतिवादी हरिनारायण चौधरीलाई अभियोग मागदावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट मिति २०६१।२।११ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६२।१।३० को फैसला ।

पद्मा चौधरीको नामबाट तयार पारिएको कीर्ते नागरिकतामा पद्मा चौधरी भन्ने नाम वा सोमा परेको हस्ताक्षर मेरो होइन । सो नागरिकताको कागजको प्रतिलिपीबाट दस्तखत नमूना परीक्षण हुन नसक्ने भन्ने जिल्ला प्रहरी कार्यालय काठमाडौँले मिति २०५९।१।१२ मा परराष्ट्र मन्त्रालयलाई लेखेको प.सं.मु.द.नं. ८६६/०५९/०६० च.नं.५५५७ को पत्रबाट देखिएको छ । उक्त सक्कल नागरिकताको प्रमाणपत्र भेटिई त्यसमा भएको पद्मा चौधरीको हस्ताक्षरको विशेषज्ञबाट परीक्षण हुन नसकेको अवस्थामा पनि कसूरदार ठहर गरेको श्री पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलामा प्रमाण ऐन, ०३१ को दफा ३, १८, २३ र ५४ को व्याख्यात्मक त्रुटि हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, ०४८ को दफा १२(१) खण्ड(क) र (ख) को बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याई हेरी आरोपित कसूरबाट सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी एलिजा थापाको यस अदालतमा परेको निवेदन पत्र ।

यसमा कीर्ते गरिएको भनिएको पद्मा चौधरीको नामको सक्कल नागरिकता नै पेश नभई त्यस्तो सक्कल कागजातको अभावमा सोलाई कीर्ते बनाएको वा सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते गरेको भनी कीर्ते कागजको ९ र १२ नं. बमोजिम सजाय गर्ने गरेको जिल्ला अदालतको फैसला र त्यसलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा कीर्ते कागजको

१, ९ र १२ नं.को व्याख्यात्मक त्रुटि भएको र नेकाप२०४९ को नि.नं. २८१४ मा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजीरको विपरीत समेत फैसला भएको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा १ को खण्ड (क) र (ख) को आधारमा मुद्दा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान गरिएको छ, भन्ने यस अदालतको आदेश ।

प्रतिवादी एलिजा थापाले यी प्रतिवादी हरिनारायण चौधरीलाई पति बनाई भीषा आवेदन गरेको तथ्यमा कुनै विवाद रहेको छैन । यी प्रतिवादीको श्रीमती बनी एलिजा थापाले नागरिकता प्राप्त गरेको र सोही नागरिकताको आधारमा राहदानी समेत प्राप्त गरेको देखिन्छ । एलिजा थापा अमेरिका जाने प्रक्रिया पूरा गर्न प्रतिवादीले अपनाएका यी कार्यहरू मुलुकी ऐन, कीर्ते कागजको महलले व्यवस्था गरेबमोजिम प्रतिवादीको समेत समान संलग्नता रहेको देखिन्छ । यी प्रतिवादी हरिनारायणको नाम र पदीय हैसियत उल्लेख गरेको कारणबाट नै एलिजा थापाले अन्ततः अमेरिका जाने भिषाप्राप्त गर्ने उद्देश्य निहीत रहेकोले नै प्रतिवादी हरिनारायणलाई पति बनाई आवेदन पेश गरेको देखिन्छ । यी कार्यहरू कसूरजन्य हुँदा हुँदै पनि यी प्रतिवादीलाई सफाई दिएको फैसला मिलेको छैन । प्रतिवादी एलिजा थापाले हरिनारायण चौधरीलाई सम्बोधन गरेको नाताको अवस्थाले प्रतिवादीको कसूरमा पूर्णतः मिलेमतो र प्रत्यक्ष संलग्नतालाई पुष्टि गरेको अवस्थामा निजलाई सफाई दिएको फैसला त्रुटिपूर्ण भई बदरभागी भएकोले प्रतिवादी हरिनारायण चौधरीलाई सफाई दिने गरी भएको शुरु फैसला सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ र मुलुकी ऐन कीर्ते कागजको महलको १, ९ र १२ नं. को गम्भीर कानूनी त्रुटि विद्यमान रहेको हुँदा मुद्दा दोहोर्‍याई हेरी प्रतिवादी हरिनारायण चौधरीलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा परेको निवेदनपत्र ।

यसमा भीषा आवेदन गरेको लिखतमा प्रतिवादी एलिजा थापाले आफूलाई पद्मा चौधरी भनी हरिनारायण चौधरीलाई पति देखाई आवेदन गरेकोमा यस्तो कीर्ते राहदानी र नागरिकता बनाउने कार्यमा यी प्रतिवादी हरिनारायण चौधरीको संलग्नता देखिएको अवस्थामा त्यस्तो कागज तयार गर्नेलाई सफाइ दिएको कीर्ते कागजको १ नं. को विपरीत देखिन आएको हुँदा कीर्ते कागजको १ नं. र १२ नं. को कानूनी त्रुटि गरी फैसला भएको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ (१) को खण्ड (क) को आधारमा मुद्दा दोहोर्याउने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले प्रतिवादी एलिजा थापाले भिषाको लागि आवेदन गरेको निवेदनमा आफूलाई हरिनारायण चौधरीकी श्रीमती पद्मा चौधरी भनी उल्लेख गरेको अवस्था छ । कीर्ते नागरिकता र राहदानी बनाउने कार्यमा प्रतिवादी हरिनारायण चौधरीको समेत संलग्नता देखिएको अवस्थामा पनि निजलाई सजाय नगरी अभियोग दावीबाट सफाइ दिएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको नहुँदा उक्त फैसला बदर गरी निज हरिनारायण चौधरी समेतलाई सजाय हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

पुनरावेदक प्रतिवादी एलिजा थापाको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा तथा अधिवक्ताद्वय श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा तथा श्री तीलप्रसाद गौतमले नागरिकताको सक्कल प्रमाणपत्र बरामद हुन सकेको छैन । विवादित नागरिकतामा प्रतिवादीको सही भएको छैन । उक्त नागरिकता र भीषा बनाउने सबै काम रामबहादुर थापाले गरेको हुँदा उक्त कार्यमा मेरो पक्षको कुनै संलग्नता नहुँदा अभियोग दावीबाट सफाइ दिनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

वादी तथा प्रतिवादी दुवै पक्षको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधीवक्ता तथा विद्वान कानून

व्यवसायीहरूले प्रस्तुत गर्नुभएको बहस जिकीर सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिलेको छ छैन तथा वादी प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो होइन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

यसमा एलिजा थापाले पद्मा चौधरीको नामको १५७०४३६ नं. को राहदानीको प्रयोग गरी सूचना तथा सञ्चार मन्त्री हरिनारायण चौधरीको श्रीमती बनी भिसाको लागि आवेदन गरी प्रतिवादी एलिजा थापा र हरिनारायण चौधरीले सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते गरेको हुँदा निज प्रतिवादी एलिजा थापा तथा हरिनारायण चौधरीलाई कीर्ते कागजको १, ९ र १२ नं. को कसूरमा सोही कीर्ते कागजको ९ र १२ नं. बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने अभियोग माग दावी भएकोमा प्रतिवादी एलिजा थापालाई कीर्ते कागजको १ नं को कसूरमा सोही महलको ९ नं. र १२ नं. बमोजिम १ वर्ष थप कैद र रु.५०- जरीवाना हुने तथा उक्त कसूरमा हरिनारायण चौधरीको संलग्नता नदेखिएको हुँदा निजले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने ठहर गरेको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला पुनरावेदन अदालत पाटनबाट सदर हुने ठहरी फैसला भएकोमा उक्त फैसलाउपर अभियोग दावीबाट सफाइ पाउनु पर्ने भन्ने एलिजा थापाको तथा प्रतिवादी हरिनारायण चौधरीलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने भनी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट मुद्दा दोहोराई हेर्ने निवेदन परेकोमा मुद्दा दोहोराई हेर्ने निस्सा प्रदान भई निर्णयार्थ पेश हुनआएको पाइयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा अभियोग दावीबाट सफाइ पाउनु पर्ने भन्ने प्रतिवादी एलिजा थापाको पुनरावेदन जिकीरतर्फ विचार गर्दा निज प्रतिवादीले कीर्ते नागरिकता बनाई सोही आधारमा सुनिता सिंहको नामको राहदानी प्रयोग गरी भिसाको लागि आवेदन समेत गरी सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते गरेको हो होइन यही विवादित प्रश्नको निरोपण गर्नुपर्ने देखिन आयो । निजले लिएको भनिएको

राहदानी सम्बन्धमा भूठा विवरण पेश गरी राहदानी लिएको भन्ने २०६४-CR-०२९८ को मुद्दामा यी प्रतिवादीलाई रु.५००।- जरिवाना हुने ठहरी आज यसै इजलासबाट फैसला भइसकेको छ। यी प्रतिवादीले पद्मा चौधरीको नामबाट कीर्ते गरी बनाएको भनेको नागरिकताको मिति २०४४।३।२५ उल्लेख भएको देखिन्छ। उक्त नागरिकतामा रहेको फोटो आफ्नो भएको र उक्त नागरिकता बनाउनको लागि रामबहादुर थापा भन्ने व्यक्तिलाई रु.१४,०००।- र फोटो दिएको भनी कसूरमा सावित भई अदालतमा समेत बयान गरेको देखिन्छ। आफूले कीर्ते गरी नागरिकता नबनाएको तर उक्त कार्यको लागि रामबहादुरले जिम्मा लिएको भनी उक्त कार्यमा रामबहादुर भन्ने व्यक्तिको संलग्नता देखाए पनि रामबहादुर थापाको अस्तित्व देखाई आफ्नो जिकीरलाई प्रमाणित गराउन सकेको अवस्थामा पाइदैन। सो नागरिकताको आधारमा राहदानीको लागि फाराम भरी १५७०४३६ नं. को राहदानी लिएको र उक्त राहदानी लिनको लागि आवेदन गर्दा सिफारिश महलमा मालपोत अधिकृत रत्नबहादुर थापा उल्लेख भएकोमा सो नाम गरेको मालपोत अधिकृत कोही पनि नभएको भनी मालपोत कार्यालय, चावहिलको मिति २०५९।११।२२ च.नं. २१६४ को पत्रबाट देखिएको साथै कार्यालयको छाप समेत नक्कली भएको तथ्य परीक्षण प्रतिवेदनले पुष्टि गरेको छ। आफ्नो नाममा कीर्ते गरी नागरिकता तथा राहदानी बनाई सोही आधारमा भीषा समेतको लागि निवेदन गरी सुविधा लिन खोजेको स्थितिमा त्यसरी बनाएको कीर्ते नागरिकता बन्ने बनाउने कार्यमा आफ्नो संलग्नता नभएको भन्ने प्रतिवादीको भनाई स्वीकारयोग्य छ भन्न मिलेन। निज प्रतिवादीले सोही नागरिकताका आधारमा बनाएको राहदानीमा पद्मा चौधरी बनी सही भई गरेको दस्तखतसँग निज प्रतिवादीको सहिछाप भिड्छ भनी राहदानी मुद्दामा विशेषज्ञले राय दिएको र अदालतमा समेत निजले बकपत्र

गरिदिएको अवस्थामा यी प्रतिवादीको संलग्नतामा नै उक्त विवादित नागरिकता कीर्ते गरी बनाएको तथ्य पुष्टि हुनआएको हुँदा निज प्रतिवादी निर्दोष हुन् भन्न सकिने अवस्था रहेन।

३. अर्का प्रतिवादी हरिनारायण चौधरीलाई समेत अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर रहेतर्फ विचार गर्दा, यी प्रतिवादीले कीर्ते नागरिकता बनाउने कार्यमा प्रतिवादी एलिजा थापालाई सहयोग पुऱ्याएका हुन् वा होइन र उक्त कार्यमा यी प्रतिवादीको संलग्नता छ वा छैन भन्नेतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी एलिजा थापाले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष तथा अदालतमा बयान गर्दा समेत यी प्रतिवादीलाई पोल गर्न सकेको देखिँदैन। यी प्रतिवादीले एलिजा थापालाई भीषा प्राप्त गर्न अमेरिकन दूतावासमा सिफारिश गरेकोसम्म देखिँदैन। सोदेखि बाहेक नागरिकता बनाउने कार्यमा प्रतिवादी हरिनारायण चौधरीको प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष संलग्नता छ भन्ने तथ्य पुष्टि हुने प्रमाण वादी पक्षबाट गुजार्न सकेको समेत पाइँदैन। कीर्ते नागरिकता बनाउनु र राहदानीको माध्यमबाट विदेश जान सिफारिश गर्नु यी दुई कार्य पृथक-पृथक हुन्। कीर्ते नागरिकता बनाउने कार्यमा हरिनारायण चौधरीको संलग्नता पनि छ भनी एलिजा थापाले पोल गर्न नसकेकी र वादी पक्षले समेत सो पुष्टि गर्न नसकेको स्थितिमा एउटाले कीर्ते कार्य गरेकोमा कीर्तेमा संलग्न नहुने अर्को व्यक्ति समेतलाई सजाय गर्नु फौजदारी न्यायको सिद्धान्तविपरीत हुन जान्छ। विदेश जान सिफारिश गरेकै आधारमा कीर्ते नागरिकता बनाउन निजको संलग्नता छ भनी अनुमान र शंका गर्न मिल्दैन साथै शंका र अनुमानका आधारमा सजाय गर्नु न्यायोचित समेत हुँदैन। अर्कोतर्फ एलिजा थापालाई श्रीमती भनी भूठा विवरण उल्लेख गरिदिएको यी प्रतिवादीको हकमा भूठा सिफारिशको सन्दर्भमा अख्तियारको दुरुपयोग गरेको भनी कारवाही गर्न अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा लेखी पठाएको भनी अभियोगपत्रमा उल्लेख भएको र भूठो सिफारिश र सरकारी छाप दस्तखत

कीर्तेको प्रकृति नै फरक भएको स्थितिमा भूठो सिफारिशलाई सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते गरेको भन्ने विषयमा कीर्ते कागजको महलको कसूरले समेट्न सक्ने देखिएन ।

४. अतः माथि विवेचित आधार प्रमाणबाट प्रतिवादी एलिजा थापाले सरकारी छाप दस्तखत कीर्ते गरी नागरिकता बनाई कसूर गरेको पुष्टि हुनआएकोले निजलाई कीर्ते कागजको ९ नं र १२ नं. बमोजिम रु.५०।- जरीवाना र १ वर्ष थप कैद समेत हुने र प्रतिवादी हरिनारायण चौधरीको कसूरमा संलग्नता नदेखिदा निजलाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिने ठहर गरेको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६१।२।११ फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६२।१।३० को फैसला मिलेकै देखिंदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकार तथा प्रतिवादी एलिजा थापाको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या. सुशीला कार्की

इति संवत् २०६८ साल असोज ३० गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृतः रामप्रसाद भट्टराई



निर्णय नं. ८७९५

सर्वोच्च अदालत, सयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
संवत् २०६७ सालको ०६७-wo-०२७५
आदेश मिति: २०६९।२।७१

मुद्दा : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश समेत ।

निवेदकः सुर्खेत जिल्ला वीरेन्द्रनगर नगरपालिका वडा
नं. १० बस्ने वर्ष सेवा निवृत्त वरिष्ठ वैज्ञानिक
छविलाल पौडेल

विरुद्ध

विपक्षी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समेत

■ सम्बन्धित कर्मचारी कार्यालयमा हाजीर हुन पाउने भएपछि हाजीर हुन सतत् प्रयत्नशील रहेको देखिनु पर्दछ । सो संस्था वा निकायले हाजीर नगराए अदालतलगायतका निकायमा प्रवेश गर्नुपर्ने हुन्छ । परिषद्मा हाजीर हुने अवधिमा अन्यत्र कार्यरत् रहेपछि हाजीर गराइएन भन्नुलाई वहानावाजी मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

■ निवृत्तिभरण सम्बन्धित निकायमा तोकिएबमोजिम सेवा गरेबापत प्राप्त हुने सुविधा हो । सो निकायमा नभई अन्य संस्थामा कार्यरत् रहने, सो निकायले हाजीर गराएन भनी लामो समयपछि वहानावाजी गर्ने पूर्व कर्मचारीलाई निवृत्तिभरण दिनुपर्ने भनी सो निकायलाई व्ययभार वहन गराउनु नियमअनुकूल एवं न्यायोचित नहुने ।

(प्रकरण नं. ५)

■ व्यवहार र आचरणले निजलाई वास्तवमै अन्यायपूर्वक कानूनी हकबाट बञ्चित गरिएको छ भन्ने देखिनु पर्दछ । सुविधा पाउनुपर्ने माग कानूनसम्मत र न्यायसंगत देखिनु पर्दछ । सुविधास्वरूप प्राप्त हुने कानूनी हकको दावी गर्नेले कानूनले तोकेको कर्तव्य निर्वाह गरेको पनि देखिनु पर्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

■ परिषद्द्वारा हाजीर नगराइएको भए अदालतसमेतमा तत्कालै उपचारको खोजी गरिनु पर्दछ । निवेदन दिनु नै हाजीर नगराइएको आधार हुन नसक्ने ।

■ कुनै पक्ष असाधारण अधिकारक्षेत्रको माध्यमले न्याय प्राप्तिका लागि अदालतसमक्ष प्रवेश गर्दछ भने उसले सफा र शुद्ध हात लिई प्रवेश गर्नु आवश्यक छ । वास्तविक तथ्यलाई

नै लुकाई अदालतमा प्रवेश गर्ने पक्षले न्याय प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था नरहने ।

(प्रकरण नं. ७)

निवेदकतर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता खगेन्द्रप्रसाद अधिकारी

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णजीवी घिमिरे र विद्वान अधिवक्ता पर्शुराम कोइराला अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् (कर्मचारी प्रशासन) विनियम, २०४९ को विनियम २८ (१), ४०(२ग), ४६(२), (४)

आदेश

न्या.प्रकाश बस्ती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणसहितको परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी यस अदालतमा दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

तत्कालीन श्री ५ को सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०४०।०।२६ को निर्णयानुसार नेपाल कृषि सेवा राजपत्राङ्कित प्राविधिक तृतीय श्रेणीको एग्रोनोमी समूह सहायक प्रो. एग्रोनोमिष्ट पदमा नियुक्त म निवेदक श्री ५ को सरकारकै मिति २०५०।१।२७ को निर्णयानुसार नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्को विषय एग्रोनोमी, तह एस-१ को वैज्ञानिक पदमा समायोजित भई कार्यरत रहेको थिएँ । नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्को मिति २०५२।१।२१ को पत्रले तह एस-३ को वरिष्ठ वैज्ञानिक पदमा समायोजित भई कृषि अनुसन्धान केन्द्र जुम्लामा कार्यरत रहेका बखत अत्याधिक उचाइ (High Altitude) तथा चिसोले गर्दा छातिसम्बन्धी रोग लागी काठमाडौँमा बसी उपचार गराउनु पयो । यसका लागि मिति २०५७।४।१३ मा सरूवा तथा असाधारण विदाको मांग गर्दै निवेदन दिई काठमाडौँमा उपचार गराई रहेको अवस्थामा मिति २०५७।५।२६ गते अर्थात् साठी दिन

पुनःपुनः साठी दिन अनुपस्थित रहेको भन्ने आरोपमा नोकरीबाट हटाउन कारवाही प्रारम्भ गरी मिति २०५९।३।१० को निर्णयानुसार भनी मिति २०५९।४।२९ को पत्रले म निवेदकलाई नोकरीबाट हटाइयो सो निर्णयउपर मैले गरेको पुनरावेदनमा पुनरावेदन तहबाट उक्त अवकाशसम्बन्धी निर्णय मिति २०६१।९।२२ मा बदर भई पुनः बहाली हुने ठहर्‍याई निर्णय भएको थियो ।

उक्त निर्णयपश्चात् म निवेदकले हाजीर गराई पाऊँ भनी मिति २०६१।१०।१७ मा द.नं. ३४४२ नं. लगायतका निवेदन दिएँ । प्रत्यर्थी परिषद्को व्यवस्थापनले विभिन्न बहाना गरी मप्रति पूर्वग्राही भई मलाई हाजीर गराइएन । नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् ऐन, २०४८ को दफा १६ को निर्देशनसम्बन्धी व्यवस्थाअन्तर्गत राहत पाउन प्रत्यर्थी नेपाल सरकार कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयमा निवेदन दिएकोमा प्रत्यर्थी मन्त्रालयले तुरून्त हाजीर गराई अन्य सेवा सुविधाका कुराहरू प्रचलित कानूनबमोजिम गर्नु भनी प्रत्यर्थी परिषद्लाई मिति २०६५।१।४ मा निर्देशन दियो । उक्त निर्देशनबाट पनि प्रत्यर्थी कृषि अनुसन्धान परिषद्ले मप्रति वदनियत राखी हाजीर गराएन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३ अन्तर्गतको कसूर गरेकोले सोअन्तर्गत कारवाही गरी हाजीर गराउने व्यवस्था गरी पाउन प्रत्यर्थी आयोगसमक्ष उजूरी दिएकोमा प्रत्यर्थी आयोगबाट निवेदकलाई हाजीर गराउने तर तलब भत्ता नदिने भन्ने निर्देशन प्रत्यर्थी परिषद्का नाममा जारी भयो । सफाई पाएको चार वर्षपछि मात्र मिति २०६५।१।०।३ मा हाजीर गराउने निर्णय हुँदा नौ वर्षपछि पनि पुनः मलाई जुम्ला नै पदस्थापना गरियो । जुम्लामा बसी काम गर्न असमर्थ भएकोले अन्य कुनै विकल्प नभएका कारण बाध्य भई मिति २०६५।१।२० मा राजीनामा दिई सेवानिवृत्त भएको हुँ ।

सेवामा पुनः बहाली भई तत्काल राजीनामा गरेकोमा, अवकाश अवधि अर्थात् मिति २०५७।४।१३

देखि २०६५।११।१७ सम्मको नोकरी अवधि सेवा अवधिमा नजोडिने तलव भत्तालगायतका कुनै पनि सुविधा नपाउने गरी मिति २०६६।१।२२ को निर्णयानुसार राजीनामा स्वीकृत भयो । परिणामतः निवेदक निवृत्तिभरणको सुविधाबाट समेत वञ्चित हुन पुगे । नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् (कर्मचारी प्रशासन) विनियम, २०४९ को विनियम ६(घ)(३) बमोजिम सुविधा पाउनुपर्ने र सोही विनियमको, विनियम ३२ बमोजिम निवृत्तिभरण प्रयोजनका लागि नोकरीसमेत जोडिनुपर्ने कुराको माग दावी लिई यस सम्बन्धमा कानूनसंगत ढंगले पुनर्विचार हुन प्रत्यर्थी परिषद्लगायतका प्रत्यर्थीहरू समक्ष मिति २०६६।३।३१ र २०६७।१।१६ समेतमा पटक पटक निवेदन दिई निरन्तर कारवाही भैरहेकोमा परिषद्को १६३ औं बैठकबाटै उक्त अवधिको कुनै पनि सुविधा दिन नमिल्ने भनी पुनः निर्णय भइसकेकोले यस विषयमा केही गर्नु नपर्ने व्यहोराको जानकारी मिति २०६७।३।२५ को पत्रद्वारा म निवेदकलाई दिइयो ।

विपक्षी नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् समेतको उपरोक्त कामकारवाहीबाट म निवेदकको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(१) र १९ द्वारा प्रदत्त हकमा आघात पुग्न गएको हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ अन्तर्गत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५।८।१३ को निर्णयपत्र, मिति २०६७।५।४ को निर्देशनपत्र तथा प्रत्यर्थी कृषि अनुसन्धान परिषद्का मिति २०६६।१।२२ को १५७ र १६३ औं बैठकको निर्णय, नेपाल सरकार कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको मिति २०६७।३।२२ र मिति २०६७।५।१० को निर्णयपत्र लगायतका कामकारवाही बदर गरी नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् (कर्मचारी प्रशासन) विनियम, २०४९ को विनियम ६(घ)(३) बमोजिमको सुविधा दिई ऐ को विनियम ३२ एवं ८६क (२) बमोजिम निवृत्तिभरण प्रयोजनका लागि अवकाश अवधिको नोकरी जोडी दिनु भन्ने परमादेश जारी गरी म निवेदकको आघातीत् हक प्रचलन गराई पूर्ण रूपमा

न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदकको यस अदालतमा परेको निवेदन माग दावी ।

यसमा के कसो भएको हो निवेदकको मांगबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो, जारी हुनुनपर्ने कुनै कारण भए सोको कारण र आधार खुलाई सबूदप्रमाणसहित यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा सूचना पठाई लिखित जवाफ पेश भएमा वा म्याद नाघेपछि, नियमानुसार पेश गर्नु । यसमा कर्मचारीको सेवा सुविधासम्बन्धी प्रश्न समेत समावेश भएकोले प्रस्तुत मुद्दामा अग्राधिकार प्रदान गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।६।८ को आदेश ।

विपक्षीलाई सेवामा पुनः बहाली गर्ने गरी नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्को अध्यक्षले गरेको निर्णय कार्यान्वयन नगरेको सन्दर्भमा यस आयोगबाट मिति २०६५।८।१३ मा सो परिषदलाई निज छविलाल पौडेललाई पुनःबहाली हुने ठहराई गरेको परिषद्का अध्यक्षको निर्णय कानूनसम्मत नै देखिएकोले निज विपक्षी रिट निवेदकले परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियमावली, २०४९ को ४०(२)(ग) बमोजिम अनुपस्थित अवधिको तलव भत्ता एवं अन्य कुनै पनि सुविधा नपाउने गरी ३५ दिनको सूचना दिई सो म्यादभित्र हाजीर हुन आए काममा लगाउन परिषद्मा लेखी पठाउने निर्णय भएको हो । सोअनुसार सम्बन्धित कार्यालयमा लेखी पठाइएको र नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्ले विपक्षी निवेदकलाई सम्बोधन गरी मिति २०६५।१०।५ मा लेखेको पत्रमा निज निवेदकलाई कृषि अनुसन्धान केन्द्र, विजयनगर जुम्लाको वरिष्ठ वैज्ञानिक एस-३ पदमा परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०४९ को ४०(२)(ग) बमोजिम अनुपस्थित अवधिको तलव भत्ता एवं अन्य कुनै पनि सुविधा नपाउने गरी पुनःबहाली गरी पदस्थापन गर्ने परिषद्बाट मिति २०६५।१०।३ मा निर्णय भएको भनी जानकारी गराइएको देखियो । निवेदनको प्रकरण ५(ड) मा आयोगको मिति २०६५।८।१३ को निर्णय बारे आफूले २०६५ फागुन

महिनामै जानकारी पाइसकेको भनी उल्लेख गरेबाट समेत विपक्षी निवेदकले अनुचित विलम्ब गरी सम्मानीत अदालतसमक्ष प्रस्तुत रिट निवेदन लिई प्रवेश गरेको स्पष्ट छ। यस्तो प्रयोजनविहीन निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका तर्फबाट यस अदालतमा पेश हुनु आएको लिखित जवाफ।

विपक्षीमध्येको कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयका नामको सूचना म्याद मिति २०६७६१९ मा तामेल भई लिखित जवाफ नफिराई बसेको।

सर्वप्रथम रिट निवेदक जिम्मेवार वरिष्ठ वैज्ञानिकको हैसियतमा कृषि अनुसन्धान केन्द्र, विजयनगर जुम्लामा आ.व.२०५६/०५७ का लागि कार्यान्वित भइरहेको एक परियोजना (HARP Project Proposal (PP59/99) को (Project Leader) परियोजना प्रमुखको रूपमा खर्चिँदाको अवस्थामा मिति २०५६१९१९ देखि नै कुनै सूचना बिना कार्यालयमा अनुपस्थित रहनु भयो। नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्ले च.नं. ४६३४ मिति २०५६१२१५ को पत्रबाट निजलाई ७ दिनभित्र कार्यालयमा उपस्थित हुन निजको घरठेगानामा पत्राचार गर्दा समेत निज विधिवत् उपस्थित हुन आउनु भएन। मिति २०५७२२३ मा गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गरी ७ दिनभित्र सफाई पेश गर्नका निमित्त सूचना प्रकाशित भयो। निज रिट निवेदकले स्पष्टीकरणसहित विरामी विदा माग गरेपछि मिति २०५६१९१९ देखि मिति २०५७२२३ सम्म गरी जम्मा १२३ दिनको विदा निजको सञ्चित विदाबाट कट्टा गर्दा बाँकी नरहेकाले अब उपरान्त स्वीकृति वेगर विदामा नबस्नु हुन जानकारी गराइदैं कार्यरत् कार्यालय, जुम्लाबाट मिति २०५७३१६ मा जानकारी दिइयो। तर निज आफ्नो कार्यालयमा हाजीर नभई मिति २०५७४१६ समेतमा डाक्टरको सर्टिफिकेट समावेश गर्दै परिषद्मा विदाको लागि निवेदन दिनुभयो। निज पुनः अनुपस्थित रहेपछि नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् (कर्मचारी प्रशासन) विनियम,

२०४९ को विनियम ४०(१) र (२) बमोजिम नोकरी टुटेको सम्झी आवश्यक सम्पूर्ण प्रक्रिया पूरा गरी सफाईसहित स्पष्टीकरण पेश गर्न ७ दिने सूचना मिति २०५७५१२६ मा प्रथम पटक दैनिक गोरखापत्रमा प्रकाशन गरियो। निजले कुनै स्पष्टीकरण पेश नगरी परिषद्बाट पुनः दोस्रो पटक मिति २०५७१०१९ मा गोरखापत्रमा विनियम, ७३(१) को प्रयोजनार्थ सूचना प्रकाशित गर्दा समेत निजले ठोस सबूद प्रमाणसहितको स्पष्टीकरण पेश गर्नु भएन। परिषद्को कार्यकारी समितिको मिति २०५७३११० को निर्णयबमोजिम परिषद्को सेवाबाट हटाएको हो। सो निर्णय आफूले जानकारी पाएकोमा मिति २०६०२१९१२ मा अधिकारविहीन निकाय परिषद्का अध्यक्षसमक्ष पुनरावेदन दिनुभयो। तहाँबाट मिति २०६१९१२२ मा निजलाई पुनर्वहाली हुने ठहराई निर्णय भयो। विभागीय कारवाहीका सन्दर्भमा परिषद्को अध्यक्षले पुनरावेदन ग्रहण गरी कारवाही गर्न मिल्ने नमिल्ने सम्बन्धमा आवश्यक काम हुँदाहुदै निज विरामी भएको नभई आफू कार्यरत् कार्यालय जुम्लामा विरामीको वहाना गरी नगई तत्कालैबाट दिगो भूव्यवस्थापन कार्यक्रम (Sustainable Soil Management Program-SSMP) मा कार्य गरिरहेको थाहा भयो। सो विषयमा बुभुदा त्यस कार्यक्रमको अप्रिल १५, २००८ (तदनुसार २०६५११३) को पत्रबाट निज रिट निवेदक अगस्त १, २००० देखि (तदनुसार मिति सम्म २०५७४१७ देखि २०६५२१९ सम्म उक्त कार्यक्रमको वरिष्ठ प्रोग्राम अफिसरको रूपमा काम गरिरहेको स्पष्ट जानकारी प्राप्त भयो। अन्यत्र कार्यरत् रहेको कारणले पुनर्वहाली हुन खासै तदारूकता नदेखाई निज रिट निवेदकले मिति २०६४१७८ मा परिषद्समक्ष निवेदन दर्ता गराई पुनर्वहाली भएको मितिदेखि हाजीर नभएसम्मको तलब भत्ता दावी गर्ने छैन र परिषद्को सेवामा काम गर्ने व्यहोरा अनुरोध गर्दै हाजीर गराई पाउन निवेदन दिनुभयो। यसो गर्ने रिट निवेदकले हाल

आएर आफ्नै लिखित प्रतिवद्धताको बर्खिलाफ सो तथ्यलाई लोप गरी उक्त तलब भत्ता समेत माग गरी मिति २०६५।११।२० मा नै राजीनामा दिएबाट निज रिट निवेदक जसरी भएपनि गैरन्यायिक ढंगले तलब भत्ता तथा निवृत्तिभरण सुविधा प्राप्त गर्नमात्र उद्यत रहेको स्पष्ट छ। हाल आएर आफूले राजीनामा दिएको करीव १६ महिनाको लामो समयपछि परिषद्मा निवेदन दिई कारण परेको मितिको सिर्जना गरी परेको प्रस्तुत रिट निवेदन रिट निवेदकको दुई थरिको जागीर खाने दुराशययुक्त भावनाले अभिप्रेरित रहनुका अतिरिक्त अनुचित विलम्ब गरी परेकोले स्वतः खारेजभागी छ। अतः माथि उल्लिखित बुँदाहरू समेतका आधारमा विपक्षी निवेदकको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् समेतका तर्फबाट यस अदालतमा संयुक्त रूपमा पर्न आएको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको निवेदनसहितको मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन गरी निवेदकतर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री खगेन्द्रप्रसाद अधिकारीले मेरा पक्षबाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष हाजीर गराउने, तर तलब भत्ता नदिने भन्ने निर्देशन परिषद्का नाउँमा जारी भई सफाई पाएकोमा चार वर्षपछिमात्र मिति २०६५।१०।३ मा हाजीर गराउने निर्णय हुँदा नौ वर्षपछि पनि मेरो पक्षलाई पुनः जुम्ला नै पदस्थापना गरिदिएको र मेरो पक्षको स्वास्थ्य समस्या वारे सुनवाई नभएकोले मेरो पक्षले सोही कारणबाट मिति २०६५।११।२० मा राजीनामा दिई सेवा द्विनवृत्त भएको हो। सेवामा पुनः वहाली भई तत्काल राजीनामा गरेको अवधि मिति २०५७।४।१३ देखि अवकाश पाएको मिति २०६५।११।१७ सम्मको नोकरी अवधि सेवा अवधिमा नजोडिने गरी मिति २०६६।१।२२ मा भएको निर्णय कानूनप्रतिकूल छ। ती सबै निर्णय बदर गरी निवृत्तिभरण प्रयोजनका लागि अवकाश अवधिको नोकरी जोडी दिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा

परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

विपक्षीमध्येको नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्का तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री पर्शुराम कोइरालाले निजले २०६४।७।१८ मा परिषद्समक्ष निवेदन दर्ता गराई पुनर्वहाली भएको मितिदेखि हाजीर नभएसम्म तलब भत्ताको दावी नगरी परिषद्को सेवा गर्ने प्रतिवद्धता व्यक्त गरेको अवस्था रहेको र मिति २०६५।११।२० मा राजीनामा दिएपश्चात् परिषद्को कार्यकारी समितिको मिति २०६६।१।२२ मा बसेको बैठकले निज रिट निवेदकको मिति २०५७।४।१३ देखि २०६५।११।१७ सम्मको अनुपस्थित अवधिलाई तलब भत्ता एवं अन्य कुनै पनि सुविधा नपाउने गरी उल्लिखित विनियमको विनियम ६०(१) बमोजिम निजको राजीनामा मिति २०६५।११।२० देखि नै लागू हुने गरी स्वीकृत भई निजले सोको जानकारी मिति २०६६।१।२९ मा पाइसकेको र पहिला आफूले पुनर्वहाली हुँदा स्वीकार गरेको तथ्यलाई राजीनामापश्चात् पुनः उठाई विलम्ब गरी र कतिपय तथ्यलाई नै लुकाई सफा र शुद्ध हात नलिई निज निवेदक अदालत प्रवेश गरेको अवस्था हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगकातर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णजीवी घिमिरेले विपक्षी रिट निवेदकलाई नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्बाट मिति २०६५।१०।५ मा परिषद्को कर्मचारी प्रशासन विनियम, २०४९ को विनियम ४०(२)(ग) बमोजिम अनुपस्थित अवधिको तलब भत्ता एवं अन्य कुनै पनि सुविधा नपाउने गरी पदस्थापना गर्ने भनी मिति २०६५।१०।३ मा निर्णय भएको भनी जानकारी गराइएको देखिएको र निज रिट निवेदकले निजको रिट निवेदनमा आयोगको मिति २०६५।८।१३ को निर्णय वारे आफूले मिति २०६५ फागुन महिनामै जानकारी पाइसकेको भनी उल्लेख गरेको देखिरहेको अवस्थामा

निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहस समेत सुनियो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस समेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भनी निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. प्रस्तुत विवादमा मिति २०५७।४।१३ देखि २०६५।१।१७ सम्मको नोकरी अवधि निजको सेवा अवधिमा जोडी निवृत्तिभरण समेतका सबै सुविधा पाउनु पर्ने हो होइन भन्ने प्रश्न निक्यौल गर्नुपर्ने अवस्था छ । यो अवधि नजोड्न विपक्षी बनाइएको नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्ले निवेदक मिति २०५७।४।१७ देखि २०६५।२।१९ सम्म अन्यत्र कार्यरत् रहेको तथ्यलाई मुख्य रूपमा औल्याएको पाइन्छ ।

३. नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् (कर्मचारी प्रशासन) विनियम, २०४९ को विनियम ४०(२ग) को व्यवस्था हेर्दा, “उपनियम (२ख) अनुसार गयल हुने कर्मचारी सेवामा बहाल भएमा गयल अवधि भएको कुनै पनि तलव भत्ता सुविधा पाउने छैन” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । यसरी उल्लिखित विनियम ४०(२ग) को व्यवस्थाले निज रिट निवेदकलाई तलवभत्ता र सुविधा नपाउने गरी पुनर्बहाली गरिएको कार्यलाई अन्यथा भन्न सकिने अवस्था देखिँदैन । सम्बन्धित कर्मचारी कार्यालयमा हाजीर हुन पाउने भएपछि हाजीर हुन सतत प्रयत्नशील रहेको देखिनु पर्दछ । सो संस्था वा निकायले हाजीर नगराए अदालतलगायतका निकायमा प्रवेश गर्नुपर्ने हुन्छ । परिषद्मा हाजीर हुने अवधिमा अन्यत्र कार्यरत् रहेपछि आएर हाजीर गराएन भन्नुलाई वहानावाजी मान्नुपर्ने हुन्छ । परिषद्ले हाजीर नगराएकै कारणले अन्यत्र कार्यरत् गर्नु परेको भन्ने तर्क अन्य संस्थामा कार्यरत् रहेको अवधि र त्यसको निरन्तरताले मनासिव मान्न सकिँदैन ।

४. नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् (कर्मचारी प्रशासन) विनियम, २०४९ को विनियम ४६ मा असाधारण विदाको व्यवस्था रहेको र निज रिट निवेदकले मिति २०५७।४।१३ मा विपक्षी परिषद्समक्ष निवेदन

दिँदा असाधारण विदाको समेत माग गरेको भन्ने कुरा आफ्नो निवेदन व्यहोरामा समेत उल्लेख गरेको पाइन्छ । उल्लिखित विनियमको विनियम ४६(१) मा, “कर्मचारीले एक पटकमा एक वर्षमा नबढाई असाधारण विदा लिन सक्नेछन्” भन्ने व्यवस्था रहेको र उपविनियम (२) मा त्यस्तो विदामा बसेको कर्मचारीले तलवभत्ता पाउने छैन भन्ने समेतको व्यवस्थाका साथै उपविनियम (४) मा असाधारण विदा लिई बसेका कर्मचारीले त्यस्तो विदाको अवधि निजको नोकरी अवधिमा गणना गरिने छैन । तर, विदा भुक्तान गरेर आफ्नो पद वा सेवामा पुनः सम्मिलित हुन यस विनियमले कुनै बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन” भन्ने समेत उल्लेख भएको पाइन्छ । यस कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा सुविधास्वरूप प्राप्त हुने विदा बाहेक काम नगरेको अवधि बापत सुविधा नदिने र त्यस्तो अवधि नोकरी अवधिमा गणना नहुने नै कानूनी मनसाय रहेको मान्नुपर्ने हुन्छ ।

५. यसै गरी कति सेवा अवधि पूरा गरेको कर्मचारीले निवृत्तिभरणको सुविधा प्राप्त गर्न सक्छन् भनी उक्त विनियमावलीको विनियम २८(१) मा भएको कानूनी व्यवस्था हेर्दा बीस वर्ष वा सो भन्दा बढी समयसम्म परिषद्मा स्थायी नोकरी गरेका कर्मचारीले मात्र मासिक रूपमा तोकिएको निवृत्तिभरण पाउने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । निज निवेदकले मिति २०४०।८।२६ देखि नोकरी शुरू गरेको कुरा मिसिल संलग्न नियुक्तिपत्र एवं निवेदन व्यहोराबाट देखिन्छ । मिति २०५७।४।१३ देखि २०६५।१।१७ सम्म आफूलाई खटाइएको कार्यालयमा निज अनुपस्थित रहेको भन्ने कुरा नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्को लिखित जवाफबाट देखिन्छ । अर्कातर्फ सोही लिखित जवाफमा उल्लिखित अवधिको कुनै तलवभत्ता र अन्य सुविधा नपाउने गरी निज निवेदक स्वयमले मिति २०६४।७।१८ मा आफूले कुनै पनि तलवभत्ता सुविधा दावी नगर्ने भनी दिएको राजीनामाकै आधारमा मिति २०६५।१।२० देखि नै लागू हुने गरी राजीनामा स्वीकृत भएको कुरा स्पष्टरूपमा व्यक्त भएको देखिन

आउँछ। यसरी मिति २०५७।४।१३ देखि २०६५।११।१७ सम्म ८ वर्ष ७ महिना ४ दिन कट्टा गर्दा निजले कानूनबमोजिम निवृत्तिभरण पाउने सेवा अवधि २० वर्ष पूरा गरेको अवस्था समेत देखिन आउँदैन। निवृत्तिभरण सम्बन्धित निकायमा तोकिएबमोजिम सेवा गरेबापत प्राप्त हुने सुविधा हो। सो निकायमा नभई अन्य संस्थामा कार्यरत् रहने, सो निकायले हाजीर गराएन भनी लामो समयपछि बहानावाजी गर्ने पूर्व कर्मचारीलाई निवृत्तिभरण दिनुपर्ने भनी सो निकायलाई व्ययभार वहन गराउनु न उल्लिखित नियमअनुकूल हुन्छ न न्यायोचित नै। निवृत्तिभरण त्यो निकायप्रति निश्चित अवधि समर्पण सेवा र योगदान दिने कर्मचारीलाई दिइने सुविधा हो।

६. यी रिट निवेदकले विपक्षी नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्मा मिति २०६४।७।१८ मा दिएको निवेदनमा “यदि मलाई तुरून्त हाजीर गराइदिइएमा नोकरी अवधि जोडिने गरी पुनर्वहाली भएको मिति २०६१।९।२२ देखि परिषद्मा हाजीर नहुँदासम्मको तलबभत्ता दावी गर्ने छैन भनी आफ्नो प्रतिवद्धता जाहेर गर्दछु” भनी उल्लेख गरेको समेत देखिन्छ भने यी निवेदक उक्त अवधि अर्थात् मिति २०५७।४।१७ देखि २०६५।११।१९ सम्म दिगो भू-व्यवस्थापन कार्यक्रम (Sustainable Soil Management Program - SSMP) मा कामकाज गरेको भन्ने कुरा विपक्षी नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्को लिखित जवाफमा उल्लेख भैरहेको पाइन्छ। यस कुरालाई निवेदकले अन्यथा भन्न सकेको अवस्था पनि देखिँदैन। अहिले आएर हाजीर गराइएन भन्ने निवेदन कथन छ। अर्कोतिर कार्यरत् रहेको व्यक्ति परिषद्मा हाजीर हुन जाने कुरा पत्यारिलो देखिँदैन। निवेदकको व्यवहार र आचरणले निजलाई वास्तवमै अन्यायापूर्वक कानूनी हकबाट बञ्चित गरिएको छ भन्ने देखिनु पर्दछ। सुविधा पाउनुपर्ने माग कानूनसम्मत् र न्यायसंगत देखिनु पर्दछ। सुविधा स्वरूपप्राप्त हुने कानूनी हकको दावी गर्नेले कानूनले तोकेको कर्तव्य निर्वाह गरेको पनि देखिनु पर्दछ।

७. रिट निवेदकलाई मिति २०६१।९।२२ मा पुनर्वहाली गर्ने आदेश भएपछि मिति २०६१।१०।१७ मा हाजीर हुन पाउँ भनी निवेदकले निवेदन दिएको देखिए पनि निज परिषद्मा हाजीर रही कामकाज गरिरहेको अवस्था देखिँदैन। परिषद्द्वारा हाजीर नगराइएको भए अदालतसमतेमा तत्कालै उपचारको खोजी गरेको पाइँदैन। निवेदन दिनु नै हाजीर नगराइएको आधार हुन सक्दैन। निज नियमितरूपमा सो अवधिमा दिगो भूव्यवस्थापन कार्यक्रममा कार्य गरिरहेको कुरा निर्विवाद छ। कृषि अनुसन्धान परिषद्मा हाजीर नै नरहेको कर्मचारीले हाजीर रही कामकाज गरिरहेको कर्मचारी सरह तलब भत्ता र सेवा निवृत्तिपछि निवृत्तिभरण र अन्य सुविधा समेत पाउँ भनी निवेदकले लिएको निवेदन दावीसँग सहमत हुनसक्ने अवस्था रहँदैन। निज निवेदक दिगो भू-व्यवस्थापन कार्यक्रममा कामकाज गर्ने र विपक्षी परिषद्मा कहिले विदा त कहिले हाजीर हुन पाउँ भनी निवेदन दिने गरेको कुरा समेत स्पष्ट देखिन्छ। तर, अन्यत्र कार्यरत् रहेको कुरालाई निज निवेदकले आफ्नो निवेदन व्यहोरामा कही कतै उल्लेख गरेको देखिँदैन। यदि कुनै पक्ष असाधारण अधिकारक्षेत्रको माध्यमले न्याय प्राप्तिका लागि अदालतसमक्ष प्रवेश गर्दछ भने उसले सफा र शुद्ध हात लिई प्रवेश गर्नु आवश्यक छ। वास्तविक तथ्यलाई नै लुकाई अदालतमा प्रवेश गर्ने पक्षले न्याय प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था रहँदैन। यी निवेदक पनि न्याय प्राप्तिका लागि तथ्यलाई नै लुकाई सफा र शुद्ध हात लिई प्रवेश गरेको देखिन आएन।

८. अर्कोतर्फ निज निवेदकले परिषद्को (कर्मचारी प्रशासन) विनियमावली, २०४९ को विनियम ४०(२ग) बमोजिम अनुपस्थित अवधिको तलब भत्ता एवं अन्य कुनै पनि सुविधा नपाउने गरी ३५ दिनको सूचना दिई सो ३५ दिनभित्र हाजीर हुन आए हाजीर गराई काममा लगाउनु भनी मिति २०६५।१०।३ मा परिषद्को कार्यकारी समितिले गरेको निर्णयको जानकारी मिति २०६५।१०।५ मा निज निवेदकलाई पठाएको र सोपत्र मिति २०६५।१०।१७

मा बुझेको देखिएको छ । मिति २०६५।११।१८ मा काममा हाजीर भैसकेपछि मिति २०६५।११।२० मा राजीनामा दिएको देखिन्छ । निजले मिति २०६५।११।२० मा राजीनामा दिइसकेपछि लामो समयसम्म कुनै सार्थक उपचारको लागि कारवाही अगाडि नबढाई मिति २०६७।६।७ मा करीब १६ महिनापश्चात् प्रस्तुत रिट निवेदन लिई निवेदक अदालतमा प्रवेश गरेको देखिन्छ । निजलाई पुनर्वहाली गर्ने आदेश भई रहेको अवस्थामा सो मितिले ३५ दिनभित्र हाजीर नगराएको भए समयमै परिषद्मा निवेदन दिनुपर्ने र निजले हाजीर नगराएको भए अदालतलगायत सम्बन्धित निकायमा न्याय प्राप्तिका लागि प्रवेश गर्नुपर्ने हुन्छ । तर, परिषद्बाट निर्णय भएको करीब १६ महिनापश्चात् आफू भू-संरक्षण व्यवस्थापन कार्यक्रम (SSMP) मा कार्यरत रही तत्काल निजले आफ्नो हक प्रचलनका लागि अदालत समेतका सम्बन्धित निकायमा नगई १६ महिनापश्चात् कारण परेको मिति कायम गरी परेको प्रस्तुत रिट निवेदन अनुचित विलम्ब गरी प्रवेश गरेको समेत देखिन्छ । यति मात्र नभई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको २०६५।८।१३ को निर्णयपत्र, २०६७।५।४ को निर्देशनपत्र कृषि अनुसन्धान परिषद्को २०६६।१।२२ समेतको १५७ र १६३ औं बैठकको निर्णय, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको २०६७।३।२२ र २०६७।५।१० का विविध मितिका विविध प्रकृतिका निर्णय तथा पत्र बदर गराउने माग गर्दै तत्-तत् समयमा नभई हाल आएर एकमुष्ट दावीका साथ प्रस्तुत एउटै रिट निवेदन दायर गरेको पाइन्छ । कानूनी हक आघातीत भएको भन्ने दावीकर्ताले आफ्नो हकाधिकारको प्रचलन गराउन यथा समयमा तत्परता देखाउनु पर्ने समन्यायको आधारभूत मान्यता हो ।

९. अतः माथि उल्लिखित आधार र कारणबाट निज रिट निवेदक सफा र शुद्ध हात लिई अदालत प्रवेश नगरेको र कारण परेको लामो अवधिपश्चात् मात्र अदालतमा प्रवेश गरेको देखिरहेको अवस्थामा

निज रिट निवेदकको निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने अवस्था नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।
न्या.तर्कराज भट्ट

इति संवत् २०६९ साल जेठ ७ गते रोज १ शुभम्---
इजलास अधिकृत: ईश्वरीप्रसाद गौतम

निर्णय नं. ८७९६

सर्वोच्च अदालत, सयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
संवत् २०६७ सालको दे.पु.नं.०६७-CI-११९६
फैसला मिति: २०६८।१।२।४
मुद्दा : बण्डापत्र अंश एवं मिलापत्र बदर ।

पुनरावेदक वादी: नवलपरासी जिल्ला हकुई
गा.वि.स.वडा नं.४ हकुई भै हाल रूपन्देही
जिल्ला करहिया गा.वि.स.वडा नं.२ मंगलापुर
बस्ने गौरा थारू समेत
विरुद्ध

पुनरावेदक प्रतिवादी: सोहरत थारूको मु.स.गर्ने
नवलपरासी जिल्ला हकुई गा.वि.स.वडा नं.
४ हकुई बस्ने बेचनी थरूनी समेत

शुरू फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री बालचन्द्र शर्मा

पुनरावेदन फैसला गर्ने :

मा.मु.न्या.श्री मोहनप्रकाश सिटौला

मा.न्या.श्री बमकुमार श्रेष्ठ

- अदालतमा प्रवेश गरी कुनै पक्षले मुद्दा दायर गरी त्यसमा मिलापत्र गर्न चाहन्छ भने त्यस्तो मिलापत्र गर्ने व्यक्तिहरूलाई अदालतको खुल्ला इजलासबाट मुलुकी ऐन अदालती बन्दोवस्तको १८२ नं. बमोजिम दुवै पक्षलाई पढी सुनाई त्यसको मतलब र परिणाम समेत राम्रोसित सम्झाई बुझाई त्यसरी सम्झाउँदा बुझाउँदा पनि दुई थरले मन्जूर गरेमा मात्र गरिने कार्य मिलापत्र हो। यसरी अदालतका खुल्ला इजलाससमक्ष गरिएको मिलापत्रलाई मिलापत्रकर्ताको वंशज नातेदारको मागबमोजिम अमान्य र बदर गर्दै जाने हो भने कुनै पनि मुद्दाको अन्त्य कहिल्यै हुन नसक्ने।
- अदालतबाट सम्पन्न हुने मिलापत्रमा कसैलाई साक्षी राख्ने कानूनी व्यवस्था हुँदैन र त्यसमा पक्षबाहेक अरुको मञ्जूरीको आवश्यकता पनि पर्दैन। नावालिग वा रोगले होस ठेगानामा नभएको पक्षले मिलापत्र गऱ्यो भन्ने विषयको यस प्रकारको मुद्दा होइन। तर अदालतबाटै सम्पन्न हुने मिलापत्र बदर नै नहुने भने होइन। यसका लागि अ.व. ८६ नं. मा वर्णित अन्तर्वस्तु प्रकटरूपमा देखिनु पर्दछ। र, यी प्रमाणबाट समर्थित हुनु पनि पर्ने।
- पति पिता मिलापत्र गर्न कानूनन सक्षम व्यक्ति हो। पति पिताद्वारा गरिएको कार्यले साम्प्रतिक हक प्राप्त गर्ने व्यक्तिहरूको हक दुरासयपूर्वक अपहरित भएको नदेखिँदासम्म अदालतबाट सम्पन्न फैसला, डिसमिस, मिलापत्र र खारेजी फैसला बदर हुन नसक्ने व्यवस्था अ.व. ८६ नं. ले गरेको हो। अदालतबाट सम्पन्न हुने फैसला, डिसमिस, मिलापत्र र खारेजले सुनिश्चताको प्रत्याभूति र मुद्दाको निश्चित अन्त्यको प्रवन्ध गर्दछन्। र, यो अपेक्षा कानूनी प्रणाली र न्याय व्यवस्थाको स्थायित्वको लागि अपरिहार्य हुने।

(प्रकरण नं. २)

- मिलापत्रका शर्तहरू पक्षहरूका ईच्छानुरूप रहने हो। ती ईच्छाका कारणहरू मिलापत्रमा देखाइन आवश्यक हुँदैनन्। मिलापत्रमा पाउनु पर्ने भन्दा कम सम्पत्ति लिइएको पाइनु नै सो बदर हुने आधार हुन नसक्ने।

(प्रकरण नं. ३)

- पति पिताले आफूले कम सम्पत्ति लिई एकमात्र पत्नी र तीनवटै छोराहरूलाई प्रतिकूल असर पार्नुपर्ने कारण उल्लेख गर्न सकेकोसम्म नपाइँदा बिनाकारण जालसाजी भन्दैमा आफ्नो दावी खम्बीर हुन नसक्ने।

(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता उषा मल्ल पाठक

प्रत्यर्था प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता नसरुल्लाह अहमद

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- अनुसूची १ र २ नं.

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती: पुनरावेदन अदालत, वुटवलको मिति २०६५।२।२६ को फैसलाउपर वादीका तर्फबाट मुद्दा दोहोऱ्याई पाऊँ भनी यस अदालतमा परेको निवेदनमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भै दर्ता हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहरको व्यहोरा यस प्रकार छ:-

चपारू थारूका ३ भाइ छोराहरूमा जेठा काशीराम, माहिला धनपाल, कान्छा तामे भन्ने जयराम भै काशीरामको छोरा पहुनले आफ्नो अंशभाग लिई बसेका र धनपालका तीन छोरा क्रमशः धनीराम, लक्ष्मीनारायण र कान्छा हरिराम भै हरिराम र धनीरामको मृत्यु भैसकेकोले धनिरामको हक खाने छोरा सोहरत र हरिरामको हक खाने छोरा इन्द्रप्रसाद

छन् भने जयरामको छोरा कोइलको १ श्रीमती चैती भन्ने फूलकुमारी ३ छोरा गौरा, राजेन्द्र र कान्छो विष्णु थारू हो । हामीहरू बीचमा अंशबण्डा भएको छैन । अंश मागगर्दा विपक्षीहरू एक मुख भै हामीले तिम्रो पति तथा बाबु कोइललाई अंश दिई सक्यौं तिम्रो पति बाबुसँग अंश माग गर भनेकाले अदालतमा आई बुभुदा विपक्षीहरू एकआपसमा मिली पिताले कम जग्गा लिई मिलापत्र गरी अंश बुभुको वाहाना गरेकाले हामीहरूको समेत अंश हकमा असर परेकोले प्रस्तुत मुद्दा गरेका छौं । माथि उल्लिखित पारिवारीक अवस्था भएको अवस्थामा विपक्षी इन्द्रप्रसाद, लक्ष्मीनारायण र सोहरतले मूल अंशियार जयरामको छोरा हाम्रा पति तथा पिता कोइल थारूलाई लोपगरी मिति २०४८।६।२० मा मालपोत कार्यालय, नवलपरासीबाट पारीत गराएको बण्डापत्रमा नै उल्लिखित सम्पत्ति ११-१२-१ रहेको र सो सम्पत्तिको २ भागको १ भागको हिस्सेदार हाम्रा पति तथा पिता कोइल भएकोमा निजको शेषपछि हक खाने हामी वादी भएकोमा हाम्रा हकमा आउने सम्पत्तिलाई कानूनी वैधता दिनको लागि विपक्षीमध्येका कोइल थारू वादी र अन्य विपक्षीहरू प्रतिवादी बनी एकआपसमा अंश लिएको वाहाना बनाई कम जग्गा लिएको कागज गराई उक्त २०४८ सालको बण्डापत्रलाई कानूनी मान्यता दिन गरेको उक्त बण्डापत्र, मिलापत्रलगायतका सम्पूर्ण कामकारवाही बदर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको फिराद दावी ।

विपक्षीले वंशावली नै गलत देखाएका छन् । धनपालको मृत्युपछि निजका छोरा लक्ष्मीनारायण घरको मुख्य कारोवारी बनी सम्पूर्ण सम्पत्ति निजकै जिम्मामा रहेको र हामी सबै अंशियार एकासगोल मै रही बसी आउँदा घर व्यवहार चलाउन अफेरो परेकोले मिति २०४८।६।२० मा हामीहरू बीचमा अंशबण्डा गर्दा विपक्षीका पति पिता कोइल थारू, लक्ष्मीनारायणसँगै बस्ने ईच्छा गरेकाले निजको अंश भाग निज लक्ष्मीनारायणसँग राखी एकासगोलमै बसेको हुँदा निजको नाम उल्लेख नभएको हो अंशियार

लोप गरेको हैन हामीहरूबाट विपक्षीले अंश पाउनु पर्ने नहुँदा हकदैयाविहीन फिराद खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको गौरा थारू समेतको संयुक्त प्रतिउत्तर जिकीर ।

मुद्दा परी मिलापत्र भएको भन्ने कुरा विपक्षीहरूलाई थाहा जानकारी तत्काल पनि थियो । हाल थाहा पाएको कथित मिति कायम गरी फिराद गरेका हुन् । यी वादीहरू हाम्रा अंशियार नभै कोइल थारूका अंशियारा हुन् । त्यसैले भूठा एवं वनावटी दावीबाट मिलापत्र बदर हुने अवस्था नहुँदा भूठा दावीबाट अलग फुर्सद दिलाइ पाउँ भन्ने समेत व्यहोरको लक्ष्मीनारायण थारू समेतको प्रतिउत्तर जिकीर ।

प्रतिवादीहरूका साक्षी भिखु र धुव्रनारायण चौधरीले गरेको बकपत्र मिसिल समेल रहेको ।

यी वादीका पति तथा पिता कोइल थारूले लक्ष्मीनारायण थारू समेतसँग अंश मुद्दा मिलापत्र गरी ज. वि.०-४-१० जग्गा लिई सकेको र सो मिलापत्र बदरको लागि परेको फिरादमा मिलापत्र बदर नहुने गरी फैसला भएको, वादीका पति पिताले २०६२।९।१५ नै आफ्नो अंश चित्त बुझाई बसेका र वादीहरूले आफ्नो पति पितासँगमात्र अंश पाउनेमा निजको २०६३।१।१९ मा मृत्यु भएको अवस्थामा निजको सम्पत्तिमा एकलौटी हक खाने यिनै वादीहरू भएकोले मिति २०४८।६।२० मा भएको बण्डापत्र र मिति २०६२।९।१५ मा भएको मिलापत्र बदर गराउन पाउने वादीहरूलाई कानूनी आधार नरहेकाले वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने शुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।१।२४ मा भएको फैसला ।

दावी नपुग्ने ठहराई भएको शुरुको फैसलामा चित्त बुझेन । स्व.पति पिताले प्रतिवादीसँग मिली हाम्रो हक मेट्ने उद्देश्यले वदनियतपूर्वक गरेको बण्डापत्र एवं मिलापत्रले हाम्रो हक जाने होइन । वदनियतपूर्वक भएको बण्डापत्र एवं मिलापत्रलाई बदर गर्न हामीलाई अ.व. ८२ नं. र ८६ नं. ले

कानूनी आधार प्रदान गरेको छ। हाम्रो हकद्वैया नपुग्ने भनी गलत व्याख्या गरी बण्डापत्र र मिलापत्र बदर नहुने गरी भएको शुरु अदालतको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी फिराद दावीबमोजिम गरिपाऊँ भन्ने वादीहरूको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, वुटवलमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा यसै लगाउको ११-०६४-००५५० को अंश मुद्दामा प्रत्यर्थी भिकाउने आदेश भएको र प्रस्तुत मुद्दा समेत सो मुद्दासँग अन्तरप्रभावी देखिँदा छलफलको निमित्त भिकाई उपस्थित भए वा म्याद नाघेपछि, नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत मिति २०६४।१।२९ को आदेश ।

मिति २०४८।६।२० मा भएको बण्डापत्र तथा मिति २०६२।१।५ मा भएको मिलापत्र समेत बदर गरिपाऊँ भन्ने दावी जिकीर प्रमाण एवं प्रतिपादित नजीर सिद्धान्त समेतका आधारमा मनासिव हुँदा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहराई नवलपरासी जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६४।१।२४ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने पुनरावेदन अदालत वुटवलको मिति २०६५।२।२६ को फैसला ।

वादी कोइल थारू प्रतिवादी लक्ष्मीनारायण थारू समेत भएको अंश मुद्दामा वादी कोइल थारूले विभिन्न कि.नं.को ०-४-१० जग्गा अंशबापत लिई मिति २०६२।१।५ मा मिलापत्र गरी सो उपर लिखत बदर जालसाज मुद्दा दिई फिराद दावी छोडी छोडाई मिलापत्र गरेको कार्यबाट हाम्रो नैसर्गिक अंश हकमा आघात पुग्न जानुका साथै हाम्रा पति पिता कोइल थारू समेतका यी विपक्षीहरू एकआपसमा मिली हामीलाई हाम्रो अंश हकबाट बञ्चित गर्ने गरी खडा गरी गराएका विवादित बण्डापत्र र मिलापत्रलाई प्रमाणका रूपमा ग्रहण गरी हामीहरूलाई हराई शुरु नवलपरासी जिल्ला अदालतले गरेको फैसलालाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत वुटवलबाट मिति २०६५।२।२६ मा भएको फैसलामा अदालती वन्दोवस्तको १८४क, १८५ नं. अंशबण्डाको १, २,

नं. कीर्ते कागजको ३ नं. प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको व्याख्यात्मक त्रुटि एवं प्रतिपादित नजीर समेतका विपरीत भएको हुँदा उक्त फैसला उल्टी गरी हाम्रो फिराद दावीबमोजिम हामीहरूका मञ्जुरी वेगर भएको बण्डापत्र र मिलापत्र समेत बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीहरूका तर्फबाट यस अदालतमा दायर हुनआएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा वादीका पिता पति अंशियार भएकोमा निजले आफूले पाउनुपर्ने अंशमध्ये धेरै भाग छोडी थोरै क्षेत्रफल ०-४-१० मात्र अंश लिनुपर्ने आधार कारण मिलापत्रबाट खुल्न सकेको नदेखिएको अवस्थातर्फको प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी सक्षम व्यक्तिले गरेको मिलापत्र भन्ने अर्थ गरी वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर गरेको शुरु जिल्ला अदालतको इन्साफ मुनासीव ठहराएको पुनरावेदन अदालत, वुटवलको इन्साफ जिय जियै अंश गर्नुपर्ने अंशबण्डाको १ नं. तथा यस अदालतबाट वैरसु मण्डल अमात वि.मु.स. गर्ने जीवछिदेवी तथा वद्रीमण्डल अमात समेत वि.जीवछिदेवी भएको अंश दर्ता मुद्दामा नेकाप २०६४, पृष्ठ ३५५, अङ्क ३, नि.नं.७८२६ भगवान रानाभाट वि.शारदा रानाभाट भएको जालसाजी मुद्दामा नेकाप २०५५, अङ्क ६, नि.नं. ६५५५, पृ. ३२५) शेखमुसिर वि.भरनी खेसिन भएको हक कायम बण्डापत्र लिखत बदर दर्ता मुद्दामा (नेकाप २०५६, अङ्क ४, नि.नं. ६७१०, पृष्ठ ३०४) यस अदालतबाट भएको व्याख्या र प्रतिपादन भइरहेको सिद्धान्त समेतको विपरीत भई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४ अ.व. १८४ क.नं. समेतको गम्भीर व्याख्यात्मक त्रुटि भई फरक पर्ने हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को (क) र (ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्न्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरी दिइएको छ। विपक्षीहरूलाई भिकाई लगाउका मुद्दा साथै राखी नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।२।२६ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तु मुद्दाको पुनरावेदन सहितको

मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक वादी फूलकुमारी थरूनी समेतकातर्फबाट रहनु भएकी विद्वान अधिवक्ता श्री उषा मल्ल पाठकले मेरा पक्षका पति पिता र प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरू समेत एकआपसमा मिली मेरा पक्षहरूको अंश हक मेटाई निरअंशी बनाउने उद्देश्यले एकआपसमा मुद्दा गरी बण्डापत्र मिलापत्र समेत गरी अंशहक छाड्दैमा अंश जस्तो नैसर्गिक अधिकारबाट बञ्चित गर्न मिल्ने होइन । पैतृक सम्पत्तिबाट अंश प्राप्त गर्न पाउने मेरा पक्षहरूको अधिकारलाई कसैले हक छोड्दैमा समाप्त हुने अवस्था नहुँदा उक्त मेरा पक्षका पति पिता र प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरू बीच भएको बण्डापत्र एवं मिलापत्रलाई बदर हुने गरी फैसला गर्नुपर्नेमा सोतर्फ विचार नगरी सोही बण्डापत्र एवं मिलापत्रलाई सदर गरी दावी नपुग्ने ठहर्‍याई शुरू अदालतले गरेको फैसलालाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत वुटवलबाट मिति २०६५।२।२६ मा भएको फैसला नमिलेको हुँदा उक्त फैसला उल्टी गरी फिराद दावीमा उल्लिखित बण्डापत्र एवं मिलापत्र बदर गरिपाऊँ भनी र प्रत्यर्थी प्रतिवादी अनिरुद्रप्रसाद थारूका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता नसरूल्लाह अहमदले पुनरावेदक वादीहरूका पति पिता र मेरा पक्षहरूका बीच मुद्दा चली एकआपसमा मिलापत्र भैसकेको अवस्था हुँदा शुरू फैसलालाई सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, वुटवलको फैसलामा अन्यथा गर्नुपर्ने अवस्था नहुँदा उक्त फैसला सदर गरिपाऊँ भनी गर्नु भएको वहस समेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत, वुटवलले गरेको फैसला मिलेको छ, छैन ? र पुनरावेदक वादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो वा होइन ? भनी निर्णय दिनुपर्ने देखिँन आयो ।

यसमा हाम्रा पति पिता कोइल थारूलाई लोप गरी मिति २०४८।६।२० मा मालपोत कार्यालय, नवलपरासीबाट पारीत गराएको बण्डापत्रमा क्षेत्रफल ११-१२-१ जग्गा रहेकोमा सो सम्पत्तिको २ भागको १ भागको हिस्सेदार हाम्रा पति तथा पिता कोइल थारू भएकोमा निजको शेषपछि हक खाने हामी वादीहरू

छँदाछँदै उक्त लिखतलाई कानूनी वैधता दिनका लागि विपक्षी मध्येका हाम्रा पति पिता कोइल थारू वादी र इन्द्रप्रसाद थारू समेतका अन्य विपक्षीहरू प्रतिवादी वनी असमान तरिकाबाट अंश लिएको वहाना बनाई बढी घटी जग्गा लिन दिन गरी उक्त मिति २०४८।६।२० मा पारीत गरेको बण्डापत्रलाई कानूनी मान्यता दिन गरेको उक्त बण्डापत्र तथा मिलापत्रलगायतका सम्पूर्ण कामकारवाही बदर गरिपाऊँ भन्ने वादीहरूको फिराद माग दावी रहेको र मिति २०४८।६।२० मा हामीहरूका विचमा अंशबण्डा हुँदा विपक्षी वादीका पति पिता कोइल थारू लक्ष्मीनारायणसँगै बस्ने ईच्छा व्यक्त गरेकाले निजको अंश माग लक्ष्मीनारायणसँग राखी एकासगोलमै बसेको हुँदा निजको नाम उल्लेख नभएको हो अंशियार लोप गरेको अवस्था छैन तसर्थ वादी दावीबमोजिम मिलापत्र बदर हुनुपर्ने होइन भूठा दावीबाट अलग गरिपाऊँ भन्ने प्रतिवादीहरूको प्रतिउत्तर जिकीर रहेकोमा मिति २०४८।६।२० मा भएको बण्डापत्र र मिति २०६२।१।१५ मा भएको मिलापत्र बदर गराउन पाउने वादीहरूलाई कानूनी आधार नरहेकाले वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहराई मिति २०६४।१।२४ मा गरेको फैसलाउपर पुनरावेदन अदालत, वुटवलमा पुनरावेदन परी उक्त अदालतबाट सोही शुरू जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर हुने ठहर्‍याई गरेको मिति २०६५।२।२६ को फैसलामा चित्त नवुभी वादीहरूले मुद्दा दोहोर्‍याई पाऊँ भनी यस अदालतमा दिएको निवेदनमा यस अदालतबाट मिति २०६७।२।२६ मा मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान भएको देखिन आयो ।

२. यी पुनरावेदक वादीहरूका पिता पति कोइल थारूले नवलपरासी जिल्ला अदालतमा लक्ष्मीनारायण थारू समेत उपर अंश मुद्दा दायर गरी मिति २०६२।१।१५ मा उक्त मुद्दाका वादी कोइल थारूले सम्पूर्ण फिराद दावी छाडी मिलापत्र गरेको भन्ने कुरा स्वयं पुनरावेदक वादीहरूको फिराद व्यहोरा एवं उक्त फिराद पत्र साथ पेश गरेको मिलापत्रको

छायांप्रतिवाट समेत स्पष्ट देखिन्छ । अदालतमा प्रवेश गरी कुनै पक्षले मुद्दा दायर गरी त्यसमा मिलापत्र गर्न चाहन्छ भने त्यस्तो मिलापत्र गर्ने व्यक्तिहरूलाई अदालतको खुल्ला इजलासबाट मुलुकी ऐन अदालती बन्दोवस्तको १८२ नं. बमोजिम दुवै पक्षलाई पढी सुनाई त्यसको मतलब र परिणाम समेत राम्रोसित सम्झाई बुझाई त्यसरी सम्झाउदा बुझाउदा पनि दुई थरले मन्जूर गरेमा मात्र गरिने कार्य मिलापत्र हो । यसरी अदालतका खुल्ला इजलाससमक्ष गरिएको मिलापत्रलाई मिलापत्रकर्ताको वंशज नातेदारको मागबमोजिम अमान्य र बदर गर्दै जाने हो भने कुनै पनि मुद्दाको अन्त्य कहिल्यै हुन सक्ने अवस्था रहँदैन । अदालतबाट सम्पन्न हुने मिलापत्रमा कसैलाई साक्षी राख्ने कानूनी व्यवस्था हुँदैन र त्यसमा पक्षबाहेक अरुको मञ्जुरीको आवश्यकता पनि पर्दैन । नावालिग वा रोगले होस ठेगानामा नभएको पक्षले मिलापत्र गर्‍यो भन्ने विषयको यो मुद्दा होइन । तर अदालतबाटै सम्पन्न हुने मिलापत्र बदर नै नहुने भने होइन । यसका लागि अ.वं. ८६ नं. मा वर्णित अन्तरवस्तु प्रकटरूपमा देखिन पर्दछ । र यी प्रमाणबाट समर्थित हुनु पनि पर्दछ । पति पिता मिलापत्र गर्न कानूनन सक्षम व्यक्ति हो । पति पिताद्वारा गरिएको कार्यले निजबाटै साम्पत्तिक हक प्राप्त गर्ने व्यक्तिहरूको हक दुरासयपूर्वक अपहरित भएको नदेखिँदासम्म अदालतबाट सम्पन्न फैसला, डिसमिस, मिलापत्र र खारेजी फैसला बदर हुन नसक्ने व्यवस्था अ.वं. ८६ नं. ले गरेको हो । अदालतबाट सम्पन्न हुने फैसला, डिसमिस, मिलापत्र र खारेजले सुनिश्चताको प्रत्याभूति र मुद्दाको निश्चित अन्त्यको प्रवन्ध गर्दछन् । र, यो अपेक्षा कानूनी प्रणाली र न्याय व्यवस्थाको स्थायित्वको लागि अपरिहार्य पनि छ ।

३. मिलापत्रका शर्तहरू पक्षहरूका ईच्छाअनुरूप रहने हो । ती ईच्छाका कारणहरू मिलापत्रमा देखाइन आवश्यक हुँदैनन् । मिलापत्रमा पाउनु पर्ने भन्दा कम सम्पत्ति लिइएको पाइनु नै सो बदर हुने आधार हुन सक्दैन । यस अदालतबाट

पुनरावेदनको निस्सा प्रदान गर्दा आधार लिइएका नजीरहरूमा मिलापत्रकर्ताको अन्य अंशीको अहित गर्ने कारण स्पष्ट दृष्टिकोचर भएको छ । नेकाप २०५५, असोज, नि.नं. ६५५५, पृष्ठ ३२५ को मुद्दामा अंशमा वादी दावी परिसकेपछि आफ्नो बाबुबाट अंश बुझेको भरपाई खडा गरिएको स्थिति छ भने नेकाप २०५६, साउन, नि.नं. ६७१०, पृ. ३०४ मा पनि वादीले अंश मुद्दा गरी अंश पाउने ठहरेको अवस्थामा बण्डापत्रको लिखतका अतिरिक्त सासूबाट मुद्दा पारी पराई मिलापत्र भएको छ । यसै गरी नेकाप २०६४, असार, नि.नं. ७८२६, पृ. ३५५ मा भने मिलापत्रमा जग्गा भोगसम्म गर्न पाउने, दर्ता गर्न नपाउने समेतका शर्तहरू रहेबाट सो अमान्य भई प्रस्तुत विवादसँग मेल नखाने प्रकृतिको रहेको छ । यसरी बदर भएका सबै मिलापत्रमा कुनै पक्षले सम्पत्ति कम पाओस् भन्ने मिलापत्रकर्ताहरूको दुराशय स्थापित भएको छ । ती नजीरहरूसँग सम्बन्धित फिरादमा यी कारणहरू पनि उल्लेख छन् ।

४. प्रस्तुत मुद्दामा पिता पतिले अंश ठग्ने नियतले उक्त मिलापत्र गरेको भन्ने पुनरावेदक वादीहरूको जिकीर निश्चय नै विचारणीय छ । सो सम्बन्धमा विचार गर्दा यी पुनरावेदक वादीहरूका पति पिताले के कुन कारणले आफ्नो अंश हक ठग्न उद्दत रहेको हो सोको कारण र आधार फिराद दावीमा कहीं कतै प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपले समेत उल्लेख गरेकोसम्म पाइँदैन । यी पुनरावेदक वादीहरूका पति पिताले निजहरूउपर दुराशय राखी अन्याय गर्नुपर्ने कारण वादी पक्षले नै स्थापित गर्न सक्नुपर्ने हुन्छ । फिरादको अद्योपान्त अध्ययनबाट पति पिताले आफूले कम सम्पत्ति लिई यी वादी एकमात्र पत्नी र तीनवटै छोराहरूलाई प्रतिकूल असर पार्नुपर्ने कारण उल्लेख गर्न सकेकोसम्म पाइँदैन । बिनाकारण जालसाजी भन्दैमा आफ्नो दावी खम्बीर हुन सक्ने होइन । तसर्थ शुरुले वादी नपुग्ने ठहर्‍याई गरेको फैसलालाई पुनरावेदन अदालत वुटवलले सरद गर्ने गरी गरेको फैसलालाई उल्टि गरी फिराद माग दावीबमोजिम

गरिपाऊँ भन्ने पुनरावेदन जिकीरमा सहमत हुन सकिएन ।

५. अतः माथि उल्लिखित कारण र आधारहरू समेतबाट शुरू नवलपरासी जिल्ला अदालतले वादी दावी नपुग्ने ठहर्‍याई मिति २०६४।१।२४ मा गरेको फैसलालाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत वुटवलले मिति २०६५।१।२६ मा गरेको फैसला मिलेकै देखिदा सदर हुने ठहर्‍छ । पुनरावेदक वादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी प्रस्तुत मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या. प्रा. डा. भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६८ साल चैत ८ गते रोज ४ शुभम्--
इजलास अधिकृतः ईश्वरीप्रसाद गौतम



निर्णय नं. ८७९७

सर्वोच्च अदालत, सयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश प्रा. डा. श्री भरतबहादुर कार्की
संवत् २०६५ सालको -wo-०४६९
फैसला मिति: २०६९।२।११।५
विषय: उत्प्रेषण समेत ।

निवेदक: सिरहा जिल्ला महादेव पोर्ताहा गा. वि. स. वडा
नं. २ बस्ने देवनाथ यादव

विरुद्ध

विपक्षी: पुनरावेदन अदालत राजविराज सप्तरी समेत

- फैसला कार्यान्वयनका तामेली निर्णय समेतका कामकारवाहीलाई मुद्दाको रूपमा नभई केवल रीत वा वेरीतको कसीमा मात्र दण्ड सजायको ६१ नं. र अ. वं. १७ अनुरूप हेरिने हो । फैसला

कार्यान्वयन गर्ने भन्दैमा कानूनद्वारा निर्धारित रीत र प्रक्रियाप्रतिकूल गर्नुपर्छ भन्न नहुने ।

(प्रकरण नं. २)

- कानूनबमोजिम म्याद समेत नघाई प्रवेश गरेको यकीन भएमा चुनौती दिइएका विषयवस्तुमा प्रवेश नगर्न सकिन्छ । चुनौती दिने व्यक्ति सरोकारवाला देखिएन भने पनि विषयवस्तुमा प्रवेश गर्न आवश्यक छैन । अन्यथा उजूरी वा दरखास्त वा निवेदनमा उठाइएका प्रश्नहरूमा प्रवेश गरी अदालतले कानूनको परिधिमा रही यथोचित् निर्णय दिनुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ५)

- फैसला कार्यान्वयनको सन्दर्भमा गरिने तामेलीको आदेश वा निर्णय मुद्दामा गरिने फैसला वा निर्णय सरह होइन । मुद्दाका निर्णयलाई अ. वं. १७ नं. ले बदर गर्न नसक्ने ।
- फैसला कार्यान्वयनको कामकारवाही स्वरूप तहसीलदारले गर्ने तामेलीको निर्णय न्यायिक कार्य नभई एक किसिमको प्रशासकीय कार्य भएकाले यस कार्यमा प्रक्रिया वा रीत नपुगेको प्रश्न मात्र सान्दर्भिक हुन्छ । सरोकारवालाले खोज्ने उपचारका विधिसम्मत् मार्ग दण्ड सजायका ६१ नं. र सो पश्चात् अ. वं. १७ नं. नै हुने ।
- दण्ड सजायको ६१ नं. ले नै अ. वं. १७ नं. को उपचार औँल्याई, यसलाई दुई महिनाभित्र किनारा गर्नुपर्ने मार्गनिर्देशन गरेबाट पनि फैसला कार्यान्वयनमा तदारुकताको अपेक्षा विधिकर्ताले राखेको छ भन्ने अर्थमा ग्रहण गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

निवेदकतर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता महादेव यादव
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता नारायणवल्लभ
पन्त र जगदीशचन्द्र पाण्डे

यस्ववलम्बित नजीरः

सम्बद्ध कानूनः

आदेश

न्या.प्रकाश वस्ती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र परी दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सक्षिप्त तथ्य एवं ठहरको व्यहोरा यस प्रकार छ :-

म निवेदकउपर विपक्षीमध्येका कपिलदेव चौधरीले सिरहा जिल्ला अदालतमा दिएको लेनदेन मुद्दामा साँवा रू. २७,६००। ब्याज रू. २७,६००। समेत जम्मा रू. ५५,२००। म निवेदकबाट भराई पाउने गरी उक्त अदालतबाट मिति २०६३।७।१६ मा फैसला भएको थियो । सोही फैसलाबमोजिम विगो भराई पाउन विपक्षी कपिलदेव चौधरीले मिति २०६३।१।१६ मा दिएको दरखास्तउपर कारवाही हुँदा मिति २०६४।२।२६ मा वेरितको जायजात मुचुल्का र मिति २०६४।३।१४ मा वेरितको पंचकिर्ते मूल्याङ्कन गरी गराई भूस मूल्य रू. ५७,९२६। मा म निवेदकको सिरहा जिल्ला महादेवा पोर्ताहा गा.वि.स. वडा नं. २ख. कि.नं. ४७९ को ०-१-७ कि.नं. ४९० को ०-२-१३ मध्ये पूर्वबाट ०-१०-१२ र कि.नं. ५०४ को ०-०-८ समेत जम्मा ०-२-५-१२ (दुई कट्टा पाँच धुर बाह्र कनवा) बहुमूल्य जग्गा मिति २०६४।६।२३ मा डाँक लिलाम गराएकोले उक्त लिलाम बदर गरी पाउन मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ६१ नं. बमोजिम उजूर गरेकोमा सिरहा जिल्ला अदालतका न्यायाधीशज्यूबाट मिति २०६४।६।२३ मा भएको डाँक लिलाम मुचुल्कालाई नै सदर गर्ने गरी मिति २०६४।७।१५ मा आदेश भयो । सो आदेशमा चित्त नबुझी उक्त आदेश बदर गराई पाऊँ भनी म निवेदकले पुनरावेदन अदालत राजविराजमा उजूरी गरेकोमा पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट “यसमा दोस्रो पटक लिलाम गर्दा भाग लिने पशुपतिकुमार यादवले डाँक सकार गरी सोअनुसारको रकम समेत धरौटी राखी डाँक लिलामको कारवाही नै सम्पन्न भई उक्त मुद्दा

मिति २०६४।७।४ मा तामेलीमा समेत राखी सकेको अवस्थामा डाँक लिलाम बदरतर्फ मुद्दा परेका बखत कानूनबमोजिम हुन सक्ने नै हुँदा हाललाई तहाँको मिति २०६४।७।१५ को आदेश परिवर्तन गर्न मिलेन, कानूनबमोजिम गर्नु होला” भनी उक्त अदालतबाट मिति २०६५।९।४ मा आदेश भएको छ ।

सम्मानित अदालतका पाँचजना माननीय न्यायाधीशज्यूको पूर्ण इजलासबाट सीताराम विरूद्ध धनइ राय यादव भएको लिलाम तथा दर्ता बदर (नेकाप २०५६, मडसिर, पृष्ठ ५६८) मुद्दामा जिल्ला अदालतबाट लिलामसम्बन्धी कार्य सम्पन्न भई तामेलीमा राख्ने आदेश भएको अवस्थामा दण्ड सजायको ६१ नं. अनुरूप तहसीलदारको आदेशउपर जिल्ला न्यायाधीशसमक्ष र जिल्ला न्यायाधीशको आदेशउपर अ.व. १७ नं. अनुसार पुनरावेदन अदालतमा निवेदन दिन पाउने र पुनरावेदन अदालतबाट लिलाम आदेश सम्बन्धमा आदेश हुनुपर्नेमा सोतर्फ विचार नै नगरी जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५ (५)(छ) को रोहमा सोही वडाको लिलाम गरिएको मेरो नामको साविक कि.नं. ७६४ को हाल कि.नं. ४९० कै पूर्व साँधमा रहेको पारवतीदेवीको कि.नं. ७६६ को जग्गा मिति २०६२।१०।२४ मा प्रति धुर रू. २,१२००। (दुई लाख बाह्रहजार) कायम भएको छ । लिलाम भएका सबै जग्गा सडक छोएका र घर घडेरीको रहेको कुरा सभै नक्साबाट समेत स्पष्ट देखिइरहेको अवस्थामा तायदाती मुचुल्का र पंचकिर्ते मुचुल्कामा प्रतिनिधि पठाउन एक दिनअघि अर्थात् मिति २०६४।६।२३ को लिलामको लागि मिति २०६४।६।२२ मा प्रतिनिधि पठाउने सूचना दिई अनुपस्थित रहेको भनी मुचुल्कामा जनाई लाखौँ मूल्य पर्ने जग्गाको भूस मूल्य रू. ५७,९२६। कायम गरी गरिएको डाँक लिलामसम्बन्धी कार्य जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५(४) र (५) समेतको प्रक्रिया नपुऱ्याई गरिएको लिलामको कार्य नियमसंगत नभई केवल औपचारिकतासम्म पुऱ्याई गरिएको छ भने

अर्कोतर्फ म निवेदक रोजगारीको सन्दर्भमा अन्यत्र गएको अवस्थामा मलाई कुनै जानकारी नै नदिई गुपचुपमा म्याद तामेली, तायदाती मुचुल्का, पंचकिर्ते मुचुल्का एवं डाँक लिलाम समेतका कार्य मुलुकी ऐन अ.व. को ११० नं. र जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७४ र ७५ को प्रतिकूल रहेकोले बदरभागी छु । विपक्षीमध्येका पशुपतिकुमार चौधरी र कपिलदेव चौधरीको मिलेमतोमा मेरो लाखौं मूल्य पर्ने जग्गा रू.५७,३८७ मा सकार गर्न पाउने होइन । विपक्षीहरूको उक्त त्रुटिपूर्ण निर्णय एवं कारवाहीले म निवेदकलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ तथा १९ द्वारा प्रदत्त सम्पत्ति सम्बन्धी हकमा आघात पुग्न गएकोले संविधानको धार १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी विपक्षीहरूद्वारा कानूनविपरीत भएको डाँक लिलाम समेतका सम्पूर्ण कामकारवाही बदर गरी म निवेदकको कुण्ठित हक प्रचलन गराई पाउनेका साथै यस निवेदनको अन्तिम टुंगो नलागुन्जेल भएको डाँक लिलामको कार्यान्वयन र जग्गा हस्तान्तरणको कार्य नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदकको निवेदन माग दावी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मांगबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ प्रस्तुत गर्न विपक्षीहरूको नाममा कारण देखाउ आदेश । साथै निवेदन मागबमोजिम यो निवेदनको अन्तिम टुंगो नलागेसम्म डाँक लिलामको कार्यान्वयन र जग्गा हस्तान्तरणको कार्य नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षी सिरहा जिल्ला अदालत र पशुपतिकुमार चौधरीका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । सो को सूचना विपक्षीहरूलाई दिनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।११।१५ को आदेश ।

तह-तह हुँदै आदेश भएपश्चात् रिट निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदन दिन पाउने होइन । यस अदालतबाट

फैसला कार्यान्वयन सम्बन्धमा भएका म्याद तामेली पंचकिर्ते मूल्याङ्कन डाँक लिलामलगायतका सम्पूर्ण कामकारवाही कानूनअनुरूपकै भएको हुँदा निवेदन मागबमोजिम बदर हुनुपर्ने होइन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको सिरहा जिल्ला अदालतका तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

यस अदालतको मिति २०६३।७।१६ को फैसलाबमोजिमको विगो भराई पाउन विपक्षी रिट निवेदकका नाउँको जेथा देखाई यस अदालतमा मिति २०६३।११।१६ मा दरखास्त दिएको र सोही दरखास्तका आधारमा प्रतिवादीका नाउँमा वादीको विगो दाखिला गर्न मिति २०६३।११।१६ मा ३५ दिने म्याद पठाइएको र उक्त म्याद मिति २०६४।११।१३ मा रीतपूर्वक तामेल भई आएकोमा निज रिट निवेदकले म्यादै गुजारी बसेको हुँदा वादीले देखाएको जेथाको कानूनबमोजिम जायजात पंचकिर्ते मूल्याङ्कन भई मिति २०६४।५।१० मा पहिला पटक लिलाम डाँक हुँदा कोही कसैले सकार नगरेकाले दोस्रो पटक मिति २०६४।६।२३ मा डाँक लिलाम हुँदा पशुपतिकुमार यादवले रिट निवेदनमा उल्लिखित कि.नं. ४७९, को ०-१-७, कि.नं. ४९० को ०-०-१३ मध्ये पूर्वतर्फबाट ०-०-१०-१२ र कि.नं. ५०४ को ०-०-८ समेतको जग्गा लिलाम सकार गरिसकेपछि अ.व. ६१ नं. को म्याद व्यतीत भएपछि विगो रू.५७,२८७ धरौटी रहेको रकममध्ये बढी भएको रू. १६१। रिट निवेदकले फिर्ता पाउने गरी बाँकी रूपैया वादीले पाउने गरी तहसीलदारबाट आदेश भएको र सो डाँक लिलाम आदेशउपर चित्त नबुझी प्रतिवादीले इजलाससमक्ष निवेदन दिएकोमा मिति २०६४।७।१५ मा तहसीलदारबाट भएको आदेशलाई सदर गर्ने गरी आदेश भएको र यस आदेशउपर प्रतिवादीबाट पुनरावेदन अदालत राजविराजमा आदेश बदरका लागि निवेदन गरेकोमा मिति २०६४।७।१५ को आदेशमा परिवर्तन गर्न परेन कानूनबमोजिम गर्नु भनी मिति २०६५।१।१४ मा आदेश हुनुका साथै यस अदालतबाट मिति २०६५।७।१९ मा सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा दा.खा.का लागि लेखी पठाइसकिएको र मिति २०६४।८।२९ मा धरौटी समेत

फिर्ता गइसकेको हुँदा कानूनानुरूप भएका कामकारवाही बदर गरिरहनुपर्ने अवस्था नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको सिरहा जिल्ला अदालतका तहसीलदारबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

कपिलदेव चौधरीले मिति २०६३।७।१६ मा फैसलाबमोजिम विगो भराई पाऊँ भनी सिरहा जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएकोमा विपक्षीका नाउँमा ३५ दिने म्याद तामेल भई प्रतिवादी स्वयम्ले मिति २०६४।१।११ मा बुझी लिई सिरहा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।२।२६ मा जायजात मुचुल्का भई मिति २०६४।३।१४ मा पंचकिर्ते मूल्याङ्कन मुचुल्का भएको र म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताले दोस्रो पटक मिति २०६४।६।२३ मा डाँक लिलाम हुँदा सकार गरी मिति २०६४।७।१९ मा दा.खा.समेत प्राप्त गरिसकेको र मिति २०६४।६।२३ को डाँक लिलाम लगायतका कार्यलाई निवेदकले बदर गरी पाउने दण्ड सजायको ६१ नं. बमोजिम परेको निवेदनमा डाँक लिलाम सदर भएको र सो आदेशउपर १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालत राजविराजमा परेको निवेदनमा समेत डाँक लिलाम आदेशलाई नै सदर गर्ने गरी भएको आदेश नै सदर भएको हुँदा यस आदेशबाट विपक्षी रिट निवेदकको कुनै पनि कानूनी एवं संवैधानिक हक अधिकार हनन् नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी पशुपतिकुमार यादवले यस अदालतमा पेश गरेको लिखित जवाफ ।

डाँक लिलाम, सकारलगायतका कार्य रीतपूर्वक नै भएको र कुनै मिलेमतो नभएको तथा विपक्षीको मौलिक हकमा कुनै असर नपरेकोले विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरी पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको कपिलदेव चौधरीको यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

पुनरावेदन अदालत राजविराजका नाउँको म्याद मिति २०६५।१।२।१८ मा तामेल भई म्यादभित्र लिखित जवाफ प्राप्त नभएको ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चठी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको निवेदन सहितका कागजतहरू अध्ययन गरी निवेदकतर्फबाट रहनुभएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री महादेव यादवले वेरीतपूर्वक गरेको डाँक लिलाम विरुद्ध मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ६१ नं. बमोजिम जिल्ला न्यायाधीशसमक्ष उजूरी दिएकोमा सोही सदर भएबाट पुनरावेदन अदालत राजविराजमा अ.वं. १७ नं. बमोजिम मेरो पक्षले निवेदन दिएकोमा डाँक लिलामतर्फ बोल्दै नबोली डाँक लिलाम बदरतर्फ मुद्दा परेका बखत कानूनबमोजिम हुन सक्ने भनी भएको आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा सो बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । विपक्षीमध्येका पशुपतिकुमार यादवका तर्फबाट रहनुभएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता नारायणवल्लभ पन्त र जगदीशचन्द्र पाण्डेले विपक्षी रिट निवेदकको तहसीलदारबाट भएको डाँक लिलाम बदरतर्फ दण्ड सजायको ६१ नं. अनुरूप निवेदन पर्नआएको र सो निवेदनमा जिल्ला न्यायाधीशबाट भएको आदेश कानूनसंगत रहेको देखिन्छ । सो बदर गर्नुपर्ने कारण छैन् भनी आफ्नो बहस प्रस्तुत गर्नु भयो ।

उपरोक्तबमोजिम रिट निवेदक तथा विपक्षीकातर्फबाट रहनुभएका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस समेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भनी निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

यसमा मिति २०६४।६।२३ मा डाँक लिलाम सम्पन्न भई मिति २०६४।७।४ मा तामेलीमा राखी सकार गर्नेका नाममा दा.खा. गरिदिन मालपोत कार्यालयमा प्रेषित पत्रबमोजिम मिति २०६४।७।१९ मा सो कार्य सम्पन्न भएको अवस्था छ । अर्कातिर सो २०६४।६।२३ को लिलामीलाई विभिन्न आधारमा वेरीत भन्दै बदर गरिपाउन मिति २०६४।७।१९ मा निवेदन परी दण्ड सजायको ६१ नं. अन्तर्गत उठेको विवादमा पुनरावेदन अदालतले अ.वं. १७ नं. अन्तर्गत परीक्षण गर्ने क्रममा निवेदकले उठाएका कुनै पनि प्रश्नमा

प्रवेश नगरी डाँक लिलाम बदरतर्फ मुद्दा परेमा हुन सक्ने नै हुँदा भन्दै निवेदकले उठाएको कारवाही टुंगिइएको पाइन्छ। यस स्थितिमा लिलामी कारवाही तामेलीमा गएपछि सम्बन्धित पक्ष दण्ड सजायको ६१ नं. तथा तदोपरान्त अ.वं. १७ नं. अन्तर्गत अदालत प्रवेश गर्नुपर्ने हो वा लिलाम बदरमा फिराद लिएर आउनु पर्ने हो भन्ने कानूनी प्रश्नमा यस अदालतले निर्णय दिनुपर्ने अवस्था छ।

२. यस सन्दर्भमा दण्ड सजायको ६१ नं. को परिधि र प्रयोजनका सन्दर्भमा समुचित व्याख्या हुनुपर्ने आवश्यकता प्रकट भएको छ। व्याख्यागत चरणमा प्रवेश गर्नुपूर्व फैसला कार्यान्वयनको सम्पूर्ण न्यायिक पद्धतिमा के स्थान भन्ने कुराको चर्चा पनि त्यतिकै आवश्यक छ। सेवाग्राहीलाई न्याय पाएको अनुभूति दिलाउने एक मात्र माध्यम फैसला कार्यान्वयन हो। फैसला कार्यान्वयन फैसलाको अन्तिम परिणति हो। तसर्थ विधिकर्ताले फैसला कार्यान्वयनलाई मुद्दा वा उपमुद्दा सरह हेरिनबाट जोगाउन नै दण्ड सजायको ६१ नं. को प्रवन्ध गरेको हो। लामो समय मुद्दा गरेर कसैले कुनै कुरा अदालतको अन्तिम फैसलाबाट प्राप्त गरेको हुन्छ। सो फैसला कार्यान्वयन गर्ने रीत कानूनद्वारा निर्धारित छन्। तसर्थ फैसला कार्यान्वयनका तामेली निर्णय समेतका कामकारवाहीलाई मुद्दाको रूपमा नभई केवल रीत वा वेरीतको कसीमा मात्र दण्ड सजायको ६१ नं. र अ.वं. १७ अनुरूप हेरिने हो। फैसला कार्यान्वयन गर्ने भन्दैमा कानूनद्वारा निर्धारित रीत र प्रक्रिया प्रतिकूल गर्नुपर्छ भन्ने होइन। यसो भयो भने जिल्ला अदालतले दण्ड सजायको ६१ नं. अन्तर्गत अवश्य हेर्दछ र जिल्ला अदालतको आदेशको परीक्षण सुधारात्मक क्षेत्राधिकारका रूपमा अ.वं. १७ नं. अन्तर्गत पुनरावेदन अदालतले गर्दछ। कुन कुरा भने बेग्लै हो भने फैसला कार्यान्वयनका क्रममा दिइने चुनौतीका हकमा रौँचिरा तर्कलाई कुनै स्थान हुँदैन र कतै फैसला कार्यान्वयनमा व्यवधान खडा गर्न खोजिएको त छैन भन्ने कुरा अवश्य हेरिन्छ। फैसला

कार्यान्वयन सम्पन्न भएको अवस्थामा यसलाई सकारात्मक रूपमा हेरिनु पर्दछ। तर यसो भन्दैमा सोलाई चुनौती दिने पक्षले उठाएका वेरीतका प्रश्नमा आँखा चिम्लिनु पर्दछ भन्ने होइन। अदालतका आँखामा सबै सेवाग्राही समान हुन्छन्-चाहे तिनको चित्रण पीडितका रूपमा भएको होस् चाहे पीडकका रूपमा। यस सन्दर्भमा दण्ड सजायको ६१ नं. लाई हेनुपर्ने हुन्छ।

३. दण्ड सजायको ६१ नं. मा भएको व्यवस्थालाई हेर्दा “फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा तहसीलदार कर्मचारीले गरेको कामकारवाहीमा चित्त नबुझे सरोकारवाला व्यक्तिले सोही अड्डाका हाकिम छेउ पन्ध्र दिनभित्र उजूर गर्न सक्नेछ। निजले गरेको निर्णयमा चित्त नबुझे अदालती बन्दोवस्तको महलको १७ नम्बरबमोजिम पुनरावेदन सुन्ने अड्डामा निवेदन दिन सक्नेछ। त्यस्तो उजूर परेमा उजूर सुन्नेले उजूर परेको मितिले दुई महिनाभित्र कारवाही किनारा गरी दिनुपर्छ” भनी उल्लेख भएको पाइन्छ।

४. उक्त कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा तहसीलदारले डाँक लिलाम गरेपश्चात् यी रिट निवेदकले उक्त डाँक लिलाम बदर गरी पाऊँ भनी सिरहा जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएको देखिन्छ। यसरी निवेदन परेपश्चात् उक्त निवेदन जिल्ला न्यायाधीशसमक्ष पेश हुँदा तहसीलदारको आदेशलाई नै सदर गरेको पाइन्छ। अ.वं. १७ नं. बमोजिम सो आदेशउपर पुनरावेदन अदालत राजविराजमा निवेदन परेकोमा पनि, “यसमा दोस्रो पटक लिलाम गर्दा डाँक लिलाममा भाग लिने पशुपतिकुमार यादवले डाँक सकार गरी सोअनुसारको रकम समेत धरौटी राखी डाँक लिलामको कारवाही नै सम्पन्न भै उक्त मुद्दा मिति २०६४।७।४ मा तामेलीमा समेत राखिसकेको अवस्थामा डाँक लिलाम बदरतर्फ मुद्दा परेका बखत कानूनबमोजिम हुन सक्ने नै हुँदा हाललाई तहाँको मिति २०६४।७।५ को आदेश परिवर्तन गर्न मिलेन, कानूनबमोजिम गर्नु होला” भनी मिति २०६५।९।४ मा आदेश भएको देखिन्छ।

५. यी रिट निवेदकले दण्ड सजायको ६१ नं. ले गरेको कानूनी व्यवस्थालाई अवलम्बन गरी जिल्ला अदालतका हाकिम छेउ उजुर गरी निजबाट भएको निर्णयउपर अ.व. को १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालतमा निवेदन दिएको पाइन्छ। यस प्रक्रियामा निवेदक कानूनसम्मत् तवरबाट अदालत प्रवेश नगरेको भनिएको छैन। कानूनबमोजिम म्याद समेत नघाई प्रवेश गरेको यकीन भएमा चुनौती दिइएका विषयवस्तुमा प्रवेश नगर्न सकिन्छ। चुनौती दिने व्यक्ति सरोकारवाला देखिएन भने पनि विषयवस्तुमा प्रवेश गर्न आवश्यक छैन। अन्यथा उजूरी वा दरखास्त वा निवेदनमा उठाइएका प्रश्नहरूमा प्रवेश गरी अदालतले कानूनको परिधिमा रही यथोचित निर्णय दिनुपर्ने हुन्छ। यो अदालतको कर्तव्य नै हो। यस स्थितिमा तहसीलदारको निर्णयलाई सदर गरेको जिल्ला न्यायाधीशको निर्णयउपर पुनरावेदन अदालतले फैसला कार्यान्वयनका सन्दर्भमा भएका कामकारवाही कानूनको रीत अनुकूल भएका छन् वा छैनन् र निवेदकको माग के छ भन्ने विषयमा केन्द्रित छ ती सबै कुरालाई मनन् गरी आदेश गर्नुपर्नेमा पुनरावेदन अदालतबाट यसो भएको पाइएन। विशुद्ध प्राविधिक प्रश्न उठाई निवेदकका जिकीरभित्र प्रवेश नै नगरिएको स्थिति छ।

६. अब, पुनरावेदन अदालतले उठाएको प्राविधिक प्रश्नका विषयमा चर्चा गर्न आवश्यक छ। फैसला कार्यान्वयनको सन्दर्भमा गरिने तामेलीको आदेश वा निर्णय मुद्दामा गरिने फैसला वा निर्णय सरह होइन। मुद्दाका निर्णयलाई अ.व. १७ नं. ले बदर गर्न सक्दैन। तर, फैसला कार्यान्वयनको कामकारवाही स्वरूप तहसीलदारले गर्ने तामेलीको निर्णय न्यायिक कार्य नभई एक किसिमको प्रशासकीय कार्य हो। यस कार्यमा प्रक्रिया वा रीत नपुगेको प्रश्न मात्र सान्दर्भिक हुन्छ। सरोकारवालाले खोज्ने उपचारका विधिसम्मत् मार्ग दण्ड सजायका ६१ नं. र सो पश्चात् अ.व. १७ नं. नै हो। तामेली आदेश निर्णय नै भएबाट सो विरुद्ध दण्ड सजायको ६१ नं.

आकर्षित हुँदैन् भन्ने व्याख्या हुँदै नभएका भने होइनन्। नेकाप २०३५ मडसिर, नि.नं. १२०२, पृष्ठ २०५ को त्रिसदस्यीय पूर्ण इजलासको निर्णय यसको एउटा उदाहरण हो, जसमा तहसीलदारको फैसला कार्यान्वयनलाई तामेलीमा राख्ने आदेश भइसकेपछि अ.व. १७ नं. आकर्षित नहुने मान्यता स्थापित गरेको छ। यसै निर्णयको अनुकरण अन्य केही निर्णयमा भएका छन्। नजीरको प्रयोग निरपेक्ष रूपमा हुन सक्दैन। विधिकर्ताको ईच्छा सर्वोपरि हुन्छ। अदालतले कायमी कानूनको व्याख्यासम्म गर्ने हो। कानून नै संशोधन भएको स्थितिमा नजीरले आफ्नो मान्यता समाप्त गर्दछ। सो निर्णयमा उक्त तामेली आदेश मिति २०२६।११।१४ मा भएको छ। त्यसबेला दण्ड सजायको ६१ नं. को व्यवस्था थिएन। दण्ड सजायको ६१ नं. मुलुकी ऐनमा २०३४।१।२७ मा भएको सातौं संशोधनद्वारा थपिएको हो। यस संशोधनबाट फैसला कार्यान्वयनका सन्दर्भमा उठ्ने प्रश्नहरूको शीघ्र र सरल तरिकाले समाधान होस् भन्ने विधिकर्ताको मनशाय रहेको कुरा सहजै ठम्याउन सकिन्छ। दण्ड सजायको ६१ नं. ले नै अ.व. १७ नं. को उपचार औँल्याई, यसलाई पनि दुई महिनाभित्र किनारा गर्नुपर्ने मार्गनिर्देशन गरेबाट पनि फैसला कार्यान्वयनमा तदारुकताको अपेक्षा विधिकर्ताले राखेको छ, भन्ने अर्थमा ग्रहण गर्नु पर्दछ।

७. फैसला कार्यान्वयनको कार्यमा शीघ्रताकै लागि एकपक्षीय सुनुवाई हुने परम्परा रहिआएको छ। अनिवार्य नभए पनि सरकार वादी फौजदारी मुद्दामा प्रतिवादी पक्षको अ.व. १७ नं. अन्तर्गतको निवेदनको सुनुवाई गर्दा सरकारी पक्षलाई भिकाउने परम्परा रहिआएको छ। अहिलेको फोटोकपीको व्यापकता र फ्याक्स तथा इमेलबाट हेर्न चाहेको लिखत तुरुन्त मगाई हेर्न सकिने भएपनि अ.व. १७ नं. मा रहेको कैफियत तलव गर्ने व्यवस्थालाई परिवर्तन गर्ने तर्फ विधिकर्ताको ध्यान जान सकेको छैन।

८. प्रस्तुत विवाद पनि अ.व. १७ नं. कै माध्यमले पुनरावेदन अदालतमा प्रवेश गरेको हो।

निवेदनमा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५ का उपनियम (४) र (५) को रीत नपुगेको प्रश्न उठाइएको छ। तामेली आदेश भइसकेबाट डाँक लिलाम बदरतर्फ मुद्दा परेमा हेरिन सक्ने भनी विषयवस्तुमा प्रवेश गरिएको छैन। तर, तामेली आदेश भइसकेको अवस्थामा समेत दण्ड सजायको ६१ नं. र तदोपरान्त अ.व. १७ नं. अनुरूप नै हेरिनुपर्ने भनी पाँच सदस्यीय पूर्ण इजलासले प्रतिपादन गरेको नजीर नैकाय २०५६, मङ्सिर, नि.नं. ६७६२, पृष्ठ ५६८ मा प्रकाशित छ। उक्त नजीरको अनुशरण गर्न यो इजलास वाध्य छ। केवल सम्बन्धित फैसला र अन्य कानूनको प्रतिकूल फैसला कार्यान्वयन भएको खण्डमा लिलाम बदरमा प्रचलित कानूनबमोजिम कारवाही चल्नु बेग्लै कुरा हो। डाँक वा लिलाम बदर मुद्दामा दण्ड सजायको ६१ नं. अन्तर्गतको निवेदनमा उठाइएका वा उठ्ने कार्यविधिगत रीत वा वेरीतका प्रश्नमा प्रवेश गर्न मिल्दैन। फैसला कार्यान्वयन गर्दा अपनाउनु पर्ने जिल्ला अदालत नियमावली समेतका कानूनमा व्यवस्थित कार्यविधिगत प्रश्न दण्ड सजायको ६१ नं. र तदुपरान्त अ.व. १७ अन्तर्गत हेरिने र बोलिने विषय हुन भने भएको फैसलाकै प्रतिकूल वा प्रचलित सरवान कानूनविपरीत फैसला कार्यान्वयनका क्रममा डाँक लिलाम समेत भएको भनी चुनौती दिइएकोमा डाँक वा लिलाम बदर मुद्दाबाट हेरिने र बोलिने विषय हुन। दण्ड सजायको ६१ नं. र तदोपरान्त अ.व. १७ नं. बमोजिम प्रक्रिया र वेरीतको प्रश्न उठाई अदालत प्रवेश गर्ने यस मुद्दाको रिट निवेदकको निवेदनमा विचारै नगर्ने पुनरावेदन अदालतको उल्लिखित निर्णय उक्त नजीरले स्थापित गरेको सिद्धान्त समेत प्रतिकूल पाइयो।

९. फैसला कार्यान्वयनलाई चुनौती दिने उपयुक्त उपचार कुन हो भन्ने विषयमा प्रतिपादित विभिन्न नजीरका सन्दर्भमा एकरूपता कायम गर्न सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३.१ (ख) को प्रयोजनार्थ पाँच सदस्यीय पूर्ण इजलासमा पुगेको सीताराम राय यादव वि. धनई

राय यादव भएको लिलाम तथा दर्ता बदर मुद्दामा यस अदालतबाट प्रतिपादित नजीर सिद्धान्तलाई हेर्दा," जिल्ला अदालतबाट लिलामसम्बन्धी कार्य सम्पन्न भई तामेलीमा राख्ने आदेश भएको अवस्थामा दण्ड सजायको ६१ नं. अनुरूप तहसीलदारको आदेशउपर जिल्ला न्यायाधीशसमक्ष र जिल्ला न्यायाधीशको आदेशउपर तत्कालीन अञ्चल अदालत हालको पुनरावेदन अदालतमा अ.व. १७ नं. बमोजिमको निवेदन दिन पाउने नै देखिँदा निवेदकले दण्ड सजायको ६१ नं. को उपचारको बाटो अपनाउनु पर्ने हुन्छ। प्रस्तुत फिरादबाट नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ द्वारा प्रदत्त निवेदकको कुन अधिकार हनन् हुन गई प्रचलन गराउन आएको हो स्पष्टतः देखाउन बताउन नसकेको अवस्था तथा विगो भरीभराउको सन्दर्भमा जिल्ला अदालतबाट भएको लिलामको विषयमा दण्ड सजायको ६१ नं. नै आकर्षित हुने देखिएबाट नागरिक अधिकार ऐन अन्तर्गत आएको प्रस्तुत फिराद लाग्न नसक्ने हुँदा खारेज हुने" भनी उल्लेख भएको पाइन्छ।

१०. यसरी रिट निवेदकले फैसला कार्यान्वयनका सन्दर्भमा मिति २०६४।७।४ को तामेली आदेश विरुद्ध मिति २०६४।७।११ मा दण्ड सजायको ६१ नं. बमोजिम निवेदन गरी सो निवेदनमा भएको आदेशउपर १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालत राजविराजमा निवेदन दिई लिलाम डाँक बदर गरी पाऊँ भनी माग गरिरहेको अवस्थामा उक्त अदालतबाट मिति २०६५।९।४ मा आदेश हुँदा "डाँक लिलाम बदरतर्फ मुद्दा परेका बखत कानूनबमोजिम हुन सक्ने" भनी उल्लेख भएको देखिँदा माथि उल्लिखित आधार, कारण र नजीर सिद्धान्त समेतका आधारमा उक्त आदेशलाई कानूनसम्मत् मान्न सकिएन। अतः पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट मिति २०६५।९।४ मा भएको आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी दिइएको छ। अब निवेदकले मुलुकी ऐन अ.व. को १७ नं. बमोजिम दिएको निवेदनमा उठाइएका प्रश्नहरूतर्फ कानूनबमोजिम निरोपण गरी आदेश गर्नु भनी पुनरावेदन

अदालत राजविराजका नाउंमा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिदिइएको छ। आदेशको जानकारी विपक्षीलाई दिई प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।
न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की
इति संवत् २०६९ साल जेठ ११ गते रोज ५ शुभम्-
इजलास अधिकृत: ईश्वरीप्रसाद गौतम



निर्णय नं. ८७९८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
संवत् ०६७ सालको-CR-०३५६
फैसला मिति: २०६९।१।२१।५

मुद्दा : चोरी ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: सर्लाही जिल्ला, लक्ष्मीपुर
गा.वि.स.वडा नं. १ घर भई हाल काठमाडौं
जिल्ला जोरपाटी गा.वि.स. वडा नं.४
नारायणटार बस्ने, रामबाबु साह

विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी: भगवती डिलीङ सेवा प्रा.लि.को पोप्राईटर
भगवती कार्कीको जाहेरीले नेपाल सरकार

शुरु फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री पद्मराज भट्ट

पुनरावेदन फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री हरिवंश त्रिपाठी

मा.न्या.श्री विश्वम्भर श्रेष्ठ

- निजी उपभोग वा प्रयोगको लागि सामान खरीद गर्नेले यसरी खरीद गर्दा कुनै कागज गरी लिने वा नलिने कुरा निजको ईच्छा र खरीद गरिएको वस्तुको प्रकृति र कानूनी बाध्यताको बिषयले निर्धारण हुने।
- सामान्य उपभोगको लागि कुनै चीज वस्तु खरीद गर्दा कागज गरिलिने दिने भन्ने कुरा सम्बन्धित उपभोक्ता खरीदकर्ताको ईच्छामा समेत भर पर्ने हुनाले कुनै चीज वस्तु खरीद गर्दा कागज गरी लिने दिने कुरा निजको सम्बन्धमा त्यति सान्दर्भिक र महत्वपूर्ण नहुन सक्ने।
- आफ्नो व्यावसायलाई नियमित रुपमा सञ्चालन गर्न कारोवारबाट भएको नाफा घाटाको कुरा यकीन गर्नको लागि व्यवसायीले सामान खरीदसम्बन्धी प्रत्येक कारोवारको बारेमा राखिएको अभिलेख वा कागजले सामानको पहिचानसहितको विवरण, खरीद मूल्य, खरीद भएको सामानको परिमाण (जस्तो कति थान, कति किलो आदि) विभिन्न प्रयोजनको लागि यस्तो सामानको बिक्रीकर्तालाई सम्पर्क गर्नु पर्दा आवश्यक पर्ने न्यूनतम सम्पर्क ठेगाना आदि अभिलेख गरिएको कागज वा रेकर्डलाई नै चोरीको महलको २३ नं. को प्रयोजनको कागज मान्नुपर्ने।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट:

प्रत्यर्था वादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- कीर्ते कागजको १, ९ र १२ नं.

फैसला

न्या.भरतराज उप्रेती: पुनरावेदन अदालत,
पाटनको मिति २०६९।३।२८ को फैसलाउपर मुद्दा

दोहोच्याई पाऊं भनी प्रतिवादीको तर्फबाट परेको निवेदनमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ (१) को खण्ड (क) अनुसार मुद्दा दोहोच्याउने निस्सा प्रदान भई पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

मिति २०६३।२।२७ गते जिल्ला भक्तपुर ताथली गा.वि.स.वडा नं. ६ स्थित रहेको कुनाल प्लाई इण्डस्ट्रिजको बोरिङ्गको कामको ठेक्का जिम्मा परेकोमा उक्त काम गर्नको लागि सोसम्बन्धी विभिन्न सामानहरू दिई फुर्वा रावल भन्ने धर्म रावल नविनलाई पठाएकोमा उक्त सामानहरू निजहरूले चोरी गरी वेपत्ता बनाएकोले खोजतलास गरिपाऊं भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६३।२।२८ गतेको भगवती कार्कीको निवेदन ।

मिति २०६३।२।२७ गते जिल्ला भक्तपुर, ताथली गा.वि.स.वडा नं. ६ स्थित कुनाल प्लाई फ्याक्ट्री रहेको सोको पूर्वतर्फको कुनाबाट ७ फीट, पश्चिमतर्फ फलामको बोरिङ्ग गर्ने जि.आई पाइप जडान गरेको अवस्थामा रहेको बोरिङ्ग गर्ने मेशिन समेत रहेको मिति २०६३।२।२८ गतेको घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का ।

म जाहेरवालाले भगवती डिलिङ्ग सेवा प्रा.लि. नामक उद्योग खोली बोरिङ्गको काम गर्दै आएकोमा जिल्ला भक्तपुर ताथली गा.वि.स.वडा नं. ६ कै ढोकास्थित कुनाल प्लाई इण्डस्ट्रिजमा बोरिङ्गको कामको लागि मेरो भगवती डिलिङ्ग सेवा प्रा.लि. परेकोले सोको लागि आवश्यक पर्ने सामानहरू सोहि स्थानमा रहेकोमा मिति २०६३।२।२७ गते फुर्वा रावल र यकीन वतन थाहा हुन नआएकोले नविन भन्ने व्यक्ति समेत भई जम्मा विगो रु.४,४२,०८४।- बराबरको सामान चोरी गरी लगेको हुँदा निजहरूलाई पक्राउ गरी चोरीमा कारवाही गरिपाऊं भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६३।३।१९ गतेको भगवती कार्कीको जाहेरी दरखास्त ।

काठमाडौं जोरपाटीस्थित कवाडी पसल गरी बस्ने रामबाबु साहको कवाडी पसलबाट चोरी भएको भनिएको विभिन्न सामानहरू बरामद भै आएको मिति २०६३।३।२२ को बरामदी मुचुल्का ।

मिति २०६३।२।२७ गतेको अं. १३.०० बजेको समयमा म आफ्नै कवाडी पसलमा बसी रहेको अवस्थामा पछि नाम थाहा हुनआएको फुर्वा रावल भन्ने धर्म रावलले फलाम छ, किन्तु हुन्छ भनी सोधेकोले मैले हेर्दा वा.प.ख ९१०२ नं. को मिनी ट्रकमा लोड गरी ल्याएको अवस्थामा देखी निजले म ठेकेदार हुँ काम नलाग्ने सामान हो भनेकोले मैले मेरो कवाड पसलमा लगी तौलदा १२११ के.जी. भएकोले सोको मूल्य रु.१९,६७६।- मा खरीद गरेको हुँ । सोमध्ये रु.१- १७९९ गाडीको भाडाबापत मैले नै दिएको हुँ । निज धर्म रावलको नामथर वतन समेत लेखी राखेको छु । बरामद सामन देखे सो सामान मेरो कवाडी पसलबाट बरामद सामानहरू हुन अन्य सामानहरू अन्यत्र बिक्री गरिसकेको छु । मैले प्रतिकिलो रु.१६ ले खरीद गरेको हुँ । र बिक्री गर्दा प्रति के.जी.रु.१७।- समेतमा गरेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६३।३।२५ गतेको प्रतिवादी रामबाबुको बयान कागज ।

जाहेरी दरखास्त साथ दाखिला हुनआएको सामानहरूको नाम लेखेको पत्र कवाडी पसलबाट फेला परेको रजिष्ट्रमा रहेको अक्षर र प्रतिवादी फुर्वा रावल भन्ने धर्म रावलबाट लिएको नमूना परीक्षण गर्दा व.द.ल.च. अक्षरहरू एक आपसमा मिल्ने परीक्षण प्रतिवेदन ।

कवाडी पसलबाट बरामद भै आएको सामानहरूको मूल्य रु.७४,५००।- पर्ने भन्ने समेत व्यहोराको मूल्य मुचुल्का ।

मिति २०६३।२।२७ गते एकजना मानिसले मेरो फलामको सामान छ, स्वयम्भू लैजानु प्यो भनेकोले मैले हाक्ने गरेको वा.प.ख ९१०२ नं. को ट्रकमा भक्तपुर ताथली ६ स्थित फ्याक्ट्रीबाट फलामका सामान लोड गरी हिडेकोमा जडिबुटीमा पुगेपछि स्वयम्भू नलाने जोरपाटी लाने भनेकोले जोरपाटी पुलमा पुगेपछि चुच्चेपाटीतर्फ गएको चुच्चेपाटीबाट पुन जोरपाटी लगी रामबाबु साहको कवाडी पसलमा लगी भारेको हो । भाडाबापत रु.१,०००।- लिएको हो भन्ने समेत

व्यहोराको मिति २०६३।३।२९ गते प्रतिवादी कृष्णगोपाल बासीले गरेको बयान कागज ।

फुर्वा भन्ने धर्म रावल र नवीन भन्ने व्यक्ति मेरो बोरिङ्ग गर्ने काममा काम गर्ने व्यक्ति हुन् । निजहरूलाई मैले धर्म रावललाई रु.२,०००।- र नवीनलाई रु.१,०००।- मात्र दिन बाँकी छ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६३।३।२९ गतेको भगवती कार्कीको कागज ।

जाहेरवाली भगवती कार्कीको बोरिङ्ग काममा काम गर्ने फुर्वा भन्ने धर्म रावल र नवीन भन्ने व्यक्तिहरूले मिति २०६२।८।२७ गते निजहरूले बोरिङ्ग मेसिनाका सामानहरू एउटा ट्रकमा लोड गरी लगेका हुन् । निजहरूले उक्त सामानहरू सामान धनीलाई जानकारी नदिएँ चोरी गरी कवाडीमा बिक्री गरेको कुरा थाहा पाएका हौं । कवाडी सामान किन्ने रामबाबु साह भएको र लोड रहेको ट्रकको नं. ख्याल राखेका थिएँनौं । सामानको लिफ्ट फुर्वा रावलले लेखी छाडेको हुन् भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६३।३।२९ गतेको विश्व बासुकला समेतले गरिदिएको कागज ।

मिति २०६२।८।२७ गते कवाडीका सामान लोड गरी लगेको ट्रक बा.१.ख.९१०२ नं. को ट्रकको चालकलाई देखेँ निज कृष्णगोपाल बासी हुन् देखेँ चिने भनी प्रतिवादी रामबाबु साहले गरेको मिति २०६३।३।३० गतेको सनाखत कागज ।

बा.१.ख.९१०२ नं. को सामानहरू लोड गरेको ट्रक उक्त वारदातपश्चात् पछि दुर्घटना भई हाल चलनसक्ने अवस्थामा रहेको भन्ने जिल्ला ट्राफिक प्रहरी कार्यालय, भक्तपुरको पत्र ।

भक्तपुर जिल्ला ताथली गा.वि.स.स्थित कुनाल प्लाई इण्डष्ट्रिजबाट म समेतको बा.१.ख.९१०२ नं. को मिनी टाटा गाडी चलाउने कृष्णगोपाल बासीले बोरिङ्गको सामानहरू राखी काठमाडौं जोरपाटीस्थित कवाडी पसलमा लगी मिति २०६२।८।२७ गतेका दिन बिक्री गरेको भन्ने सुनी थाहा पाएको भन्ने मिति २०६३।४।३ गतेको दयाराम बासीले गरेको कागज ।

मिति २०६२।८।२६ गतेका दिन जाहेरवालाका सामानहरू काठमाडौं जोरपाटीमा लगी प्रतिवादी रामबाबु साहको पसलमा लगी जाहेरीमा उल्लिखित जम्मा विगो रु.४,४२,०८४ मूल्य बराबरका सामानहरू रु.१९,३७६ मा बिक्री गरी आ-आफूले भागबण्डा वाँडी लिई खाएको पुष्टि भई प्रतिवादी फुर्वा भन्ने धर्म रावल र कृष्णगोपाल बासीले मुलुकी ऐन, चोरी महलको १ नं. अनुसारको कसूर अपराध गरेको हुँदा निज प्रतिवादी फुर्वा भन्ने धर्म रावल र कृष्णगोपाल बासीलाई उक्त ऐनको चोरीको महलको १२ नं. बमोजिम सजाय हुन तथा अर्का प्रतिवादी रामबाबु साहले उक्त बोरिङ्गका मेसिन समेतका सामानहरू चोरीका हुन् भन्ने थाहा जानकारी हुँदाहुँदै जम्मा रु.४,४२,०८४।- मूल्य पर्ने उक्त सामानहरू रु.१९,३७६।- मा नाफा गर्ने उद्देश्यले उल्लिखित प्रतिवादीहरूबाट खरीद गरेको पुष्टि भई निज प्रतिवादी रामबाबु साहले मुलुकी ऐन चोरी महलको २३ नं. अनुसार कसूर अपराध गरेको हुँदा निज प्रतिवादी रामबाबु साहलाई ऐ.ऐन.ऐ. महलको २४ नं बमोजिम सजाय हुन तथा बरामद भई आएका जम्मा मूल्य रु.७४,५००।- पर्ने बोरिङ्गको मेसिनरी सामानहरू ऐ.ऐन.ऐ. महलको २१ नं. बमोजिम जाहेरवालालाई फिर्ता दिलाइ पाउन साथै नपुग विगो रु.३,६७,५८४।-ऐ.को १०(३) नं. बमोजिम प्रतिवादीहरूलाई भराइ पाउन माग दावी र चोरी वारदातमा सम्लग्न नवीन भन्ने व्यक्तिका हकमा पक्राउ परी वा पछि वतन खुली आएका बखत सजाय हुन मागदावी लिई दायर भएको अभियोपपत्र ।

बरामदी मुचुल्कामा उल्लिखित सामान मैले जाहेरवालाको इण्डष्ट्रिजबाट लिएको ठीक हो । देखी जानी सनाखत गरे अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको बयान मैले भनेबमोजिम लेखिएको हो । मिसिल संलग्न रहेको पहिलो रंगको कागमा लेखिएको सामानको नाम भएको लिफ्टमा भएको सही मेरो हो । लिफ्टमा लेखिएको अक्षर मेरा हुन् । मेरो पारिश्रमिक नदिएकोले दिउँसो नै मैले सामान लगेको

हो । चोरी गरेको होइन मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन भनी प्रतिवादी फुर्वा भन्ने धर्म रावलले शुरु अदालतमा मिति २०६४।४।७ मा गरेको बयान ।

मिति याद भएन म निसान मिनीटाटा चलाउने गर्छु । भाडामा चलाउने गर्दा एकदिन भक्तपुर जिल्ला ताथलीस्थित भगवती डिलिङ्ग सेवा प्रा.लि.बाट काठमाडौं स्वयम्भू सामान लानुछ जाऊँ भनी मानिस आएकोले मेरो बा.१.खं ९१०२ नं. को गाडी लिई उक्त प्रा.लि.मा गई विभिन्न बोरिङ्गका सामानहरू लोड गरी रु.१,७००।- लिनेदिने शर्तमा गएको हुँ । जडिबुटीमा पुगेपछि पेप्सीकोलातर्फ हुँदै जोरपाटीतर्फ जानु भनेकोले जोरपाटीमा पुऱ्याएर सामान बाटोमा अनलोड गरी रु.१,७००।- लिएर म फर्किए । म भाडामा गएको हुँदा चोरी गर्ने कार्यमा मेरो संलग्नता छैन । मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन भनी प्रतिवादी कृष्णगोपाल वासीले शुरु अदालतमा मिति २०६४।४।७ मा गरेको बयान ।

चोरीमा मेरो कुनै सम्लग्नता छैन । धर्म रावलले आफू ठेकेदार भएको सामान आफ्नै हो भनेको र मलाई चोरीको समान नभनेको हुँदा मैले चोरीको सामान होला भनी शंका नगरी किनेको हुँ । कारोबार भएको रजिष्ट्र मेरो हो । मिसिल सम्लग्न बरामदी मुचुल्कामा उल्लिखित सामान देखेँ बरामद भएर आएका सामान मैले धर्म रावल सँगै लिएका मध्येका हुन् । मैले चोरी गरेको र जानेर चोरीको सामान बढी नाफा कमाउन कम मूल्यमा किनेको छैन भनी प्रतिवादी रामबाबु साहले शुरु अदालतमा मिति २०६४।४।८ मा गरेको बयान ।

अ.व. ११८ को देहाय ५,१० समेतलाई मध्यनजर राखी प्रतिवादीहरूमध्येको धर्म रावलबाट रु.७४,५००।- नगद धरौट वा जेथा जमानत दिए लिई तारिखमा राख्नु त्यस्तै प्रतिवादी रामबाबु साहबाट रु.१९,३७६।- नगद धरौट वा सो बराबरको जेथा जमानत दिए लिई तारिखमा राख्न दिन नसके कानूनबमोजिमको सिधा खान पाउने गरी कानूनबमोजिमको थुनुवा पूर्जी दिई पुर्पक्षको लागि थुनामा पठाउने र प्रतिवादीमध्येको कृष्णगोपाल वासीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष र

शुरु अदालतमा बयान गर्दा आफ्नो गाडीमा सामान लगेको स्वीकार गरेको, चोरीको भन्ने थाहा जानकारी नभएको व्यहोरा उल्लेख गरेको प्रतिवादी धर्म रावलले निज प्रतिवादीको सम्लग्नता भएको भनी बयानमा उल्लेख नगरेको समेतका कारण अवस्थाबाट आरोपित कसूर गरेका भन्ने मनासिव आधार तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट नदेखिंदा पछि देखिएबमोजिम हुने गरी हाललाई अ.व. ४७ नं. बमोजिम तारिखमा राख्ने भनी शुरु अदालतबाट मिति २०६३।४।८ गते भएको थुनछेक आदेश ।

फुर्वा रावलले मिति २०६२।८।२७ गते म पनि रामबाबु साहको पसलमा बसी रहेको बेलामा ट्रकमा कवाडी सामान ल्याई रामबाबु साहलाई प्रति किलो रु.१६।- मा बिक्री गरेका हुन् । चोरीको समान नभएको कुरा बताएका थिए, रामबाबु साह कुनै खराब आचरण भएका मानिस होइनन् भनी प्रतिवादी रामबाबु साहको साक्षी किसुन साहको बकपत्र ।

उक्त कागजमा परेको सही मेरै हो । साक्षी बस्न सही गर भनेकोले सही गरिदिएकी हुँ भनी बरामदी मुचुल्काका मानिस पार्वतीदेवी साहको बकपत्र ।

मिति २०६२।८।२८ गते जिल्ला प्रहरी कार्यलयमा मैले मानिस पक्राउ गरिपाऊँ भनी निवेदन दिएको साँचो हो । जाहेरी दरखास्तको व्यहोरा सुनी पाएँ, व्यहोरा ठीक साँचो हो त्यसमा लागेको सहिछाप मेरै हो भनी जाहेरवाली भगवती कार्कीले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी फुर्वा भन्ने धर्म रावलले भगवती डिलिङ्ग सेवाको बोरिङ्गका रु.४,४२,०८४।- मूल्य बराबरका सामानहरू कुनाल प्लाई इण्डष्ट्रिजबाट चोरी गरी प्रतिवादी रामबाबु साहलाई रु.१९,३७६।- मा बिक्री गरेको भन्ने अभियोग मागदावी रहेको । प्रतिवादी फुर्वा भन्ने धर्म रावलले कुनाल प्लाई इण्डष्ट्रिजबाट सामान चोरी गरी प्रतिवादी रामबाबु साहलाई बिक्री गरेको मिसिल सम्लग्न प्रमाणहरूबाट देखिन आएकोले फुर्वा भन्ने धर्म रावललाई मुलुकी ऐन, चोरीको महलको १२ नं बमोजिम विगोबमोजिम

रु.७४,५००।- जरीवाना र एक महिना कैद हुने ठहर्छ । प्रतिवादी रामबाबु साहले रु.७४,५००।- पर्ने चोरीका सामानहरू रु.१९,३७६।- मा खरीद गरेको र सो सामानहरू चोरीका हुन् भने थाहा नभएको भन्ने स्पष्ट र ठोस प्रमाण पेश गर्न नसकेकोले निज रामबाबु साहलाई चोरीको २४ नं. बमोजिम रु.७४,५००।- जरीवाना हुने ठहर्छ । अर्का प्रतिवादी कृष्णगोपाल वासीले चोरीका सामान मिनीटाटामा राखी रामबाबु साहकोमा पुऱ्याएको भए पनि भाडा लिई सामान ओसारपसार गरेको कारणले मात्र चोरीमा सम्लग्नता रहेको भनी कसूरदार ठहऱ्याउन नमिल्ने हुँदा अभियोगबाट सफाइ पाउने ठहर्छ भन्ने भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६४।६।२० को फैसला ।

जाहेरवालीको जाहेरी, अभियुक्त फुर्वा भन्ने धर्म रावलको बयानकागज तथा अन्य सम्लग्न प्रमाणहरूबाट समेत म पुनरावेदकले चोरीको मालसामान जानी जानी खरीद गरेको भन्ने नदेखिएको अवस्था हुँदा हुँदै अपराधी ठहऱ्याई जरीवाना गर्ने गरी भएको भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को प्रतिकूल रहेकोले सो फैसला बदर गरी निर्दोष घोषित गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदक/प्रतिवादी रामबाबु साहको मिति २०६४।१०।१३ को पुनरावेदन जिकीर ।

यसमा पुनरावेदक रामबाबु साहले चोरीको सामान भनी जानी जानी खरीद गरेको होइन भनी इन्कार रहेको अवस्थामा शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतले गरेको मिति २०६४।६।२० को फैसला चोरीको महलको २४ नं. अनुसार फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलको लागि अ.व.२०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालय, पाटनलाई भिकाई पेशीको सूचना दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने मिति २०६५।८।२ गते अदालतबाट भएको आदेश ।

प्रतिवादी रामबाबु साहले रु.७४,५००।- पर्ने मालसामानलाई रु.१९,३७६।-मा चोरीको महलको २३

नं. को व्यवस्थाको विपरीत खरीद गरेको पुष्टि भएको हुँदा यी प्रतिवादी रामबाबु साहलाई चोरीको २४ नं. अनुसार विगोबमोजिम रु.७४,५००।- जरीवाना गर्ने ठहऱ्याई भक्तपुर जिल्ला अदालतले मिति २०६४।६।२० मा गरेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुन्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६६।३।२८ को फैसला ।

मैले किनेको मालसामान चोरीको हो भन्ने कुरा मलाई थाहा थिएन । किनभने बिक्री गर्न ल्याएको सामान गाडीमा ल्याएको थियो भने ल्याउने फुर्वा भन्ने धर्म रावलले आफूलाई बोरिङ्गको ठेकेदार र काम गर्ने व्यक्ति रहेको, बोरिङ्गको काम बन्द गरी काम नलाग्ने सामान रहेको हो भनी बिक्री गरेको थिए । निजसँग आउने व्यक्ति र गाडीको ड्राइभरले पनि ल्याएका मालसामान बारे अन्यथा भनेका थिएनन् । यसरी आफ्नो हो भनी काम नलाग्ने पुरानो खिया लागेको फलामका सामान बेचन आएको सामान चोरीको हो भन्ने थाहा जानकारी हुने कुरा थिएन र थाहा पनि छैन । यसरी चोरीको हो भन्ने नजानी लिएको मालसामानको हकमा चोरी महलको २३ नं. को आरोपबाट आरोपित गर्न र २४ नं. अनुसार सजाय गर्न मिल्ने होइन । शुरुको फैसलालाई सदर गर्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।३।२८ को फैसला चोरीको २३ र २४ नं. को प्रतिकूल भएकोले सो फैसला बदर गरी मेरो पुनरावेदन जिकीरबमोजिम न्याय इन्साफ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदक/प्रतिवादीको यस अदालतमा परेको दोहोऱ्याई पाउँ भनने निवेदन पत्र ।

यसमा विक्रेताबाट निजको आफ्नो नाम, ठेगाना र फोन नं. समेत खोली बरामद भै आएको बोरिङ्गको सामानहरू यी कवाडी व्यवसायी निवेदकले खरीद गरेको स्थितिमा चोरीको सामान जानी जानी किनेको भनी चोरीको २३ र २४ नं. प्रयोग गरी सजाय गरिएको पाइयो । निवेदक प्रतिवादीले जानी जानी कूल मूल्यको सयकडा पन्ध्र भन्दा सस्तोमा खरीद गरिएको कुरालाई सजाय गर्ने आधार बनाएको पाइयो ।

मुलुकी ऐन, चोरीको महलको २३ नं मा कागज गरी लिएकोमा वात नलाग्ने भनीएबाट सामान खरीद गर्दा विक्रेताको विवरणसहित टिपोट कपीमा उल्लेख गरेको तथ्यसमेतको के कस्तो प्रमाणिक महत्व हुने भन्ने विषयमा मुलुकी ऐन चोरीको महलको २३ नं. र २४ नं. को व्याख्यात्मक प्रश्न समावेश भएको देखियो । प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा उक्त लिखत विवरणको मूल्याङ्कन नहुनु प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ र ५४ समेतको त्रुटि भई पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६६।३।२८ को फैसलामा विद्यमान देखिंदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) बमोजिम मुद्दा दोहो-याउने निस्सा प्रदान गरिएको छ । विपक्षीलाई सूचना दिई नियमानुसार गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।७।१५ को आदेश ।

नियमबमोजिम आजको दैनिक पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ आज यस इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत निवेदनपत्रसहितको मिसिल अध्ययन गरियो । पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान बरिष्ठ अधिवक्ता श्री महादेवप्रसाद यादवले मेरो पक्ष रामबाबु साहले आफ्नो रजिष्टरमा आफूले लिएको सामानको नाम, किसिम, लोड गरी लगेको गाडीको नाम, नम्बर समेत लेखिराखेको रजिष्टरबाट देखिएको, मेरो पक्षले कवाडीको सामान खरीद गर्ने दर भाउमा सामान खरीद गरेको, यसरी खरीद गरेका सामान लामो समयसम्म जस्ताकोतस्तै रहेको अवस्था समेतबाट मेरो पक्षले चोरीको समान हुन् भन्ने कुरा थाहा नभई कवाडीको रुपमा सामान खरीद गरेको मिसिल सम्लग्न कागजबाट पुष्टि भइरहेको अवस्थामा मेरो पक्षलाई शुरूले सजाय गर्ने गरेको फैसलालाई पुनरावेदन अदालतबाट सदर गरेको फैसला न्याय र कानूनको रोहमा त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी मेरो पक्षलाई आरोपिस्पत कसूरबाट पूर्णतः सफाई दिलाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विद्वान कानून ब्यवसायीको बहस बुँदालाई समेत मध्यनजर राख्दै मिसिल सम्लग्न प्रमाण कागजको अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति

२०६६।३।२८ को फैसला मिलेको छ, छैन ? पुनरावेदन जिकीरबमोजिम हुनुपर्ने हो वा होइन ? सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. जाहेरवालाको जम्मा विगो रु.४,४२,०८४।- मूल्य बराबरको बोरिङ्ग, गर्ने सामानहरू चोरी भएको वारदात कायम गरी सजाय गरिपाऊँ भन्ने मागदावीसहित अभियोगपत्र दायर भएकोमा प्रतिवादीमध्येका फुर्वा भन्ने धर्म रावललाई साधारण चोरीको कसूर ठहर्‍याई र प्रतिवादी रामबाबु साहले रु.७४,५००।- पर्ने सामानलाई रु.१९,३७६।- मा खरीद गरेको कसूरमा निजलाई चोरीको महलको २४ नं बमोजिम रु.७४,५००।- जरीवाना हुने ठहर्‍याई शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।६।२० मा फैसला भएकोमा फुर्वा भन्ने धर्म रावलले उक्त सजायमा चित्त बुझाई पुनरावेदन नगरी बसेको देखिन्छ । अर्का प्रतिवादी रामबाबु साहले इन्साफ उल्टी गरी न्याय पाऊँ भनी पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गरेकोमा पुनरावेदन अदालत, पाटनले यी प्रतिवादी रामबाबु साहलाई रु.७४,५००।- जरीवाना गर्ने शुरूले ठहर्‍याएको फैसलालाई सदर गर्ने गरेको फैसलाउपर यी प्रतिवादी रामबाबु साहको निवेदन परी यस अदालतबाट दोहो-याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई प्रस्तुत पुनरावेदन निर्णयार्थ पेश भएको रहेछ ।

३. यी प्रतिवादी रामबाबु साहले फुर्वा भन्ने धर्म रावलबाट रु.७४,५००।- पर्ने सामानलाई रु.१९,३७६।- खरीद गरेको कुरा मिसिल सम्लग्न मूल्य मुचुल्काबाट देखिन्छ । निजले अदालतसमक्ष बयान गर्दा धर्म रावलले आफूसँग केही कवाडी फलाम भएकोले किन भनेकोले पसलमा लगी जोख्दा १२११ के.जी. भएकोले जम्मा रु.१९,३७६।- दिई किनेको हुँ । चोरीको सामान भन्ने थाहा पाएर किनेको होइन भनी उल्लेख गरेतापनि सो कुरालाई सबूद प्रमाणबाट पुष्टि गर्न सकेका छैन । धर्म रावलले शुरू फैसलामा चित्त बुझाई पुनरावेदन नगरेको कारण समेतबाट यी प्रतिवादी रामबाबु साहले निज फुर्वा भन्ने धर्म रावलबाट खरीद

गरेको उपरोक्त मालसामान चोरीको सामान हो भन्ने तथ्य स्थापित हुन्छ ।

४. प्रतिवादीले उक्त सामान खरीद गर्दा बिक्री गर्ने व्यक्तिको नाम, ट्रक नम्बर, फोन नम्बर समेत टिपोट कापीमा उल्लेख गराई लिएकोले उक्त टिपोटलाई नै चोरीको महलको २३ नं. को प्रयोजनको लागि 'कागज' मान्नु पर्दछ भन्ने जिकीर लिएको देखिन्छ । चोरीको महलको २३ नं मा गरिएको व्यवस्था हेर्दा "माल किन्दा सो मालको मोलमा सयकडा पन्ध्रसम्म नाफा हुने गरी कागज नगरी वा सोभन्दा बढ्ता परे पनि कागज गरी लिएकोमा चोरीको भन्ने नजानी लिएको भए वात लाग्दैन" भन्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ । उपरोक्त चोरीको महलको २३ नं. मा गरिएको व्यवस्था हेर्दा सामान खरीद गर्ने व्यक्तिले चोरीको कसूरबाट छुटकारा पाउन निम्न तीन तथ्यहरू निर्विवाद रुपमा प्रमाणित गर्न पर्ने देखिन्छ :

- क) खरीद गरेको सामान चोरीको हो भन्ने कुराको जानकारी खरीद कर्तालाई थिएन,
- ख) उक्त सामान खरीद गर्ने व्यक्तिले सोको बिक्रीबाट १५ प्रतिशत भन्दा बढी नाफा कमाउने अवस्था थिएन,
- ग) १५ प्रतिशत भन्दा बढी नाफा हुने गरी खरीद गरेको भए पनि कागज गरी सामान खरीद गरेको थियो ।

५. प्रस्तुत मुद्दामा सामान खरीद गर्दा यी पुनरावेदकले खरीद गरेको सामानहरू चोरीका हुन् भन्ने जानकारी थियो वा थिएन भन्ने कुरा भन्दा पनि विवादित सामान खरीद गर्दा कागज गरी खरीद गरेको थियो वा थिएन र चोरीको कसूरबाट छुटकारा लागि प्रतिवादीले सामान खरीद गर्दा तयार गर्नुपर्ने भनिएको खरीद बिक्रीको कागजको प्रकृति कस्तो हुनु पर्दछ भन्ने प्रश्न नै निरोपण गर्नुपर्ने मूल विषय रहेको छ । यो प्रश्नको निरोपण गर्न कुनै पनि सामानको खरीद बिक्रीको व्यवसाय गर्ने व्यवसायीले कुनै सामान खरीद वा बिक्री

गर्दा कारोवारको सिलसिलामा अवलम्बन गरिने मान्य व्यावसायिक प्रचलन के छ भन्ने कुरा नै हेर्नुपर्ने हुन्छ । यो प्रचलन बुझ्नको लागि अरुलाई बिक्री गर्ने उद्देश्यले कुनै सामान खरीद गर्ने व्यावसायिक व्यक्ति र आफ्नो उपभोगको लागि कुनै व्यक्तिबाट सामान खरीद गर्ने व्यक्तिले राख्ने अभिलेख र गरिदिने लिने कागजलाई पनि फरक गरेर हेर्नुपर्ने हुन्छ । अरुलाई बिक्री गर्ने उद्देश्यले कुनै सामान खरीद गर्ने व्यावसायिक व्यक्तिले कुनै सामान खरीद बिक्री गर्दा यस्तो कारोवारबाट कति नाफा हुन्छ भन्ने कुराको लेखा जोखा गरेको हुन्छ, र कुनै वस्तु बिक्री गर्दा नाफा नहुने अवस्थामा निजले यस्तो वस्तु खरीद नगर्न पनि सक्दछ । कुनै पनि व्यवसायीले घाटाको व्यवसाय गर्दैन । यो मान्य व्यावसायिक प्रचलन हो । तर यो कुरा निजी प्रयोग वा उपभोगको लागि कुनै सामान वा वस्तु खरीद गर्ने उपभोक्ता व्यक्तिको हकमा लागू नहुन सक्तछ । नाफा वा नोक्सानभन्दा पनि उपभोगको अपरिहार्यता र आवश्यकताको विषय मूल हुन सक्तछ । यसैले निजी उपभोग वा प्रयोगको लागि सामान खरीद गर्नेले यसरी खरीद गर्दा कुनै कागज गरी लिने वा नलिने कुरा निजको ईच्छा र खरीद गरिएको वस्तुको प्रकृति र कानूनी बाध्यताको विषयले निर्धारण गर्दछ । यसैले सामान्य उपभोगको लागि कुनै चिज वस्तु खरीद गर्दा कागज गरि लिने दिने भन्ने कुरा सम्बन्धित उपभोक्ता खरीदकर्ताको ईच्छामा समेत भर पर्ने हुनाले कुनै चिज वस्तु खरीद गर्दा कागज गरी लिने दिने कुरा निजको सम्बन्धमा त्यति सान्दर्भिक र महत्वपूर्ण नहुन सक्तछ । तर सामानहरू खरीद बिक्रीको व्यवसाय नै सञ्चालन गर्ने व्यक्तिले कुनै सामान खरीद गर्दा यसरी खरीद गरिएको वस्तुको पहिचान हुने विवरण, खरीद मूल्य, खरीद गरिएको परिमाण र बिक्री कर्ताको नाम तथा सम्पर्क ठेगाना जस्ता न्यूनतम जानकारी सहितको विवरण अभिलेख गरिएको कुनै न कुनै प्रकारको कागज राखिने कुरा यस्तो व्यवसाय सञ्चालन गर्दा अपनाईने मान्य प्रचलन रहेको देखिन्छ । आफ्नो व्यवसायलाई नियमित रुपमा सञ्चालन गर्न कारोवारबाट भएको

नाफा घाटाको कुरा यकीन गर्नको लागि पनि यस्ता व्यवसायीले सामान खरीदसम्बन्धी प्रत्येक कारोवारको बारेमा राखिएको अभिलेख वा कागजले सामानको पहिचान सहितको विवरण, खरीद मूल्य, खरीद भएको सामानको परिमाण (जस्तो कति थान, कति किलो आदि) विभिन्न प्रयोजनको लागि यस्तो सामानको विक्रीकर्तालाई सम्पर्क गर्नुपर्दा आवश्यक पर्ने न्यूनतम सम्पर्क ठेगाना आदि अभिलेख गरिएको कागज वा रेकर्डलाई नै चोरीको महलको २३ नं. को प्रयोजनको लागि कागज मान्नुपर्ने हुन्छ ।

६. यी प्रतिवादीले फुर्वा भन्ने धर्म रावलबाट रु.७४,५००/- पर्ने सामानलाई रु.१९,३७६/- अर्थात् पन्ध्र प्रतिशतभन्दा बढी नाफा हुने गरी खरीद गरेकोमा विवाद भएन । तर प्रस्तुत मुद्दामा व्यक्तिगत व्यापारिक प्रयोजनका लागि गरिएको टिपोट चोरीको २३ नं. को प्रयोजनको लागि कागज गरी लिएको भन्ने कुरालाई मान्यता दिनको लागि के कस्तो प्रकृत र विवरणको सामान खरीद गरिएको हो सो बारे उक्त टिपोटमा उल्लेख गरेको समेत देखिँदैन र साथै उक्त टिपोटमा उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसारको न्यूनतम विवरण तथा जानकारीहरू उल्लेख गरिएको नदेखिएको हुँदा उक्त टिपोटलाई चोरीको महलको २३ नं. को प्रयोजनको

लागि कागज भनी मान्न सकिने अवस्था देखिएन । यस्तो अवस्थामा चोरीको २३ नं. बमोजिम विक्रीमा सयकडा पन्ध्र प्रतिशतभन्दा बढी नाफा हुने गरी लिए चोरीको माल जानी जानी किनेको मान्नुपर्ने हुँदा टिपोट गरी चोरीको भन्ने नजानी मेरो पक्षले सामान लिएको हुँदा आरोपित कसूरबाट मेरो पक्षलाई सफाई दिलाइ पाऊँ भन्ने विद्वान कानून व्यावसायिको बहस बुँदासँग यो इजलास सहमत हुन सकेन ।

७. अतः माथि विवेचित आधार कारणबाट प्रतिवादी रामबाबु साहलाई चोरीको २४ नं. अनुसार विगो बमोजिम रु.७४,५००/- जरीवाना गर्ने ठहर्‍याएको भक्तपुर जिल्ला अदालतले मिति २०६४।६।२० मा गरेको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।३।२८ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक/प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दा दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६९ साल बैशाख २१ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : विद्याराज पौडेल



┌

┐



۲۲۲

└

┘